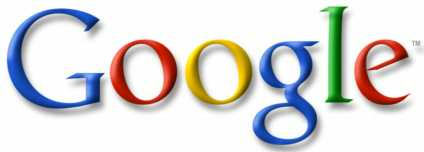

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

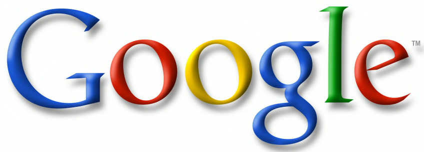
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

HARVARD LAW LIBRARY

Gift of

Alfred Hemenway

RECEIVED FEB 8 1929

HET INDETERMINISME.

(DE PSYCHISCHE CAUSALITEIT)

Crim

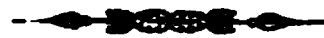
HET INDETERMINISME.

(DE PSYCHISCHE CAUSALITEIT)

DOOR

Mr. J. A. LEVY
Advocaat te Amsterdam

Δός μοι ποῦ στῶ

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL
LEIDEN — 1901.

Crt1
L6681

FEB 8 1929

2/8/29

BOEKDRUKKERIJ voorheen E. J. BRILL. — LEIDEN.

VOORREDE.

De nieuwe strafrechtsschool ontkent het bestaan van den »vrijen wil".

Die negatie heeft de beteekenis van eene bevestiging der navolgende stelling: gegeven een subject, in aangeduide omgeving, kan men zijne wilshandeling, zoowel, rugwaarts, bepalen, als, voorwaarts, voorspellen.

Het subject staat dus, volgens bedoelde school, uitsluitend onder uitwendigen, mechanischen dwang. Het is, rugwaarts en voorwaarts, *gedetermineerd.*

Tegenover die leer wordt, in dit geschrift, deze andere gesteld: eene wilshandeling *moet,* rugwaarts, afgeleid worden uit hare motieven, naardien eene handeling zonder motieven, eene ongerijmdheid is. Onwaar echter is, dat het subject, uitsluitend, onderworpen zijn zou aan motieven, inwerkende met mechanischen dwang. Naast de mechanische of physische causaliteit, bestaat er eene psychische causaliteit, en deze laat de mogelijkheid, van beraden keuze tusschen motieven, open.

Dit is de beteekenis van het, door mij, verdedigde indeterminisme, dat op ééne lijn staat met de psychische causaliteit.

Niet het *liberum arbitrium indifferentiae* wordt, daarmede, verkondigd, wèl echter de onmogelijkheid gesteld, om, voorwaarts, eene bepaalde wilshandeling, bij een bepaald subject, te voorspellen, — welke mogelijkheid het materialisme vol-

houdt, door den mensch, als schakel in de keten van oorzaken en gevolgen, bij het natuurbeloop in te lijven, en met welke mogelijkheid, dat materialisme staat en valt.

Rechtstreeks tegenover elkander, staan alzoo: physische en psychische causaliteit, d. w. z. de bewering, dáár, dat de constante, physische causaliteit ook de wilshandelingen des menschen beheerscht, dus, die handelingen aan even constante voorspelling onderworpen kunnen worden, en de bewering, hier, dat de psychische causaliteit een, van te voren onberekenbaren (variabelen), factor brengt, in de (steeds aanwezige) keten van oorzaak en gevolg, welke factor bedoelde voorspelling uitsluit.

Hoe moet die tegenstelling worden uitgedrukt?

De vraag heeft reden van bestaan, omdat de aanhanger der psychische causaliteit *niet* zegt: de wilshandeling is los van motieven (liberum arbitrium indifferentiae), *evenmin* zegt: de psychische causaliteit maakt de aanwijzing van motieven onmogelijk, maar verklaart: de psychische causaliteit breekt met de materialistische inlijving van den mensch, in het causaalverband van het mechanisch natuurbeloop, en vindiceert, voor den mensch, gelijk zij, voor hem, vestigt, de mogelijkheid van beraden keuze, tusschen tegenstrijdige motieven.

Heeft eene handeling plaats gegrepen, *heeft* eene keuze plaats gehad, dan moet derhalve, streng deterministisch, worden nagegaan, welk motief den doorslag gaf. *Zal* eene handeling plaats grijpen, of wordt zij, als mogelijk, ondersteld, dan moet het waardeeringsoordeel worden opgeschort, naardien, indeterministisch, de keuze van het subject, in dezen of genen zin, uitvallen kan.

Door deze overweging, wordt, dunkt mij, het karakter der psychische causaliteit, als wijsgeerig indeterminisme, bepaald.

Indeterminisme, niet, in den belachelijken zin, als zou eene handeling, zonder motieven, bestaanbaar zijn, maar, in den polemischen, en aan practische gevolgen overrijken zin, dat de menschelijke geest, voor de handeling, die ondernomen staat te worden, niet bestierd wordt, maar zich bestiert.

Op dien grondslag, staat de klassieke strafrechtsleer, met hare toekenning van verantwoordelijkheid, en beantwoording der schuldvraag.

Van dien grondslag, wil de nieuwe strafrechtsleer haar afdringen, onder voorgeven, dat de physische causaliteit albeheerschend is, ook voor den menschelijken geest, en het subject, mitsdien, het kwaad (of het goed), dat hij doet, »niet helpen kan".

Mits de beteekenis der tegenstrijdige grondstellingen, helder voor den geest sta, is het, bij slot van rekening, onverschillig, met welke namen, zij worden aangeduid. Dat de taal, vaak, de gedachte voorbijstreeft, en, niet zelden, onvolledig weergeeft, is overbekend.

Zooveel echter staat vast: aan *hare* grondstelling: determinisme genaamd, hecht de nieuwe richting den zin van: een *niet-kunnen-uitblijven* (of *aldus-moeten-uitvallen*) der wilshandeling, welk *niet-kunnen-uitblijven* (of *aldus-moeten-uitvallen*), aan het constante der, voor voorspelling vatbare, natuurwetenschap is ontleend.

Daarmede, dwingt zij tot partijkeuze, dus, wettigt de oorlogsverklaring, die ondernomen wordt, in naam van de psychische causaliteit, en, ten einde het punt van aanval, degelijk en deugdelijk, te accentueeren, ondernomen heeten mag, in naam van het indeterminisme, dat: een *wèl-kunnen-uitblijven* (of *anders-kunnen-uitvallen*) der wilshandeling verdedigt.

Amsterdam, April 1901.

INHOUD.

	Bladz.
Voorrede	v.
Inleiding	1.
Eerste Hoofdstuk. De stand van het psychologisch vraagstuk	31.
Tweede Hoofdstuk. Het hedendaagsche psychologische causaliteitsbegrip	48.
A. De immanent-psychische causaliteit	49.
B. De physico-psychische causaliteit	57.
C. De psycho-physische causaliteit	72.
Derde Hoofdstuk. De psychische causaliteit	87.
I. Het beginsel van de zuivere actualiteit des gebeurens .	127.
II. Het beginsel der scheppende synthese	143.
III. Het beginsel der betrokken blijvende analyse . . .	149.
Besluit	159.
I. Waardeloosheid der crimineele anthropologie	157.
II. Haar demoraliseerende invloed	177.
III. Haar „strafrecht"	190.
a. de materialistische strooming	209.
b. de pseudo-medische „	212.
c. de socialistische „	215.
d. de sociologische „	224.
Aanteekeningen	253.

INLEIDING.

De beoefenaar der rechtswetenschap, die nopens de formidabele en centrale vraag: determinisme of indeterminisme, — welke hij op den bodem van schier ieder concreet punt, rakende schuld en toerekening, terugvindt — licht zoekt bij den exacten natuurvorscher, zal op tweeledige moeilijkheid bedacht moeten zijn.

Vooreerst, zal hij te rekenen hebben met die richting, welke het psychische eenvoudig als uitvloeisel van het physische beschouwt, en zonder meer, als zoodanig, kenmerkt. Zij kondigt zich aan als physiologische psychologie, en haar determinisme steunt op materialistischen grondslag.

Ten tweede, zal hij eene strooming ontwaren, die voor critisch wil doorgaan, doch tevens, onder voorwendsel van, aan het uitsluitend empirische zich te houden, van alle wetenschappelijke oplossing afstand doet.

Eerstgemelde richting, wier determinisme het uitvloeisel is van hare grondstelling, dat *physische* causaliteit de eenig denkbare is, kan slechts overwonnen worden, door aan te toonen, dat er eene *psychische* causaliteit bestaat. Daarmede vervalt haar determinisme, naar den regel, dien zij allerminst betwisten zal: cessante causa, cessat effectus.

De tweede strooming: het critisch-empirisme, kan onschadelijk gemaakt worden, doordien men hare volslagen onvrucht-

baarheid aantoont. Zij moet het echter ook. Hare leuze zou doen denken aan het onbevangen bijeengaren van feiten, zonder wetenschappelijke partijkeuze. Daarmede kan men vrede hebben, mits de voorwaarde dan ook stipt worde nageleefd. Is dit laatste niet het geval, blijkt het critisch-empirisch wapentuig slechts een middel van aanval tegen al hetgeen zintuiglijk niet waarneembaar is, dan moet het opzet worden ontmaskerd.

Onder deze eigenaardige vrienden der psychologie, die, wel verre van als bondgenooten van het materialisme zich te doen kennen, uit louter liefde, haar wel dood willen drukken, neemt R. Willy, met zijn geschrift: „Die Krisis in der Psychologie" (Leipzig 1899) eene niet onbeduidende plaats in. De hoofdrichtingen van het psychologisch onderzoek daagt de schrijver voor zijne vierschaar, met de bedoeling om, gelijk de titel aanwijst, het hoogtepunt van een ziektebeloop te constateeren. Hijzelf treedt dan als medicijnmeester op, ten einde bedoelde wetensvertakking voor algeheelen ondergang te bewaren.

In waarheid, staat het met de ziekte en de zieke nog al redelijk, is Willy het, die zijn uiterste best doet, om de wetenschap, wier verpleging hij zich aangetrokken heeft, uit den weg te ruimen, en is de toeleg zóó doorzichtig, dat het opheffen van den sluier niet al te bezwaarlijk valt.

Op drie punten vestig ik de aandacht.

Vooreerst, is het Wundt, tegen wien Willy hoofdzakelijk, en met den meesten hartstocht te velde trekt. Reeds dadelijk, moet des eersten *definitie* van de psychologie het ontgelden (blz. 6 vlg.). Straks, wordt de richting, die Wundt onder hare meest gezaghebbende woordvoerders telt, geken- of liever gebrandmerkt als: „spekulative Misch-erfarung" (blz. 174). Heeft Wundt aangetoond, dat Willy voor al

hetgeen niet ligt binnen „de gedachtensfeer van het empirio-criticisme" het zintuig mist, deze laatste leidt zijne beantwoording in — met eene grofheid. „Wanneer wij slechts »onzen man voldoende doorzien, dan is reeds alles in orde. »Want opdat een portret gelijkend zij, is het, naar men »weet, onnoodig, dat de geportretteerde zich schoon vindt »en gevleid voelt." (blz. 175).

Een toon als deze, tegenover het erkende hoofd eener baanbrekende school, staat aan gene zijde der lijn, binnen welke wetenschappelijke gedachtenwisseling mogelijk is. Wellicht heeft het zijn nut een getuigenis te herhalen, eerst onlangs, door den Utrechtschen hoogleeraar Ziehen, in zijne inaugureele oratie, afgelegd: »De psychiatrie begint thans »eerst, de groote vruchten der experimenteele psychologie, »de werken van een Fechner en Wundt en van vele anderen, »te leeren kennen en te vervolgen" 1). Dit getuigenis is des te onverdachter, en eert hem, die het aflegde, te meer, nu, gelijk blijken zal, juist Ziehen het is, tegen wien Wundt, voor een psychologisch hoofdpunt, het opnam.

Is alzoo Willy's smaad onvergeeflijk, onverklaarbaar is hij niet. Aan Wundt's naam, is de psychische causaliteit voor goed verbonden. Dit erkent zijn tegenstander (blz. 211), en deswege juist toornt hij. Dat de *psychische* causaliteit, met de *physische*, eene tegenstelling vormt, ziet een blinde. Hoe nu, zonder openlijk en onverholen in het kamp der materialisten plaats te nemen, toch metterdaad hunne belangen te dienen? Door alvast de *psychische* causaliteit op te ruinen, en ten aanzien der *physische*, eene schijnbare neutraliteit te vertoonen, die metterdaad op alleenheerschappij dezer laatste uitloopt. Dat deze weg, door Willy wordt ingeslagen, zal onmiddelijk worden gestaafd.

Een tweede, opmerkelijk punt in Willy's betoog, is eene

belijdenis, waarover de min oplettende of min ervaren lezer allicht heenglijden zou. Zij luidt: »Hoe ver zijn wij nog »verwijderd van het inzicht, dat alle weten en alle erken- »ning enkel in onze zinnelijke aanschouwing zijn wortels »heeft. Ieder is, zonder meer, bereid deze stelling toe te »geven." (blz. 154). Deze laatste toevoeging is haast nog verrassender dan de stelling zelve. Het platte sensualisme, waarvan zij blijk geeft, werd reeds door Leibnitz bestreden, in zijne beroemde uitspraak: Nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu, *nisi ipse intellectus* 2). En Kant heeft het, in zijne Redecritiek, den nekslag gegeven, door aan te toonen, dat de ervaring slechts de helft is der ervaring, en het overige er, door den geest, de suo, wordt bijgevoegd.

Met Kant, — en dit is de derde opmerking — breken zich echter de empiristen van allerlei gading het hoofd niet te zeer. Integendeel, is de Koningsberger meester, die met vaste hand de lijnen en de grenzen van ons kenvermogen trok, uit den aard der zaak, het mikpunt der verguizing, zoowel van hen, die bovenzinnelijke kennis zich aanmatigen, als van hen, die al het overige plaatsen willen in, van de materie, afgeleide verhouding. Ik was er dan ook vrijwel gerust op, dat, bijaldien Willy het critische idealisme *de eer* zou aandoen het te noemen, men niet lang zou behoeven te zoeken, naar het licht, dat van die eer uitstralen zou. En zie, daar werd inderdaad mijne verwachting vervuld. Wij lezen: »Der steife kantische transzendental-idealistische »Klapper-Apparat enz." (blz. 156). De humor is zoo fijn en teer, dat het zonde zou zijn, door vertaling, den indruk te verzwakken.

Wij zijn thans genoegzaam voorbereid om de kernvraag, waarop het, bij Willy aankomt, ons voor oogen te stellen. Den steen des aanstoots, dien hij uit den weg tracht te

ruimen, Wundt's psychische causaliteit namelijk, beschouwen wij, voor een oogenblik, als verwijderd. Hoe geven wij ons rekenschap van het *hoe?* en *waarom?* iets gebeurt? Aan dit punt, waarmede alle psychologie staat of valt, wijdt Willy de navolgende bladzijde, die men gerustelijk een curiosum kan noemen.

»Wij wenschen, ten besluite onzer causaliteits-beschouwing »nog slechts enkele kleine algemeene orienteerende opmer»kingen te maken. Immers de lezer kan toch wellicht in »twijfel en onklaarheid verplaatst zijn, wanneer wij allen »voortdurend en zonder aarzelen den handelenden en den»kenden mensch als oorzaak (of gevolg) kenmerken, en nu »mijn betoog tusschen beide komt, en verklaart: psychische »causaliteit bestaat niet.

»Deze duisterheid echter verdwijnt dadelijk, wanneer wij »bedenken, dat het, van het physische zoo gestreng mogelijk »onderscheidene psychische, en het concrete menschelijke »individu niet hetzelfde zijn. Op dit laatste (het concrete »individu) staat het ons volkomen vrij de causaliteitsanalogie »te betrekken. Want in dit geval, komt het niet, zooals »*bij de psychische causaliteit der theoristen*, juist hierop aan, »het physische en het psychische scherp uit elkaar te hou»den. Maar in het geval van den concreten mensch, mag »gerustelijk het physische en het psychische in zoover in »elkander vloeien, als wij ditmaal met het psychophysisch »ongedeelde individu te doen hebben. Aan den anderen kant, »mogen wij wederom nooit vergeten, dat het causale con»crete menschelijke individu, van de gevallen van strenge »physische causaliteit, zeer kenmerkend zich onderscheidt. »Om nu duidelijk te maken, waaraan ik hierbij denk, kies »ik eenige voorbeelden.

»Wanneer wij, in het dagelijksche leven, eenen medemensch

»eene zekere handeling *toerekenen*, wanneer wij, in de ge»schiedenis, van eenen aanmerkelijken *invloed* eens geestelijk »uitstekenden menschen, op zijne naaste en verdere omge»ving, weten te verhalen, wanneer wij eindelijk zeggen, uit »aldus geaarden kleinen aanvang en half toevallige prikkels »heeft, in den loop des tijds, deze of gene technische uit»vinding zich ontworsteld: dan grijpt hier allerwege niet »slechts opvolging of gelijktijdigheid plaats, maar ons omgeeft »hierbij onmiddellijk zoo iets van eene *noodzakelijkheid*. En »wel is waar heeft deze noodzakelijkheid, beslist, eene sterke »verwantschap met zekere physische feiten, als b.v. dat de »maan het zonlicht weerkaatst, of dat de snelheid van een »vrij vallend lichaam, op een bepaald oogenblik, afhankelijk »is van de voorafgaande snelheid daarvan.

»Desniettemin echter zijn de noodzakelijkheid hier, en de »samenhang daar, geheel anders.

»Op het gebied der psychologie, en des historischen levens »in het algemeen, kan het ons nooit invallen, b. v. naar »analogie van den vrijen val des lichaams, opeenvolging en »samenhang der gebeurtenissen, begripmatig, te construeeren. »De geschiedkundige noodzakelijkheid is niet eene abstracte »categorie en niet een begripmatige leerstelling. Maar zij is »veeleer slechts de algemeene overtuiging en aanwijzing, »dat wij, bij voldoend levende en veelzijdige beschouwing, »in staat zouden zijn, eenen individueelen maatschappelijken »samenhang in het verhaal geloofwaardig te maken, en uit »verstrooide deelen een geheel te vormen. En zelfs in de »beoordeeling der rechtshandelingen, waar wij zeer geneigd »zijn, de afzonderlijke daad, van het handelende individu los »te maken, en als species te ordenen onder de algemeene »hoogere wet: zelfs hier, moeten wij voortdurend, wanneer »wij niet eenvoudig aan de barbaarschheid des toevals ons

»willen overleveren, verbeteringen aanbrengen, en de han- »deling, zooveel doenlijk, enkel als bestanddeel van het tel- »kenreis op zich zelf staand individu en van den individueelen »samenhang, beschouwen." (blz. 211 vlg.)

Hier derhalve hebben wij voor ons de causaliteitsleer van het empirisme.

Neemt men haar en haar uitgangspunt: strenge splitsing, tusschen eenerzijds: het concrete, menschelijk individu, en aan den anderen kant: scheiding en onderscheiding van physisch en psychisch, au sérieux, dan dwarrelen wij als blinden, in het rijk der blinden, hortend en stootend, dooreen, tenzij men als richtsnoer bezigt juist de gedragslijn, die zij verwerpt. Dit aan te toonen, is niet moeilijk.

Willy geeft ons het verlof de handelingen van den mensch, en de wisselingen van de samenleving, te beschouwen, onder het gezichtspunt van oorzaak en gevolg. Wij maken daarvan dankbaar gebruik, maar wij vragen: hoe komt de goedgunstige gever aan dat gezichtspunt zelf, m. a. w. hoe is de categorie van causaliteit ontstaan? Toch zeker niet, doordien de weerkaatsende maan, of de vallende steen het ons hebben toegefluisterd, maar, doordien de menschelijke geest zekere regelmatig opeenvolgende verschijnselen ontwarende, ze bracht in een verband, dat aan de categorie der causaliteit beantwoordt. Dit oorzakelijk verband te ontwaren, schijnt derhalve mogelijk geweest te zijn voor den concreten, ongesplitsten, psychophysischen mensch, gelijk voor den psychophysischen schrijver deze zijne hoedanigheid niet is een beletsel, om het verlof te geven tot hanteering van de categorie der causaliteit, bij mensch of samenleving.

Welnu, wanneer deze feiten onloochenbaar zijn, waarom zouden wij dan op den ingeslagen weg niet mogen voortgaan, en, wetende, dat analyse en abstractie wetenschappelijke

hulpmiddelen zijn, niet mogen trachten te ontdekken, of, op geestelijk gebied, de ordening bestaat, welke wij psychische causaliteit noemen, *zonder* dat deze onze poging afbreuk doet aan het feit, dat de mensch is een concreet, ongesplitst, psychophysisch individu?

Daar bestaat voor den strengen empirist slechts één uitweg. Hij *ziet* opeenvolgende verschijnselen, het oorzakelijk verband echter *ziet* hij niet. Gedachtig aan de leer: nihil est in intellectu, quad non antea erat in sensu, kan hij dus wèl de opeenvolging, niet het verband erkennen. Met dergelijk empirisme, hebben wij echter, bij Willy, niet te doen. Deze spreekt met name van *noodwendigheid* in het menschelijk of maatschappelijk gebeuren. Wèl wordt, als clausula salvatoria, daarbij gevoegd, dat de physische noodwendigheid, en de psychische samenhang niet op ééne lijn staan, doch, door die uitvlucht, kunnen wij ons kwalijk bevredigd achten.

Van tweeën een. Of, gij erkent samenhang, welken ook, dan moet van dien samenhang, op wat wijze ook, rekenschap worden gegeven. De wetenschap, die daar mede zich belast, heet psychologie. Zij kan in dier voege worden opgevat, dat — psychologie zonder psyche — het geestelijk element daaruit verbannen wordt of verdwijnt: getuige de physiologische psychologie. Goed. Door echter, gelijk Willy doet (blz. 238), het psychophysische individu, als ongesplitst wezen, tot objectief der psychologie te maken, beelde men zich niet in, de categorie der causaliteit kwijt te zijn. Deze dringt zich op den voorgrond, omdat de bestaansreden der psychologie er mede gemoeid is. Ook de toebedeeling: noodwendigheid, aan den physischen, samenhang, aan den psychischen kant, brengt ons niets verder, tenzij men met *namen*, in stede van *zaken*, voor lief neemt.

Of wel, gij maakt ernst met de bewering, dat de individueele

of historische samenhang, in het gebeuren, niet begripmatig te construeeren valt. Alsdan, kan de psychologie, met haar psychophysisch individu tot object, alsnog aesthetische waarde, voor den kunstenaar, dichter, historiograaf, hebben. Wetenschappelijke beteekenis mist zij ten eenenmale. Wij worden dan in een chaos geplaatst, zonder leidraad, en 's dichters: the proper study of mankind is man, geeft ons eene onuitvoerbare taak. Kan de geschiedenis, voor haar doel, nog rondkomen met zoodanige uitspraak, bij benadering, de rechtswetenschap kan het niet 3). Haar verdict, dat, in het practische leven overgezet, onmiddellijk en voelbaar, klemt en nijpt, moet vasten grond onder de voeten hebben, of het is waardeloos.

Er *moet* alzoo, voor of tegen de categorie der causaliteit, partij gekozen worden, omdat, valt zij, het, in de rechtswetenschap, zoo uiterst gewichtige waardeeringsmoment, in dien val, wordt medegesleept. Die partijkeuze is niet slechts wetenschappelijke eisch, zij is tevens dringend geboden, door de behoefte van het oogenblik.

In ons land namelijk, is de crimineele anthropologie opgetreden met eene rumoerigheid, die der goê gemeente zou doen gelooven, dat zij niets dan wetenschappelijke axioma's te verkondigen heeft, welke slechts uitgebazuind behoeven te worden, om, haar, algemeene instemming en eerbiediging te verzekeren 4).

Ziet men nader toe, dan lijdt het niet lang, of twee kenmerken harer luid klinkende ontboezemingen springen in het oog.

Allereerst, hare overgroote haast.

Vraagstukken als descendentie, herediteit, degeneratie en daarmede in verband staande schuld en toerekenbaarheid, worden in een ruim dertigtal bladzijden afge—handeld, even summier beslist, als vermeld.

Dat ieder dier vraagstukken zoowel natuurwetenschappelijken als wijsgeerigen achtergrond heeft, komt haar niet tot bewustheid. Het kost haar evenmin veel hoofdbrekens, wanneer een bioloog, van den rang van Reinke, nopens den grondslag van Darwin's leer: de descendentie, verklaart, dat zij in de hedendaagsche biologie, als axioma gehanteerd, niets meer is dan heuristische hypothese, door geen enkel feit gestaafd 5). Met de gevolgen en den terugslag van dit oordeel, eenerzijds, op al de vragen, die met erediteit in verband staan, aan den anderen kant, op gansch het psychisch gebied, — de zoogenaamd aangeboren of verworven hoedanigheden, — maakt zich onze »anthropologie" dan ook niet warm. Zij heeft haren tijd te zeer noodig, om aan dergelijke kleinigheden hem te verspillen.

Haastig, wordt ons medegedeeld, dat bijziendheid en tering soms wel eens erfelijk blijken te zijn (blz. 24). Ten allen overvloede, wordt daarbij nog gewezen op den Bourbonschen neus (den bekenden nez aquilin) — waarbij ik, uit louter goedgeefschheid, nog den Habsburgschen te harer beschikking stel, — en de uitnoodiging is gereed: »waar men zulke »en andere feiten kent, is het een raadsel, dat men niet »durft aannemen dat, behalve de lichamelijke, ook de gees»telijke en zedelijke neigingen van de ouders op de kinderen »worden overgeplant" (blz. 24).

Nu, ieder kiest zijn raadsels naar welgevallen. Mij is het een raadsel, hoe deze »anthropologie" er in slaagt de menschen van elkander te *onderscheiden*, en niet er toe komt, voor te stellen, dat zij b.v. verschillend genuanceerde lintjes om den arm dragen.

Haastig verder, worden wij ingelicht nopens het bestaan van sommiger meening, dat misdaad en krankzinnigheid op ééne lijn te plaatsen zijn. Met welk doel? Het antwoord

luidt: »Zoodra 't bewezen was dat de misdadiger zijn daden »bedreef ten gevolge van een geestesstoornis, was 't ook »bewezen dat hij ontoerekenbaar was!" (blz. 7). Voorzeker, indien *die* praemisse vaststaat, doet het ook *die* conclusie. Maar waarop steunt de eerste? Op de degeneratie-theorie, en daaraan vastgeknoopte navolgende sluitrede: „Het be- »staan van den fou moral van Morel, den gedegenereerde, »is boven allen twijfel verheven. Het is ook bewezen, dat »de misdadiger een reeks kenteekenen vertoont, die over- »eenkomen met die van den fou moral. Die misdadigers »kenteekenen zijn hoogstwaarschijnlijk, ja zeker, een gevolg »van degeneratie. Bekend is 't dat niet alleen normalen »maar ook, en vooral, die individuën, die, zooals Morel »heeft gezegd, van gedegenereerde ouders afstammen, aan »den invloed der erfelijkheid onderworpen zijn. Voegt men »dit alles bij elkaar, dan moet men tot 't besluit komen »dat misdadiger en gedegenereerde één zijn" (blz. 20).

Naar men ziet, zijn wij met vliegende vaandels en slaande trom in het hart der vesting.

Hoe het anderen gaat, weet ik niet. Mij wil het voorkomen, dat, evenals men messen plaatst buiten het bereik van kinderen, men wèl doen zou het gebruik van het bepalend lidwoord aan deze »anthropologie" te ontzeggen. Het *stigma* toch, dat *zij* vertoont, is de generalisatie-woede, waaraan zij, met behulp van dit onschuldige rededeel, den vrijen teugel laat.

»*De*" misdadiger — »*de*" gedegeneerde — »*de*" krankzinnige! Waarop steunt de vooze, holle algemeenheid, die, door het optisch bedrog harer wijde golving, den indruk vestigt, en den dunk geeft, als ware terecht uit het *nu en dan* voorkomende speciale geval, een onbetwistbare *regel* af te leiden? Zij steunt op eene aaneenschakeling van louter

hypothesen, de eene nog stouter en gewaagder dan de andere, zoodat de *regel*, die op rotsgrond opgetrokken scheen, in waarheid, in de ijle lucht, heen en weer zwiept, naar gelang het den toeschouwer lust.

Hetgeen met den »type-criminel" van Lombroso gebeurd is, had toch tot waarschuwend voorbeeld kunnen strekken. Hier kon men zich verkneukelen in het vooruitzicht, dat men niet slechts, Liebig nastrevende, een misdadiger-extract leveren, maar tevens, met één slag, de macht van herediteit en atavisme bewijzen kon. Doodjammer voor het symmetrisch kaartenhuis, bezweek het, bij den eersten aanval, en werd bijgezet in het praalgraf der overhaaste algemeenheden, die bijwijlen, als wetenschappelijke spooksels, de menschheid verontrusten.

De »type-criminel" is dood, morsdood — und lasst euch grüssen. Wij zijn nu bij den »criminel-né", niet minder een lijk dan wijlen zijn voorganger, maar een lijk, dat onze »anthropologie" galvaniseert, dus een schijnleven inblaast, en wel, door de navolgende aan Dr. G. Jelgersma ontleende redeneering: »De ongunstige uitwendige omstandigheden »zullen, op normale menschen inwerkende, aan de persoon »slechts weinig veranderen; blijven deze omstandigheden »geslacht na geslacht bestaan (hoe lang dit moet zijn, is »ons onbekend en is in verschillende gevallen verschillend) »dan zullen er ten slotte, door summatie dezer kleine afwij»kingen, door de erfelijke overplanting daarvan op de latere »geslachten, individuën ontstaan, die de afwijking bij hunne »geboorte reeds bezitten, bij welken de abnormale toestand, »die bij den gelegenheidsmisdadiger functioneel was, zich in »de organisatie van het individu heeft ingewerkt. Zoo komt »men tot den verkeerd geborene, tot de geboren misdadi»gers" (blz. 20).

Het hangt er maar van af, wat men *komen* noemt, sommigen zouden dit *glijden* heeten.

Zou men het kunnen gelooven, dat hier over allergewichtigste belangen gesproken wordt, met eene lichtvaardigheid en roekeloosheid als gold het een gezelschapsspel? Zou men kunnen denken, lettende op de beslistheid en verzekerdheid der uitspraak, dat de schrijver ook niet één letter daarvan wetenschappelijk waar kan maken? Het recept tot het vervaardigen van soortgelijke theorieën, in een oogwenk, ligt voor het grijpen. Men neme, onbezien natuurlijk, het plompe, grove, platte materialisme. Men beschouwe den mensch, als natuurproduct, uitsluitend onderworpen aan de heerschappij der physische causaliteit. Men verzinne eene gestadig werkende reeks van verkeerde invloeden, nooit, door betere, opgewogen. Men plaatse, in een tusschenzin, hetgeen »onbekend" is, waardoor de dunk ontstaat als ware de rest *bekend!* Alsdan is men bij machte triomfantelijk te verklaren: hoe individuën *zullen* ontstaan!

Newton zeide: hypotheses non fingo. Inderdaad vraagt men zich af, hoe het, met het verantwoordelijksgevoel der wetenschap te rijmen is, lukraak theorieën in elkaar te zetten die, op hare beurt, als gifplanten tierend, straks zullen gedijen »tot 't besluit dat misdadiger en gedegenereerde »één zijn" (blz. 21).

Laat ons dit »besluit" een oogenblik — meer is onnoodig — van nabij bezien.

Zal de formule een draaglijken zin hebben, dan moet zij *misdaad* en *misdadiger* opvatten als constante grootheid, anders leerde zij, dat deze of gene misdadiger nu en dan gedegenereerd zijn kan, — eene wetenschap, waarvoor wij onze »anthropologie" niet noodig hebben.

Welnu, *de* misdaad bestaat niet.

Wat is misdaad? In rechtsphilosophischen zin: de handeling, die door de afkeuring van het onbedorven rechtsgevoel getroffen wordt. Daarmede echter hebben wij *hier en nu* niet te doen. Alsdan, kan misdaad schuilen achter menig bewierookt bedrijf, en ontloopt het Engeland onzer dagen, dat, om den wille zijner machtsuitbreiding, eene natie poogt uit te roeien, dat smadelijk oordeel niet.

In die gedachtensfeer echter beweegt zich onze »anthropologie" niet. Zij tracht niet onze *ethische* kennis uit te breiden, maar van physische praedispositie des misdadigers gewagend, beoogt zij *de* misdaad en *den* misdadiger, bij de natuurkunde onder dak te brengen.

Misdaad nu, in dien zin, is het voorwerp van het, strafrechtelijk beschermde, afkeurende oordeel over bepaalde klassen van handelingen, in eene bepaalde maatschappij, op bepaalden trap van ontwikkeling. Van *nature* derhalve — er kan niet genoeg op gewezen worden — is het begrip: *misdaad* verschillend. Verschillend, niet slechts naar tijd en plaats (ketterij, blasphemie), maar tevens zoowel qualitatief (naar classificatie der misdrijven zelf), als quantitatief (naar intensiteit der afkeuring). Het afkeurend oordeel over sluipmoord, politieke misdaad, doodslag krachtens vendetta of nihilisme, is noch eenvormig noch eensluidend. Even verschillend als het begrip: misdaad, is het begrip: misdadiger. Men behoeft slechts naar de overbekende onderscheiding van rechts-delict en wets-delict, gelijk mede, naar die van gewoonte-misdadigers en gelegenheids-misdadigers te verwijzen, om dit punt buiten allen twijfel te stellen.

Keeren wij thans terug tot onzen criminel-né, die, als een zuigeling in de wieg, besloten ligt in de formule: misdadiger en gedegenereerde zijn één.

De vraag, die nu onmiddellijk op de lippen komt, is:

welke misdadiger? Zal onze »anthropologie" niet breken met haar uitgangspunt: physische praeformatie, dan moet zij antwoorden: *onverschillig* welke. Men stelle zich dan voor, hoe, »door summatie van kleine afwijkingen, door de »erfelijke overplanting daarvan op de latere geslachten, in»dividuën ontstaan", die blijken schuldig te zijn aan de misdaad — van ketterij!

Of zal onze »anthropologie", terugdeinzend voor deze enormiteit, trachten schuil te gaan achter de bewering, dat zij hare algemeene formule slechts beschouwd wil zien als de gemiddelde slotsom van een groepsgewijs onderzoek naar anatomische of physiologische afwijkingen (stigmata)? Van den criminel-né zou alsdan zoo ongeveer niemendal overblijven. En van hare pretentie, om als hoofdstuk der natuurkunde te figureeren, niet veel meer. Eensdeels toch, staat en valt de »geboren misdadiger" met zijne algemeenheid. Wordt deze hem onttrokken, alzoo een misdadiger nu eens »geboren" dan weer niet, het interessante wicht zou gevaar loopen te bezwijken onder de onbedwingbare lachbui der omstanders.

Aan den anderen kant, zou onze »anthropologie" hàar *exact-doen* onmiddellijk moeten opbergen. De eerste voorwaarde eener physische wet is, dat, gegeven de oorzaak, het gevolg niet uitblijven zal. Stel, er is een formule voor de pressie, die het cohaesievermogen van ijzer, en voor die, welke het cohaesievermogen van buskruit doet bezwijken. De natuurkundige zou met groote oogen u aanzien, indien gij de vrijheid naamt, deze met gene formule te verwisselen, of van een cohaesievermogen *in het algemeen* gingt spreken. Aldus handelt onze »anthropologie". Door en door materialistisch, generaliseert zij ettelijke statistische gegevens, zoo lang en zoo breed en zoo wijd, tot zij eindelijk belandt bij eene uitspraak, die zij voor cijfermatig nagegaan, dus aan-

getoond, dus bewezen, uitgeven kan. Gelukkig behoeft men slechts ietwat nader toe te zien, om te ontwaren, dat de methode veel heeft van een mes, waaraan hecht en kling ontbreken.

Haar evenwel, te weten onzer »anthropologie", komt dit gemis aan nadenken en overleg niet tot bewustheid. Zij heeft enkel haast, en haastig wordt ons beduid, dat nu eenmaal *alle* misdadigers gedegenereerden zijn, *alle* menschen ontoerekenbaar moeten heeten. Wij lezen: »Wij hebben tot »dusverre gezien, dat de totale ontoerekenbaarheid moet »worden toegepast op personen, die in conflict komen met »de maatschappij en haar wetten. Waar wij dit bewezen »achten, is er maar één stap te doen om de totale ontoe»rekenbaarheid toe te passen op ieder individu, op iedere »daad. Immers, zoolang er geen maatstaf bestaat ter bepa»ling van »normaal" en »gezond" kunnen wij onmogelijk »de grens aangeven, waar het abnormale begint, het gezonde »eindigt. Met gemiddelden mag men hier geen rekening »houden" (blz. 33).

Men geve zich wel terdege rekenschap van hetgeen hier staat. Met eene wetenschap als de psychologie, bemoeit zich onze »anthropologie" niet. Zij bewandelt een veel gemakkelijker weg: dien der dialectiek. Hare sluitrede luidt: alle misdadigers zijn gedegenereerd, dus ontoerekenbaar, dus ziek. Tusschen ziekte en gezondheid vloeit de lijn ineen. Mitsdien zijn alle menschen ontoerekenbaar.

Woordelijk verklaart zij: »Waar wij gezien hebben, dat »de erfelijkheid bij slechte neigingen den grootsten invloed »heeft, zijn wij gedwongen dien invloed ook voor de goede »neigingen aan te nemen. Daaruit vloeit van zelf voort, dat »ieder mensch, hij zij slecht of goed, — liever: maatschap»pelijk of onmaatschappelijk — zijn eigenschappen, neigingen,

»lusten en geestvermogens niet uit zich zelf heeft, maar dat »deze gevolgen zijn van een complex van oorzaken en ge»volgen, terwijl hij, zonder 't te willen of te weten, een »schakel in die keten van gevolgen en oorzaken is" (blz. 33).

Tot deze uitspraak, acht onze »anthropologie" zich gerechtigd, niet, krachtens een wijsgeerig theoreem, gelijk b.v. Spinoza, ook niet, ingevolge een physiologisch onderzoek, waarvan de uitkomsten wèl gestaafd moeten zijn, maar alleen op grond eener redeneering, die, met »erfelijkheid" tot grondslag, den mensch opvat als brute materie, en zijne handelingen gelijk stelt met de werking van een dommekracht.

Mij dunkt, wie den, ook intellectueel, verderfelijken invloed van het materialisme, op heeterdaad, nagaan wil, behoeft slechts de *faits et gestes* van onze »anthropologie" te beschouwen.

Het tweede kenmerk dezer laatste is hare overgroote vrijmoedigheid, die in omgekeerde reden staat tot haar wetenschappelijk gehalte.

Wij lezen: »Bij het bespreken der ontoerekenbaarheid »zijn wij van zelf gedwongen de leerstellingen der spiritua»listische school ongemoeid te laten. Het aannemen van een »oordeel des onderscheids, 't aannemen der bewering dat »de mensch geboren wordt met een vrijen wil voor het »goede of het slechte, is zóó absoluut niet-steunend op eenig »wetenschappelijk gegeven, zóózeer in tegenspraak met wat »de feiten bewezen hebben, dat daartegen niet te strijden »is. Trouwens, de kwestie is meer een theologische dan een »wetenschappelijke" (blz. 24).

Derhalve, wie de absolute verzekeringen van onze »anthropologie" niet op haar woord gelooft, maar haar bewijs daarvan vraagt, wordt kort en goed ingelijfd bij deze of gene kerkelijke gezindheid, naardien tegen domheid zelfs de goden te vergeefs kampen.

Toch schijnt zoodanig bewijs niet overbodig, want wij staan hier voor het beslissende punt van divergentie tusschen oud en nieuw strafrecht. Dit wordt erkend: »Juist de »kwestie van den vrijen wil is de basis waarop de nieuwe »school staat tegenover de classieke school van het straf»recht" (blz. 52).

Welnu, een basis moet het gebouw kunnen dragen. Waarop rust die draagkracht? Op twee pijlers. Vooreerst, op de onafgebroken en gestadige werking van hetgeen men voor de wet der erfelijkheid gelieft uit te geven. Ten tweede, op het doen verdwijnen van psychische openbaringsvormen achter physische factoren, m. a. w. op de, als axioma gehanteerde, grondstelling, dat eene andere dan physische causaliteit niet bestaat.

Wat het eerste punt betreft, worden wij, als naar gewoonte, spoedig ingelicht: »Waar over dit erven van eigenschappen »nog twijfel mocht worden gekoesterd, willen wij wijzen op »tallooze voorbeelden waaruit blijkt, dat zoowel bepaalde »lichamelijke als bepaalde zintuigelijke eigenschappen voor»komen bij leden van een zelfden stam. Bekend zijn de »groote gelijkenis der familieleden der Bourbons onderling »en de grijze haarlok der Rohans; bekend is ook 't feit dat »bijziendheid erfelijk is, en zelfs erfelijk met overspringen »van een generatie, enz." (blz. 54).

Deze plaats bewijst althans ééne zaak, te weten, dat onze »anthropologie" met het sobere materiaal, dat te harer beschikking staat, weet huis te houden. Gelijk de opera-régie, die wat krap in haar middelen zit, den *truc* kent om dezelfde, altoos rondloopende, personen, den schijn van een voorbijtrekkenden troep te geven, toont onze »anthropologie" steeds den rampzaligen Bourbons-neus en de bijziendheid die »zelfs" overspringt. Men zou anders meenen, dat eene bijziendheid,

die dergelijke acrobatische grilligheid zich veroorlooft, wel een *post,* niet een *propter* staaft, gelijk het aantal stamverwante neuzen, dat onderling niet op elkaar lijkt, legio is. Voor onze »anthropologie" schijnt echter »erfelijk" te zijn, zoowel hetgeen komt, als hetgeen uitblijft. Precies hetzelfde zei de tempelier bij Nathan: Thut nichts, der Jude werd verbrannt.

Wat het tweede punt aangaat, is onze »anthropologie", in den aanloop, dien zij neemt, zoo kinderlijk onbesuisd, dat hare naieveteit of — ignorantie groot genoeg schijnt om zelfs het bestáan der tegenwerping niet te vatten.

Wij vernemen, *ten bewijze* der erfelijkheid, van »de gees»telijke en moreele eigenschappen" (blz. 54) het navolgend, in zijn eenvoud, treffend betoog: »Dit is zeker, dat welk »orgaan van ons lichaam (zelfs al zouden 't twee of drie »organen tegelijk zijn), ook de voortbrenger van ons denken »zij, dit orgaan een zuiver lichamelijk, materieel iets is. Waar »wij denken en voelen door onze zenuwen, onze hersenen »en ons ruggemerg, of door een van drieën, zijn zoowel »ruggemerg, als hersenen en zenuwen materieele dingen.

»Waar nu in de zichtbaar lichamelijke deelen verschillen »voorkomen, komen er ook verschillen voor in de onzicht»bare; waar de functie van het zichtbare lichaamsdeel van »het eene individu verschilt van die van het lichaamsdeel »van het andere individu, omdat zijn vorm anders is, zal »ook in de onzichtbare functies der onzichtbare organen, »zal ook in de uitingen daarvan een verschil bestaan. Ons »denken en voelen berust op, en is een uiting van materieele »dingen: verzamelingen van cellen, weefsels enz. Een ver»andering, een afwijking in het samenstel van deze materie »zal noodwendig een verandering in functie en uiting teweeg »brengen" (blz. 55).

Men ziet, het kan niet beknopter, en de zaak wordt voorgesteld, als zóó zonneklaar, dat het levensraadsel voor goed ontsluierd schijnt. Om uit dit oogpunt het betoog, naar waarde, te schatten, geve men zich rekenschap, dat het, als bewezen, neen als onomstootelijk, aanneemt twee zaken:

vooreerst: het vulgaire materialisme;

ten tweede: het vulgaire causaliteitsbegrip.

Mocht men nu onderstellen, dat ieder lezer, rechtstreeks geplaatst voor vraagstukken van dezen aard, weerstandsvermogen genoeg heeft om te beseffen, dat zij in anderhalf dozijn regels niet tot oplossing zijn te brengen, dan kon men het gebazel, waarmede onze »anthropologie" het »nietbestaan van een vrijen wil" heet bewezen (blz. 59) en daarmede, voor de nieuwe strafrechtsschool, de baan geëffend te hebben (blz. 52), aan zijn lot overlaten. Bedoelde onderstelling echter ware onjuist. De ervaring leert, dat men de meeste kans heeft, voor uit de lucht gegrepen grondstellingen, een goedgeloovig publiek te winnen, indien men ze maar, met de noodige beslistheid, gestadig herhaalt. Het Horatiaansche: audaces fortuna juvat, timidosque repellit, schijnt, bij voorkeur, voor theologische en wetenschappelijke kwakzalverij geschreven.

Deze overweging legt de verplichting op mede te deelen, hoe de werkelijke wetenschap oordeelt over de zooeven genoemde, door onze »anthropologie" voor onomstootelijk gehouden, uitgangspunten. Ik ga daartoe over, in de eerste plaats, en kortelijk voor:

het vulgaire materialisme.

Ettelijke jaren geleden, heeft W. Ostwald — naar wiens woord door ieder natuurkundige met eerbied geluisterd wordt — een kort geschrift het licht doen zien, waaraan hij tot titel gaf: *het materialisme, te boven gekomen* 6).

De aanhef volgt hier.

»Ten allen tijde is er over geklaagd, dat over de gewich- »tigste en meest fundamenteele vragen der menschheid zoo »weinig eenstemmigheid heerscht. Alleen in onzen tijd, is, »met betrekking tot eene der grootste dier vragen, de klachte »schier verstomd. Al is er ook nog tegenspraak van allerlei »aard, toch mag worden beweerd, dat zelden, in een of »anderen tijd, eene betrekkelijk zoo groote overeenstemming »nopens de opvatting der uitwendige verschijningswereld »bestaan heeft, als juist in onze natuurwetenschappelijke »eeuw. Van den mathematicus af, tot aan den practischen »arts toe, zal ieder natuurwetenschappelijk denkende mensch, »op de vraag, hoe hij zich de wereld »van binnen" geaard »denkt, zijne meening hierin saamvatten, dat de dingen »zijn saamgesteld uit bewogen *atomen*, en dat deze atomen »en de tusschen hen werkende *krachten*, de beide realiteiten »zijn, waaruit de afzonderlijke verschijnselen bestaan. In »honderdvoude herhalingen kan men de stelling hooren en »lezen, dat, voor de physische wereld, een ander begrip »niet gevonden worden kan, dan wanneer men haar tot »»mechanica der atomen" herleidt. Materie en beweging ver- »schijnen als de laatste begrippen, waarop de menigvuldig- »heid der natuurverschijnselen betrokken worden moet. Men »kan deze opvatting: *het wetenschappelijk materialisme* noemen.

»Mijn oogmerk is, mijne overtuiging uit te spreken, *dat »deze zoo algemeen aangenomen opvatting onhoudbaar is; dat »deze mechanische wereldbeschouwing het doel niet bereikt, »waarvoor zij is gevormd; dat zij met onbetwistbare en alge- »meen bekende en erkende waarheden in tegenspraak komt.* »De gevolgtrekking, hieruit te maken, ligt voor de hand: »de wetenschappelijk onhoudbare opvatting moet opgegeven, »en, zoo mogelijk, door eene andere en betere vervangen

»worden. De vraag, die men natuurlijk doen zal, of zulk »eene andere en betere opvatting bestaat, meen ik bevesti»gend te moeten beantwoorden. Wat ik u, M. H., te zeggen »heb, zal derhalve regelrecht in twee deelen zich laten split»sen, een vernietigend en een opbouwend. Ook in dit geval, »is vernietigen gemakkelijker dan opbouwen, en de ontoerei»kendheid der gebruikelijke mechanische beschouwing zal »gemakkelijker aan te toonen zijn, dan de toereikendheid »der nieuwe, die ik als de *energetische* zou willen kenmerken. »Wanneer ik echter alras nadrukkelijk vermeld, dat deze »nieuwe opvatting bereids de gelegenheid heeft gehad zich »te bewaarheiden, op het gebied der experimenteele weten»schap, dat voor bedachtzaam overleg en onpartijdige toet»sing, zoo bijzonder gunstig is, dan zal deze opmerking, zij »het ook niet de overtuiging van de juistheid der nieuwe »opvatting, dan toch erkenning van hare aanspraken om de »aandacht op zich te trekken, kunnen grondvesten.

»Misschien is het niet overbodig, wanneer ik, van meet af, »nadrukkelijk uitspreek, dat, heden, voor mij, er uitsluitend »sprake is van een natuurwetenschappelijk betoog. Princi»pieel en onvoorwaardelijk zie ik af, van alle gevolgtrekkin»gen, welke, uit bedoelde slotsom, voor andere, ethische en »religieuze, aangelegenheden getrokken kunnen worden. Ik »doe dit niet, omdat ik de beteekenis dier gevolgtrekkingen »geringschat, maar, omdat mijn slotsom, onafhankelijk van »zoodanige overwegingen, zuiver op den bodem der exacte »wetenschappen is verkregen geworden. Ook voor de bear»beiding van dezen bodem, geldt het woord, dat, wie de »hand aan den ploeg slaat, en rugwaarts ziet, voor dit rijk »niet geschapen is. Niemand te lief of te leed, is de natuur»vorscher verplicht, te zeggen, wat hij gevonden heeft, en »wij mogen het vertrouwen stellen in de kracht, dat, eerlijk

»zoeken naar haar, ons tijdelijk misschien, duurzaam echter »nooit, van den rechten weg verwijderen kan.

»Ik ontveins mij niet, dat mijn ondernemen mij in tegen»spraak plaatst met de opvatting van mannen, die, in de »wetenschap, aanzienlijk werk verricht hebben, en tot wie »wij allen bewonderend den blik opheffen. Duidt het mij »niet als aanmatiging, wanneer ik, in eene zoo gewichtige »zaak, mij, met hen, in tegenspraak stel. Aanmatiging zult »gij het ook niet noemen, indien de matroos, die op den »uitkijk staat, door den roep: »branding vooruit" het groote »schip, waarop hij slechts is een nederig dienend lid, van »zijn weg afleidt. Hij is verplicht te berichten, wat hij ziet, »en hij zou dien plicht verzaken, als hij het naliet. In dien »zin, is het een plicht, dien ik heden vervul. Niemand van »u is gehouden, zijn wetenschappelijken koers, enkel op mijn »roep: »branding vooruit" te veranderen. Ieder van u moge »toetsen, of werkelijkheid is, hetgeen mij voor oogen staat, »dan wel, of een schijnbeeld mij bedriegt. Daar ik echter »geloof, dat de bijzondere soort van wetenschappelijke be»zigheid, die mijn beroep is, voor het oogenblik, zekere »verschijnselen mij duidelijker doen erkennen, dan zij, van »andere gezichtspunten uit, zich toonen, moest ik het als »een onrecht beschouwen, indien ik, om uitwendige redenen, »ongezegd liet, hetgeen ik heb gezien."

In den loop nu van het betoog, aldus ingeleid, schetst Ostwald het ontstaan der *mechanische natuurbeschouwing*: »ingevolge welke, alle verschijnselen, allereerst der niet met »leven begaafde natuur, in laatste instantie, tot niets, dan »de beweging van atomen, naar gelijke wetten, als zij voor »de hemellichamen erkend waren geworden, herleid moeten »worden. Dat deze opvatting van het gebied der anorga»nische, weldra op dat der levende natuur werd overgedragen,

»was eene noodzakelijke gevolgtrekking, nadat eens erkend »was geworden, dat dezelfde wetten, welke dáár gelden, ook »hier, op hare onschendbare rechten aanspraak maken. Hare »klassieke uitdrukking vond deze wereldbeschouwing in het »denkbeeld van Laplace eener »wereldformule", uit krachte »waarvan, overeenkomstig de mechanische wetten, iedere »verleden en toekomstige gebeurtenis, op den weg van »strenge analyse, afgeleid zou kunnen worden. Daartoe zou »vereischt worden een geest, die, wel is waar verre staande »boven den menschelijken, in wezen echter, aan den laatsten »gelijk, en niet principieel verschillend van hem ware" (blz. 15).

Tegenover deze *mechanische natuurbeschouwing* moet op de onvastheid van haren bodem gewezen worden: »Men be»merkt gewoonlijk niet, in welke buitengewoon hooge mate »die algemeen verbreide opvatting hypothetisch, ja meta»physisch is. Men is integendeel gewoon, haar, als het maxi»mum van exacte formuleering der feitelijke verhoudingen, »te beschouwen. In tegenstelling daarmede, moet nadrukke»lijk worden uitgesproken, dat eene bevestiging der, uit deze »theorie voortvloeiende, gevolgen, dat al de niet-mechanische »voorvallen, gelijk die der warmte, der straling, der electri»citeit, des magnetisme, der chemie, feitelijk mechanische »zouden zijn, *ook in niet één enkel geval geleverd is gewor»den*" (blz. 16).

Hoe dan te oordeelen over de *mechanische natuurbeschouwing*? »Het te niet doen der mechanische wereldbeschouwing »treft den grondslag der gezamenlijke materialistische wereld»opvatting, het woord genomen in wetenschappelijken zin. »Is het eene vergeefsche onderneming, die, ten slotte, bij »iedere ernstige proefneming, schipbreuk leed, de bekende »natuurkundige verschijnselen mechanisch te vertolken, dan »is onafwijsbaar de gevolgtrekking, dat dit des te minder

»gelukken kan bij de, onvergelijkelijk veel ingewikkelder, »verschijnselen des organischen levens. Dezelfde principieele »tegenstrijdigheden doen, ook hier, zich gelden, en de bewe»ring, dat alle natuurverschijnselen, in eerste lijn, tot mecha»nische zich laten herleiden, mag niet eens als een bruikbare »werkhypothese aangeduid worden. Zij is eenvoudig een »dwaling" (blz. 20).

Hoe haar te vervangen?: »De aan verwachtingen rijkste »wetenschappelijke gave, welke de scheidende eeuw, der »komende overreiken kan, is de vervanging der mechanische »wereldbeschouwing, door de *energetische*" (blz. 23).

Haar grondwet luidt als volgt: »*De zintuiglijke werktuigen »reageeren op energie-verschillen tusschen elkander onderling »en van de omgeving*. In eene wereld, wier temperatuur »overal die van ons lichaam ware, zouden wij, op geenerlei »wijze, iets van de warmte kunnen ervaren, evenzoo als wij »geenerlei gewaarwording hebben van den constanten druk »der atmosfeer, waaronder wij leven. Eerst als wij ruimten »vormen van anderen druk, geraken wij tot de kennis van »eerstgemelden" (blz. 26).

En het substraat der energie? »Gij zult, nevens haar, niet »afstand willen doen van de materie, immers de energie »moet toch eenen *drager* hebben. Ik echter vraag daaren»tegen: waarom? Indien alles, wat wij van de buitenwereld »ervaren, hare energieverhoudingen zijn, welken grond heb»ben wij, in diezelfde buitenwereld juist, iets aan te nemen, »waarvan wij nooit iets ervaren hebben? Ja, heeft men mij »geantwoord, de energie is toch slechts iets, dat gedacht »wordt, eene abstractie, terwijl de materie het werkelijke »is! Ik herneem: *omgekeerd*! De materie is een gedachten»beeld, dat wij ons, tamelijk onvolkomen, hebben vervaar»digd, om het blijvende in de wisseling der versehijnselen

»aan te wijzen. Nu wij beginnen te begrijpen, dat het wer-»kelijke d. w. z. datgene, wat op ons *werkt*, enkel de energie »is, hebben wij te toetsen, in welke verhouding de beide »begrippen staan, en de slotsom is ongetwijfeld, dat het »praedicaat der realiteit alleen aan de energie toegekend »worden kan" (blz. 27).

Het begrip der materie alzoo behoort te worden opgeruimd, en kan worden gemist: »Wat in het begrip der ma-»terie steekt, is, vooreerst, de massa, d. w. z. de capaciteit »voor bewegings-energie, verder, de ruimtevulling, of de vo-»lumen-energie, verder, het gewicht, of de, in de algemeene »zwaarte, te voorschijn tredende, bijzondere soort van toe-»stands-energie, en eindelijk, de chemische eigenschappen, »d. w. z. de chemische energie. Altoos, is er slechts sprake »van energie, en denken wij ons hare verschillende soorten »van de materie weg, dan blijft er *niets* over, niet eens de »ruimte, die zij innam, want ook deze is slechts kennelijk, »door de mate van energie, welke vereischt wordt, om in »bedoelde ruimte in te dringen. Mitsdien is de materie niets, »dan eene in de ruimte saamgeordende groep van verschil-»lende energieën, en al hetgeen wij van de materie willen »verklaren, verklaren wij slechts van deze energieën (blz. 28).

Uit dit zeer korte overzicht van een geschrift, dat, in zijn verband, gelezen en overdacht worden moet, blijkt, dat op natuurwetenschappelijk gebied, bij de leidende geesten, eene revolutie, in den wijsgeerigen grondslag van het onderzoek, niet slechts in aantocht, maar voldongen pleit is.

Terwijl tot dusver, láng niet allen, maar dan toch velen, den geest, de kracht deden opgaan in de stof, de materie, is, van nu af, de koninklijke heirbaan aangelegd voor hen, die, juist omgekeerd, de stof met de kracht vereenzelvigen, en aan de energie alleen, werkelijkheid toekennen.

Daaruit blijkt, hoezeer hct natuuronderzoek zich beweegt lang de lijn van Kant. Reeds voor den Koningsberger, is ons de ervaring »gegeven", en moet, in haar licht, alles worden beschouwd. Tevens echter hield hij nooit op, in te scherpen, dat de ervaring met behulp van den menschelijken geest opgedaan, en daarin verwerkt wordt. Niet langer zal men deze leer transcendentaal heeten, nu, met streng natuurwetenschappelijke gegevens, zij opgenomen, geverifieerd, en als grondwet eener nieuwe wereldbeschouwing, afgekondigd wordt. Het materialisme, dat het verschijnsel voor realiteit nam, en daarvan zijn steunpunt maakte, om de kracht, de energie te verdringen, heeft, zelfs op physisch gebied, uitgediend. Wij kennen niets dan energie, — zóó luidt de nieuwe leer, die het materialisme op de vlucht slaat, en haar zegetocht eerst aanvangt.

Dat die nieuwe leer, inzonderheid voor het gebied, door de geestelijke wetenschappen ingenomen, ver reikende gevolgen heeft, behoeft nauwelijks te worden vermeld, gelijk 't dan ook, door Ostwald, slechts wordt aangestipt. Door het materialisme, met behulp van allerlei kunstgrepen, verlaagd tot werking van de stof, vernemen zij thans de erkenning van haren rang, als uitvloeisel van de energie in bepaalde richting, en vinden ruimte om de vleugels uit te slaan. Ook thans, mag evenwel niet uit het oog worden verloren de onmisbaarheid der ervaring, die, voor de geestelijke wetenschappen, evenzeer, eene trouwe leidsvrouw blijven moet. Handelde men tegen dit grondbeginsel, men zou eene systematiek van hersenschimmen gaan beproeven, die, bij de eerste aanraking met de werkelijkheid, in de ijle lucht uiteenstoof.

Iets anders echter is, of de wetenschap des geestes, in hare onderscheidene vertakkingen, ja, gedoogd wordt, omdat

men nu eenmaal niet buiten haar kan, doch, in werkelijkheid, in haar diepsten grond, aan de stof gekluisterd, dus ontzield, een schijnleven leidt. Iets anders, of zij, stellig en beslist, op de gemeenschap van haar uitgangspunt met de natuurwetenschap zich beroepen kan. Dáár, wordt het voorgesteld, als ware zij emanatie van de stof, en dien oorsprong sleept zij, gelijk een galeislaaf zijn keten, in al haar onderdeelen mede. Hier, wordt zij erkend als kind van denzelfden huize, en meesteresse dus binnen de haar ten deel vallende gedachtensfeer.

Wenden wij ons thans meer in het bijzonder tot het tweede punt:

het vulgaire causaliteitsbegrip.

Reeds bij de tegenstanders der physiologische psychologie, ontwaakte de overtuiging, dat het materialisme dier richting onvoldoende is, ter verklaring der psychische verschijnselen. Tegen het streven om die verschijnselen, met de physische op ééne lijn te stellen, deed dan ook eene krachtige reactie zich gelden. Deze reactie sprak zich uit, in de onwrikbaar volgehouden grondstelling, dat wij, bij de psychische verschijnselen, te doen hebben met een gebied, in aard en wezen, verschillend, van het physische, zoodat men, zich begevende van het eene naar het andere, in waarheid eene grens overschrijdt (metabasis eis allo genos). Het hulpbegrip nu, te baat genomen om, zoowel van bedoelde grondstelling, als van gemelde reactie, blijk te geven, is het *psychophysisch parallelisme.*

In het voorbijgaan slechts, moge hier worden opgemerkt, dat het standpunt, ingenomen, door de *ware* psychologie, — die welke de psychische momenten niet in physische veroorzaking doet opgaan, — door Ostwald's *Energetiek* in hooge mate wordt versterkt en geaccentueerd. Het parallelisme toch

stelt met psychische zelfstandigheid *naast* de physische zich tevreden, terwijl de Energetiek dat streven te hulp komt, door het begrip zelf der materie tot een gedachtenbeeld te herleiden, *alle* waarneembare feiten derhalve als krachts- (energie-) uitingen te verklaren.

Het doel der volgende bladzijden nu is het goed recht der psychische causaliteit, als zelfstandige categorie, in het licht te stellen, alzoo aan het wijsgeerig indeterminisme, natuurwetenschappelijken grondslag te geven.

In het Eerste Hoofdstuk, wordt *de stand van het psychologisch vraagstuk*, gelijk die is ontvouwd, door Carl Stumpf, medegedeeld.

Het Tweede Hoofdstuk vestigt den blik op *het hedendaagsche psychologische causaliteitsbegrip*, gelijk het is geschetst, door Edmund Koenig.

Hierbij, valt op te merken, dat het bekroonde werk van den (thans) hoogleeraar te Groningen, Dr. G. Heymans 7), natuurlijk aanrakingspunten met den, gelijktijdig verschenen, arbeid van den Duitschen geleerde heeft, doch eene andere richting van onderzoek inslaat, dan voor mijn doel geschikt scheen. Heymans stelt de (philosophische en psychologische) ontwikkeling van het causaliteits*begrip* in het licht. Koenig legt den klemtoon op de *hanteering* van het, als bestaande aangenomen, causaliteitsbegrip, vraagt en geeft rekenschap van den verschillenden aard der genoemde hanteering.

In het Derde Hoofdstuk eindelijk, gaan wij bij Wilhelm Wundt ter school, om het psychophysisch parallelisme en *de psychische causaliteit* meer van nabij te leeren kennen.

Ook hier, vinde eene opmerking hare plaats.

Aan de apperceptie heeft K. Lange eene studie gewijd, hoofdzakelijk voor paedagogische doeleinden bestemd 8). Daarin vermeldt hij, dat Wundt aan het apperceptiebegrip

een nieuwen inhoud geeft, door het met de wilswerkzaamheid te vereenzelvigen. Verder, erkent hij, dat »het tegen»woordige psychologische onderzoek ontegenzeggelijk staat »onder den ver reikenden invloed der experimenteele methode »van Wundt". Eindelijk, verklaart hij de beoordeeling van bedoeld apperceptiebegrip, door de physiologische psychologie, te zullen afwachten, en mitsdien, voor paedagogisch gebruik, zich te blijven bedienen van de opvatting der apperceptie, gelijk zij in de school van Herbart wordt geleerd (blz. 123).

Onder die tweeslachtigheid, lijdt Lange's werk zelf, vooral nu die schrijver niet kent, althans niet vermeldt de, door Wundt, in samenhang ontvouwde, straks in het Derde Hoofdstuk weer te geven, leer der psychische causaliteit, waarin wèl het apperceptiebegrip eene voorname rol speelt, doch waarmede dit begrip niet samenvalt.

Die scheeve verhouding blijkt ook hieruit, dat Lange, Wundt's apperceptieleer gecontroleerd wil zien, door de physiologische psychologie, zonder te bedenken en te waarschuwen, dat de van *háar* uitgaande toetsing alleen dan afdoende zijn kan, indien zij de psychische causaliteit aanvaardt, dus — ophoudt physiologische psychologie te zijn.

Het overigens zeer verdienstelijke werk van Lange moet alzoo, voor zoover betreft de daaruit blijkende vooringenomenheid met ééne opvatting van het apperceptiebegrip, met behoedzaamheid worden geraadpleegd.

EERSTE HOOFDSTUK.

DE STAND VAN HET PSYCHOLOGISCHE VRAAGSTUK.

Den tegenwoordigen stand van het psychologisch vraagstuk, kent men het best, uit de openingsrede van het, op 4 Augustus 1896, te München bijeengekomen, IIIe internationale congres voor psychologie, door den voorzitter daarvan, den hoogleeraar Dr. Carl Stumpf, gehouden, welke rede hier in haar geheel volgt, gelijk zij is medegedeeld in de Beilage zur Allgem. Zeitung 5 Aug. 1896 n° 180.

Naardien de voorafgaande geschiedenis van onze bijeenkomst, aan vele deelnemers wellicht niet voldoende bekend is, wensch ik aan de handelingen een korte terugblik op de eerste beide congressen te doen voorafgaan, die vanzelf den vorm aanneemt eener karakteristiek der methodische grondstellingen van de nieuwere psychologie.

Het eerste internationale psychologencongres, dat, 1889, te Parijs, onder het voorzitterschap van den heer Ribot, vergaderde, droeg den titel »voor physiologische psychologie". Het dankte zijn bestaan hoofdzakelijk aan de geestkrachtige werkzaamheid van den heer Richet en aan het samenwerken der »psychologische vereenigingen", die, in de hoofdsteden van verschillende landen, bij voorkeur, tot de studie der hypnotische verschijnselen en der telepathische hallucina-

ties zich gevormd hadden. Deze vraagstukken stonden dan ook, naast de erfelijkheidsvraag, op den voorgrond der handelingen.

Het tweede Congres, in Londen, 1892, droeg, overeenkomstig eene, reeds in Parijs gemaakte bepaling, den titel: »voor experimenteele psychologie"; waarbij intusschen, gelijk de heer Sidgwick, de voorzitter van dat Congres, deed uitkomen, het praedicaat »experimenteel" alleen in den algemeenen zin van een inductief, op methodische waarneming en ontleding van feiten rustend, onderzoek moest worden verstaan. De voordrachten en handelingen van het tweede Congres hadden bereids betrekking tot een aanmerkelijk ruimeren kring van onderwerpen, zij het ook dat de sporen van den oorsprong dezer ondernemingen, daaraan nog duidelijk waarneembaar waren.

Op dezelfde wijze verschijnt nu uitgebreid het programma van ons derde Congres, dat eene, haast zeide ik, beangstigende, doch in werkelijkheid hoogst verblijdende menigvuldigheid van voordrachten omvat. Ook tegenover dit programma, zal men wel niet de gewaarwording hebben, dat het gelijkmatig is saamgesteld, of dat het aantal der voordrachten over de enkele materies altoos nauwkeurig overeenstemt met haar wetenschappelijk gewicht. Edoch de samenstelling is door niemand gemaakt, zij heeft zich zelve gemaakt, en kan, in zooverre, als eene uitdrukking der, op dit oogenblik feitelijk heerschende, belangen, of voor het minst, opdat ik nauwlettender spreke, als uitdrukking van die belangen beschouwd worden, welke van een Congres voedsel en bevrediging verwachten.

Wij hebben, van meet af, de vraag overwogen, hoe en waar, speciaal tegenover het zoogenaamde occultisme, de grens der toe te laten voordrachten d. w. z. van de zoodanige,

die, te dezer plaatse, eene vruchtbare gedachtenwisseling doen verwachten, te trekken zij. Maar onder de werkelijk toegezegde voordrachten, konden enkel die over telepathie wellicht onder deze vraag vallen: en hier scheen het ons, bij de wetenschappelijke stelling van de schrijvers, geraden, deze weinige voordrachten zonder bedenking aan te nemen. Al betwijfel ik ook ten zeerste, of in een tijd, dat de natuurkundigen de werking uit de verte, uit hunne beschouwingen verwijderen, de leer der psychische werking uit de verte, op eene welwillende stemming rekenen mag, betaamt het toch de aanhangers der ervaringswijsbegeerte, ook hierover niet a priori te oordeelen, en eerbiedwaardige onderzoekers niet dood te zwijgen, maar, door toetsing hunner bewijsgronden, te weerleggen.

Tegelijkertijd, werd nu ook, voor dit derde Congres, eene verandering van den titel bepaald, doordien wij het, kort, als »Congres voor psychologie" aanduidden. De aansporing daartoe kwam uit den boezem van het locale comité. Mij zelf scheen eerst het praedicaat: »experimenteel", tegenover zekere, enkel redeneerende, abstract deduceerende, richtingen, die in Duitschland nog niet geheel uitgestorven zijn, toch altoos nuttig. Want het is mijne overtuiging, dat het psychologische experiment, in den eigenlijken en engsten zin, gelijk het, bij voorkeur, op het gebied der zintuiglijke waarnemingen en der motorische reacties, tot dusver werd gedaan, afgescheiden van de zakelijke winsten, die de onkundige gemakkelijker overschat dan de deskundige, eene uitnemende waarde voor het oefenen des psychologischen denkens bezit, in de onderstelling namelijk, dat denken en aanvatten samengaan. Wie op deze wijze, ook maar aan ééne vraag des zintuiglijken gebieds, de buitengewone ingewikkeldheid der factoren heeft leeren kennen, zal, niet enkel in

zake het experiment zelf, zich wachten, zonder eigen nauwkeurige kennis der omstandigheden, te oordeelen, maar hij is ook gepantserd, tegen overdreven vertrouwen, tegen summiere behandeling, tegen overhaaste generaliseering, op de nog duisterder en ingewikkelder gebieden des zielelevens.

Desniettemin liet aan den wensch van het comité, om het praedicaat: »experimenteel" weg te laten, bestaansrecht zich niet ontzeggen. Wij overwogen, dat de onontbeerlijkheid van het experiment, thans reeds schier algemeen, wordt toegegeven, en dat het tegenwoordig evenzeer er op aankomt, den schijn der eenzijdigheid te vermijden, en te bevorderen de samenwerking van alle richtingen, wien de opbouw eener wetenschappelijke psychologie ter harte gaat.

En inderdaad, van hoe vele zijden, op hoe verschillende wegen, zoekt onze tijd niet in het geheim des zielelevens binnen te dringen! Wij zien den volkenkundige en den taalvorscher, den jurist, socioloog en geschiedkenner, den erkenningstheoreticus, aestheticus, paedagoog, niet minder aan den arbeid, als den anatoom, den zoöloog, den physioloog, patholoog en psychiater. Onder de beroepspsychologen, hecht de een meer gewicht aan enkele zelfwaarneming, de ander meer aan vergelijkende waarneming der dierlijke en kinderlijke ontwikkeling, de derde meer aan het experiment, zij het ook in verband met de zelfwaarneming. De een dringt, door eene enkel beschrijvende ontleding, tot aan de fijnste elementen door, de ander beproeft verklaringen, door eene scherpzinnig uitgedachte physiologische of psychologische bewerktuiging. Schier ieder is geneigd, zijn weg voor den uitsluitend of bij voorkeur vruchtbaren te houden, tot de voortgang hem toont, dat hij de anderen toch niet ontberen kan.

De eenvoudige titel: »Congres voor psychologie" moest

aanduiden, dat ieder welkom is, die onverschillig welke, tot de psychologie in betrekking staande, feiten, op eene, voor het psychologische onderzoek leerzame, wijze mededeelt of bespreekt.

Zoo is dan werkelijk ons Congres, tegelijk, een soort van verzamelplaats voor de vertegenwoordigers van alle, aan de psychologie grenzende, wetenschappen geworden. Merkt nu iemand nurks op, dat dit, in het algemeen, niet meer een psychologisch, maar veeleer een medico-psychologisch Congres te noemen is, dan gunnen wij hem dit genoegen. Hoofdzaak blijft, dat wij zooveel mogelijk, wederkeerig, van mekaar leeren, en dit zal, in dier voege, eer het geval zijn, dan wanneer enkel beroepspsychologen hier zaten.

Eene methodische overtuiging houdt immers alle aanhangers en vrienden der nieuwere psychologie bijeen: het beslissende gewicht, dat wij allen toekennen aan de vermeerdering en verfijning onzer feitelijke kennis. Tot verfijning, reken ik, in het bijzonder, de cijfermatige behandeling. Waar men, vroeger, met onbepaalde hoeveelheids-aanwijzingen zich tevreden stelde, zooals b.v. dat eene eigenaardigheid der zinsgewaarwording, eene richting der ideeënassociatie, van het gevoel of van den wil: »zelden, vaak, gewoonlijk, schier zonder uitzondering" voorkomt; dat eene geheugenwerkzaamheid »met verbazingwekkende zekerheid" plaats grijpt; dat een zekere aandoening den polsslag in snelheid doet toenemen, of het bloed naar het hoofd drijft; daar willen wij thans tellen en meten, zoover het maar eenigszins mogelijk is. Daardoor alleen, kunnen de dwalingen vermeden worden, waaraan de, op oppervlakkig overzicht rustende, bloote schatting onderhevig is. En wanneer ook het meten zijne grenzen heeft, het tellen minstens is overal mogelijk. Iedere, ook de subliemste geestelijke, functie kan aan de

statistische beschouwing onderworpen worden. Dat daarbij ook, bij gelegenheid, de zoogenaamde: »statistische ziekte" optreedt, dat menige, met onberispelijke nauwkeurigheid volvoerde, meting of telling, voor het begrijpen der zaak, onverschillig, of van te voren zinneloos is, dat opperlui en kruideniers uit de geesteswetenschap den geest schijnen uit te drijven, laat zich niet loochenen. Maar wij zullen, om den wille der schaduwzijden, de winste niet wederom laten varen, welke het indringen eener, in den besten en meest gezonden zin, positivistische denkwijze, voor onze wetenschap, heeft gebracht.

Heb ik in dier voege de meest algemeene methodische grondstellingen uitgesproken, die ons, trots menig verschil in bijzonderheden, vereenigen, dan zou ik thans wel uiting willen geven aan de meest algemeen zakelijke overtuigingen: en tot welke andere vraag zouden deze in betrekking kunnen staan, dan tot de verhouding van ziel en lichaam, van psychisch en physisch? Daarin culmineert immers het streven van ieder tijdvak, dat het tot deze, voor de gansche wereldbeschouwing maatgevende, vraag eene meer bevredigende stelling verkrijge.

Wanneer wij nu allen eenstemmig zijn hierin, dat de betrekking tot het physische gebied geheel ons zieleleven doordringt, en wanneer wij, van dag tot dag, in de erkenning van de bijzonderheden dezer betrekkingen voortschrijden, dan zal het toch kwalijk mogelijk zijn, eene nauwkeuriger formule te vinden, waarin onze gemeenschappelijke zienswijzen, omtrent den aard van bedoelde verhouding, zich lieten uitdrukken; en zoo zal ik, terwijl ik de ontwikkeling der ideeën in de laatste tientallen van jaren schilder, van critiek mij niet onthouden, en, terwijl ik de functiën der spreekbuis vervul, eenen eigen toon niet kunnen onderdrukken.

De grondvester der psychophysica, de eerbiedwaardige

Fechner, heeft al de kracht zijner scherpzinnigheid, van zijn diep gemoed, en van zijn schitterend schrijverstalent, besteed, om de zege te verschaffen aan eene monistische opvatting, ingevolge welke, geestelijke en lichamelijke voorvallen slechts twee zijden van één en hetzelfde voorval, lichaam en ziel, slechts de uitwendige en de inwendige verschijningswijze van één en hetzelfde wezen zijn. Fechner had deze leer ontleend aan de speculatief-idealistische wijsbegeerte. Gelijk hij zelf zegt, is hij: »oorspronkelijk met geheel zijne wijsbe»geerte, van Schelling's stam gevallen." Gelijk bekend is, had, vroeger, reeds Spinoza het monisme, op dezelfde wijze, verkondigd.

Ongelukkiglijk heeft echter, gelijk alles in de wereld, ook deze tweezijden-theorie hare twee kanten: zij is grootsch, dichterlijk, verleidelijk, — maar duister. De heterogene natuur van het physische en van het psychische kan men niet scherper uitdrukken, dan het hier geschiedt: de physische zijde is uitgebreid of minstens onderworpen aan de wetten der wiskunst en der wiskunstige natuurkunde, de geestelijke zijde is onuitgebreid, niet naar lengte, breedte en diepte te meten, niet naar massa en snelheid te berekenen. Wat het daarbij nog beteekenen moet, dat het eene slechts de keerzijde of binnenzijde van het andere vormt, heeft nog nooit iemand, anders dan door vergelijkingen, weten op te helderen, gelijk spiegeling, concave en convexe kromming van een vlak, en dergelijke vergelijkingen, die al te gader eigenlijk op eene dualistische opvatting berusten (immers kan toch b. v. zelfs van concaaf en convex, enkel met betrekking tot twee zakelijk verschillende deelen der ruimte gesproken worden, uit welke het vlak beschouwd wordt). Ook de eenzelvige substantie, die in de beide attributen van het physische en psychische zich »uitdrukken" moet, is niets meer dan

een woord, dat enkel uitdrukt de behoefte, om het dualisme te ontgaan, zonder echter de klove, voor ons begrijpen, werkelijk te overbruggen.

Men pleegt daarom, tegenwoordig, van zoodanige wendingen en vergelijkingen zich te onthouden, en het geheim van dezen samenhang als onoplosbaar te beschouwen, of (hetgeen voor ongeveer gelijkbeduidend geldt) het te verwijzen naar de metaphysica, in de psychologie daarentegen, enkel daarin aan Fechner's leer vast te houden, dat de voorvallen, op beiderlei gebied, gestadig, evenwijdig gaan, zonder ooit op elkander te werken, of tot gemeenschappelijke werking zich te vereenigen.

De wederkeerige werking, zoo vernemen wij, is door den heterogenen aard der processen uitgesloten. Bovendien, zouden de doelmatige automatische bewegingen aantoonen, dat het organisme, uit zuiver physische krachten, volmaakt dezelfde verrichtingen volbrengt, als aan de zielswerkzaamheden worden toegeschreven. Eindelijk, zou de wet van het behoud van het arbeidsvermogen vooronderstellen, dat beweging altoos slechts beweging voortbrengt, en door beweging voortgebracht wordt.

Dienvolgens, verloopt nu, alras, ieder der beide werelden nauwkeurig zóó, alsof de andere niet bestond. Speciaal de psychische wereld is volkomen zonder invloed, irrelevant, voor het afloopen en de ontwikkeling der physische. De organismen leven en handelen, de menschen grondvesten Staten, schrijven gedichten, houden congressen (ook zulke, waarop de luchtbewegingen en hersenprocessen, die met het woord: psychologie overeenkomen, eene rol spelen), gedreven, door zuiver physische krachten, precies zóó, alsof in het geheel denken, voelen en willen niet bestond. Dat dit de strenge consequentie is, staat buiten twijfel; ons is immers

op het hart gedrukt, het geval der, zonder bewustzijn, automatisch plaats grijpende, bewegingen, als algemeen gemaakt, te denken. Wij ontmoeten dan ook analoge betoogen bij iedere schrede. Wie de consequentie niet aanvaardt, staat bereids op een conciliant standpunt, gelijk wij een zoodanig straks zoeken te kenmerken.

Nader, hebben twee vormen der paralleliteitsleer zich gevormd. Ingevolge de eene, hangt enkel het physische causaal onderling samen, terwijl de psychische reeks, in zich zelve, causaliteit niet bezit, zoomin als de schaduw- of spiegelbeelden op elkander werken. En naardien enkel het werkende den naam des werkelijken verdient, is, ingevolge deze opvatting, om met de woorden van een harer vertegenwoordigers te spreken: »het bewustzijn op zich zelf eigenlijk in »het algemeen, in het geheel niets." Ingevolge de andere opvatting, vormt ook het psychische een onafgebroken causaal samenhangende ontwikkelingsreeks; waarbij alzoo ook de zintuiglijke gewaarwordingen uit voorafgaande psychische toestanden ontstaan, en de tot uitwendige handelingen betrekkelijke wilsdaden, in stede van de uitwendige, veeleer inwendige, werkingen hebben moeten, in het algemeen, de keten des psychischen levens, van ieder punt uit, rugwaarts en voorwaarts, zonder leemte, in het oneindige gedacht, verlengd worden moet.

Ik wil met de zwarigheden, waarin ieder dezer beide vormen, in het bijzonder, spaak loopt, mij niet inlaten. Niet, met het wonderbaarlijke bedrijf der schaduwtheorie, causaliteit juist te bestrijden op dat gebied, uit welks verschijnselen alleen, wij het begrip der causaliteit scheppen, en haar uitsluitend toe te kennen aan dat gebied, waarop causaliteit nooit waargenomen, overal slechts aangenomen worden kan. Niet, met de groote zelfbegoocheling der panpsychisten,

alsof het raadsel van den samenhang des physischen met het psychische, door uitbreiding over de gansche wereld, geringer worden zou, en alsof de woorden: gewaarwording en wil, toegepast op het vermeend algeheel onbewuste zieleleven der anorganische materie, alsnog een of anderen zin behielden.

Edoch, ik kan in de paralleliteitsleer in het algemeen, in stede van het geprezen monisme, slechts een dualisme vinden, gelijk het krasser nog nooit opgetreden is. De ongelijksoortigheid der gebieden is behouden, de wederkeerige werking wordt geloochend, van de eenzelvige substantie, die buitendien reeds een noodhulp was, is niet meer sprake, en zoo verschijnt ook het parallel-loopen der twee werelden onbegrijpelijker, dan het geval is zelfs naar de beruchte leerstellingen der Geulincx en Malebranche. Ofschoon men nu met een slagwoord, gelijk »dualisme", nooit eene theorie treffen kan, mag men het toch hun teruggeven, die, op verkeerde en ongerechtvaardigde wijze, als wapen, het gebruiken. Juist dit laatste echter schijnt mij, van de zijde van zoovelen te geschieden, die, met stemverheffing: »monisten" zich noemen.

Ter zake zelve, moeten wij ons de vraag voorleggen, of niet de consequentie der natuurvorsching, in het bijzonder der ontwikkelingsleer, zelfs wanneer wij de wijsbegeerte ter zijde laten, er toe dringt, de wereld, in al hare deelen, als een causaal samenhangend geheel op te vatten, waarin, al wat werkelijk is, zijn werk doet, niets van de algemeene wederkeerige werking uitgesloten is; en — indien ieder dit bevestigen zal — deze andere vraag, of de gronden, ingevolge welke, de geheele wereld des psychischen, van de werkelijkheid in dezen zin, of van de algemeene wederkeerige werking uitgesloten zijn zou, zóó dwingend zijn, als zij velen schijnen.

De ongelijksoortigheid zal, na de onderzoekingen van Hume, een deskundige niet meer, als ernstig gemeend argument, laten gelden. Oorzaak en werking behoeven niet gelijksoortig te zijn. Enkel de ervaring kan leeren, wat als oorzaak en werking bij elkander behoort. Het allerminst moest diegene tegen de wederkeerige werking van het heterogene bedenkingen maken, die de substantieele eenheid daarvan leert; want de substantieele verbinding der beide werelden moet immers eene nog innigere zijn, dan de enkel causale.

De automatische bewegingen bewijzen slechts, wat wij ook buitendien weten, dat hetzelfde gevolg, uit verschillende combinatieën van voorwaarden, voortspruiten kan. De voorwaarden moeten immers, ook in de consequentie der paralleliteitsleer, verschillend zijn voor de met, en de zonder bewustzijn, voltrokken bewegingen. De centrale voorvallen moeten dienvolgens eene of andere verscheidenheid bezitten, die overeenkomt met de ontstentenis en de aanwezigheid des bewustzijns. Nu staat het ons echter ook vrij, het onderscheid der gevallen daarin te vinden, dat het bewustzijn in het eene geval, juist zelf mede tot de voorwaarden behoort, in het andere geval echter, niet. De automatische bewegingen brengen derhalve niet in het allerminst eene beslissing, tusschen de tweeërlei wijze van opvatting.

Wat eindelijk het behoud der energie betreft, schijnen mij, voorloopig, twee wegen begaanbaar, om het postulaat eener algemeene wederkeerige werking tot zijn eisch te doen komen.

Vooreerst, leert reeds het verschil tusschen potentieele en kinetische energie, dat energie niet, noodwendig, in den vorm van beweging behouden blijft. Maar ook dit daargelaten, is de geldigheid der wet onafhankelijk van de aanschouwelijke voorstelling, dat alle natuurprocessen in bewegingen bestaan.

Zonder eenig hypothetisch bijwerk uitgesproken, is het veeleer eene wet der transformatie: wanneer kinetische energie (levende kracht van zichtbare beweging) in andere krachtvormen veranderd, en deze, ten slotte, in kinetische energie herveranderd worden, komt hetzelfde bedrag te voorschijn, dat uitgegeven werd. Waarin deze andere energievormen bestaan, daarover zegt de wet niet het minste. En zóó liet zich, naar ik meen, het psychische, zeer wel, als eene opeenhooping van energieën van eigendommelijke soort beschouwen, welke haar nauwkeurig werktuiglijk aequivalent zouden hebben. Zekere psychische functiën zouden met een voortdurend verbruik, andere, met eene evenzoo voortgaande voortbrenging van physische energie verbonden zijn. In de nadere opvatting der hersenprocessen, die, als onmiddellijke oorzaak of werking, van bepaalde zielswerkzaamheden worden beschouwd, zouden, bij de verdere uitwerking dezer stellingen, zeer zeker eenige ongewone voorstellingen, daaruit voortvloeien; hier echter is, in het algemeen, nog alles in vlottenden toestand.

Voorzoòver ik zien kan, ware alzoo eene psychophysische mechaniek wel denkbaar (en hare hypothetische constructie minstens even genotrijk, als analoge pogingen van ander standpunt), welke de geestelijke voorvallen, in den algemeenen wettelijken causaalsamenhang invoegen, en, daardoor, eerst eene, in den waren zin, monistische beschouwing grondvesten zou. Want niet zoozeer de gelijksoortigheid der elementen of der processen, als de algemeenheid van den causaalsamenhang, en de eenzelvigheid der laatste en hoogste wetten is het, die wij, van een eenzelvig wereldgeheel, moeten verlangen.

Tegelijkertijd, heeft deze opvatting het voordeel, dat zij de verhouding, welke, voor het parallelistische monisme, volslagen onomschrijfbaar blijft, onder het algemeene causaalbegrip subsumeert, en daardoor, aan de behoefte des begrijpens en aan

de economie des denkens, in hoogere mate, te gemoet komt. Ook de erkenning, aan de nieuwere natuurkundigen niet meer vreemd, waarmede de philosofen sinds langeren tijd vertrouwd zijn, dat wij, in de atomen en hunne bewegingen, gelijk zij der werktuiglijke natuurkunde, tot afleiding harer formules, dienen, toch slechts met symbolen te doen hebben, en dat de abstracte wiskunstige formules zelf, welke de kortste uitdrukking der feiten vormen, over de qualitatieve natuur der physische processen, in het geheel niets verklaren, kan deze beschouwing der zaak metterdaad te hulp komen.

Intusschen staat aan hen, die daarmede vrede niet kunnen hebben, nog een andere weg open, om het psychische, zonder krenking der energiewet, in den algemeenen causaalsamenhang in te voegen. De psychische toestanden zouden op deze wijze gevolgen en oorzaken van physische voorvallen kunnen zijn, dat geenerlei, ook slechts voorbijgaande, vermindering en vermeêrdering van physische energie met deze wederkeerige werking verbonden ware. Wij zouden zeggen: een bepaald zenuwproces, in bepaalde streek der hersenschors is de regelmatige voorafgaande voorwaarde voor het tot stand komen eener bepaalde gewaarwording; deze ontspruit, als noodwendig gevolg, naast de physische werkingen, uit bedoeld zenuwproces (zooveel in onderscheiding van de parallelileitstheorie). Maar dit deel der gevolgen absorbeert niet physische energie, en kan, in zijne verhouding tot de voorwaarden, niet door mathematische begrippen en wetten uitgedrukt worden. Desgelijks, komt een bepaald proces in de motorische centra der schors tot stand, niet door enkel physiologische voorwaarden, maar steeds slechts onder medewerking van een bepaalden psychischen toestand (affect, wil), zonder dat toch op het quantum physische energie, door dezen, invloed wordt geoefend.

Hierdoor, zou eene toenadering tot de paralleliteitsleer bereikt zijn, en zelfs zou menig parallelist eene zoodanige opvatting, als de zijne (wel is waar inconsequent) kunnen beschouwen. Verdere beschouwingen, die naar een onderzoek van het causaalbegrip leiden zouden, kunnen hier achterwege blijven, daar het mij slechts aankwam op de aanwijzing der wegen, die, het kortst, open staan, wanneer men de absolute wederkeerige ontstentenis van invloed des tweeledigen gebieds onaannemelijk vindt.

Daarentegen zou ik gaarne nog, kortelijk, aanstippen eene wending der geheele vraag, welke, veel radicaler, de zwarigheden poogt uit den weg te ruimen, doordien zij de scheiding der beide gebieden, van meet af, als een misvatting kenmerkt. Volgens haar, is de physische wereld immers zelve slechts eene som van zinnelijke gewaarwordingen of voorstellingen van onzen geest, evenzoo als, aan den anderen kant, het geestelijk leven slechts uit zinnelijke gewaarwordingen of voorstellingen bestaat; mitsdien kan van eene ongelijksoortigheid niet sprake zijn, en het gansche probleem verdwijnt.

Wanneer ik, voor de hoogte des erkenningstheoretischen en psychologischen standpunts, die, hier zich openbaart, vol eerbied, mij buige, moet toch, ook op dit standpunt, eene groep van zintuiglijke voorstellingen onderscheiden worden, welke de mathematisch-physische eigenschappen bezit, en eene andere, welke ze niet bezit; of, wil men liever, eene beschouwingswijze, bij welke, het ons op deze eigenschappen aankomt, en eene andere, bij welke, wij daarvan afzien. Zoodanige wendingen kunnen, in het beste geval, den oorsprong der tweedeeling toelichten, waartoe geheel ons wetenschappelijk denken noodzaakt, haar echter uit den weg ruimen kunnen zij niet. De zaak is, dat, willen wij de verschijnselen, denkend, vermeesteren, wij tot de constructie eener objectieve,

en eener subjectieve wereld, ons gedwongen vinden. En zoo zal men ook nooit het feit uit den weg ruimen, dat vaste betrekkingen, tusschen bepaalde leden der eene, en der andere wereld, plaats vinden, laat men, onder iedere reeks, nu zaken of processen, of inhoud van voorstellingen, of wat anders voor „elementen", verstaan. En zóó duiken ook dezelfde vraagstukken en zwarigheden opnieuw op. Ik kan niet vinden, dat, door dit zoogenaamde erkenningstheoretische monisme, het dualisme werkelijk overwonnen wordt. Het verwisselt alleen van plaats.

Zooveel meen ik dienvolgens te mogen zeggen, dat alle leeren, die, in het enkele parallel-loopen, het gansche geheim des raadsels vinden, op gelijke gronden, opgegeven of hervormd moeten worden, als indertijd de platonische ideeën- en getallenleer, waarmede zij eene volstrekt niet beoogde, maar zeer verrassende gelijkenis bezitten; zij toch moest eveneens zich laten opmerken, dat zij, noodeloos, de wereld verdubbelt, dat de verhoudingen der enkele dingen, in de ideeën toch slechts zich herhalen, dat de ideeën werkende kracht niet behelzen, dat de redeneeringen over schaduw- en spiegelbeelden holle klanken zijn, en dat de wereld, door het enkele naast elkander bestaan van twee werelden, onsamenhangend wordt als een slechte tragedie. Het verschil is slechts, dat Aristoteles de ideeën eenvoudig schrappen kon, terwijl de geestelijke processen zich niet laten schrappen, en daarom, als leden der éëne, gemeenschappelijke, in doorgaande wederkeerige werking staande wereld, medegeteld moeten worden 9).

Wij zullen alzoo, ook voortaan, onze zintuiglijke gewaarwordingen, als werkingen der buitenwereld, en onzen wil, als oorzaak onzer handelingen aanduiden, zonder deze, aan het gewone bewustzijn zich opdringende, wijze van uitdrukking,

als eene bloote redekunstige figuur te moeten beschouwen. Ik vestig hierop de aandacht, ook voor de paedagogen en juristen in ons midden. Het schijnt mij eene betreurenswaarde overhaasting, wanneer zelfs enkele vertegenwoordigers der rechtswetenschap, welke niet steeds philosophische invloeden zoo bereidwillig te gemoet komt, aangegrepen door de strooming van den dag, hebben aangevangen de causaliteit van den wil, met betrekking tot de handelingen, te loochenen, en bewegingen enkel uit bewegingen af te leiden. Daarmede wil ik geenszins de paralleliteitsleer, moreel of politisch, verdacht maken, maar slechts aanraden, niet, op grond eener onbewezen vooronderstelling, de verst reikende gevolgen te trekken.

Ten slotte, zou ik ook niet voor uitgesloten houden, dat het causaliteitsbegrip, dat immers reeds verschillende uitleggingen of hervormingen heeft ondergaan, mettertijd werkelijk als onvoldoende, om de psychophysische feiten volledig en zonder tegenspraak te beschrijven, zou kunnen blijken. Maar ook dan, zal men niet met de enkele paralleliteit zich tevreden stellen, maar van het causaliteitsbegrip uit, tot hoogere abstracties trachten te geraken. Op ongeveer dezelfde wijze, als de tegenwoordige wiskunstenaars het begrip: ruimte, tot dat eener zoogenaamde menigvuldigheid hebben uitgebreid. Voorloopig echter, doet het causaliteitsbegrip, zooveel ik zie, nog volkomen zijne diensten.

Het kan mijn oogmerk niet zijn, in dit uur, verder te gaan dan de meest algemeene beschouwingen, waartoe de tegenwoordige stand dezer, sedert tientallen van eeuwen behandelde, vraag dringt. Ook zal het Congres zelf ons hierin vermoedelijk niet verder brengen, daar over zoodanige onderwerpen ieder, in eenzamen geconcentreerden denkarbeid, met zich zelven te rade moet gaan. Desniettemin scheen mij een inleidend woord, moge het ook den stempel van eene individueele

meening dragen, eer betrekking te moeten hebben tot deze, in het middelpunt van al onze strevingen staande, vraag, dan tot deze of gene bijzonderheden.

En dat wij toch ook hierin vooruit komen, mag, bij zoodanige gelegenheid, tegen overdreven berusting, wel eens worden opgemerkt. De onderzoekingen over lichaam en ziel hebben, sedert de tijden van Descartes en Spinoza, buitengewoon aan nauwkeurigheid gewonnen. De wijsgeerige ontleding van het substantie- en het causaliteitsbegrip, de ontdekking der energie-wet, het ontstaan der psychophysica, het zegevierende doordringen der ontwikkelingsleer, de vorderingen der anatomie en physiologie van de centraalorganen, speciaal de onderzoekingen omtrent de localisatie der geestelijke werkzaamheden; alles heeft er toe bijgedragen, de eens, voetstoots, gestelde vraag in vele, scherper gestelde, te verdeelen. Onze taak zal het thans zijn, iederen aanloop tot dogmatische verstijving, ook in deze zaken, op een afstand te houden, en niet, gelijk de eerste de beste, over het zwaarste, het gemakkelijkst en het meest beslist, te orakelen. Ook de begrippen zijn onderworpen aan eene ontwikkeling, aan eene voortschrijdende aanpassing aan de nauwkeuriger kennis der feiten. Ook voor de begrippen komt het er op aan, te experimenteeren, nu dit, dan dat aan de verschijnselen voor te houden; en nadat wij ons gewend hebben, met toestellen de zielsverschijnselen te naderen, willen wij niet verzuimen, ook het logische toestel verder te ontwikkelen, opdat het de wassende som der feiten, al klaarder en consequenter, doordringe.

Aldus, open ik den arbeid van dit congres, in de hoop en overtuiging, dat het persoonlijke verkeer zijne onvergelijkelijk opwekkende kracht ook ditmaal toone, dat belangrijke bouwstof, vruchtbare gezichtspunten ter kennis gebracht, dat menige

zakelijke overeenstemming voorbereid, menige noodeloos verscherpte tegenstelling afgerond, en allerwege het gevoel des samenwerkens, onder de vorschers, bevestigd worden moge.

TWEEDE HOOFDSTUK.

HET HEDENDAAGSCHE PSYCHOLOGISCHE CAUSALITEITSBEGRIP.

In den loop zijner rede, worden, door Stumpf, verschillende punten besproken of vermeld, die, tot nadere verklaring, slechts behoeven te worden geplaatst in eene systematische lijst. Inderdaad behelst de rede eene samenvatting van de *uitkomsten* der hedendaagsche psychologie, onderstelt derhalve eenigermate vertrouwdheid met haren gedachtengang en betoogtrant, en legt uit den aard der zaak niet uitsluitend den klemtoon op het causaliteitsvraagstuk, dat, hier, ons bezig houdt. Gelukkig, kan zij, in die richting, door een voortreffelijken leidsman worden aangevuld. In een standaardwerk, dat van even groote bezadigdheid als omvangrijke zaakkennis getuigt, heeft Koenig, ten slotte, het causaliteitsbegrip, dat in de tegenwoordige psychologie zich doet gelden, in oogenschouw genomen 10). Hem op den voet volgende, ga ik beproeven, van zijn betoog een overzicht te geven.

In onze eeuw, is de psychologie, van de bespiegelende wijsbegeerte zich losmakende, eene zelfstandige wetenschap, op exacten grondslag, geworden. Het wordt alzoo zaak na te gaan, binnen welken omvang en in welken zin, *het causaliteitsbegrip* van toepassing is op psychologische verschijnselen. Reeds het onwetenschappelijke denken is overtuigd, dat, ook in het zieleleven, eene objectieve bepaling van

enkele verschijnselen, door andere, plaats grijpt. Die *causale* opvatting heeft dus de wetenschap niet geschapen; zij vindt haar, en acht zich geroepen haar vasten, aan willekeur onttrokken vorm te geven. In het bedrijf des dagelijkschen levens, vooronderstellen wij allerwege, dat het mogelijk is, »door toepassing van bepaalde physische prikkels op de »zinsorganen van andere menschen, in hunne ziel, bepaalde »voorstellingen te wekken, die wij zelf hebben, en beloven ons »verder vaak, dat deze voorstellingen nog andere zielstoe»standen, b.v. wilsuitingen wekken zullen, waarvan wij dan »wederom verwachten, dat zij bepaalde physische voorvallen »(organische bewegingen) veroorzaken". In deze vooronderstelling, blijkt dus een drieledige *oorzakelijke samenhang* gelegen te zijn. Wij gelooven aan eene afhankelijkheid der psychische toestanden van physische, der psychische van psychische, en der physische van psychische. Welke opvatting heeft de wetenschap, van ieder dezer causaliteitsvormen?

A. *De immanent-psychische causaliteit.*

De bepaling eener oorzakelijke betrekking tusschen de elementen van een complex van verschijnselen onderstelt de onderscheiding en afbakening dier elementen onderling. Beschouwt men de *uitwendige* natuur, nopens de elementen, die haar, als geheel, samenstellen, kan twijfel niet bestaan; het zijn de afzonderlijke physische lichamen, in hun afwisselenden toestand. De *psychologie* daarentegen verkeert in minder gunstigen toestand. Richt men de opmerkzaamheid op het eigen zieleleven, alsdan neemt men gemakkelijk eene reeks van afwisselende toestanden waar. Hierover echter verkeeren wij volkomen in het onzekere, of deze toestanden telkenreis eenvoudige zijn, dan wel of zij eene veelheid van, betrekkelijk

onafhankelijk naast elkander bestaande, partieele toestanden insluiten, evenzoo als het totaalbeeld der uitwendige werkelijkheid, ieder oogenblik, saamgesteld is uit de feiten, welke wij, in de verschillende punten der ruimte, waarnemen, en deswege nauwkeurig onderscheiden.

In het laatste geval, namelijk bij de beschouwing der *uitwendige* natuur, kan de vorscher, die den loop van hetgeen er gebeurt onderzoeken wil, zijne aandacht op verschillende afzonderlijke punten vestigen. Daarentegen staat hij, die *inwendig* waarneemt, steeds tegenover eenen ziels-totaliteitstoestand, gelijk deze, op een gegeven oogenblik, zich voordoet. Hier, ontbreekt de afschakeling der onderscheidene punten van hetgeen er gebeurt, gelijk de bijzondere physische lichamen haar opleveren. De psycholoog verkeert zoo ongeveer in den toestand des natuurkundige, die te doen heeft met één enkel, geheel het waarnemingsgebied innemend, medium. Eigenlijk, is hij van nog ongunstiger conditie, naardien de laatstgenoemde altoos nog zijn eigen lichaam onderscheiden kan, van het omgevende medium. De natuurkundige voorts kan nog de waargenomen toestanden zijns mediums, voor het minst, scherp rangschikken naar de zintuigen, waarmede zij waargenomen worden. Ook daartoe ontbreekt den psycholoog een veilig en vertrouwbaar aansluitingspunt.

Vandaar dat, in de psychologie, de hypothesen reeds beginnen, bij de *rangschikking der zielstoestanden*.

Gemeenlijk, neemt men aan, dat die toestanden in drie rubrieken: voorstellingen, gevoelens en wilsuitingen, in te deelen zijn. De juistheid dier indeeling wordt niet algemeen toegegeven. Mitsdien is het niet te verwonderen, dat eerst recht *hierover* geschil bestaat: welke dezer toestanden oorspronkelijke, welke daarentegen, afhankelijke zijn. In de physica, bestaat hieromtrent niet twijfel, dat de natuurverschijnselen,

naar hunnen aard, zich splitsen in mechanische, acoustische, optische enz., en dat de acoustische b.v. afhankelijk zijn van mechanische. In de psychologie daarentegen, nemen enkele vorschers aan, dat gevoel en wil modificatiën van het voorstellen zijn, anderen beschouwen het willen, als het oorspronkelijke voorval, tot welks gevolg gevoelens en voorstellingen behooren, nog anderen beschouwen alle drie, als even oorspronkelijk.

Een der hoofdredenen, waarom men, nopens deze vragen, tot een beslissing nog niet is gekomen, ligt in de onmogelijkheid van hèt *zuiver psychische* (wèl te onderscheiden van het *psycho-physische*) experiment.

Neem aan, de natuurvorscher miste het experiment, en hij kon niets dan waarnemen. Alsdan, waren wij nog ver verwijderd van ons tegenwoordig inzicht in de causale betrekking der natuurverschijnselen. Een gebied, waarop deze vordering betrekkelijk laat is gemaakt, is b.v. de meteorologie. Over oorsprong en samenhang der meteorologische verschijnselen, bestonden de tegenstrijdigste en avontuurlijkste opvattingen. Eerst in den jongsten tijd, heeft men de experimenteel vastgestelde wetten der warmte, der aërostatiek en aërodynamiek enz. te baat genomen. Nu werd het mogelijk, door analogische gevolgtrekkingen, de oorzaken te bepalen, waarvan de afzonderlijke meteorologische verschijnselen afhangen, en in hun samenhang een blik te slaan.

Had men niets kunnen doen dan de meteorologische verschijnselen enkel *waarnemen*, voorzeker wisten wij nog heden ten dage niet, waardoor de wolken zich vormen en oplossen, waarvan de regenmassa op verschillende plaatsen afhankelijk is, en dergelijke meer. Ja zelfs, twijfelachtig zou het kunnen schijnen, of, in het algemeen, door de telkenreis in de atmospheer en op de aardoppervlakte heerschende toestanden,

de telkenreis zich voordoende weersgesteldheden eenvormig worden bepaald, dan wel of zij, misschien, van de constellatie der planeten, of zelfs, wellicht, van het rechtstreeksche ingrijpen eener hoogere macht afhankelijk zijn.

Neem aan, men huldigde de meening, dat, op ieder tijdstip, op iedere plaats der aarde, slechts ééne bepaalde weersgesteldheid heerschen kan, dan nog kan men van oordeel zijn, dat het beloop van het weer, naar eene *geheel specifieke ordening* plaats grijpt, niet echter zóó, dat iedere verandering, door het telkenreis samentreffen van enkele natuurkundige voorwaarden, *naar de algemeene natuurkundige wetten*, wordt veroorzaakt, en wel veroorzaakt in dier voege, dat aàn dezelfde voorwaarde, overal en ten allen tijde, onder overigens gelijke omstandigheden, hetzelfde gevolg verbonden is.

Zoodanige tegenstelling der opvattingen nu heeft, in de psychologie, werkelijk zich voorgedaan.

Leibnitz meent, dat het leven van iedere bijzondere ziel, een individueel, gedetermineerd ontwikkelingsproces is, waarin zich ontplooit, hetgeen in het wezen der betreffende monade gepraeformeerd ligt. Mitsdien, is de gansche levensloop de verwerkelijking van *een doel*, dat in het wezen der ziel praeexisteert, en de te doorloopen toestandsreeksen bepaalt. Die meening heeft nog geenszins het veld geruimd, voor deze andere, mechanistische opvatting, ingevolge welke, ook bij het inwendig gebeuren, iedere nieuwe toestand, door het afwisselend samentreffen van voorwaarden, naar algemeene wetten bepaald wordt. Het begrip der *doeloorzaak* heeft, in de psychologie, nog steeds zijn stelling weten te bewaren, tegenover dat der *werkende oorzaak* 11).

Wel is waar bracht het opsporen der »associatiewetten" aanmerkelijke versterking der overtuiging, dat ook de afwisseling der zielstoestanden (meer in het bijzonder der voor-

stellingen), naar mechanische causaliteit, (in den meer algemeenen zin des woords) plaats grijpt. Zoo volgt de geheele nieuwere Engelsche psychologie de richting, de totaliteit der voorvallen op het gebied van het zieleleven, op te vatten, als speciale gevallen van associatie, evenals de physica alle uitwendige verschijnselen, als speciale gevallen van zekere opperste natuurwetten opvat 12). Radicaler nog, ging Herbart te werk, doordien hij heel het psychische gebeuren trachtte te herleiden tot eene mechanica van voorstellingen, juist zooals de atomistische hypothese de uitwendige natuurverschijnselen verklaart, door de mechanische werking der atomen.

Terecht kwam van verschillende kanten tegen zoodanig streven verzet. Men handhaafde de stelling, dat de »associatiewetten" geenszins gelijkwaardig zijn met de »natuurwetten". Men nam niet aan, dat eerstgemelde evenzoo oorspronkelijke en niet verder herleidbare causaalverbindingen aanduiden, als laatstgemelde. »Het beslissende argument is, dat de associaties, »in bijzonderheden, eerst in het beloop des zielelevens zich »vormen en hare vastigheid verkrijgen; een eigenlijke causaal»samenhang kan echter, in geen geval, eerst als *de uitkomst* »van een gebeuren zich voordoen".

Ongetwijfeld berust het beloop, waardoor associatieve samenhangen zich vormen: de zoogenaamde oefening of gewoonte, op eene wetmatige werkingswijze van verborgen factoren. Analoga vindt men in de uitwendige natuur, ter opheldering van zoodanig beloop in het algemeen. Ieder mechanisme fungeert, op een gegeven stoot, des te zekerder, naarmate de stoot zich herhaald heeft, naardien daardoor de wrijvingsweerstand, die bedoelde beweging belemmert, al geringer wordt. Daarin ziet echter niemand een oorspronkelijke natuurwet. Het is enkel een empirische wet, die, in bekende natuurwetten, hare verklaring vindt. De psychologen, welke met de

»associatiewetten" opereeren, hebben echter meestal den *oorsprong der associatie* niet verder onderzocht, (eerst de physiologische psychologie heeft dit vraagstuk behandeld) ja, vaak de associaties als een psychisch grondverschijnsel beschouwd, hetgeen beslist valsch is. Vandaar, dat de verklaring der zielsverschijnselen, door associatie, eene eigenlijke causale verklaring niet te noemen is 13).

Herbart's hypothese van de »mechaniek der voorstellingen" wordt, tegenwoordig, algemeen onhoudbaar geacht. Zij heeft tegen zich èn de overige ontologische leerstellingen des genoemden wijsgeers, én de methodische grondstellingen van het onderzoek.

Uitgaande van Herbart's Ontologie, is *het ondenkbaar*, hoe een werkelijk wezen eene veelheid van afwisselende toestanden ervaren, en hoe deze toestanden onderling, in wederkeerige werking treden zouden kunnen. Maar ook in de inwendige *ervaring*, vindt het begrip eener zoodanige wederkeerige werking niet het geringste steunpunt; terwijl toch iedere wetenschappelijke hypothese enkel »ware oorzaken" behoort te vermelden.

De »druk der voorstellingen tegen elkaar", hare »belemmeringen door elkaar" zijn begrippen, door Herbart slechts gevormd, naar de analogie der uitwendige ervaring. In de inwendige ervaring, komt nergens eene »wederkeerige werking van gescheiden objecten" voor 14). Herbart zelf geeft toe (in zijn Lehrbuch der Psychologie, 1834, blz. 26), dat het eigenlijke «streven" voor te stellen, nooit onmiddellijk in het bewustzijn verschijnt. Lotze heeft nog meer bedenkingen ontwikkeld, tegen de hypothese eener wederkeerige werking der voorstellingen. Inzonderheid heeft hij de meening van Herbart, dat *gevoelen en begeeren* blootelijk »toestanden der voorstellingen" zijn, dat mitsdien het physische gebeuren met

de vermeende wederkeerige werking uitgeput is, beslist van de hand gewezen. Lotze gaat uit van de vooronderstelling, dat enkel: »waar het ons gelukt, punt voor punt, in het ge- »gevene, alle kiemen en bestanddeelen des toekomstigen te »vinden, en deze tegelijk, in dat gegevene, in eene beweging »aan te treffen, uit de voortzetting waarvan vanzelf de nieuwe »gestalte van hetgeen later volgt, zich vormen moet, wij het »vroegere als de voldoende oorzaak des lateren mogen be- »schouwen" en hij toont, dat wanneer wij de ziel enkel als een voorstellend wezen opvatten, er een grond niet te ontdekken viel: »dat zij uit hare wijze van zijn gaan, en gevoelens van »lust en onlust in zich ontwikkelen zou; en evenmin zou er »in den toestand van lust een voldoende grond, voor het »ontstaan der wilsbeweging, gegeven zijn" 15).

Door deze beschouwing, worden wij naar een verder algemeen verschil der psychologische opvattingen geleid.

Wanneer er sprake is van eene mechaniek der voorstellingen, gaat men van twee onderstellingen uit. Eerstens, dat de voorstellingen (of, naar Herbart, het streven om voor te stellen) onveranderlijk bestaan. Ten tweede, dat zij, gelijk de atomen in de ruimte, ook harerzijds, in eene onverschillige werkelooze sfeer zich bevinden, welke haar veroorlooft, in wederkeerige betrekkingen met elkander te treden. Deze sfeer is het bewustzijn, metaphysisch uitgedrukt, het zielswezen. Is nu echter dit bewustzijn, of zielswezen, waarin de voorstellingen vergaderd zijn, dynamisch evenzoo zonder beteekenis, als de ruimte?

Algemeen erkend wordt wel, dat de toestanden, waarin wij ons telkenreis bevinden, *niet alleen* de bepalende voorwaarden vormen, voor het verdere beloop der inwendige voorvallen. De vraag is slechts, of wij, ten einde den causalen samenhang van het inwendig gebeuren te verduidelijken, rond-

komen kunnen met de hypothese van Herbart: er bestaan onbewuste, d. w. z. zoodanige voorstellingen, die, tijdelijk, onder den drempel des bewustzijns worden neergedrukt. Dan wèl, of wij nog andere factoren aannemen moeten, die in het algemeen *voorstellingen niet zijn.* Moeten wij misschien niet aan het zielswezen zelf, aan het bewustzijn zelf, invloed toekennen op den loop der voorstellingen?

Deze vraag heeft Lotze *toestemmend* beantwoord 16).

Andere psychologen, niet deelende in Lotze's opvatting der ziel, als eene substantie, hebben toch gemeend aan „het bewustzijn" te moeten toekennen het vermogen eener »reactie" tegen zijne inhouden, en daardoor getracht speciaal de gevoelens te verklaren. Dit nu zijn hypothesen. Één feit is er, dat ontegenzeggelijk het begrip eener activiteit des bewustzijns eischt, dat is het feit des logischen denkens. »Naar »de onderzoekingen van Wundt, kan het als uitgemaakt »gelden, dat wij, naast de passieve opmerkzaamheid, eene »actieve, naast het proces der *associatieve* voorstellingsaan»eenschakeling, eene verbindende, *apperceptieve* werkzaamheid »hebben te erkennen, naardien, neemt men haar niet aan, »reeds het eenvoudige voorval, dat de verhouding van twee »voorstellingen zelve, voorwerp des voorstellens worden kan, »onverklaarbaar blijft" 17).

Veel meer dan in den hypothetischen druk der voorstellingen op elkaar, kan men eene psychische krachtwerking zien in deze (apperceptieve) werkzaamheid, waarvan wij ons b.v. in het oordeel bewust zijn 18).

Ingevolge het voorafgaande, moet de opvatting van het zieleleven, naar het schema des mechanischen natuurbeloops, ten eenenmale ontoereikend worden geacht. Indien ook al de associatieve voorstellingsbeweging, ten deele, het algemeene beeld van een mechanisme weergeeft, moet evenwel de psy-

chologie, in de apperceptieve werkzaamheid, acht slaan op eenen factor, waarmede, in de uitwendige ervaring, niets, op wat wijze ook, vergeleken kan worden. Een analogon voor dien factor zou alleen dan bestaan, wanneer de physische ruimte dynamische eigenschappen had.

Wanneer nu ook de actieve apperceptie beschouwd moet worden als eene werkzaamheid, die toetreedt tot den inhoud van het bewustzijn, en dien inhoud bewerkt, — derhalve in zekeren zin, als het ingrijpen van een, tegenover den inhoud van het bewustzijn, transcendenten 19) agens, in den loop der inwendige verschijnselen, hebben wij toch niet grond (in de psychologie minstens) bedoelde apperceptie als eene, in absoluten zin, willekeurige, d. w. z. klinkklaar toevallige, door niets gedetermineerde te beschouwen. Iets waars is er zeker in de meening van Herbart, inzooverre hij het gansche voorafgaande zieleleven, als determineerend, en als, zijnerzijds, van invloed op den verderen voorstellingsloop, opvat. Voor dit zieleleven, verkrijgen wij in dier voege het beeld eener ontwikkeling, waarin eene oorspronkelijke spontaneïteit (welke wel is waar, in haren *allereersten* uitingsvorm, nergens empirisch aanwijsbaar is) ingaat, en, terwijl zij de haar geboden stoffe van indrukken op eigenaardige wijze zich eigen maakt, daardoor, al zelfstandiger zich vormt, en al meer macht over het verdere beloop des zielelevens verlangt. In dezen zin, spreekt Wundt van een psychologische »wet des wasdoms van geestelijke energie", welke in rechtstreeksche tegenstelling tot het, in de uitwendige natuur geldende, beginsel van de standvastigheid der energie staat 20).

B. *Physico-psychische causaliteit.*

Koenig vervolgt zijn betoog, met het stellen der vraag:

welke voorstellingen maakt zich de nieuwere psychologie, van de elementen, die, in den inwendigen samenhang der zielstoestanden, gestadig opnieuw intreden, en door dien samenhang niet worden gedetermineerd? Onder bovenstaand hoofd, vat hij eene categorie dier verklaringen samen.

Twee vragen komen hier ter sprake. Vooreerst, hebben wij, en zoo ja, naar welke criteria hebben wij, in dit geval, eene oorzakelijke verbinding aan te nemen? Ten tweede, hoe moeten wij ons haar denken?

Bij de beantwoording der eerste vraag, stelt zich het natuurlijke menschenverstand op het standpunt des naieven realismus. Als vaste onderlaag van alle werkelijkheid, beschouwt het, bovenal, de uitwendige voorwerpen, de natuurlichamen, welke, naar het aanneemt, wederkeerig, elkander in afwisselende toestanden verplaatsen. In den samenhang der uitwendige natuur, en van hetgeen daarin gebeurt, beproeft het nu ook, voor die verschijnselen, welke van eerstgenoemde, als subjectieve, worden onderscheiden, eene plaats aan te wijzen.

Op te merken valt hier, dat, als subjectieve verschijnselen, allereerst, slechts gelden: de gereproduceerde voorstellingen, de gevoelens enz.; evenwel niet: de waarnemingen, en de daaraan ten grondslag liggende gewaarwordingen. Eerst in de wetenschap, wordt aangenomen, dat de waarneming een subjectieve toestand, en dat speciaal de inhoud der waarneming, in zijne qualitatieve eigenschap, slechts eene wijziging der waarnemende ziel, niet het ding zelf is.

De grond om aan te nemen, dat, indien ik b.v. een toon hoor, eene kleur zie enz., daarmede allereerst een »inwendige" toestand gegeven is, die van het bestaan eens bepaalden »uitwendigen" objects oorzakelijk afhangt, ligt in de vergelijking der verschillende zintuiglijke waarnemingen onderling.

Hooren wij een toon, dan bevinden wij steeds, *ziende*, dat een lichaam in trillende beweging is, en reeds de ruwste waarneming leert, dat het verschil der zichtbare trillingswijze overeenstemt met het verschil van het gehoorde, eene correspondentie, welke de natuurkunde tot in de fijnste bijzonderheden blootlegt, en welke zij, als aan vaste wetten onderworpen, gevonden heeft.

Het zichtbare feitencomplex geldt nu als de werkelijke, uitwendige oorzaak van het gehoorde, en de inhoud der gehoorswaarneming zelf geldt niet als eigenschap of toestand van een uitwendig voorwerp, maar als toestand van het subject, die, door gindsche oorzaak, te voorschijn is geroepen. Voor het overige, dit in het voorbijgaan, is nog gebleken, dat niet zoozeer het trillende lichaam zelf, als wel veeleer de daardoor opgewekte, tot aan het zichtbare oor dringende, luchtbewegingen de *onmiddellijke* oorzaak der geluidsgewaarwording zijn.

Verder, kon dezelfde opvatting, ook met betrekking tot het geziene, zich doen gelden. Immers, wanneer wij eene gezichtswaarneming hebben, nemen wij, in de meeste gevallen, ook, *voelend*, een lichaam waar; wel is waar staan de tastbare eigenschappen van dit lichaam, met de zichtbare, niet zoo onmiddellijk in een wettelijken samenhang. In dit geval nu (gelijk in het vorige), merken wij lichtelijk op, dat de gezichtswaarneming slechts zoolang duurt, als de opening van het oog waarneembaar is voor het gevoelvermogen, terwijl in de gevoelswaarneming van het voorwerp, eene verandering niet plaats grijpt. Hierdoor, wint aan sterkte het besluit, dat de gezichtswaarneming eene subjectieve werking is, die door tusschenkomst van het oog, plaats grijpt.

Langs dien weg, ontstaat, ten slotte, de algemeene meening, dat *steeds*, wanneer wij iets waarnemen, eene werking van

een uitwendig voorwerp op ons, door bemiddeling der zintuiglijke organen van het lijf, plaats grijpt, dat mitsdien de waarneming, altoos, eene oorzakelijke aandoening van het subject in zich sluit. Voorzeker kunnen wij *de gewaarwording* en den daarmede overeenstemmenden *uitwendigen prikkel*, niet altoos *gelijktijdig*, constateeren. Nooit, kan ons aanschouwelijk worden betoogd, dat de onmiddellijke oorzaak van iedere gezichtswaarneming de, op het netvlies vallende, lichtwerking is. Het besluit wordt hier gemaakt, naar analogie van de waarnemingen, die wij, met de oogen eens anderen wezens, kunnen doen.

Terwijl nu de natuurkunde tot taak zich stelt *de objectieve gesteldheid* te bepalen van de prikkels, die, onze zintuiglijke organen aandoende, de gewaarwordingen teweegbrengen, in hare eigenaardige qualiteit, intensiteit en ordening, moet zij — gelijk uit de voorbeelden blijkt, — onvermijdelijk er toe komen, aan de dingen, voor zoover zij oorzaken zijn der gewaarwordingen, wezenlijk andere eigenschappen toe te kennen, dan zich voordoen in de betrokken gewaarwordingen. Immers de oorzaken der gewaarwording kunnen, van de gewaarwording zelve, oorspronkelijk, daardoor slechts onderscheiden worden, dat zij, aan het subject, nog eene andere waarneembare eigenschap aanbieden.

Wanneer wij mitsdien, consequent, *alle* gewaarwordingen, als subjectieve werkingen, beschouwen, kunnen wij de objectieve oorzaken dier werkingen, door *geen enkele* der eigenschappen, meer beschrijven, welke de naieve mensch, als eigenschappen der dingen, meent waar te nemen. Zóó is dan ook de natuurkunde ten slotte er toe gekomen, als de werkelijke oorzaak der waarnemingen, te beschouwen: atomen, waaraan geen enkele van de waarnemingseigenschappen meer toekomt. Enkel de ruimte-afmetingen worden niet aan de waarnemings-

beelden alleen, maar ook aan de wezenlijke objecten toegeschreven.

Laat ons verder de sluitrede constateeren, waaruit de leer van de subjectiviteit der waarneming voortvloeit. Ten grondslag daaraan ligt, als hoofdpraemisse, de beschouwing (welke beschouwing, ingevolge de naieve opvatting, aan de werkelijkheid inhaerent is) dat het *een en hetzelfde ding* is, dat wij b.v. zien en voelen; verder, dat dit ding *blijft*, zoolang wij daarvan *onverschillig welke* onveranderlijke waarneming hebben (zoolang wij het b.v. op dezelfde wijze voelen), zij het ook, dat wij het op eene of andere wijze (b.v. door zien) niet meer waarnemen. Deze beide vooronderstellingen dwingen tot het besluit, dat het ding en het waarnemingsbeeld *verschillend* zijn. Speciaal, vormt zich het geloof aan het subjectieve karakter en aan de oorzakelijke afhankelijkheid der waarnemingsbeelden, onder den invloed van het axioma, dat, wanneer een verschijnsel B (het gezichtsbeeld) met een verschijnsel A (de gevoelde stelling der oogleden en des oogappels), op gelijkvormige wijze, verbonden schijnt, het eene tot de oorzaken van het andere behoort.

Het onderzoek nu der oorzaken van de gewaarwording heeft, met het natuurkundig navorschen der objectieve gesteldheid en der voortplanting van de prikkels, zijn slot nog niet gevonden. De physiologie heeft de processen verder nagegaan, welke te voorschijn treden, doordien de zintuiglijke organen prikkels ondergaan. Daarbij, speelt een hoofdrol het analogie-besluit van hetgeen wij, bij andere organismen waarnemen, tot hetgeen, daarmede overeenstemmend, bij het eigen lijf gebeurt.

Rechtstreeks bewijsbaar is, dat de prikkeling der zintuiglijke organen nog niet als de *onmiddellijke oorzaak* der waarneming gelden kan, naardien deze prikkeling niet in alle gevallen,

met eene gewaarwording verbonden is. Deze onmiddellijke oorzaak nu vast te stellen, is de zaak eener indirecte objectieve navorsching. De algemeene beginselen van het objectieve causaliteitsonderzoek volgend, heeft de physiologie bewezen, dat, als zoodanige onmiddellijke oorzaak, altoos slechts een (vooralsnog niet nader te beschrijven) proces, op een (niet nader aan te duiden) punt der hersenen, beschouwd worden kan.

Alvorens nog de taak van de physiologie der zintuigen volledig vervuld is, heeft men alsnu de vraag opgeworpen: *of en hoe het, in het algemeen, denkbaar is*, dat gewaarwording, een toestand des bewustzijns, door een of ander voorval in het lichaam, veroorzaakt wordt. En niet tot de gewaarwording, heeft de strijd zich beperkt. Immers, talrijke feiten schijnen, op grond derzelfde praemissen, aan te toonen, dat eveneens de toestanden des bewustzijns, waarbij alle onmiddellijke betrekking tot uitwendige objecten ontbreekt, oorzakelijk afhankelijk zijn van voorvallen in het lichaam.

Zonder het exacte bewijs eener zoodanige, doorgaans bestaande, afhankelijkheid af te wachten, heeft het materialisme de grondstelling verkondigd, dat alle geestelijke verschijnselen slechts: »hersenfunctiën" zijn. Daarmede, wil het niet enkel zeggen, dat zij in bepaalde wetmatige verbinding met de voorvallen in de hersenen staan, maar dat zij, in den metaphysischen zin, door deze laatsten worden voortgebracht.

Deze bewering is evenwel natuurlijk reeds deswege onzinnig, doordien wij, in het algemeen, van de metaphysisch-werkelijke voortbrenging eener werking, een begrip ons niet maken kunnen. Bedoelt men echter, dat de geestelijke verschijnselen, op die wijze, door materieele oorzaken, worden voortgebracht, als binnen het bereik van het zuiver physisch gebeuren, uit het samentreffen van onderscheidene partieele werkingen, eene complexe werking ontstaat, dan valt op te merken, dat eene

wet der samenstelling van physische werkingen, ingevolge welke, als resultante, een geestelijk verschijnsel ontstaan zou, ons niet bekend is. Er moest alzoo, ad hoc, eene bijzondere wet worden gepostuleerd, hetgeen evenwel beteekent: dat men den bedoelden samenhang als een feitelijken (hetgeen niemand loochent), maar onverklaarbaren beschouwt, terwijl toch het materialisme juist eene verklaring daarvan geven wil.

Eene dwaling schijnt het ons evenwel toe, wanneer men in deze onverklaarbaarheid eenen grond zou willen zien tegen het aannemen van een oorzakelijken samenhang tusschen beweging en gewaarwording in het algemeen. Want *alle* concrete oorzakelijke samenhangen, ook die binnen het bereik van het zuiver physische, zijn ten slotte niet te verklaren 21).

De werkelijke zwarigheden schijnen, in andere richting, te moeten worden gezocht. Op zichzelf, ware het niet van zin ontbloot, dat er een bijzondere natuurwet bestond, uit krachte waarvan, met de physische voorvallen in de hersens der dieren, geestelijke verschijnsels waren verbonden. Waarom zouden wij eene zoodanige wet niet even goed, als feitelijk terecht bestaande, erkennen, als zooveel andere? Eene zoodanige wet zou echter, in zekeren zin, voorzeker als een geheel exceptioneele moeten worden aangemerkt.

De hersens zijn een samengesteld geheel, naar mechanistische beschouwing, ter laatste instantie, een bepaald stelsel van atomen. Deze atomen onderscheiden zich, in niets, van de stofdeeltjes, welke, buiten de organismen, zich bevinden. Nu kennen wij echter niet een anderen verbindingsvorm van atomen, waarbij de voorvallen, in het betreffende systeem, aanwijsbaar verbonden zouden zijn met geestelijke verschijnselen, dan dien, welken de stofdeeltjes van de dierlijke hersens hebben. Mitsdien, zou er hier een geval zijn, dat, bij eene bepaalde verbinding van materieele elementen, verschijnselen

zich voordoen, die bij geene enkele andere verbindingswijze dier elementen, gelijkelijk voorkomen, dat alzoo, ontologisch uitgedrukt, zekere elementen, in eene zekere verbinding, eene *geheel nieuwe* werkingswijze toonen.

Deze toedracht van zaken evenwel ware eene uitzondering, waarvan, in geheel de bekende natuur, een analogon niet bestaat. Allerwege toch, zoover onze ervaringen reiken, geldt de wet, dat de werkingen, die in een grooter system van elementen optreden, eene resultante zijn uit die werkingen, welke, tusschen de betreffende elementen afzonderlijk, optreden, ofschoon, natuurlijk, een grond, dat en waarom dit zoo zijn moet, en niet anders zijn kan, zich niet laat aangeven 22).

Indien men deze zwarigheid ontgaan wil, dan is er slechts één uitweg: aan te nemen namelijk, dat de materie doorgaans bezield is, d. w. z. dat *in alle gevallen*, met de physische voorvallen, waarin een atoom verwikkeld is, geestelijke verschijnselen zijn verbonden. Inderdaad wordt dit »monisme", door vele denkers van den tegenwoordigen tijd, b.v. Fechner, Noiré, Zöllner, Haeckel, gehuldigd.

Fechner neemt aan, dat, met de voorvallen in ieder afgesloten *materieel systeem*, geestelijke voorvallen overeenstemmen, terwijl de overige genoemden reeds *aan het enkele atoom* geestelijk leven zouden willen toeschrijven.

Intusschen, laat ook de monistische beschouwingswijs kwalijk zich volhouden. Hoe moet, ingevolge haar, het zieleleven van mensch (en dier) tot stand komen? De monist moet òf van meening zijn, dat 's menschen zielstoestanden correspondeeren met de physische toestanden van slechts één enkel element in de hersens, dat alsdan kan worden aangeduid, als de »zetel der ziel", terwijl de inwendige ontvankelijkheid der overige elementen zonder beteekenis blijft; òf wel moet hij beweren, dat 's menschen zieleleven voortvloeit uit de

inwendige toestanden van de gezamenlijke elementen der hersenen in hunne vereeniging.

Met de eerste meening nu, zijn *de feiten* in strijd. Immers, de hersenphysiologie heeft niet een enkel punt kunnen ontdekken, dat kon worden aangemerkt als de zetel der ziel, in zooverre alle prikkels tot dat punt zich moesten voortplanten, zou eene gewaarwording worden gewekt. De tweede meening onderstelt een beloop, dat *ondenkbaar* is, naardien daarvoor een analogon zich niet laat aanwijzen. Wij zijn buiten staat ons eene voorstelling er van te maken, hoe inwendige toestanden, die vastgeknoopt zijn aan gescheiden elementen, zouden samensmelten tot een eenzelvig geheel. 23)

Om deze reden zijn Herbart, Lotze e. a. teruggekeerd tot de leer van het metaphysische spiritualisme. Zij nemen aan, dat er, naast de, in de uitwendige ervaring gegeven, materieele, elementen, zelfstandige immaterieele substanties bestaan, waarin, door hare wederkeerige werking met eerstgemelde, zielstoestanden worden opgewekt. Daarbij echter is het begrip der zielssubstantie toch te zeer hypothetisch. Het is immers niet te loochenen, dat de »inwendige ervaring" niet op dezelfde wijze als de uitwendige, aansluitingspunten oplevert voor het begrip van een blijvend substraat der verschijnselen. Legt Lotze er den nadruk op, dat de qualitatieve eigenaardigheid der geestelijke verschijnselen er toe dwingt om een specifiek wezensbeginsel, als voortbrengingsbron, aan te nemen, deze sluitrede is gebouwd op eene beschouwingswijze der zaak, die op erkenningstheoretische gronden onhoudbaar schijnt 24).

Het blijkt derhalve, dat alle pogingen om over den samenhang van de lichamelijke en de zielsverschijnselen eene bepaalde opvatting zich te vormen, òf op tegenstrijdigheid òf op speculatieve willekeur uitloopen. Daardoor stelt zich ons de vraag,

welk recht wij in het algemeen er op hebben, te verlangen, dat dezelfde begrippen, waardoor wij den samenhang der verschijnselen in de uitwendige ervaring denken, ook toepasselijk moeten zijn op de verhouding van het physische en het psychische 25).

Waren physische en psychische verschijnselen in een of anderen *aanschouwelijken samenhang gegeven*, gelijk de physische verschijnselen onderling het zijn, dan zou de poging, om dezen samenhang door *een ervaringsbegrip te denken*, noodwendig gedaan moeten worden. Maar dit is niet het geval.

In het doorgaande, samenhangende complex der aanschouwing in de ruimte, treden ons nergens zielsverschijnselen te gemoet. Het allerminst stelt een eenzelvig bewustzijn, als object der aanschouwing, zich ons voor. Maken wij, aan den anderen kant, den samenhang onzer bewustzijnstoestanden tot voorwerp van beschouwing, dan behoort wel is waar de inwendige waarneming, d. w. z. de toestand, waarin het bewustzijn in een aanschouwingsbeeld, in de ruimte, is verdiept, er mede toe, maar, in deze reeks, behoort niet het aanschouwde uitwendige voorwerp.

Nu is het wel is waar, bij de vorming der uitwendige ervaring, zeer gewoon, dat wij, ten einde de *gegeven* samenhangen aan te vullen en te vervolledigen, ook tusschen elementen, die nooit gezamenlijk en in verbinding gegeven zijn, eene oorzakelijke verknochtheid *postuleeren*. In dat geval evenwel, is de bedoelde samenhang nooit vlakweg onwaarneembaar, altoos is er sprake van *voorwerpen*, die mogelijkerwijs aanschouwd kunnen worden, en van *verhoudingen*, die eventueel aanschouwelijk gemaakt zouden kunnen worden, of waarvan wij minstens idëeel ons een beeld maken kunnen. Een physisch en een psychisch verschijnsel kunnen echter,

naar hunnen aard, nooit deelen van een aanschouwelijk geheel zijn.

Is evenwel de vooronderstelling, dat het causaliteitsbegrip enkel toegepast worden kan op zoodanige leden, die in eene aanschouwelijke verbinding gegeven zijn, of minstens in eene zoodanige voorgesteld worden kunnen, gewettigd? Hebben wij niet, voor de geldigheid van het causaliteitsbegrip in het algemeen, in de uitwendige ervaring, zulke voldoende waarborgen, dat ook de toepassing daarvan op verhoudingen, die voor onmiddellijke ervaring niet vatbaar zijn, toegelaten moet worden?

De vraag moet ontkennend worden beantwoord, overeenkomstig de grondstelling, dat begrippen zonder aanschouwing ledig zijn 26). Speciaal de begrippen: substantie, oorzaak enz. krijgen overal daardoor slechts zin, dat zekere aanschouwelijke betrekkingen aanwezig zijn, die in het logische schema dezer begrippen worden gesubsumeerd. Afgezien van de concrete aanschouwelijke (en logische) criteria der causaliteit, is het causaliteitsbegrip slechts eene ledige gedachte. De aanneming eener causaliteit tusschen het physische en het psychische, draagt een begrip, dat, in de uitwendige zoowel als in de inwendige ervaring, afzonderlijk genomen, den toets doorstaan kan, over, op eene verhouding, welke voorwerp van ervaring niet is, en in het algemeen het niet zijn kan. Het is onmogelijk, dat iemand zijne gewaarwordingen en de processen in zijne hersenen, te gelijker tijd, waarneme.

Nu zou men kunnen tegenwerpen, dat wij middellijk gedwongen zijn een oorzakelijken samenhang tusschen geestelijk en stoffelijk aan te nemen. De verschijnselen der geluidwaarneming b.v., vergeleken met de gelijktijdige waarnemingen, door het gezichtszintuig, zouden, bijaldien wij in het algemeen aan het blijvend bestaan van uitwendige dingen en aan de

wetmatigheid hunner verhouding gelooven, niet anders kunnen worden opgevat dan in dier voege, dat men de geluidwaarnemingen aanziet voor subjectieve werkingen der trillende lichamen.

Toetst men echter de bedoelde verhoudingen van meer nabij, dan blijkt, dat de slotsom slechts steunt op de onderstelling, dat de ontwaarde objecten de blijvende uitwendige dingen zijn. Naardien wij evenwel, gelijk de natuurkunde aanneemt, bij het zien, ook slechts een werking van het voorwerp ontvangen, omdat het gezichtsbeeld niet het voorwerp zelf is, blijkt, dat, door de feiten, *niet zoozeer eene oorzakelijke afhankelijkheid der waarnemingsbeelden van uitwendige voorwerpen, als wel eene wetmatige onderlinge verbinding der waarnemingen, die tot verschillende zintuiglijke gebieden behooren, bewezen wordt.*

Bij alle onmiddellijke psychophysische observaties, is er sprake van betrekkingen tusschen tweeërlei waarnemingen (respectievelijk: gewaarwordingen), waarbij zekere constante gewaarwordingselementen (de gewaarwordingen van het eigen lichaam en de organen daarvan) den maatstaf aan de hand doen, voor den samenhang van gindsche tweeërlei waarnemingen. Slechts in zooverre wij, gelijk het in de natuurkundige opvatting der werkelijkheid geschiedt, aannemen, dat, in de gezichtswaarnemingen (daargelaten de kleurenhoedanigheden), en in de gevoelswaarnemingen, het voorwerp zelf onmiddellijk zich voordoet, of, *in zooverre wij het „uitwendige object", door den inhoud der gezichts- en der gevoelswaarneming, voorzoover beide overeenstemmen, bepalen,* verkrijgen bedoelde betrekkingen 27) de beteekenis van oorzakelijke relaties tusschen uitwendige objecten en bewustzijnstoestanden.

Daardoor komt het dan ook, dat de meening van het ontstaan der waarneming, door de inwerking van uitwendige

objecten op het subject, slechts zoolang houdbaar zich toont, als wij de uitwendige dingen, in den aangeduiden zin 28), en als subject, het eigene lichaam verstaan. Bedoelde meening daarentegen wordt ondenkbaar, zoodra wij, met het onderscheid van »binnen" en »buiten", ernst maken, en onder het subject, het bewustzijn of de ziel, onder de uitwendige dingen daarentegen, substanties verstaan, die naast dit bewustzijn of naast deze ziel bestaan 29).

Ook de meest gezaghebbende Duitsche psycholoog, van den tegenwoordigen tijd, verwerpt, zij het op eenigszins andere, dan de zooeven aangevoerde gronden, het aannemen van een oorzakelijken samenhang: »waarin het hersenproces, als »de oorzaak, de voorstelling, als het gevolg, te beschouwen »ware" 30).

Veeleer betoogt hij, dat wij de psychophysische betrekkingen, door het begrip van een parallelisme van physisehe en van psychische verschijnselen, te verklaren hebben. Daarmede, komen wij tot eene beschouwing, die, het eerst, door Spinoza, op universeele wijze werd ontvouwd, en die, in den tegenwoordigen tijd, ter verklaring van »den samenhang »tusschen geest en lichaam", door talrijke wijsgeeren en psychologen, wordt voorgestaan. Behalve Wundt, denke men aan Bain, Fechner, Riehl, Mill, Spencer 31).

De gemeenschappelijke opvatting dezer mannen kan, als metaphysisch monisme, worden gekenmerkt, tegenstelling zoowel van materialisme, als van spiritualisme, en niet eenzelvig met het empirische monisme (het hylozoisme). Dit laatste toch noemt physische en geestelijke verschijnselen niet: natuurwettelijk verbonden zelfstandige realiteiten, maar: verschijningsvormen van eene en dezelfde zaak.

Bij de gemeenschappelijke gedachte, kan echter de nadruk meer op de metaphysisch-bespiegelende, of wel meer op de

phenomenologische zijde worden gelegd. Volgens Spencer, is de materie slechts symbool van een onbekend Absolute. Nu valt gemakkelijk aan te nemen, dat ditzelfde onbekende, ook in de geestelijke verschijnselen zich openbaart, dat mitsdien lichamelijke en geestelijke processen hand in hand moeten gaan, en wij, alzoo, ook de geestelijke verschijnselen »in terms of matter and motion" kunnen beschrijven 32).

Fechner bleef, in zijne verschillende werken, niet steeds zich gelijk. Bain en Wundt leggen den klemtoon minder op de identiteit van het absolute, dat de geestelijke en de physische verschijnselen teweegbrengt, dan op het verschillend standpunt, dat het erkennend bewustzijn moet innemen, om zich te verplaatsen in den kring der uitwendige of der inwendige ervaring. Eveneens, handelt Riehl (Der Philosophische Kriticismus und seine Bedeutung für die positive Wissenschaft, Leipzig 1846, II, blz. 24): »De onderscheiding van »physisch en psychisch, van uitwendig en inwendig laat in »het algemeen slechts in de abstractie zich opstellen, en »daarin alleen zich vasthouden. Gegeven zijn ons psycholo»gische verschijnselen, waarvan de eene zijde, de physische, »naar de uitwendige werkelijkheid verwijst, terwijl de andere »den grondslag voor ons zelferkennen vormt".

Het exact navorschen der betrekkingen tusschen physiologische voorvallen in de hersens, en psychologische verschijnselen, wordt, door geen enkele dezer opvattingen, uitgesloten. Hierop evenwel moeten wij bedacht zijn, dat wij de gewaarwording ons niet denken als de eindschakel van een proces, waarvan de aanvangsschakels physische voorvallen zijn. De physiologische psychologie heeft echter aan zoodanige voorstellingswijze niet behoefte.

Eene zuiver feitelijke vraag, die met deze of gene hypothese nopens het hoe, volstrekt niets te stellen heeft, is:

hoe ver de correspondentie tusschen het inwendig gebeuren, met het gebeuren in de hersens zich uitstrekt. Bain heeft, in het voormelde geschrift, getracht aan te toonen, dat de eigenaardige inrichting der hersenen een spel van zenuwprocessen mogelijk maakt, dat met de geestelijke processen, in de meest op den voorgrond tredende formeele eigenaardigheden, overeenkomt. Daardoor, wordt de onderstelling gestevigd, dat physische voorvallen, zonder uitzondering, overeenstemmen met alle verschijnselen des geestelijken levens. Spencer gaat nog veel verder in deze richting. Niet slechts neemt hij aan, dat alle geestelijke *processen* ook een physische zijde hebben, maar, dat ook *de organisatie* van den geest nauwkeurig en volledig overeenstemt, met den organisatievorm der hersenen.

Van het standpunt des exact psychologischen onderzoeks beschouwd, zijn dit slechts hypothesen. Zoo waarschijnlijk het overigens zijn moge, dat, in de associatieve verbinding der voorstellingen, zeer bepaalde processen, in de hersens, zich voordoen, of, wat hetzelfde is, dat deze verbinding, door zoodanige processen, zich onder beeld laat brengen, wijkt toch de apperceptieve voorstellingsverbinding zoo wezenlijk af, van het schema eens op wat wijze ook, voltrokken materieel proces, dat, hier, eene correspondentie nauwelijks denkbaar schijnt. Inderdaad hebben zoowel Lotze als Riehl en Wundt, onderling overeenstemmend, den klemtoon gelegd op het *zuiver geestelijk karakter* dezer voorvallen 33).

Daarmede evenwel, geraakt het metaphysische monisme in eene antinomie, wier zwarigheden misschien niet geringer zijn, dan die, gelegen in het begrip der oorzakelijke afhankelijkheid des psychischen van het physische, naardien die zwarigheden, beziet men ze terdege, de laatstgenoemde slechts herhalen.

Immers, grijpen de associatieve geestelijke processen plaats, hand in hand met physiologische, in dier voege, dat de samenhang der geestelijke verschijnselen de afbeelding van den samenhang der physische is, en vooronderstelt men verder, dat de apperceptie niet zelve slechts eene gewijzigde ideeënassociatie, maar eene zelfstandige, die associatie beheerschende, werkzaamheid is, dan zou men moeten aannemen, dat ook op de physische voorvallen, overeenkomende met de associatie der voorstellingen, door de werkzaamheid van apperceptie, welke, harerzijds, een physisch carrolarium niet heeft, invloed geoefend worden kan m. a. w. dat de geest op het lichaam werken, en, hier, veranderingen te voorschijn roepen kan, die eene materieele oorzaak niet hebben. Wij vinden ons alzoo geplaatst voor de vraag, die de tegenhanger vormt tot die, zooeven behandeld: bestaat er eene inwerking van het geestelijke op het stoffelijke?

Deze vraag vervalt volkomen voor den materialist, zoowel als voor zoodanige monisten, als eene *algeheele* correspondentie van het physische en het psychische aannemen. Voor den empirischen monist, (het hylozoisme) luidt de vraag aldus: zijn de inwendige toestanden van materieele elementen, bijwijlen, als medewerkende oorzaken van een uitwendig gebeuren te beschouwen; en voor den spiritualist, is er sprake van het probleem, of een immaterieel element op een materieel werken kan 34).

C. *Psycho-physische causaliteit.*

Zoodanige uitingen van het geestelijke, binnen het bereik van het lichamelijke, welke onwillekeurig als *begeleidend de geestelijke toestanden* zich voordoen, leveren zwarigheden niet op. Daartoe behooren de reflecto-reacties op ondergane

uitwendige prikkels, en de mimische bewegingen, waarin de gemoedsbewegingen zich afspiegelen.

In deze gevallen, is de plaats grijpende werking van geestelijke toestanden naar buiten, slechts schijnbaar. Zij laat gemakkelijk, als eene zuiver physische werking, zich verklaren. Hierdoor namelijk, dat die uitwendige prikkels, welke bedoelde inwendige toestanden teweegbrengen (om op de gewone wijze te spreken) 35), ook nog physische nevenwerkingen te voorschijn roepen.

Voor de gemoedsbewegingen, is bewezen, dat zij, zonder een bepaalde centrale physische opwekking, die zelfstandig over het organisme zich verbreidt, in het geheel niet plaats grijpen kunnen. In hoofdzaak, is hier sprake van de werkzaamheid van ***het willen***, welke, naar de gewone beschouwing, als zuiver geestelijk voorval, begint, en met een physische werking eindigt.

Onder de psychologen nu, heerscht, omtrent de zuiver innerlijke phasen van dit voorval, een groot, hier, slechts onvolledig weer te geven, meeningsverschil.

»Zooveel intusschen schijnt vast te staan, dat het willen »een bewust voorval is, onderscheiden, zoowel van het enkele »voorstellen, als van het gevoelen, met welk voorval altoos »de voorstelling van een doel zich verbindt. Verder, bestaat »er eene onmiskenbare analogie, tusschen de werkzaamheden »van het willen, en die van het oordeelen; aan beide, gaat, »in vele gevallen, ***een overleg*** vooraf, dat met de affirmatie »van een enkel geval, onder meer, eindigt. Ook dáár, waar »een zoodanig overleg niet plaats grijpt, moet toch, in allen »gevalle, met de overigens tot het willen behoorende psy»chologische momenten, één zich verbinden, dat wij als de »eigenlijke wils***handeling*** aanduiden, en dat analoog is aan »de oordeelshandeling, de logische apperceptie".

Gelijk bij het erkennen, kan ook bij het willen, de apperceptie van het object, eene actieve, uitkiezende, of enkel slechts eene passieve zijn. Op gelijke wijze, verder, als tot uitoefening der logische functie, de voorstellingen bereids in associatieve verbindingen gegeven moeten zijn, gaat aan het willen mede, een voorbereiding vooraf; *het begeeren* — een toestand, niet verder te omschrijven, optredend in verbinding met gevoelens van lust en onlust, eventueel ook met voorstellingen, doch buiten welken toestand *een willen* niet denkbaar ware 36).

De begeerten mogen ten deele *oorspronkelijke*, en speciaal van het voorstellen onafhankelijke, neigingen zijn (in den zin van den »blinden wil", in Schopenhauer's metaphysica). In de waarneembare gevallen echter, treedt de begeerte, in den regel, tegelijk op, met een lustgevoel, dat vastgeknoopt is aan de gereproduceerde voorstelling van een voorwerp (van een object). In meer zeldzame gevallen, treedt zij ook zonder zoodanige voorstelling op, en dan, verbonden met een onlustgevoel. In dit laatste geval heet de begeerte eene duistere, en verkrijgt zij haar object eerst, door de, uit de ervaring te verwerven, kennis van die voorwaarden, welke de onlust doen verdwijnen.

Ongetwijfeld, staan de, in de ziel aanwezige, begeerten in eene wederkeerige verhouding, in dier voege, dat zij onderling elkander verzwakken en versterken kunnen. Eveneens is het zeker, dat, bijaldien wij, onafgebroken, door eene en dezelfde begeerte werden beheerscht, het object daarvan als gewild schijnen zou, op dezelfde wijze, als eene verbinding van voorstellingen, welke, zonder uitzondering, in het bewustzijn, plaats gegrepen hebben zou, aan het bewustzijn, als een logisch noodzakelijke (apperceptieve) toeschijnen zou. De wilswerkzaamheid, als zoodanig, kan eerst ten gevolge

van den wedstrijd, tusschen een verschillend aantal begeerten heerschende, zich doen gelden, op volmaakt dezelfde wijze, als de logische apperceptie vooronderstelt, dat meerdere associatiereeksen elkander kruisen.

Desniettemin, kan de wilsbeslissing tusschen meerdere aanwezige begeerten, evenmin gelden als een zuiver »mechanisch" voortbrengsel, als de resultante uit de aanwezige begeerten, evenmin, als het logische oordeel een product van associatieve processen is. Beide zaken hangen samen. Kan, door willekeurige vestiging der opmerkzaamheid, de voorstellingsloop invloed ondergaan, en in eene andere richting gebracht worden dan in die van de sterkste der aanwezige associaties, zoo kan, juist daardoor, ook de beslissing van den wil in eene andere richting geleid worden, dan de sterkste der aanwezige begeerten heeft, naardien, met nieuwe voorstellingen, nieuwe begeerten in het bewustzijn treden.

De naar mechanische analogieën gestelde regel, dat de wilsbeslissing altoos de resultante der aanwezige begeerten uitmaakt, kan mitsdien wel bezwaarlijk als juist worden aangenomen. In het algemeen, valt te betwijfelen of de psychologie wel reeds verkeert in den toestand, dat zij zoodanigen algemeenen regel stellen kan, al houdt zij vast aan de overtuiging, dat de wilswerkzaamheid niet regelloos en toevallig zijn kan.

Tot nu toe, is het willen beschouwd als een zuiver inwendig (psychologisch) voorval, waarbij de wilshandeling betrekking heeft tot een slechts gedachten inhoud, die evenwel toch als, in de toekomst, te verwezenlijken, wordt voorgesteld. Wij beschouwen echter ook onze »*willekeurige bewegingen*", als bepaald door eene wilswerkzaamheid. Inderdaad, gaat aan iedere zoodanige beweging de voorstelling daarvan vooraf, en wordt, op juist dezelfde wijze geapperci-

pieerd, door eene inwendige wilshandeling, als, in de overige gevallen, de voorstelling van een enkel gedacht, niet onmiddellijk te verwerkelijken doel. De vraag is nu, of deze *inwendige handeling de oorzaak der beweging is.*

Bekend zijn de theorieën, ingevolge welke, de verbinding van wilshandeling en beweging der ledematen, niet slechts in het algemeen causaal, maar zelfs de typische vorm voor iedere oorzakelijke verbinding zijn zou. In de nieuwere psychologie hebben deze theorieën ingang niet gevonden. Veeleer, heeft men zich afgevraagd, of dan de verbinding van wilshandeling en beweging, anders uitgedrukt, de heerschappij van den wil over de ledematen, een zoo zeker en omvattend feit is, als in bedoelde theorieën wordt aangenomen, en toen zijn vele psychologen tot de slotsom gekomen, — waartoe talrijke feiten aanleiding geven — dat die heerschappij niet, van meet af, in het individueele leven vaststaat, maar veeleer, door de ervaring, aangeleerd of aangewend is.

Reeds Herbart (Lehrbuch zur Psychologie p. 36) verklaart den samenhang tusschen wil en uitwendige beweging, niet, door het begrip eener oorzakelijke qualiteit, inhaerent aan den wil, maar door een psychologisch-mechanisch proces. Begeerten associeeren zich met zekere gevoelens, die bepaalde lichaamsbewegingen begeleiden, en, terwijl deze gevoelens, op grond van eene oorspronkelijke natuurwet, bedoelde bewegingen losmaken, komt het zóó, dat de bewegingen, ten gevolge der (ongehinderde) begeerten verschijnen. Bain, Lotze e. a. hebben soortgelijke empirische theorieën over het ontstaan der willekeurige lichaamsbewegingen ontworpen 37).

Iedere empiristische theorie der willekeurige beweging moet intusschen ook (gelijk blijkt uit het voorbeeld van Herbart), eene verbinding tusschen *een of ander inwendig voorval* en de spierbeweging, alzoo een psychophysisch oorzakelijk ver-

band, in den eenen of den anderen vorm, aannemen, en laat alzoo de vraag open: hoe dat verband mogelijk ware.

Herbart, en nog beslister Lotze nu, doen, evenals zij de elementen, welke het lichaam vormen, in zakelijk wederkeerige werking met de zielssubstantie doen treden, ook de ziel, rugwaarts, op de materieele substanties inwerken, in dezer voege, dat een bepaalde toestand A der ziel eenen toestand *a* in het lichaam, natuurwettelijk en zonder ons toedoen, opwekt. De willekeurigheid der bewegingen ontstaat alsdan hierdoor, dat wij, in de ziel, willekeurig, den toestand A teweegbrengen, waarvan wij, uit ervaring, weten, dat hij *a*, als gevolg, na zich sleept 38).

Waren nu, tegen het aannemen eener werking van het lichaam op de ziel, wezenlijk slechts logische bedenkingen te maken, het aannemen der omgekeerde werking daarentegen schijnt, op feitelijke gronden, onhoudbaar te zijn. Dat in den samenhang van het gebeuren in de ziel, toestanden intreden, die niet van het inwendige gebeuren zelf, maar van uitwendige oorzaken afhankelijk zijn, — dit is minstens niet in tegenspraak met eene, ons bekende, psychologische wet. Daarentegen beteekent de opwekking van eene, zij het nog zoo onbeduidende, verandering in het uitgangspunt van een motorische zenuw, door de »ziel", of in het algemeen, door eene niet materieele oorzaak, een doorbreking van de grondwet der natuurcausaliteit, ingevolge welke, iedere materieele verandering ook eene materieele oorzaak heeft. Overeenkomstig deze wet, moeten wij veeleer aannemen, dat alle processen in de hersens, en mitsdien ook het voorval der motorische innervatie, van welke bijzondere soort het ook zijn moge, door eene physische oorzaak, volledig bepaald is, in dier voege, dat het voorval, bij ontstentenis dezer oorzaak, niet gebeuren zou, en bij aanwezigheid dezer oorzaak, niet zou kunnen

uitblijven, welke ook de gelijktijdige toestand der ziel, of des bewustzijns, zijn mocht 39).

Langs verschillende wegen, doch, naar het schijnt, zonder gevolg, heeft men gepoogd, deze tegenstrijdigheid te vermijden.

Fechner grondt zijne oplossing op eene bijzondere opvatting van het begrip der oorzakelijke gedetermineerdheid van den wereldloop. »Ingevolge de causaliteitswet" zoo zegt hij, (Abhandl. der sächs. Gesellschaft der Wissenschaften, 1849), »zullen de komende gevolgen toch slechts, door de omstan»digheden tot nu toe, vooraf bepaald en daarvan afhankelijk »zijn, naar den maatstaf als de omstandigheden zelve her»halingen van oude omstandigheden zijn. Dit zijn zij echter »nooit volledig...... iedere andere ruimte en iedere andere »tijd voert, steeds opnieuw, nieuwe omstandigheden, of nieuwe »veranderingen der oude omstandigheden met zich, die alzoo »ook altoos nieuwe of veranderde gevolgen vereischen, welke, »door de wetten, die zich grondvesten op hetgeen elders en »vroeger bestaan heeft, niet vooraf bepaald, en niet vooraf »te bepalen zijn..... De wereld is eene van plaats tot plaats »zich veranderende, en, in den tijd, onophoudelijk zich ont»wikkelende".

Fechner zoekt alzoo, met andere woorden, den wereldloop als een ontwikkelingsproces aan te duiden, waarin wetten gelden, niet, als van te voren vaststaande en het bijzondere noodzakelijk makende vormen, maar als achterna gegeven beschrijving van het feitelijk gedrag der wezens, die in hunne werkingswijze, door gansch andere motieven, worden bepaald.

Tegen deze metaphysische opvatting der natuurwettelijkheid, die ook Lotze voorstaat, valt, op logische gronden, wel is waar niets in te brengen, maar zij schijnt, voor de hier aanhangige vraag, zonder beteekenis.

Immers, al geeft men toe, dat de natuurwetten een boven- en vóórwereldlijke geldigheid niet hebben, zoo laat toch nergens een geval zich aanwijzen, dat een wezen de wet zijns werkens zich zelven scheppen zou; overal merken wij op, dat het altoos dezelfde roerselen zijn, die, in afwisselende combinaties, alle gevolgen voortbrengen, en dat die roerselen, overal en ten allen tijde, naar dezelfde wetten werken, welke zij, ook in het verleden, bereids opvolgden, zoodat feitelijk, door het verleden gebeuren, ook het toekomstige gepraedetermineerd schijnt, zoolang wij althans grond hebben, aan de absolute standvastigheid der werkingswijzen te gelooven, die door alle ervaring tot nu toe gestaafd is.

Deswege, schijnt ook zonder beteekenis de gedachte, door Lotze, eens uitgesproken 40). Feitelijk, laat zich, nergens in de wereld, een van buiten af intredend nieuw element, of een gevolg, dat niet, van het samenwerken dier reeds voorhanden elementen afhankelijk ware, aantoonen, wanneer men van het bestreden geval der wilsuitingen van menschelijke wezens afziet 41).

Anderen hebben met het betoog, dat de wet van het behoud der energie de mogelijkheid van physische werkingen, door psychische oorzaken, niet uitsluiten zou, gemeend te volstaan. Een hunner is Noiré. Op welke wijze kan nu de gewaarwording, volgens Noiré, naast de mechanische roerselen invloed verkrijgen?

Antwoord: hierdoor, dat de gewaarwording aan de beweging der atomen de richting verleent; het quantum van kracht kan niet vermeerderd of verminderd worden, maar »de ge»waarwording (of zeggen wij *het willen*) van een wezen kan »de krachtvoorraad, die te zijner beschikking staat, gebruiken", aan dien voorraad eene richting van werkzaamheid aanwijzen, gelijk de leider der stoommachine het met de arbeidskracht van den stoom doet.

Men is verbaasd, door eenen modernen denker, aldus, de oude dwaling van Descartes te hooren herhalen. Iedere »richtingaanwijzing" (losmaking) van eene arbeidskracht is zelf eene, zij het ook betrekkelijke kleine arbeidspraestatie, en onderstelt alzoo een verbruik van physische energie. Kan alzoo de wil, of, in het algemeen, eene geestelijke oorzaak, niet physische energie scheppen, dan kan hij ook aan een bestaanden krachtvoorraad de richting niet geven.

In het algemeen evenwel, dekt zich de causaliteitswet geenszins met die van het behoud der energie. Het is niet slechts eene natuurwet, dat zooveel energie verbruikt wordt, als in het teweeggebrachte gevolg ligt, dat energie niet geschapen, maar slechts uit één vorm in de andere »veranderd" worden kan, er bestaan veeleer ook natuurwetten, welke *de richting*, waarin telkenreis de omzetting der energie plaats grijpt, bepalen. Het is nooit twijfelachtig, *of*, en in *welken anderen vorm*, een bestaand energiequantum zich omzet, maar dit voorval is telkenreis door physische oorzaken volledig bepaald 42).

Het is derhalve niet zoo gemakkelijk de klip te ontwijken van de causaliteitswet en de, daardoor geëischte, physische gedetermineerdheid aller physische gevolgen.

Ook de, overigens zeer scherpzinnige, onderzoekingen van Laas over: »de causaliteit van het Ik" toonen niet een uitweg uit de zwarigheid. Immers, Laas heeft niet ontvouwd, waardoor hij zich gerechtigd acht aan een causaliteit van het Ik te gelooven, en hoe hij zich plaatst tegenover de physische causaliteitswet 43).

Zoo schijnt dan, hier, schier alles ter gunste der materialistische verklaringswijze van de willekeurige verrichtingen te spreken, ingevolge welke, laatstgemelde, door physische oorzaken, volkomen en afdoende bepaald zijn, en »het willen" hoogstens een, oorzakelijke onbeteekenend, psychisch neven-

verschijnsel van het betrokken, zuiver physiologisch, losmakingsproces der motorische innervatiestroomingen voorstelt.

Inderdaad, moest eene nauwkeuriger studie van de reflexwerkingen in het organisme, en het bewijs, dat zij tot stand komen, doordien een uitwendige prikkel tot aan de centraalorganen wordt voortgevoerd, en aldaar, naar den maatstaf der verbindingen, tusschen sensibele en motorische zenuweinden bestaande, op de laatste zich voortplant, het aanzijn geven aan de gedachte, dat *alle* bewegingsaandriften, door een of anderen, van de sensibele, op de motorische zenuwen, overgaanden, prikkel worden losgemaakt, zonder dat een psychisch voorval of toestand van dien aard, als een wezenlijk lid van het proces, zich behoefde in te lasschen.

Deze beschouwing wordt niet weerlegd door de wanverhouding der aanwijsbare prikkels (stellen wij: het steken eener vlieg), en de daarop gevolgde bewegingen. Het valt toch in het oog, dat de spieren eene aanzienlijke massa potentieele energie opgezolderd bevatten, en de geringste uitwendige prikkel kan, door tusschenkomst der zenuwgeleidingen, den overgang van deze energie in actueelen vorm (beweging) veroorzaken. Slaat men acht op de wet van behoud der energie, en de causaliteitswet, dan schijnt deze opvatting de eenig mogelijke.

Bain verklaart dan ook (t. a. p. blz. 160): »Het zou met al »hetgeen wij van de hersenwerkzaamheid weten, onvereenig»baar zijn, indien wij aannamen, dat de keten der physische »processen plotseling eindigde in eene physische leegte, die »met eene immaterieele substantie is gevuld, welke substantie »alsdan, nadat zij alleen gearbeid heeft, hare resultaten aan »het andere einde van de physische tusschenruimte meedeelt, »en aldus het actieve antwoord bepaalt". Ook schijnen de feiten van de uitwendige, gelijk van de inwendige, ervaring

met deze verklaring zeer goed overeen te stemmen, daar immers het psychologische vrijheidsbewustzijn, gelijk in de wijsbegeerte sedert lang is erkend, met betrekking tot de oorzakelijke gedetermineerdheid of geïndetermineerdheid niets bewijst.

Één psychologisch feit slechts is er, dat met deze theorie niet overeenstemt, dat is de apperceptie.

Wij zagen reeds, dat, al liet de associatieve gedachtensamenhang zeer wel, als de psychische verschijningsvorm van physologische voorvallen in de hersens, zich opvatten, dit echter niet het geval is met de apperceptieve gedachtenverbinding, voorzoover tot dusver is na te gaan. Zoover alzoo de heerschappij der apperceptie reikt, kunnen wij ons niet voorstellen, dat de betreffende psychologische voorvallen, physische voorvallen als hun corrolarium hebben. In het beloop der inwendige toestanden echter, grijpen de associatie en de apperceptie, op de meest saamgestelde wijze, in elkander, en daarin schijnt, op het eerste gezicht, wederom een grond te liggen, hiervoor, dat de apperceptie niet als eene bijzondere, zuiver psychische vorm van werkzaamheid valt te beschouwen, naardien wij alsdan moesten aannemen, dat psychische oorzaken en physische, in onderlinge mededinging zouden kunnen treden. Deze bedenking valt niet weg te redeneeren, maar aan den anderen kant, is het toch niet te verlangen, dat men, onder den invloed dier bedenking, de apperceptieve werkzaamheid loochent. Op dit punt, moet eenvoudig worden erkend, dat de eischen der physiologische en die der psychologische beschouwingswijs, met elkander, in conflict verkeeren.

Dit zou niet te dulden zijn, wanneer het physiologische en het psychologische onderzoek op een en hetzelfde ervaringsgebied betrekking hadden. Alsdan, zou het niet mogen voorkomen, dat men, uitgaande van verschillende punten van

dit gebied, bij eene grens aankwam, waar een en hetzelfde verschijnsel, van beide kanten af, op verschillende wijze bepaald schijnen zou. Dit echter is niet het geval.

Het physiologische onderzoek voert, zoowel wanneer men de reeks der werkingen van een uitwendigen prikkel, als ook wanneer men de reeks der oorzaken eener uitwendige handeling (spierbeweging), onderzoekt, feitelijk, niet tot één punt, waar de eene reeks met de andere samenhangt, en alzoo die processen ingelascht zouden zijn, welke overeen zouden komen met de psychologisch waarneembare inwendige gebeurtenissen.

Zijnerzijds, kan het psychologische onderzoek ook niet geraken tot aan de grens, waar psychologische en physiologische voorvallen samenhangen, het kan niet toonen, waar, zeggen wij, een uitwendige wilsuiting (eene apperceptieve handeling), naar de physiologische voorvallen heen, zich doet gelden. Mitsdien, kan geen enkele der beide beschouwingswijzen de andere, door het aanvoeren van feiten, weerleggen, want de betrekkingen, waarvan sprake is, vallen noch in het bereik der inwendige, noch ook in dat der uitwendige waarneming.

De eenige uitweg uit de antinomie, waarin men, bij vergelijking der eischen van in- en uitwendige waarneming, geplaatst wordt, is, het standpunt der realistische beschouwingswijs, met dat van het idealisme te verruilen. Nadat vroeger het spiritualisme, het materialisme en het empirische monisme moesten worden afgewezen, moet, thans, ook de realistische vorm van het metaphysische monisme worden afgewezen, welke vorm immers verlangt, dat de psychische verschijnselen, in hunnen geheelen omvang, als de inwendige verschijningsvorm van physische oorzaken worden opgevat, en het idealistische monisme blijft alleen over, dat dien eisch niet noodzakelijk behoeft te stellen.

Bain (die realistisch monist is) geeft de verklaring der (schijnbaar) psycho-physische werkingen, van dit realistisch-monistisch gezichtspunt uit, als volgt: »Wanneer wij zeggen, »dat de geest eenen invloed op het lichaam geoefend heeft »dan spreken wij daarmede uit, dat een tweezijdig verschijn-»sel, waarvan de ééne zijde lichamelijk is, op het lichaam »invloed oefenen kan; mitsdien werkt alzoo ten slotte lichaam »op lichaam. Saamgevat: niet geest, als oorzaak van het lichaam, »of lichaam, als oorzaak van den geest, maar geest-lichaam »als oorzaak van geest-lichaam" (Bain, t. a. p. blz. 161).

Deze verklaringswijze schijnt evenwel, in het wezen der zaak, saam te vallen met de materialistische. Men behoeft slechts er op te letten, dat de physische verschijnselen toch ook reeds, op zichzelf beschouwd, in een volkomen gesloten samenhang staan. Dan alleen, zou het begrip »geest-lichaam" eenen specifieken zin hebben, wanneer men zou willen aannemen, dat, naast de physische toestanden van het organisme, ook de psychische, eene oorzakelijke waarde hadden, zoodat het beloop der veranderingen, die het organisme ondergaat, wezenlijk veranderd ware, bijaldien men de inwendige, geestelijke toestanden van het organisme, uitgedoofd, zich voorstellen zou.

Eene zoodanige (hylozoistische) beschouwing (krachtens welke, physische en psychische verschijnselen niet zijn: natuurwettelijk verbonden zelfstandige realiteiten, maar: verschijningsvormen van ééne en dezelfde zaak) ligt niet in den zin van Bain; maar dan, is ook de »tweezijdigheid" van het psychophysische proces eene omstandigheid, die voor het beloop en de verklaring daarvan, onverschillig is. De geestelijke toestanden treden, alsdan, op als onwerkzame »begeleidingsverschijnselen" der zenuwprocessen, en deze laatsten, en met hen, indirect ook de eersten, zouden, alsdan, doorgaans

uit physiologische oorzaken verklaard kunnen worden (hetgeen, naar wij zagen, onmogelijk is). Hadde toch Bain liever de idealistische beschouwingen, welke hij, nu en dan, ten beste geeft, verder volgehouden, in stede van, uit realistisch gezichtspunt, eene hypothese over den samenhang van psychisch en physisch te willen geven.

Wundt kenmerkt het standpunt van »het zuivere idealisme" als het eenige, dat in de psychologie, kan worden ingenomen 44). Op dit standpunt, houdt de tegenstelling: van het inwendige en het uitwendige, op, ontologisch te zijn 45), en de vraag naar de wederkeerige werking der beide gebieden luidt thans: hoe de »scheppende werkzaamheid" des bewustzijns (in de apperceptie) vereenigbaar is met »de psychophysische beperktheid" van het bewustzijn.

Wij zijn ons eener absolute geestelijke spontanëiteit bewust, maar de bewerkstelliging daarvan, toont zich, tegelijkertijd, gebonden aan den onwillekeurigen afloop der gewaarwordingen enz. Nu leert de psycho-physiek, dat bedoelde afloop der gewaarwordingen overeenkomt met zekere voorvallen, in een deel der samenhangende, materieele buitenwereld. Op welke wijze komen wij tot het begrip dezer buitenwereld? Zij is, in ons geestesleven, behouden geworden, door objectiveering van een deel der onmiddellijke en onwillekeurige geestestoestanden. Die wijze nu van ontstaan des begrips der buitenwereld, sluit, vanzelf, de voorstelling uit, dat de afloop der (onwillekeurige) geestestoestanden, door een afloop van uitwendige voorvallen (in de hersens) *wordt voortgebracht*. Veeleer zal men slechts mogen spreken van *eene beperking der eigen werkzaamheid des bewustzijns*, welke beperking, onmiddellijk (subjectief), in het psychologische mechanisme, middellijk (objectief), in het physiologische mechanisme hare uitdrukking heeft 46).

Het op te lossen vraagstuk ligt nu in een feit, door Wundt gesteld 47).

De oplossing van het vraagstuk, door Wundt gegeven, komt geheel en al overeen met de beginselen van het transcendentale idealisme. Men heeft, volgens den genoemden psycholoog, de keuze tusschen twee beschouwingswijzen:

Eenerzijds, is de objectieve causaliteit een voortbrengsel van ons denken, speciaal van de logische causaliteit, die aan ons denken verknocht is;

Aan den anderen kant, wordt, door de gepostuleerde algemeengeldigheid der objectieve causaliteit, de eisch gesteld, dat ons eigen denken op te vatten zij, als door objectieve causaliteit noodwendig gegrondvest.

In dien stand van zaken, verdient de eerste beschouwingswijze de voorkeur.

In die meening van Wundt, deelt Koenig.

De transcendentale [aan de ervaring voorafgaande] onderstelling, dat de objectieve, oorzakelijke samenhang, die aan het reflecteerende denken als *gegeven* schijnt, afhankelijk is van eene transcendentale [aan de ervaring voorafgaande] synthese, en, buiten betrekking tot de apperceptieve bewustzijnseenheid, eenen zin niet heeft, eischt inderdaad, dat aan bovengemelde *eerste* beschouwingswijze de voorkeur gegeven werde.

Nemen wij, daarbij, de verdere hypothese nog aan, dat het logische denken, en in het algemeen de bewuste apperceptieve functie, identiek is met de transcendentale synthetische functie, dan bestaat er niet langer eene absolute tegenstelling, tusschen den objectieven, oorzakelijken samenhang, de subjectieve willekeur van het denken, en het wilsbesluit. [Naardien het causaliteitsmoment alsdan, voor uit- zoowel als voor inwendige ervaring, in dit logische denken (de apperceptie) berust].

DERDE HOOFDSTUK.

DE PSYCHISCHE CAUSALITEIT.

In het voorafgaande, is ons gebleken, dat de geschiedschrijver van het causaliteitsbegrip, meer in het bijzonder van het causaliteitsbegrip in de hedendaagsche psychologie, Koenig, voor de psychische causaliteit, bij Wundt zich aansluit.

Het werk van Koenig dagteekent van 1888/90. Wundt heeft zijne opvatting van de psychische causaliteit, in samenhang, ontvouwd, in een opstel, opgenomen in »Philosophische Studien, herausgegeben von W. Wundt, Bd II Heft I (Leipzig 1894) en getiteld: Ueber psychische Causalität und das Princip des psychophysischen Parallelismus. Van dit opstel volgt hier een beknopt overzicht.

Vooraf gaan algemeene opmerkingen, omtrent het causaliteitsbegrip der natuurwetenschap. Gelijk reeds Sigwart te verstaan gaf, heeft bedoeld begrip onderscheidene beteekenissen, d. w. z. dezelfde feitelijke samenhang kan tot afwijkende begripsformaties aanleiding geven (bl. 1) waarbij de *doelmatigheid* der begripsformatie den doorslag geeft (blz. 2). In tegenstelling nu met Sigwart, die eene *psychologische* ontwikkeling van het causaliteitsbegrip op den voorgrond stelt, wordt, door Wundt, op het *logische* moment daarvan, de klemtoon gelegd (blz. 4—6).

Beiden beschouwingswijzen, der psychologische, gelijk der logische, gemeenzaam is, de scheiding van hetgeen *oorzaak* heeten moet, van alle overige bestanddeelen der gedachte, al mogen die bestanddeelen nog zoo wezenlijk zijn. *Oorzaak*, staat, als vast afgebakende begripsinhoud, tegenover: *voorwaarden*, het ruimere begrip, omvattend al de maatgevende

feiten van een causaal te interpreteeren verschijnsel (blz. 7).

Natuurwetenschappelijk echter, wordt een *quantitatief* criterium, voor het causaliteitsbegrip, geëischt, en dit criterium uitgedrukt, in den regel: causa aequat effectum d. w. z. het uitsluitend zekere, en dus ook eeniglijk toe te laten criterium, ter oplossing der vraag, welke, onder de totaliteit der voorwaarden eens verschijnsels, als oorzaak daarvan te beschouwen is, ligt, in het stellen eener *causaliteitsvergelijking* (blz. 9).

In die gevallen, — afgescheiden van de feiten der geestelijke causaliteit — waarin het stellen der bedoelde vergelijking onuitvoerbaar is, en dat is de meerderheid, behoort, desniettemin, de onderscheiding tusschen oorzaak en voorwaarden, in dezelfde richting te worden gezocht (bl. 10).

Het beginsel van het psychophysisch parallelisme heeft, in de geschiedenis der wetenschap, tweeledigen vorm. In de *metaphysische* inkleeding daarvan, wordt de uitwendige natuur en het geestelijk zijn, als de evenwijdige verschijningsvormen van éene substantie, opgevat. Aldus Spinoza, wiens leer hier buiten beschouwing blijft. Als *empirisch* postulaat daarentegen, worden physiologie, eenerzijds, psychologie, aan den anderen kant, tot gemeld beginsel gevoerd, zoodra zij, aan de hand van het exacte causaliteitsbegrip der natuurwetenschap, het beproeven, rekenschap te geven van de wederkeerige betrekkingen, tusschen het physische en het psychische, in het levend organisme (blz. 26).

Legt men, bij die poging, de *logische* ontwikkelingsgeschiedenis van het causaliteitsbegrip ten grondslag, dan vindt men de grondstelling: met het postulaat der mechanische natuurverklaring is, tegelijkertijd, gegeven het postulaat der in zich zelve gesloten natuurcausaliteit. Die grondstelling mag evenwel niet worden *omgekeerd*, d. w. z. het postulaat der gesloten natuurcausaliteit is niet noodwendig gebonden aan

den eisch der mechanische natuurverklaring (blz. 28, 29).

Nu kan men (met Sigwart) zeggen, dat het aannemen eener gesloten natuurcausaliteit eene gevolgtrekking is, gemaakt uit weinige gevallen, welke gevolgtrekking te wijken heeft voor feiten, die verwijzen naar eene wederkeerige werking van het physische en het psychische. Tegen zoodanige opvatting echter, gelden twee bedenkingen.

Vooreerst, de methodologische, dat enkelvoudige en saamgestelde verschijnselen, naar gelijk richtsnoer, behandeld moeten worden, tenzij rechtstreeks het tegendeel blijke. Uit de psychophysische wederkeerige werkingen blijkt het tegendeel, volgt dus de noodzakelijkheid niet tot verandering. »Immers, de psychophysische wederkeerige werkingen passen »volkomen in de vooronderstelling dat ook zij een in zich »gesloten kring van natuurvoorvallen vormen, in zooverre »zij behooren tot de *natuurzijde* dezer voorvallen; dat echter »met bepaalde physiologische processen, tegelijkertijd en regel»matig, zekere psychische voorvallen verbonden zijn, die, »omdat zij buiten den kring der natuurvoorvallen staan, ook »niet in tegenspraak komen met het beginsel der gesloten»heid dezer laatsten" (blz. 32). Neemt men dit aan, dan blijft het postulaat van de geslotenheid der natuurcausaliteit, t. w. dat physische voorvallen slechts uit andere physische voorvallen verklaard mogen worden, ongerept. Omtrent de regelmatige verbinding van bepaalde psychische elementaire verschijnselen, met physiologische voorvallen, is even volledig rekenschap gegeven, t. w. door het beginsel van het psychophysische parallelisme, als wanneer men (met Sigwart) eene rechtstreeksche psychisch-physische of physisch-psychische causaliteit aanneemt (blz. 32).

Ten tweede, kan men »een wonder" noemen, hetgeen met de geslotenheid der natuurcausaliteit in tegenspraak is. Dan

evenwel, heeft men, tusschen tweeërlei »wonder", onderscheid te maken. Bij de wonderen van de eerste soort, wordt energie geschapen of vernietigd. Bij die der tweede soort, geschieden de transformaties der energie, ten deele, door de werking van natuurkrachten, ten deele echter ook, door transcendente d. w. z. buiten de natuurcausaliteit gelegen oorzaken. Een wonder van de eerste soort zou zijn: de schepping van materie uit niets, of de vervaardiging van een perpetuum mobile. Een wonder van de tweede soort zou zijn, aan te nemen, dat het *willen*, of de voorstelling eens menschen, op zichzelf, de macht hebben zou den arm te bewegen, binnen de grens der, aan dien arm, verleende, en in den vorm van latente chemische energie bereid liggende, spankracht. Onmogelijk is het eerste »wonder", wanneer men, tusschen het een, en het onmiddellijk daaraan voorafgaande materieele systeem, steeds, eene toestandsvergelijking eischt. Het energie-beginsel sluit derhalve zoodanige »wonderen" uit. Het »wonder" van de tweede soort wordt opgeheven, indien men aanneemt, dat, tusschen den eersten, en den daartoe betrekking hebbenden tweeden, toestand (voorstelling: armheffing) eene reeks van gestadig op elkander volgende, overgangstoestanden aanwezig moet zijn. Men heeft alzoo, naar den eisch van het psychophysisch parallelisme, de betrekking van bepaalde psychische, tot bepaalde physische voorvallen, als eene *bloot feitelijke* op te vatten, die op het beginsel van de geslotenheid der natuurcausaliteit niet inbreuk maakt (bl. 33).

Het psychophysische parallelisme in zijne empirische, d. w. z. bloot feitelijke gedaante is alzoo van de psychophysische causaliteitsonderstelling onderscheiden. Hierin namelijk, dat laatstgemelde opvatting, behalve de physische reeks voorvallen, welke zij met eerstgemelde opvatting gemeen heeft, nog daaraan toevoegt de onderstelling eener werking van het

physische op het psychische. Empirisch, is in die ondersteIde werking, enkel het, regelmatig gelijktijdige, bestaan van psychische elementaire voorvallen, met bepaalde deelen van een physiologischen causaliteitssamenhang.

Het psychophysische parallelisme nu bepaalt er zich toe dat empirisch feit te constateeren. De physisch-psychische causaliteitsleer (van Sigwart) daarentegen, voegt, bij de uitdrukking van het empirische feit, nog eene metaphysische onderstelling, waardoor het feit niet in het allerminst aan duidelijkheid wint, maar waardoor zij zelve zich wikkelt in al die moeilijkheden, welke verbonden zijn aan eene beschouwing der ziel, als toegankelijk voor physische inwerkingen, of bron van physische uitwerkingen, eene beschouwing alzoo, die uitloopt op gelijkstelling der ziel met eene materieele substantie (blz. 35).

In *één* vorm slechts, kan men gewag maken van eene specifiek psychophysische causaliteit. Men kan zeggen: psychische gevolgen van physische oorzaken zijn psychische voorvallen, die, uit eene physische causaliteitsreeks, in dier voege voortvloeien, dat hun ontstaan, in den afloop van bedoelde physische reeks, eene verandering niet teweeg brengt; en physische gevolgen van psychische oorzaken zijn physische voorvallen, die, met psychische voorwaarden, regelmatig zijn verbonden, physisch beschouwd echter, altoos ook uit eene physische causaliteitsreeks afgeleid moeten kunnen worden. In *dien* vorm nu, d. w. z. waarin de psychophysische causaliteit, èn met de gesloten natuurcausaliteit vereenigbaar, èn met het parallelliteitsbeginsel identiek is, spreekt men, in de psychologie, van psychophysische causaliteitsbetrekkingen (blz. 36).

Het beginsel van het psychophysische parallelisme is derhalve eene rechtstreeksche gevolgtrekking uit het beginsel der gesloten natuurcausaliteit, en dit laatste beginsel berust

wederom op de vooronderstelling, dat de eigenschappen, die wij aan de materie moeten toekennen, ten einde eene volledige natuurverklaring, in beginsel, tot stand te brengen, enkel van de blijvende elementen der materie, niet evenwel van de meer of minder ingewikkelde verbindingen, afhankelijk zijn, waarin zij voorkomen (blz. 38).

Het beginsel van het psychophysische parallelisme drukt derhalve niets meer uit dan de *feitelijke gebondenheid* van psychische aan physische voorvallen (blz. 39). Daardoor juist, verleidt het lichtelijk tot metaphysische vertolkingen. Zoolang namelijk het parallelisme enkel beschouwd wordt, als eene *derde* soort van empirische verbinding, blijft de vraag open, of de beide andere soorten van verbindingen, eenerzijds, de physische, aan den anderen kant, de psychische, ieder voor zich, zelfstandig is, dan wel door deze middelste, de derde, samenhangen. Mitsdien, is er de grootste speelruimte voor metaphysische pogingen, om de verschillende vormen onderling te verbinden.

Het *spiritualisme* kenmerkt de zielssubstantie als opnemend en werkend agens. Nu *begeleidt* de gewaarwording den zinnelijken prikkel niet; zij wordt, door dezen laatsten, in de ziel *opgewekt*. Nu is die wilshandeling, in plaats van een zielsgebeuren, dat de motorische prikkel *begeleidt*, eene onmiddellijke *werking* der ziel op zenuwen en spieren. Hier derhalve, wordt, van het eene gebied op het andere, een sprong aangenomen, in strijd met de doorgaande wetmatigheid van het wereldbeloop. Op dien grondslag, berust Spinoza's leer, die, tegenover ieder physisch zijn en gebeuren, een geestelijke afbeelding daarvan, stelde. Het geestelijke evenbeeld der oneindige uitwendige wereldorde was dan een transcendent intellectus infinitus.

Juist daarin, ligt het zakelijk verschil tusschen bedoeld

metaphysisch, en het empirisch parallelisme. Eerstgemelde opvatting van Spinoza stelt zich niet tevreden met de leer, dat, aan den zinnelijken inhoud van het bewustzijn, een physisch proces evenwijdig loopt (gelijk het empirisch parallelisme doet), maar vat, tevens, alle geestelijke verbindingen van bedoelden zinnelijken inhoud op, als afbeeldingen, van daarmede overeenkomstige, physische wederkeerige werkingen (Ordo et co n nexio idearum idem est ac ordo et connexio rerum).

Volgens het empirisch parallelisme daarentegen, zijn de geestelijke voorvallen niet afbeeldingen der physische voorvallen, maar fundamenteel daarvan verschillend. In dien zin alleen, bestaat er, tusschen beide, eene vaste betrekking, dat, met ieder materieel voorval, een geestelijk, en met ieder geestelijk voorval, een materieel, correspondeert.

Het empirisch parallelisme laat dus drie metaphysische vertolkingen toe:

a) beide voorvallen, de materieele, waartoe wij, door begripsmatige redeneering, komen, en die geestelijke, welke in onze ziel gebeuren, zijn beide gelijkelijk *reëel*;

b) de *materieele* voorvallen zijn *uitsluitend* reëel; de geestelijke zijn enkel subjectieve verschijningsvormen daarvan;

c) de *geestelijke* voorvallen, zijn, als onmiddellijk gegeven, *uitsluitend* reëel; de materie en de materieele processen zijn hulpbegrippen, waarvan wij ons, enkel tot verbinding der objectieve verschijnselen, bedienen.

De eerste wijsgeerige vertolking is die van Spinoza; de tweede, de materialistische; de derde, de idealistische (die van Wundt). De vraag zelve echter, naar den wijsgeerigen achtergrond, kan bij het *empirische* parallelisme blijven rusten (blz. 39—42).

Het empirisch parallelisme houdt zich derhalve binnen de grenzen, door het empirische onderzoek gesteld, d. w. z.

beperkt zich tot die voorvallen, waarvoor, werkelijk, een parallel gaan van physische en psychische voorvallen aanwijsbaar is.

Daaruit volgt:

1) dat het beginsel beperkt blijft, tot *bewustzijnsvoorvallen;*

2) dat, voor bedoeld beginsel, de bewustzijnsvoorvallen en de physische prikkels, naar tijdsorde, moeten coincideeren (blz. 43).

Uitgesloten daarentegen blijft: dat het beginsel bij machte zou zijn ons iets te leeren, nopens *de wijze* der verbinding van psychische elementen, of, omgekeerd, nopens de natuur der correspondeerende physiologische verbindingen. En in het oog te houden valt, dat de *waardeverschillen,* die wij onmiddellijk erkennen, als tusschen de onderscheidene psychische beelden te bestaan, attributen zijn, aan dien geestelijken inhoud eigendommelijk, en waartegenover, op de natuurzijde, staat de absolute waardeloosheid van alle gebeuren (blz. 44).

De toongevende gezichtspunten, bij de toepassing van het beginsel, zijn derhalve saamgevat:

1) De laatste elementen van onze voorstellingen bestaan in zinnelijke gewaarwordingen, die, oorspronkelijk steeds uitgaande van zinnelijke indrukken, blijven samengaan met physische voorvallen, die, regelmatig, in tijdsorde, coexisteeren.

2) Omtrent de wijze van verbinding dezer elementen, alzoo over den vorm der daaruit voortvloeiende voorstelling, zoowel als over de grootere of geringere innigheid der verbinding, kan het parallel-beginsel uitkomst niet geven.

3) Alle voorstellingen zijn, op meer of min nadrukkelijke wijze, verbonden met *waardebepalingen,* waaromtrent, aan den physischen kant, ieder analogon ontbreekt. »Deze waarde-»bepalingen, mogen zij nu van zinnelijke soort zijn, of tot »de aesthetische, ethische, intellectueele waarden behooren,

»ontberen, met inbegrip van de invloeden, die zij op den »samenhang des geestelijken levens oefenen, de parallel gaande »physische verhoudingen, doordien, op de physische voor»vallen, indien men ze, buiten verband met het subject, be»schouwt, waardepraedicaten niet van toepassing zijn" (blz. 46).

Op het aangevoerde sub 2 en 3 berust de psychologie, als wetenschap. Had Spinoza gelijk, in zijne grondstelling, dat de orde en verbinding onzer ideeën, niets meer dan een meer of min trouw of verward beeld is, van de orde en verbinding der werkelijke dingen, alsmede, dat de waardebepalingen, die ons denken en voelen begeleiden, niets zijn dan op het dwaalspoor voerende, bedrieglijke beelden, dan deed men beter de dingen zelf, — de physische voorvallen in onze hersens — te onderzoeken, dan de afbeelding daarvan in ons bewustzijn. Dit beproeft inderdaad *de materialistische psychologie* (blz. 47) eene »geestelijke ontwikkelingsziekte" (blz. 48).

De aanhangers dezer leer beginnen, gemeenlijk, met eene erkenningstheoretische »buiging" voor Kant en Schopenhauer, d. w. z. zij heeten doordrongen van de grondstelling, dat onze voorstellingen, de voor ons eeniglijk werkelijke dingen zijn, terwijl de buitenwereld, door middel daarvan, slechts eene middellijke zekerheid bezit. De materialistische psychologie beweert, alsdan, de psychische voorvallen te kunnen verklaren, ondanks haar tweeledig voorbehoud, dat de uitwendige dingen, misschien, in het geheel niet bestaan, en dat de materie slechts een hypothetisch ding is (blz. 49).

Tot deze verklaring, bezigt men twee hulpmiddelen.

Vooreerst, de uitbreiding van het psychophysisch parallelisme, welke, den empirischen bodem verlatend, gelegen is in den Spinozistischen regel: Ordo et connexio idearum idem est ac ordo et connexio rerum.

Ten tweede, de onderstelling, dat men den regel van Spinoza

niet mag *omkeeren*. Met ieder geestelijk voorval, correspondeert derhalve een lichamelijk, maar geenszins met ieder lichamelijk, een geestelijk voorval. De samenhang der ideeën laat dus, allerwege, de samenhang der dingen daarentegen, nergens, causaliteitsleemte. De eenig mogelijke causaliteitsverklaring bestaat alzoo in de aanwijzing van den physischen samenhang (blz. 50).

Waar echter is in de ervaring een aansluitingspunt gegeven, waardoor wij gerechtigd waren tot de gevolgtrekking, dat eene volledige verklaring van alle psychische voorvallen, niet enkel van de gewaarwordingsgrondslagen dezer voorvallen, maar ook de verbindingswijze daarvan, langs physiologischen weg mogelijk zijn zoude? De materialistische psychologie stelt eenvoudig twee postulaten: dat de geheele bewustzijnsinhoud uit enkele gewaarwordingen bestaat, en dat alle verbindingen van gewaarwordingen, bloot physiologisch, verklaarbaar zijn. Naar deze postulaten, richt zij hare methode. Het spreekt vanzelf, dat, bij een uitgangspunt, waardoor het hoofdprobleem als opgelost beschouwd wordt, de psychologie vruchten niet te wachten heeft (blz. 54).

Het dusver aangevoerde raakt *de methode* der materialistische psychologie. Met hare *afzonderlijke pogingen tot verklaring*, staat het niet beter. De gemeenschappelijke, fundamenteele strekking dier pogingen is: geheel af te komen van de eigenlijk psychische zijde van het voorval, ter gunste van een of ander tastbaar, inderdaad echter meestal hypothetisch, physiologisch voorval (blz. 58).

Voorbeelden daarvan zijn, de onmogelijkheid om, physiologisch, rekenschap te geven van het tijdbegrip (blz. 59), van de ruimtevoorstelling (blz. 60), van de saamgestelde voorstellings- en erkenningsprocessen (blz. 61), van de gevoelens en aandoeningen (blz. 62). De gevoelstoon wordt opgevat, als

eene, aan de gewaarwording oorspronkelijk eigen, qualiteit (blz. 62). Deze qualiteitstheorie kent, in eene andere wending, den gevoelstoon niet toe aan de gewaarwordingen zelf, maar aan de reflexwerkingen van spierweefsels. Dienvolgens zijn de uitdrukkingsbewegingen der aandoeningen niet het gevolg, maar de oorzaken der aandoeningen. »Men moest eer zeggen: »wij zijn bedroefd, omdat wij weenen, dan: wij weenen, om»dat wij bedroefd zijn". Het antagonisme, dat, physiologisch, tusschen zekere spierbundels heerscht, heet dan, psychologisch, licht te geven omtrent de lust- en onlustgevoelens. »O, gij »arme dichters, hoeveel nuttelooze moeite hebt gij van oudsher »verkwist, om menschelijke harten met vreugde of ontroering »te vervullen! Waarom hebt gij u niet liever op kamergym»nastiek toegelegd?"

Wat de wilstheorie der materialistische psychologie betreft, bestaan er zwarigheden niet. »Hoe nutteloos schijnen, tegen»over hare eenvoudige betoogen, al de moeitevolle overwe»gingen nopens beteekenis en waarde der motieven, nopens »besluit en uitvoering, nopens culpa en dolus, en zoo menige »andere zaak! Reflex en, wanneer het geval ingewikkelder »wordt, selectie, — waarlijk, deze beide voortreffelijke huis»middeltjes tegen overbodig nadenken (of, moet men liever »zeggen, tegen spanningsgewaarwordingen der voorhoofds»spieren, die den onlusttoon hebben), worden aan alle specu»latieve wilspsychologen zoo dringend mogelijk aanbevolen" (blz. 64).

Hare hoogste triomfen echter, viert de materialistische psychologie, in *de leer der associatie*, waaronder begrippen, oordeelen, werkzaamheden van fantasie en verstand, alzoo een niet gering deel van het psychisch gebied, thuis hooren.

Grondslag harer associatieleer is de theorie der herinneringsbeelden bij Ziehen (Leitfaden der physiol. Psychol. blz.

110 vlg.) geschetst: »Ik zie een roos; het herinneringsbeeld »van het gezicht; — ik ruik haar; het herinneringsbeeld van »den geur; — ik betast haar; het herinneringsbeeld van het »gevoel, wordt telkenreis in ééne hersencel neergelegd". Daarbij komen dan nog, zoodra wij het *woord*: roos hooren uitspreken, de bewegingsvoorstelling van het gesprokene, en de acoustische voorstelling van het gehoorde. Het geheele complex dezer 5 voorstellingen noemen wij: het concrete of zinnelijke begrip der roos.

Nu gaat de begripsformatie verder: „Ik zie honderd enkele »rozen en deze veelvuldigheid van gedurig samentreffen eener »bepaalde kleur, vorm enz., op afwisselenden achtergrond, is »voldoende om het concrete begrip der roos, in mijne hersen-»schors, te deponeeren". Vandaar gaat het naar het begrip: plant, want »de ervaring deponeert talrijke, uit deelvoorstel-»lingen saamgestelde, enkelvoudige begrippen, in mijn hersen-»schors, b.v. van tulp, eik enz." en deze partieele voorstellingen verbinden zich, op grond van de wet der associatie: de gelijkheid. Daarom raken, indien wij het woord: plant hooren, naast het vernomen woord, de tallooze deelvoorstellingen van enkele planten, in medeprikkeling; »zij trillen mee".

De abstracte begrippen eindelijk berusten op de combinatie van partieele voorstellingen, tot nieuwe, zoogenaamde fantasie-voorstellingen. »Het abstracte begrip stelt ons voorstellings-»combinaties voor, die analoge gewaarwordingscombinaties »nooit gehad hebben". Voor het overige, kan de physiologische psychologie deze dingen aan de erkenningstheorie overlaten (blz. 66).

Dit betoog, lijkt bijzonder eenvoudig, met inbegrip van den salto mortale in de erkenningstheorie. Edoch, het mist hier en daar de wenschelijke helderheid. Vooral, zijn er eenige zwarigheden verknocht aan het deponeeren van de herinne-

ringsbeelden in de hersencellen. *Wie deponeert deze beelden?*

Eens is gezegd: »wij" deponeeren ze. Een ander maal is het »de ervaring", die deponeert. Bij wijlen schijnen de gewaarwordingen in de zintuigen, nadat ze, als gewaarwordingen, haar plicht gedaan hebben, het deponeeren zelf te bezorgen. Onbepaald blijft derhalve, wie het deponeerende subject is, dat den meest uitgebreiden zinnelijken prikkel oprolt, om hem, in een der herinneringscellen, onder dak te brengen. Zooveel slechts is zeker, dat deze cellen de eigenschap van spaarpotten hebben. Van de gewaarwordingen wordt, voor de toekomst, een depositum bespaard, en bovendien hebben de voorstellingen, zelfs de uitgebreidste, de goedheid, telkenreis, plaats te nemen in ééne cel, waardoor den physiologischen psychologen de verlegenheid wordt bespaard om, voor de legioenen herinneringsbeelden, die een goed geheugen bezit, een onderkomen te zoeken.

Alles goed en wel. Maar wie is het deponeerende subject?

Zouden »wij", dus »het Ik" het zijn? Dan hadden wij een »transcendent" wezen, en, in de schets van het gansche beloop, eene opgewarmde Cartesiaansche zielstheorie. Precies gelijk deze, de herinneringsbeelden in de, in de hersenen gelocaliseerde, ziel, doet opnemen, stopt men ze thans in een afzonderlijken hersenomslag, hetgeen de »ziel" of »het Ik" slechts de overbodige moeite verschaft, voor de juiste verdeeling van de verschillende deposita, zorg te dragen.

De »ervaring" als deponeerend subject is een volmaakt abstract wezen, nog veel meer »transcendent" dan »het Ik". Blijft derhalve slechts de derde mogelijkheid: de zintuiglijke prikkels zorgen zelf voor hun onderkomen in de herinneringscellen. Van dit proces, kan men kwalijk eene physiologische voorstelling zich vormen. Men verwijst naar de geleidingen, waardoor iedere zintuiglijke cel, met een herinneringscel is

verbonden. Maar juist deze veelzijdige verbinding is, voor het lot der herinneringsbeelden, zorgwekkend. Welke waarborg is er, bij de vele prikkels, die een enkelen zintuiglijken indruk samenstellen, dat die prikkels in passende herinneringscellen samentreffen, en een wezenlijk bestanddeel niet aan het ronddolen slaat?

De aanhangers hebben eene *derde* mogelijkheid over het hoofd gezien, en het kan een verdienste zijn, hen daarop attent te maken.

Noch het transcendente »Ik", noch de even transcendente »ervaring" deponeeren. Ook laten de indrukken niet vanzelf, in de herinneringscellen, zich neer. Maar omgekeerd: *de herinneringscellen deponeeren in zich de, uit de primaire zintuiglijke centra verdwenen, prikkels.*

Deze opvatting sluit bij andere physiologische ervaringen zich aan. Men kan b.v. onder het microscoop waarnemen, dat eene amöbe een klomp voedsel in zich deponeert. In dit geval, pleegt men te zeggen: de amöbe vreet. Inderdaad, schijnt deze uitdrukking duidelijker dan het abstracte: »deponeeren". Waarom zou men dit bekende physiologische voorval niet toepassen op de hersencellen, immers met de functiën van een organisme toegerust. Zeggen wij alzoo eenvoudig: de gewaarwordingsindrukken worden door de herinneringscellen opgevreten.

Daarmee, krijgt de gansche zaak een bevattelijker aanzien. Vooreerst, is het duidelijk, waarom het verdwijnen der gewaarwordingen, in tijdsorde, met het neerleggen der herinneringsbeelden samenvallen moet. Natuurlijk, wanneer de gewaarwordingen, door de herinneringscellen, opgevreten zijn, kunnen zij, onmogelijk, meer op de oude wijze voortbestaan. Vervolgens, veroorzaakt de, in de depositotheorie bedenkelijke, omstandigheid, dat een herinneringscel altoos maar één her-

inneringsbeeld opneemt, niet de minste zwarigheid meer. Blijkbaar immers zijn de bezette cellen zat, hebben alzoo niet behoefte, naar verder voedsel om te zien.

Nu zou men, wel is waar, de bedenking kunnen maken, dat gewaarwordingen niet voedingsmiddelen zijn, zelfs niet voor zulke teere wezens. Men vergete echter niet, dat de herinneringsbeelden eene transformatie ondergaan, vermoedelijk, die van het neerleggen. Ook is de gewaarwording een physiologische prikkel, dus met stofwisseling verbonden. Wij hebben dus slechts aan te nemen, dat de ontbindingsstoffen, door den prikkel teweeggebracht, de adaequate voedingsstoffen zijn, voor de herinneringscellen, en de theorie, van het opgevreten worden, grenst aan zekerheid (blz. 65—69).

De gezamenlijke bemoeiing der materialistische psychologie laat zich, met lichten variant, kenschetsen door Goethe's:

„Wer das geistige Leben will erkennen und beschreiben,
Sucht erst den *Geist* heraus zu treiben,
Dann hat er die Theile in seiner Hand,
Fehlt leider! nur das geistige Band".

Niet slechts als grondslag voor de geesteswetenschappen, maar ook voor de psychologie, heeft bedoelde, zich noemende »empirische", richting niets opgeleverd (blz. 73).

Na deze bloedige satyre, onder wier striemende geeselslagen de materialistische psychologie zich kromt, wendt zich Wundt tot de *psychische causaliteit.*

De »substantie" der oudere psychologie, heeft de nieuwere vervangen, door *het empirische subject,* d. w. z. den feitelijken totaalinhoud van onze inwendige lotgevallen, tegelijk met de, eveneens empirisch gegeven, verbinding daarvan, tot een geheel.

Tegen deze begripsbepaling, is slechts in te brengen, dat zij enkel *logischen* inhoud heeft, en derhalve, eene vaststelling

van den empirischen inhoud, in bedoeld subject vervat, zoowel als van de wijze en den grond der samenstelling van dien inhoud, eischt. Immers, het subject van ons gevoelen, voorstellen, willen, is, in zooverre de eenheid van ons denken de laatste logische grond van alle subjectbegrippen is, in den meest eminenten zin: subject. Daardoor echter, wordt de psychologie niet verhinderd te vragen naar het werkelijke substraat, ook van dit subject. Zij volgt, daarbij, slechts het voorbeeld van alle objectieve wetenschap. De natuurwetenschap b.v. gaat uit van de begrippen der natuurdingen. Zij beschouwt het echter als hare taak, den werkelijken inhoud van dit haar, eerst slechts formeel vastgesteld, object te geven.

Voor de psychologie nu, is evenzoo het tot eenheid gebrachte, feitelijk samenstel der eigen, psychische lotgevallen *object* van onderzoek. Door het feit, dat dit object het onderzoekende subject zelf is, mag zij zich niet laten weerhouden, van de naaste formeele samenvatting der psychische voorvallen, tot hare werkelijke verbinding, en daarmede, tot het werkelijke substraat van dit subject, terug te gaan.

Volgens Sigwart, doet »het zielsbegrip, der psychologie »den dienst, haar methodisch eerst mogelijk te maken". Volmaakt hetzelfde, kan men, van het begrip des objects, met betrekking tot de natuurwetenschap, zeggen. Logisch mogelijk, maken beide begrippen ze, *maar ook niets meer*. Want, zoomin als de natuurwetenschap, kan de psychologie eene schrede doen, zonder rekenschap zich te geven, van de werkelijke merkteekenen, waardoor haar voorwerp, van andere voorwerpen is onderscheiden, en van het werkelijke substraat, dat zij, derhalve, als den grondslag der bedoelde logische eenheid, te beschouwen heeft. Het enkel formeele begrip van subject en van object verkondigt altoos slechts, *dat* er iets te onderzoeken valt, maar laat het hoe en wat steeds in het onzekere (blz. 75—77).

Nu ligt het voor de hand, dat het werkelijke substraat der empirische psychologie een empirisch voorwerp zijn moet. Als zoodanig, is het gegeven in het *psychophysisch individu*.

In het *physisch* individu, gelijk van materialistische zijde beweerd wordt, is het niet gegeven. In die bewering, zit reeds de metaphysische onderstelling, dat de geestelijke voorvallen enkel werkingen of functies van het physisch individu zijn. Eene, reeds als uitgangspunt, valsche bewering. Nooit is het physische individu ons, als empirisch substraat, gegeven, altoos slechts het psychophysische.

Evenmin, kan de onderstelling toegelaten worden, dat het werkelijk substraat der geestelijke voorvallen het *psychische* individu is. Als zoodanig en afzonderlijk, bestaat het psychische individu evenmin, als het psychische individu, als zoodanig en afzonderlijk (bij organismen met ziels-levensuitingen), bestaat. Het doode lichaam is niet het individu, waarmede de psychologie te maken heeft. Een levend, maar in zijne geestelijke eigenschappen gestoord, organisme is niet meer het psychophysische individu der psychologie (blz. 77).

Het physische en het psychische zijn derhalve complexen van feiten, die onderling onderscheiden, maar, deswege, nog geenszins tot verschillende subjecten, of werkelijke substraten teruggevoerd mogen worden. Wèl mag, tot op zekere hoogte, de onderscheiding der wetenschappen behouden blijven, waarbij dan het gezichtspunt van het onderzoek den doorslag geeft. De eenheid van het substraat der levensvoorvallen verhindert dan ook niet, dat de wegen van physiologie en van psychologie zich scheiden. Het psychophysische individu, in zijne onmiddellijke eenheid, is van beide gebieden het voorwerp van onderzoek, en niet dit voorwerp, maar het feit, dat het, ons verschillende zijden ter beschouwing aanbiedt, rechtvaardigt de scheiding van deze wetenschappen en van hare methoden (blz. 78).

Onder dit voorbehoud, kan, ook *binnen* ieder dezer beide gebieden, en in het bijzonder binnen de psychologie, het eenzelvige psychophysische individu, voorbijgaand, in zijne beide bestanddeelen gesplitst worden. Den maatstaf daarbij geeft alsdan de bijzondere beteekenis, die aan ieder der beide bestanddeelen, tegenover de algemeene eenheid van het psychische leven, toekomt. Men mag, alsdan, spreken van eene *physische*, en van eene *psychische* zijde der psychologie.

Onder de eerste, verstaat men, alsdan, dat deel van den totaalsamenhang der psychische voorvallen, dat, door het *physische individu*, in zooverre het geïsoleerd beschouwd worden mag, op beslissende wijze mede bepaald is. Het *psychische individu* daarentegen zal alles omvatten, hetgeen zoozeer van de geestelijke eigenschappen afhankelijk is, dat de lichamelijke, slechts als onvermijdelijke bijvoorwaarden, in aanmerking komen. Men late zich echter niet verleiden, de voortbrengselen dezer abstractie, in wezenlijke objecten te veranderen. Voor de psychologie, bestaat er slechts één werkelijk object: het psychophysisch individu zelf. Maar er zijn psychische voorvallen, bij dit object-subject, die allereerst, door de lichamelijke eigenschappen daarvan, bepaald zijn, en andere, waarin de geestelijke, op overwegende wijze, tot geldigheid komen.

De eigenaardige merkteekenen, waarnaar deze eigenschappen te onderscheiden zijn, leiden, noodwendig, terug naar eigenaardige gestalten der *causaliteit*.

Het physische individu is die zijde der psychophysische eenheid, welke volledig is af te leiden, uit de beginselen der physische causaliteit, d. w. z. uit betrekkingen, die, feitelijk, in causaliteitsvergelijkingen zich laten uitdrukken. Het psychische individu daarentegen is die zijde der genoemde eenheid, welke terugvoert naar verbindingen van grond en gevolg, welke noch feitelijk zijn af te leiden uit zoodanige causali-

teitsvergelijkingen, noch principieel ze doen vooronderstellen.

Reeds is verwezen naar twee feiten van het psychisch gebeuren, die, wel is waar, op de veelvuldigste wijze, met de beginselen der physische causaliteit verbonden kunnen zijn, maar zelf daarin nooit zijn ingesloten. Die feiten zijn, vooreerst, de eigenaardige *verbindingswijze* der psychische elementen onderling, en, ten tweede, de eigenaardige *waardebepalingen*, waaraan zij onderworpen zijn.

Ook de beginselen der psychische causaliteit zullen, noodwendig, leiden naar regelmatigheden dezer psychische verbindingen en waardebepalingen; van causaliteit, zal hier gesproken kunnen worden, zoodra slechts regelmatigheden des gebeurens plaats grijpen, welke ons logisch verbindend denken, tot toepassing van het beginsel van grond en gevolg, nopen. De geheele wijze der verbinding echter, sluit, in dit geval, de toepassing van causaliteitsvergelijkingen uit, naardien dezen, direct, tot wederkeerige betrekkingen van bewegende krachten en energieën, indirect, tot een substraat betrekking hebben, dat, constant blijft, en aan waardebepalingen zich onttrekt.

»Juist de omstandigheid, dat de beginselen der psychische »causaliteit, gelijk van te voren, naar de algemeene eigen»schappen van het geestelijke, te verwachten is, tegenover »de physische causaliteitsbetrekkingen, iets absoluut onver»gelijkbaars, noch met bedoelde betrekkingen in eene ver»houding van gelijkheid, noch van ondergeschiktheid, gebracht »worden kunnen, maakt het, te gelijk, begrijpelijk, dat beide »causaliteitsvormen aan een en hetzelfde werkelijk substraat, »het psychophysische individu, waargenomen kunnen worden, »en dat zij zich aan hem noch storen, noch eigenlijk betrek»king hebben op werkelijk verschillende feiten, maar dat zij, »veeleer, slechts de, elkander aanvullende, grondstellingen, tot

»vertolking van een en denzelfden feitelijken samenhang op»leveren" (blz. 80).

Uit hoofde van het wederkeerige doordringen en onderlinge aanvullen der beide causaliteiten, de physische en de psychische, zullen wij, reeds bij bewustzijnsvoorvallen, tot stand gekomen krachtens physische causaliteitswetten, altoos te gelijker tijd, de psychische causaliteit in hare eigenaardige werkingen, zich openbarend in bepaalde verbindingen der elementen en der waardebepalingen, te verwachten hebben. Een gebied van dit soort is, vooral, dat der *gewaarwordingen*, wier afhankelijkheid van physische inwerkingen, en van de physische eigenschappen des individus, steeds, het hoofdsteunpunt, voor de materialistische psychologie, heeft opgeleverd. Met schijn van recht, zoolang men de naïeve opvatting toegedaan zijn kon, dat, met de eigenschappen, naar tijdsorde en ruimtebepaling, der zintuiglijke prikkels, zonder meer, ook de eigenschappen, naar tijdsorde en ruimtebepaling, onzer voorstellingen gegeven zijn.

Deswege, ontwijkt de materialistische psychologie het psychologische vraagstuk der voorstellingsformatie, alles, te weten eenvoudige gewaarwordingen, en daaruit saamgestelde zintuiglijke waarnemingen, onder den algemeenen titel: »gewaarwordingen" samenvattend. »In werkelijkheid kan, door de »psychologie, de gewaarwording slechts als een intensief quale »worden beschouwd, tot welks verbinding met andere gelijke »gewaarwordingen, wel is waar, door zekere, regelmatig coexis»teerende, of op elkander volgende, prikkelinwerkingen, uit»wendig, *aanleiding gegeven*, maar dat niet, in den eigenlijken »zin, *veroorzaakt* worden kan. Immers een aantal, hoe regel»matig ook, verbonden zenuwprikkelingen is altoos nog niet »eene aanschouwde menigvuldigheid". Het materialistische nativisme, dat die prikkelingen, zonder meer, in deze menigvul-

digheid verandert, substitueert juist daarbij, aan het objectieve voorval der prikkeling, het aanschouwende subject, dat de aanschouwde menigvuldigheid bereids bezit, en zóó, ook het objectieve voorval, onmiddellijk, als een, in tijd en ruimte, beschouwt. Indien wij de psychische synthese der gewaarwordingen terug betrekken op een of ander physisch voorval, is, nopens de psychologische ontwikkeling onzer voorstellingen, in de verte, rekenschap niet afgelegd (blz. 81).

De verwisseling van het standpunt der *psychologie*, en dat der *erkenningstheorie*, speelt, daarbij, niet zelden zekere rol. Beide wetenschappen hebben, bij de ontleding der objectieve waarneming, uit te gaan van het *gegeven object*, dat, natuurlijk, voor beide, hetzelfde is: het uitwendige voorwerp, met zijn eigenschappen naar tijd, ruimte en hoedanigheid.

Van nu af, zijn evenwel de methoden van onderzoek verschillend, omdat de taak onderscheiden is.

De erkenningstheorie heeft te doen, met het wezen van het objectieve voorwerp, gelijk het beschouwd moet worden als het substraat der werkelijkheid, onafhankelijk van het denkende subject. Zij moet, daarbij, uitgaan van de vooronderstelling, dat het object, met al de, hem onmiddellijk toekomende, eigenschappen, met inbegrip van zijn objectief bestaan, werkelijk bestaat. Hetgeen er foutief is in deze oorspronkelijke vooronderstelling, moet, achtervolgens, worden te niet gedaan, doordien zij de gegeven feiten, door middel van hulpbegrippen, aanvult.

De psychologie gaat geheel anders te werk. Zij heeft, onder meer, het subjectief voorval, bij de vorming van de objectsvoorstelling te onderzoeken. Allereerst, beschouwt zij dus de voorstelling, in al hare eigenschappen, als een subjectief gebeuren. Zij veronderstelt derhalve, dat de voorstelling naar tijd, ruimte en qualitatieve eigenschappen, onmiddellijk, als

voorstelling, is gegeven. Bij deze opvatting, mag zij evenmin blijven staan, als de erkenningstheorie, bij haar analoge. Maar met de tegenstrijdigheden, waarin zij, door de opvatting, geraakt, moet zij, stap voor stap, rekening houden, naar deze, de oorspronkelijke opvatting verbeteren, en eventueel hulpbegrippen aannemen, om haar ter zijde te stellen.

Natuurlijk zijn, dáár en hier, de tegenstrijdigheden van verschillende natuur, en moeten dus de verbeteringen en de hulphypothesen eene andere gedaante aannemen.

Zoodra een of ander bestanddeel van het onderzochte psychische beeld niet, als onmiddellijk gegeven, maar, als op middelijke wijze tot stand gekomen, zich aankondigt, behoort te worden nagegaan, uit welke subjectieve voorwaarden dit bestanddeel gesproten, en hoe deze voorwaarden, bij zijne wording, saamgewerkt hebben. Iedere oplossing van zoodanige psychologische tegenstrijdigheid heeft alzoo, noodwendig, een tweeledige uitkomst. Vooreerst, blijkt, dat een, oorspronkelijk voor eenvoudig gehouden, beeld, of eene, schijnbaar eenvoudige, eigenschap daarvan, saamgesteld is uit meerdere elementen. Ten tweede, verwijst de samenstelling naar een psychisch voorval, en daarmede, naar eene handeling van psychische causaliteit, die de verbinding tot stand bracht.

Past men deze gezichtspunten op het psychologische onderzoek der zintuiglijke waarneming toe, dan is het aan twijfel niet onderhevig, dat de meening, als zouden de eigenschappen, naar tijd en ruimte, eenvoudige en onontleedbare gewaarwordingsqualiteiten zijn, onmogelijk stand houden kan, tegenover het onderzoek naar de nadere voorwaarden der waarneming. De dwaling is even groot. als zijn zou de bewering in de natuurkunde, dat de kleuren objectieve eigenschappen zijn der lichamen, die, op de subjectieve kleurgewaarwordingen, gelijken.

Dan toch slechts kon eerstgemelde nativistische meening gehandhaafd worden, bijaldien aan iedere plaatselijke gewaarwording toekwam eene ruimtewaarde, afhankelijk van de plaats des indruks, van andere factoren echter onafhankelijk. Dit nu is geenszins het geval. Veeleer. leert de analyse der waarnemingen, dat alle ruimtebepalingen, altoos, eerst tot stand komen, op grond van vele, ten deele ingewikkelde, gewaarwordingsinvloeden, en dat de voorstelling, naar tijd en ruimte, het product van al die invloeden is.

De tegenstand tegen deze gevolgtrekking verklaart zich inderdaad enkel en alleen hieruit, dat het aannemen van zoodanig proces in zich sluit, het aannemen van eene psychische causaliteit. Deze nu, wil men volstrekt vermeden zien, ten einde het psychische gebeuren, onmiddellijk, uit de physische causaliteit af te leiden. Aldus, krijgt men hier een eigenaardig schouwspel te zien. Zoodra de psychologische analyse gekomen is op het punt, waar het uitvorschen der eigenaardige wetten der psychische causaliteit d. w. z. de hoofdtaak der psychologie beginnen moest, keert men om, ten einde, op de platgetreden heirbaan van het physiologisch vooronderzoek, te kunnen blijven.

Evenzoo, als met de eigenschappen naar tijd en ruimte, staat het dan ook met de *gevoelens*. Hier, neemt men een gevoelstoon aan, met gelijksoortige nativistische beteekenis, als de tijds- en ruimtequaliteit. Daarmede, is men, dan, over alle zwarigheden der causale analyse heen. Tevens echter, heeft men iedere werkelijke oplossing der psychologische taak ter zijde geschoven.

Het ontstaan der zintuiglijke waarnemingen vormt zoodanig gebied van psychische voorvallen, als, in zijn voorwaarden van ontstaan, ten nauwste afhangt van de organisatie des physischen individus. Immers, niet slechts de enkele gewaar-

wordingen, die, in de waarneming, verbonden worden, maar ook de regelmatige verbinding dezer gewaarwordingen, buiten welke, een psychische ordening daarvan niet tot stand zou kunnen komen, berust op physische voorwaarden.

Juist dit gebied echter, stelt aanschouwelijk voor oogen, dat een saamgesteld psychisch voorval, alzoo, naardien alle wezenlijke voorvallen saamgesteld zijn, dat, in het algemeen, een zinnelijk proces, in het bewustzijn, niet bestaat, bij de vorming waarvan niet bereids de psychische causaliteit, in hare specifieke eigenaardigheden, meewerkt.

Alvorens, wij ons van deze eigenaardigheid rekenschap gegeven hebben, is het, zonder meer, duidelijk, dat psychische beelden, zooals eene tijdsruimte, een gevoelsvorm, een vlakte- of lichaamsvoorstelling moeten berusten op verbindingswetten, waarvoor ons de physische causaliteitsvergelijkingen een maatstaf niet geven kunnen, naardien, van meet af, hier sprake is van voorvallen, die met de physische causaliteitsbetrekkingen onvergelijkbaar zijn (blz. 82—85).

Een tweede gebied van psychische eigenschappen, waarvoor men geneigd zijn zal het physische individu, als verklaringsgrond, aan te nemen, bestaat, in de *nawerkingen* van psychische processen, die, na korteren of langeren tijd, eene vernieuwing, of — daar eene absolute reproductie van psychische voorvallen niet bestaat, — dan toch nieuwe voorvallen mogelijk maken, welke, op een of andere wijze, in hunne gedaante, van vroegere afhankelijk zijn, en daarop betrokken worden.

De oudere psychologie sprak, hier, van achterblijvende »sporen" in de ziel. De nieuwere, neemt terecht aan *inwendige,* in de zintuiglijke centra werkzame, prikkels. Deze psychophysische beschouwing wordt ondersteund, door de opvatting, dat de associaties verbindingen zijn, niet van de

voorstellingen zelve, maar van hare gewaarwordings*elementen*, waardoor verklaard wordt, dat de gereproduceerde voorstelling, nooit volkomen, op eene, vroeger bestaan hebbende, gelijkt. De centrale substraten der associatieve werkzaamheid zijn dus physiologische hulptoestellen der uitwendige zintuiglijke werktuigen, waardoor de vergankelijke inwerkingen op die werktuigen, blijvend, voor de ziel, beschikbaar worden.

Daarmede evenwel, zijn nog geenszins de associatie-voorvallen zelf verklaard. Het wezenlijke, bij de associatie, bestaat, in de eigenaardige verbinding tot een geheel, van de gewaarwordingselementen, die, meestal, behooren tot verschillende vroegere waarnemingen, of ook wel tot waarnemingen en nieuwe indrukken.

Deze verbinding evenwel, moet, bij iedere afzonderlijke associatie-handeling, op nieuw voltrokken worden. In hare geaardheid, is deze handeling van psychische causaliteit verwant aan de processen van synthese, welke plaats grijpen, bij de verwerking van onmiddellijke, zintuiglijke indrukken. Het spreekt derhalve van zelf, dat associatie en zintuiglijke waarneming, nu, niet langer beschouwd worden als processen, die, van elkaar, gescheiden kunnen worden, maar, integendeel, als, allerwege in elkaar, ingrijpende, en op zich zelf wederom gelijksoortige, gedeeltelijke voorvallen, van het eenzelvig, in zich samenhangend, psychisch gebeuren (blz. 85—87).

Nog in ander opzicht evenwel, heeft de psychische causaliteit onmetelijke beteekenis, voor het voorval der associatie.

De zooeven gemelde, schier onbegrensde, samenhang met de totale lotgevallen des individueelen bewustzijns verkrijgt overwegende beteekenis, bij die associaties, die, als grondslag voor de herinneringsvoorvallen, dienen, zoodat, in vergelijking met dien samenhang, de, door de verschheid van den indruk, physiologisch begunstigde, bestanddeelen meer of

min op den achtergrond treden. Van de zoogenaamde associatiewetten kan men, met voeg en recht, hetzelfde zeggen, wat aan de »zielsvermogens" werd verweten; het zijn niets dan »leege mogelijkheden".

»De laatste grond der enkele herinneringshandeling, gelijk »van iedere enkele psychische handeling in het algemeen, »blijft, altoos, het geheele verleden des bewustzijns, benevens »de oorspronkelijke aanleg, die dit verleden zelf reeds mee »bepaald heeft. Uit dezen, aldus geworden totaalaanleg, »wordt, wel is waar, altoos slechts een enkel deel werkzaam; »maar op datgene, dat werkzaam wordt, is steeds te gelijk, »de totaliteit van alle overige bewustzijnsvoorwaarden van »invloed. Zoo voeren zelfs de beslissende oorzaken van eene »enkele associatie bereids naar eene oneindige reeks terug, »en wanneer wij, in vele gevallen, die, gemakkelijk, uit 't »meest nabij gelegen voorwaarden af te leiden zijn, daar»van, abstraheeren kunnen, dan geschiedt het toch, altoos, »met het voorbehoud, dat niet, leden uit bedoelden onbe»grensden totaalsamenhang der causaliteit des enkelbewust»zijns, welke uit het oog verloren mochten wezen, toch nog, »op het beloop ingewerkt mochten hebben" (blz. 88).

Wel is waar, is men, steeds op nieuw, geneigd dit psychologisch beloop den algemeenen eisch der physische causaliteit te gemoet te voeren. Die eisch luidt, dat ten slotte ieder afzonderlijk voorval in het physisch organisme gedetermineerd moet zijn, door physische causaliteit, d. w. z. ten slotte en in beginsel, afgeleid moet kunnen worden, door een, laat het wezen zoo groot mogelijk, aantal kracht- en transformatievergelijkingen. Natuurlijk, doet men alsdan deze beschouwingswijs, voor alle verdere psychische functiën, gelden. Niemand, die het beginsel des psychischen parallelisme houdt voor eenen vorm, waarin de aanspraken van

physische en van psychische causaliteit, in eene vereenigbare verhouding gebracht kunnen worden, zal voorzeker dien eisch tegenspreken.

Inderdaad, staat en valt die vorm, met de erkenning of afwijzing der algemeene logische beginselen der natuurwetenschap, meer in het bijzonder, met het beginsel der gesloten natuurcausaliteit.

Wie zegt: »dit beginsel is, wel is waar, gebleken juist te »zijn voor een begrensd gebied van verschijnselen, en »vruchtbaar tevens voor het onderzoek van zeer vele andere »gebieden, maar een dwingend bewijs hiervoor, dat het op »de totaliteit der natuurverschijnselen van toepassing zijn »zou, is niet geleverd", — wie op dit standpunt zich terugtrekt, dien moet zeker, van te voren, worden toegegeven, dat, bijaldien hij een volledig inductie-bewijs voor genoemd beginsel verlangt, dit evenmin ooit te leveren zijn zal, als het bewijs b. v. voor de geldigheid der traagheidswet, aan gene zijde der grenzen van de ons bekende stoffelijke wereld. In waarheid echter, staat het postulaat van de gesloten natuurcausaliteit, met de fundamenteele vooronderstellingen over de materie en hare krachten, in zulk een nauwen samenhang, dat, geeft men het eerste op, ook deze laatste niet meer als geldig kunnen worden beschouwd. Andere vooronderstellingen, dan die, welke tot nu toe ingang hebben gevonden, zijn echter tot dusver niet gemaakt. De algemeene bewering toch, dat, voor zekere natuurverschijnselen, andere natuurwetten geldig zijn, zal men toch wel niet voor zoodanige vooronderstelling houden (blz. 89).

In stede derhalve van, op grond van psychologische ervaringen, die, op zich zelf beschouwd, enkel voor vragen der psychische, en niet voor vragen der physische causaliteit, beslissend zijn, het, door de natuurwetenschap gevolgde be-

ginsel der gesloten natuurcausaliteit te verwerpen, zal men beter doen een ander richtsnoer te volgen. Dit richtsnoer namelijk: toe te zien of er niet, vasthoudende aan de geldigheid van het beginsel der gesloten natuurcausaliteit allerwege en zonder uitzondering, eene opvatting der psychische causaliteit, en van hare verhouding tot de physische causaliteit te vinden ware, welke aan eerstgemelde haar recht geeft, zonder het recht der, in de tweede plaats genoemde, in te krimpen.

Wat behelst nu het physische causaliteitsbeginsel?

Het verklaart niets anders dan, dat de oorzaken voor onverschillig welke voorvallen der *physische* natuur, altoos slechts *binnen deze physische natuur*, en mitsdien, onder de, voor haar, geldige wetten, nooit echter, buiten die wetten, gezocht moeten worden (blz. 89).

Natuurlijk echter wil het physische causaliteitsbeginsel niet zeggen, dat ieder afzonderlijk verschijnsel, langs dien weg, volkomen begrepen worden kan, of, dat een of ander afzonderlijk gebeuren, dat, aan volledige causale analyse van physischen kant, zich onttrekt, in het algemeen, moet worden beschouwd als onvatbaar voor wetenschappelijke analyse.

Het postulaat der gesloten natuurcausaliteit is, veeleer, slechts eene *regulatieve* idee, naar welke wij noodwendig moeten handelen, inzooverre wij, in het algemeen, de natuurvoorwaarden naspeuren kunnen of willen, naar welke wij echter, nooit, bij machte zijn het afzonderlijke verschijnsel zelf, met absolute volledigheid af te leiden. Bedoeld beginsel speelt, in het bijzonder, de rol eener regulatieve idee, overal, waar de oplossing der causale taak, in een volledig, alzoo transcendent (door de ervaring niet bereikbaar) vraagstuk, verloopt.

Wel is waar gaat, in zekeren zin, ieder, zelfs het eenvoudigste causaliteitsvraagstuk, zoodra men het in verbinding met de overige causaliteitsreeksen brengt, waarmede het in samenhang staat, in een oneindige taak over. Naardien wij echter, op een wijd veld der natuurverklaring, eene zoodanige onbegrensde verdervervolging achterwege kunnen laten, zonder, daardoor, aan de oplossing der afzonderlijke vraagstukken schade te doen, ja, integendeel, haar achterwege moeten laten, ten behoeve eener zoodanige oplossing, beschouwen wij, in al zoodanige gevallen, de afzonderlijke causaliteitsvraagstukken, terecht, als beperkt, of minstens voor willekeurige beperking vatbaar, mitsdien, als op zich zelf zuiver empirische taken.

Anders, staat het echter in die gevallen, waarin, bereids *onmiddellijk*, in de *naaste* oorzaken, die, voor ieder gegeven gevolg, in aanmerking komen, mede vervat zijn voorwaarden, die, zonder een oneindige causaliteitsopklimming, in het geheel niet begrepen kunnen worden.

Dit geval, dat, bij talrijke levensvoorvallen, en voornamelijk bij psychophysische verschijnselen, zich voordoet, onderscheidt zich wezenlijk van het andere geval, waarin het causaliteitsvraagstuk, eerst door de opklimming naar al verdere en verdere, zich aansluitende vraagstukken, transcendent *wordt*. Dat de aarde, op dit oogenblik, deze bepaalde plaats tegenover de zon inneemt, kan, volledig, worden afgeleid uit hare onmiddellijk voorafgegane standen. Hunnerzijds, voeren die standen al verder, en, ten slotte, naar eene oneindige reeks terug, die wij, op een of ander punt, willekeurig, moeten afbreken. Die reeks kan, in enkele deelen, hypothetisch, en mogelijk ook foutief zijn, geen enkel harer bestanddeelen behelst een transcendent vraagstuk. Dit laatste ontstaat eerst dan, wanneer wij verlangen, dat, op deze

wijze, terug gegaan moet worden tot een *absoluut* begin der dingen (blz. 90).

Daarentegen, kan een enkel levensvoorval, en in het bijzonder een enkel hersenvoorval, onmiddellijk in zich, de nawerkingen eener causaliteitsreeks behelzen, welke wij, noch feitelijk, noch hypothetisch, bij machte zijn te reconstrueeren. Hier, blijft alzoo, van meet af, het beginsel der physische causaliteitsverklaring bloot een eisch, waarmede wij slechts uitdrukken, dat een gegeven physisch verschijnsel, als zoodanig, noodwendig mede behoort tot den algemeenen samenhang van het physisch gebeuren, zonder, daarmede, ons te willen vermeten, het ook werkelijk uit dit laatste af te leiden.

De ervaring leert, dat, overal op het gebied der levensvoorvallen, zoodanige aaneenschakelingen van onbegrensde causaliteitsverbindingen, die, op het afzonderlijk gebeuren inwerken, voorkomen. Verder, leert zij, dat die causaliteitsverbindingen, ook hier wederom, hoofdzakelijk, aan de hoogere organismen eigen zijn, bij welke ons, te gelijk, de parallel gaande psychische samenhang, wel is waar, eveneens, niet een volledig, maar dan toch, in werkelijkheid, een veel omvattender beeld van de uitbreiding der bestaande causaliteitsreeksen opent.

Juist deswege, begint hier, waar de werkelijke taken der physiologie, slechts in hoogst beperkten omvang, voor oplossing vatbaar zijn, de *psychologie*, met hare, heel wat verder te overziene, samenhangen des psychischen gebeurens, een hulpmiddel der physiologie te worden. Hoe daarentegen, deze laatste bij machte zijn zou, aan de psychologie, bij het onderzoek naar verder terugreikende psychische causaliteitsverbindingen, diensten te verleenen, of, sterker nog, op dit haar eigen gebied af te lossen, valt absoluut niet in te zien.

Iedere poging daartoe kan slechts de uitkomst hebben,

dat de psychologische vraagstukken zelf, gewelddadig, worden onderdrukt, zonder dat natuurlijk, deswege, de, op hunne plaats gestelde physische, vraagstukken worden opgelost. In de plaats daarvan, helpt men zich, alsdan, met eene geheel algemeene verwijzing naar het postulaat der natuurcausaliteit. Men bemerkt echter niet, dat juist dit postulaat, in ons geval, een regel blijft, naar welken wij, telkenreis, de *afzonderlijke* verschijnselen moeten verbinden, die echter, zoodra men hem, gelijk Kant het uitdrukt, in een »constitutief beginsel" verandert, d. w. z. zoodra men de totaliteit der voorwaarden, ook slechts hypothetisch, als gegeven aanneemt, de fout behelst, een oneindige regressus, als werkelijk voltooibaar, een transcendente taak, als empirisch uitvoerbaar te behandelen (blz. 91).

Het beginsel der gesloten natuurcausaliteit, in deze omvattende beteekenis, wel verre van eene empirische wet te zijn, is niets meer dan de grondstelling, dat ons denken de beginselen, welke binnen de empirisch erkenbare samenhangen met goed gevolg worden toegepast, als algemeen geldig erkent, mitsdien, niet slechts tegenover iedere nieuwe ervaring in toepassing brengt, maar ook verlangt, dat bedoelde beginselen uitgestrekt worden over den geheelen, in zijne totaliteit, nooit voor de ervaring, toegankelijken samenhang der natuur.

Wat deze laatste uitbreiding betreft, is, alsdan, het beginsel metaphysisch, maar metaphysisch is het, in dien gerechtvaardigden zin, waarin wij, reeds binnen de grens der ervaringswetenschap, de metaphysische aanvullingen niet kunnen ontberen, naardien wij er naar streven het empirisch gegevene overal, naar aanleiding van den ervaringsinhoud, tot eene eenheid aan te vullen. Deze uitbreiding van het beginsel zou voorzeker achterwege moeten blijven, indien wij, ergens

b. v. op het gebied der psychische causaliteit, feiten aantroffen, die met het beginsel onvereenigbaar waren. Naardien echter de psychische causaliteit een verklaringsbeginsel zijn moet, dat, altoos, slechts over de psychische verbinding, nooit, over de physische verbinding van den ervaringsinhoud rekenschap geeft, is zoodanige tegenstrijdigheid van te voren ondenkbaar. Daarentegen, blijft de onmogelijkheid om eene of andere afzonderlijke ervaring, volledig, naar aanleiding van het postulaat der gesloten natuurcausaliteit te verklaren, altoos, slechts een schijnbare tegenstrijdigheid, waarbij men de laatste eenheidsidee der natuurbeschouwing, met dien samenhang der verschijnselen afzonderlijk, verwisselt (blz. 92).

Eene gewichtige rol, bij dit vermeende herleiden van oneindige taken tot eenvoudige causaliteitsvraagstukken, spelen ontoereikende analogieën.

Naardien alle levensvoorvallen, die, met de psychische functiën in verbinding staan, plaats grijpen in hetzelfde physische organisme, dat ook de zetel van eenvoudiger physiologische functiën is, zou het inderdaad verwonderlijk zijn, indien, tusschen deze functiën van verschillende orde, niet deze of gene betrekkingen zich lieten ontdekken. Zoo heeft b. v. de meest ingewikkelde wilshandeling, met de zuiver mechanische reflexbeweging, in allen gevalle dit gemeen, dat zij eene beweging is; niet zelden oefenen ook uitwendige, zintuiglijke prikkels een invloed op haar uit.

Vergenoegt men zich nu te verlangen, dat, slechts in het algemeen, een of andere indruk voorafgegaan zij, waaraan bedoelde invloed toekomt, dan kan, natuurlijk, iedere wilshandeling, naar hare physiologische zijde, tot het schema van de reflex worden herleid. Is de reflex niet voldoende, dan neemt men zijne toevlucht tot »centrale medeprikkels", waarvan, boven, gewag is gemaakt. Daarmede echter, zijn

de, ook in physiologisch opzicht, beslissende, eigenschappen der bedoelde voorvallen niet verklaard, en, is, anders, het voordeel van oplossing van vraagstukken, bij eerste benadering, dat zij dén weg openen tot dieper indringende erkénning, hier, is het tegendeel waar. Men legt zich neer bij de eens opgevatte schematische voorstelling, en vergeet, dat zij, op de gestelde vraag, eigenlijk, in het geheel niet bescheid geeft. Aldus hebben, hier gelijk elders, slechte analogieën de werking van intellectueele slaapdranken (blz. 93).

De voorvallen der zintuiglijke waarneming en der associatie zijn niet, bloot subjectieve afspiegelingen van zuiver physiologische processen. Evenmin, vormen echter de meer ingewikkelde bewustzijnsvoorvallen, door het spraakgebruik, als werkzaamheid van fantasie en verstand gekenmerkt, een gebied van *zuiver psychische* functiën, dat zich zou laten denken als losgemaakt van de werkingen des physischen mechanismus. Veeleer, is het verschil, aan den physischen gelijk aan den psychischen kant, slechts een verschil in graad, niet in wezen.

Aan den physischen kant, inzooverre, als de voorwaarden van het afzonderlijk gebeuren, die naar een onbegrensde causaliteitsreeks verwijzen, tegenover de voorwaarden, welke in de onmiddellijk gegeven oorzaken zijn gelegen, tot een overwicht geraken, dat, al meer, beslissend wordt.

Aan den psychischen kant, inzooverre, als de werkingswetten der psychische causaliteit, hier, wel is waar duidelijker, maar daarom toch qualitatief niet op andere wijze zich doen gelden, dan dáár.

De verbinding van voorstellen, gevoelen en streven, tot één eenzelvig proces, dat slechts, door kunstmatige abstractie, gesplitst worden kan, bestaat, op de hoogere trappen des psychischen levens, precies eveneens, als bij de eenvoudigste

zintuiglijke voorvallen. In het bijzonder, vormt de ontwikkeling van den wil het verbindingslid, voor alle andere psychische ontwikkelingen.

Enkel de verbindingen der psychische elementen, niet, die elementen zelf, vormen zich, bij de hoogere geestelijke functiën, in het algemeen, op meer ingewikkelde wijze. Naar de grondstellingen, boven ontvouwd, behooren die verbindingen, volstrekt slechts, tot de zijde der psychische causaliteit. Vanzelf volgt hieruit, dat dezelfde physiologische substraten, met eene wijze van functie, welke overeenstemt, door heel de trappenreeks der ontwikkeling van het zieleleven, in werkzaamheid zullen treden (blz. 94).

Zal men een bijzonder physiologisch orgaan, voor de eenheid des geestelijken levens, aannemen?

Het zou, zij het met veranderde beteekenis, altoos nog als een soort van zetel der ziel, of der hoogere geestelijke functiën beschouwd kunnen worden. Rechtstreeks echter, druischt het aan tegen de grondstelling, dat alle verbindingen van psychische elementen, van psychische, niet, van physische causaliteit zijn. Als zoodanig, zijn zij niet iets, dat de physische causaliteit doorkruist, of zelfs opheft, maar eenvoudig eene aanvulling dezer laatste voor die zijde van het gebeuren, waartoe zij, in het algemeen, betrekking niet heeft.

Enkel waar, in den omvang van de gezamenlijke voorvallen des zielelevens, qualitatieve of intensieve veranderingen der gewaarwordingen, aan de inwendige waarneming zich voordoen, daar kunnen, natuurlijk, ook physische substraten dezer veranderingen, en overeenstemmende parallelprocessen daarin, niet ontbreken. In dien zin, maar ook uitsluitend in dien zin, is het aannemen van een »apperceptiecentrum" niet te ontwijken.

Voor de psychologie evenwel, is deze vraag onverschillig.

Niet onverschillig echter, zal het voor haar zijn, wanneer men, in zoodanig centrum, een nieuw orgaan van een nieuw zoogenaamd zielsvermogen, of ook maar een physiologisch substraat zou willen ontwaren, voor datgene, wat de physiologische verklaring, van nature, nooit geven kan, eene verklaring namelijk voor de eigenaardige wetten van onze apperceptie- en wilswerkzaamheid. Dezen zijn, geheel en al, uitwerkselen van psychische causaliteit. Alleen inzooverre ieder apperceptievoorval, te gelijk, verbonden is met veranderingen in den gewaarwordingsinhoud, moeten, voor bedoeld voorval, physiologische parallelvoorvallen, en, inzooverre tusschen zoodanige veranderingen een samenhang bestaat, moeten ook physiologische verbindingen van bedoelde parallelvoorvallen worden aangenomen (blz. 95).

In de vraag, of het mogelijk is: *beginselen van psychische causaliteit* te stellen, die, als evenknieën, geplaatst kunnen worden aan de zijde van de, in de causaliteitsvergelijkingen neergelegde, beginselen des physischen gebeurens, is deze andere mede vervat, naar de rechtmatigheid der psychologie, als eene zelfstandige wetenschap. In deze laatste wijders, is de ruimere vraag vervat, naar de beteekenis der geestelijke wetenschappen in het algemeen.

Is de physische causaliteit de eenige, dan is daarmede het lot van al deze wetenschappen bezegeld. Immers, bij die vooronderstelling moet, allereerst, de psychologie tot physiologie worden herleid. Voor de geestelijke wetenschappen echter, ontbreekt het aan eene wetensvertakking, die den grondslag legt, op dezelfde wijze, als de algemeene natuurkunde het doet, voor de natuurwetenschappen.

Mogelijk, viel er nog aan te denken, dat ieder harer, op haar eigen gebied, zelfstandige beginselen stelde. Aan eenheid dezer gebieden echter ware niet meer te denken. On-

ophoudelijk, zou het naturalistische gezichtspunt, dat de psychologie te niet deed, ook tot haar, een weg zich banen. Men zou ze veranderen in toegepaste deelen der biologie, gelijk, inderdaad, tot op zekere hoogte, eene poging daartoe is gedaan, door eene materialistische cultuurgeschiedenis en sociologie (blz. 96).

Bij de beantwoording van bovengemelde vraag, moet, van meet af, een misverstand worden geweerd, dat eigenlijk berust op hetzelfde vooroordeel, waaruit het denkbeeld: de psychologie, in physiologie te doen opgaan, is ontstaan. Dit misverstand zoekt een stelsel van wetten des geestes, van gelijke exacte, mathematisch formuleerbare, gedaante, als de meest algemeene natuurwetten, zoodat, wanneer zij gevonden waren, men, met behulp daarvan, eene evenknie van de physische mechanica zou kunnen construeeren, in de »mechanica des geestes".

Met name, de experimenteele psychologie stuit op dit misverstand. Van haar, verwacht men minstens, dat zij een paar wetten, die b.v. met die van Kepler het konden opnemen, ontdekke. Doet zij dit niet, dan, zoo meent men, heeft zij hare roeping gemist.

Op andere wijze, lag dit misverstand reeds ten grondslag aan de poging van Herbart, de psychologie, in eene mathematische wetenschap te veranderen. Want die poging beoogde juist, eene mechanica des geestes te scheppen, evenwijdig aan de physische mechanica. De uitslag heeft geleerd, dat de poging is mislukt, dat Herbart's mechanica des geestes niet was, datgene, waarvoor zij zich uitgaf, maar, eene mechanica van hersenschimmige beelden, die, enkel door den naam »voorstelling", waarmede die beelden werden gekenschetst, aanleiding gaf tot verwisseling met het geestelijk leven.

Tegenwoordig, weten wij, dat bedoelde poging niet, naar men meenen kon, om deze reden mislukte, omdat enkele fouten de onderstellingen onnauwkeurig maakten, maar omdat de fundamenteele vooronderstelling, waarvan Herbart uitging, valsch was, omdat onsterfelijke voorstellingen, in het algemeen, voorstellingen als constante beelden, waaraan al het overige gebonden zou zijn, in de ziel niet bestaan.

Deze fundamenteele vooronderstelling juist was niets anders geweest, dan het overdragen van naturalistische gezichtspunten op het geestelijk gebied. Gelijk de natuurkunde de materie met hare constante eigenschappen behoeft, zoo had deze »mechanica des geestes" behoefte aan de onveranderlijke voorstellingen. Tegenover de onophoudelijke strooming des werkelijken geestelijken levens, stortte derhalve het kaartenhuis dezer mathematische hypothesen, met *één* slag, ineen (blz. 97).

Bij de nieuwere pogingen om aan de psychologie meer exacte grondslagen te geven, staat op den voorgrond: de »psychophysische wet" van Fechner.

Voor een deel is, daardoor, bij menigeen, het vooroordeel gevoed, als zou het nu, in den loop des tijds, gelukken, verdere wetten van gelijke, of nog algemeener strekking te ontdekken, en, in dier voege, de mislukte poging van Herbart, met beter gevolg, op empirischen grondslag te herhalen. Deze hoop is niet vervuld, omdat zij niet vervuld worden kon. En zij kan het niet, omdat het geestelijke leven, in het algemeen, niet een zoodanig conglomeraat van eenvoudige mathematische wetmatigheden is, als men, hier, had aangenomen.

Wanneer alzoo, gelijk dit het geval is bij de wet van Fechner, ooit eens eene eenvoudige, en bij benadering exacte, formuleering, of een cijfermatige vaststelling van zekere regel-

matigheden, mogelijk is, is er alsdan, overal, sprake van verschijnselen, waarbij de afhankelijkheid van physische voorwaarden eene rol speelt, toereikend groot genoeg, om ook de psychische voorvallen eenvoudig en regelmatig genoeg te doen zijn. Voor de eigenlijke psychologie, hebben, deswege, zoodanige formuleeringen van wetten, die, in mathematischen vorm, mogelijk zijn, eene in verhouding ondergeschikte beteekenis.

De hoofdgrond echter, waarom, op geestelijk gebied, wetten, gelijk die van Galilei of Kepler, niet bestaan, en nooit bestaan zullen, ligt niet, in de ontzaglijke ingewikkeldheid der voorwaarden des geestelijken levens op zich zelf, gelijk men pleegt aan te nemen, maar *in de qualitatief afwijkende geaardheid, en in de, ten gevolge daarvan, volslagen afwijkende natuur der causaliteitsproblemen.* De hoofdgezichtspunten laten, hier, in *twee* stellingen zich samenvatten.

Vooreerst, verkrijgen de verbindingen der psychische elementen hare zeer overwegende beteekenis, door de *qualitatieve* gevolgen, die zij te weeg brengen, en slechts op ondergeschikte wijze, door de quantitatieve eigenschappen, welke bedoelde gevolgen begeleiden.

Ten tweede, is de oorzakelijke waardeering der psychische voorvallen, overal door *waardebepalingen* doorkruist, en dezen laten zich wederom, slechts als bijzaak, naar graden, alzoo quantitatief, ordenen, hare hoofdbeteekenis echter, danken zij eveneens, aan *qualitatieve* eigenaardigheden.

Uithoofde der overwegende beteekenis alzoo der qualitatieve eigenaardigheid van psychische voorvallen zal, naar het zich laat aanzien, de mathematische beschouwing, nooit, die heerschende rol, op psychisch gebied, spelen, als in de exacte natuurwetenschappen (blz. 98).

Ondanks dit alles, heeft de experimenteele methode, voor

de behandeling van de meer eenvoudige problemen der psychologie, eene niet geringere beteekenis, dan voor die der natuurwetenschap. Die beteekenis ligt echter ten deele minstens, in andere richting. Zij berust inderdaad, hier, geheel en al op de eigenaardige handelwijze der experimenteele methode *om bepaalde voorwaarden des gebeurens, willekeurig, te fixeeren, te veranderen en te herhalen.*

Door deze handelwijze, wordt de scherpe ontleding der feiten ongemeen bevorderd, zoo niet, in het algemeen, eerst mogelijk gemaakt. Het bescheid op vragen als: welke elementen aan een bepaald voorval deelnemen; hoe deze elementen zich verbinden; welke verder de factoren zijn, die, bij een complex voorval, de voorwaarden stellen, en welke de afhankelijke factoren zijn; vragen, waarop de gewone zelfwaarneming, vaak genoeg, gegispt wegens hare onzekerheid, in den regel, in het geheel niet weet te antwoorden, is, door de experimenteele zelfwaarneming, in het algemeen, overal, te erlangen.

Herinnere men zich slechts al hetgeen de psychologie, tot juist begrip van het beloop der zintuiglijke waarneming, en der eenvoudige, met haar verbonden, en aan haar zich aansluitende, associatie-processen, aan het experiment dankt. Of stelle men zich voor, de uitsluitsels, die zij, tot juist begrip van de functiën van den wil, en van de opmerkzaamheid, zoowel als van de eigenschappen, in tijdsorde, der voorstellingen, aan de chronometrische onderzoekingen ontleenen kan.

De zaak is niet, op dit gebied, allerwege, vaste getallen uit te vorschen, als ware het psychische constanten te bepalen, naar, bij wijze van misverstand, zoo vaak wordt geloofd. Daarvan, kan in een zin, analoog aan de physische en chemische constantenbepaling, in het algemeen niet sprake zijn. De ware taak is veeleer, *algemeene typische*

vormen des gebeurens vast te stellen, waaruit de betrokken elementen, en hunne oorzakelijke betrekkingen, op algemeen geldige wijze voortvloeien.

Laat, op het gebied van experimenteel psychologisch onderzoek, zoowel ten aanzien der feiten, als ten aanzien der theorieën, velerlei betwist zijn, — de strijd loopt niet meer over holle meeningen, voor beslissing onvatbaar, maar ten slotte, over feiten, die, voor zoover onbeslist, te beslissen zijn; verder, over de logische doelmatigheid der interpretatie van bepaalde feiten, op deze of gene wijze. Zijn eerst de feiten zelf, met hunne afhankelijkheidsbetrekkingen, vastgesteld, dan moeten, ten slotte, over bedoelde interpretatie, algemeengeldige grondregelen van methodiek kunnen beslissen (blz. 99).

Te verhelen valt evenwel niet, dat de experimenteele richting in de psychologie, tot nu toe, nog al te zeer geneigd is, uithoofde der ontleding van de saamgestelde psychische voorvallen, in hunne meer of min zeker aanwijsbare elementen, niet acht te slaan op de eigenaardigheden, welke het psychische gebeuren, in de verbinding dier elementen, aanbiedt. De materialistische psychologie kenmerkt zelfs eene zoodanige zuivere ontleding van elementen, principieel, als de eenige psychologische taak. Ook aan gene zijde der grenzen van die richting echter, is het standpunt der zuivere analyse overwegend, hetgeen, bij de nieuwheid dezer onderzoekingen, niet verwonderlijk is.

Men houde evenwel in het oog, dat, langs dezen weg, de eigenlijke hoofdvraagstukken van het empirisch-psychologisch onderzoek onopgelost blijven. In hoofdzaak toch, hebben deze vraagstukken, gelijk in de natuurwetenschappen, betrekking hiertoe: hoe de elementen, wier bestaan iedere elementaire analyse aanwijst, met elkaar zijn verbonden, en

welke beginselen van causaliteit, in deze verbindingen, hunne uitdrukking vinden. Alzoo, datgene juist, waarop het ten zeerste aankomt, *het vraagstuk der psychische causaliteit*, blijft, hier, ter zijde, zonder dat men er acht op slaat.

Desniettemin, ontbreekt het ons niet aan aansluitingspunten, om, voor het minst, zekere algemeene beginselen op den voorgrond te stellen, die, telkens en telkens, op nieuw worden bevestigd. Eene der onschatbaarste veroveringen der experimenteele psychologie schijnt het juist, dat zij, de taken en hare oplossingen onbevangen te gemoet tredend, bedoelde beginselen, op de meest verschillende trappen van het zieleleven, — van de eenvoudige zintuiglijke waarneming en aandriftshandeling af, tot de meest ingewikkelde voortbrengselen van intellectueele werkzaamheid toe, — terugvindt, zonder dat, in de grondvormen hunner toepassing, een wezenlijk verschil te ontdekken valt.

Deze beginselen, welke, in dier voege, als gelijksoortig voor de eigenaardigheden des psychischen gebeurens, op al zijne trappen, en in al zijne verwerkelijkingsvormen, en, tegenover de natuurcausaliteit, te gelijk als de specifieke kenmerken van psychische causaliteit, beschouwd kunnen worden, zijn drie in getal:

I. *het beginsel van de zuivere actualiteit des gebeurens*;

II. *het beginsel der scheppende synthese*; en

III. *het beginsel der betrokken blijvende analyse.*

Over den inhoud van alle drie beginselen, ettelijke opmerkingen (blz. 100).

I. *het beginsel van de zuivere actualiteit des gebeurens.*

Dit beginsel drukt het feit uit, dat iedere psychische inhoud een *voorval* (actus) is, dat alzoo constante objecten,

gelijk de natuurwetenschap ze, op haar gebied, moet vooronderstellen, op psychisch gebied, d. w. z. binnen hetgeen wij onmiddellijk inwendig beleven, niet bestaan.

Uit deze actualiteit van het gebeuren volgt, dat ook het beginsel der psychische causaliteit een beginsel van *zuiver actueele* causaliteit moet zijn. Als oorzaak van een bepaald afzonderlijk gebeuren, kan, deswege, hier, altoos slechts, een of ander, ander gebeuren, of een zekere som van gebeurtenissen, zonder eenige deelneming van constante objecten, worden gedacht.

De noodzakelijkheid van dit beginsel vloeit onmiddellijk voort uit den eisch, dat, in iedere ervaringswetenschap, als oorzaken, gelijk als gevolgen, enkel ervaringsinhouden kunnen worden aangenomen. Zijn, op psychisch gebied, alle ervaringsinhouden zuivere gebeurtenissen, dan is het mitsdien duidelijk, dat ook alleen de zoodanige, in de causaliteitsverhoudingen, plaats kunnen nemen.

Waar zekere constante voorwaarden der *physische* organisatie, in de causaliteitsverklaringen der psychologie, eene rol spelen, gelijk b. v. bij de uitlegging der zintuiglijke waarnemingen, daar is, metterdaad, niet meer sprake van psychologische, maar van physiologische causaliteitsverklaringen.

Psychologische causaliteitsverklaringen kan men echter, ook in deze gevallen, verkrijgen, wanneer men de gewaarwordingen als gegeven elementen aanneemt, en vraagt naar de verbindingen, die tusschen dezen plaats grijpen.

Om duidelijk te erkennen, wat eene »zuivere gebeurtenis" is, moeten wij, alzoo, abstraheeren van alle psychophysische betrekkingen, en ons plaatsen op het standpunt van zuiver psychologische beschouwing, d. w. z. wij moeten de eenvoudige elementen der psychische voorvallen, als gegeven vooronderstellen, en de vraag zoeken te beantwoorden, naar

welke wetten deze elementen zich verbinden, en in hunne verbindingen op elkander werken.

Nooit echter, mogen wij, bijaldien wij psychologisch willen verklaren, aan de psychische voorvallen hunne physiologische parallel-voorvallen substitueeren, en natuurlijk mogen wij nog minder de voorstelling van een object, met het voorgestelde object zelf verwisselen. De constantie van dit laatste is men immers altoos geneigd, op de voorstelling over te dragen, ofschoon deze, als psychische handeling, evengoed een zuiver gebeuren is, als onverschillig welk ander psychisch voorval (blz. 101).

Nu heeft men, aan het psychisch gebeuren, het karakter van substantieele causaliteit, hierdoor getracht toe te kennen, dat men bedoeld gebeuren, als eene handeling, zoo al niet van eene blijvende substantie, dan toch van een *relatief constant subject* opvatte. Hiermede, kan slechts bedoeld zijn, het subject, als *werkelijke*, niet, als bloot logische eenheid. Werkelijk subject is echter het psychophysische individu, als drager van alle psychische en physische levensvoorvallen. Ten einde de psychische causaliteit, gelijk zij op zich zelve, en onafhankelijk van de, tusschendoor loopende, werkingen van physische causaliteit geaard is, te bepalen, moeten wij, dienvolgens, de geestelijke zijde van dit individu, voor zich alleen, in het oog vatten, precies zóó als de physiologie, ten einde uit te vorschen de zuiver physiologische wetten, enkel aan het lichamelijk individu hare aandacht wijdt.

Voorzeker, is dit, in beide gevallen, eene abstractie. Deze abstractie is echter voor de psychologie evengoed noodig als voor de physiologie. Immers, de verschillende causaliteitsvormen, die, in het werkelijke psychophysische individu, elkander ontmoeten, kunnen slechts, op grond dier abstractie, klaar voor oogen worden gesteld. Tevens is zij noodig, omdat

wij voortaan, waar sprake is van psychische causaliteiten, terecht de geestelijke zijde voornamelijk beschouwen. In dien zin, is alzoo subject van al het psychische gebeuren, het *psychische* individu met al zijne werkelijke eigenschappen; en dezen zijn enkel gegeven in de totaliteit der psychische lotgevallen.

Het psychische individu zelf is niets anders dan de samenhang dezer lotgevallen, die eveneens ons feitelijk gegeven, en te gelijk, voor de opvatting van ieder afzonderlijk gebeuren, onontwijkbaar is. Het psychische individu, of, om de oude uitdrukking daarvoor te bezigen, de ziel, is dienvolgens *de gestadige samenhang des psychischen gebeurens zelf*. Daarbij, hangen de enkele inhoud van dit gebeuren, en zijn samenhang met de andere inhouden wederkeerig, in dier voege van elkander af, dat, zonder den samenhang, een afzonderlijk gebeuren, evenzoo echter wederom een samenhang, zonder een afzonderlijk gebeuren, niet mogelijk is (blz. 102).

Deze onmiddellijk waargenomen samenhang sluit afzonderlijke onderbrekingen niet uit. Immers, niet hierin bestaat die samenhang, dat zonder leemte, in tijdsorde, de eene gebeurtenis, aan de andere zich aansluit.

Tijd is een voorstellingsvorm, die, eerst onder bepaalde voorwaarden van het psychisch gebeuren, ontstaat, en, in zijne geaardheid, voortdurend van de afwisseling dezer voorwaarden afhankelijk blijft. Mitsdien kan, gelijk vanzelf spreekt, de continuiteit der tijdaanschouwing niet, harerzijds, tot voorwaarde van den psychischen samenhang gemaakt worden.

Veeleer, bestaat het wezen van dien samenhang hierin, dat iedere nieuwe psychische gebeurtenis, in deze of gene verbindingen treedt, met gelijktijdige en voorafgegane gebeurtenissen, zoodat, deels rechtstreeks, deels zijdelings, ieder gebeuren, met ieder ander gebeuren van hetzelfde psychisch individu, verbonden is. Eerst onder zekere voorwaarden geven

deze verbindingen, aan onze voorstellingen, de eigenschap van gestadigen afloop in den tijd. Die afloop ware dienvolgens natuurlijk niet mogelijk, zonder verbindingen der psychische elementen. Daarentegen kan niet, omgekeerd, worden gezegd, dat iedere psychische verbinding noodwendig den vorm der tijdaanschouwing aannemen moet.

Op dezelfde wijze als de tijd, met betrekking tot de verbindingen van op elkander volgende psychische gebeurtenissen, verhoudt zich de ruimteaanschouwing, met betrekking tot de verbinding dier psychische gebeurtenissen, welke te gelijk zijn gegeven. Hoe gewichtig deze laatste ook is, voor de samenvatting van verschillende psychische gebeurtenissen, tot één gelijktijdig geheel, moeten er toch, steeds, bij de verbinding van het psychisch gebeuren, bijzondere voorwaarden bijkomen, wil de eigenschap van ordening in de ruimte haar verleend zijn (blz. 103).

Met den onafgebroken samenhang des gebeurens, waardoor, voor een zeer klein deel, direct, voor het grootste deel, indirect, alle psychische lotgevallen van het individu onderling verbonden worden, staat nu eene verdere gewichtige eigenschap der psychische causaliteit in verband.

De naaste, en met name de beslissende, oorzaken van een afzonderlijk gebeuren behoeven volstrekt niet gebeurtenissen te zijn, die onmiddellijk, in tijdsorde, aan de bewerkte gebeurtenis voorafgaan. Zij kunnen, in de continuiteit der psychische voorvallen, van de veroorzaakte gebeurtenis, eene tijdsruimte naar believen, verwijderd zijn. Hetgeen nabij, en hetgeen verwijderd is, vormt derhalve, op gelijke wijze, bestanddeelen van eenen samenhang, waaruit ieder bestanddeel, op ieder oogenblik, actueel worden kan. De stelling van de opeenvolging, in den tijd, van oorzaak en gevolg geldt hier slechts in dien zin, dat eene oorzakelijke gebeurtenis plaats

gegrepen moet hebben, zal eene veroorzaakte gebeurtenis ontstaan.

Deze omstandigheid is het, vermoedelijk, die de philosofen in het algemeen heeft doen overhellen, om, bij de psychische causaliteit in het algemeen, enkel eene werkzaamheid des algeheelen psychischen individus te vooronderstellen. In waarheid echter, kan van eene totale inwerking, die *alle* vroegere lotgevallen als oorzaken omvatten zou, nooit sprake zijn.

Erkend moet wel is waar worden, dat, ten gevolge der causaliteitswerking van indirect verbonden gebeurtenissen, de som der momenten, die als naaste oorzaken werken, in den regel veel grooter is, dan, in de gevallen van physische causaliteit. Altoos evenwel, vormen deze causale momenten, toch, tegenover de totaliteit van het vroeger doorleefde, slechts een verdwijnend gedeelte. Deswege, voert iedere werkelijke interpretatie van psychische voorvallen, die het in waarheid is, nooit eene afzonderlijke gebeurtenis terug, tot het algeheele individu, — waarmede, uithoofde van de oneindige menigvuldigheid van het vroeger doorleefde, in het geheel niets gezegd ware, — maar voert zij haar terug, tot een of ander afzonderlijk bestanddeel van den totalen samenhang.

Daarbij, komen evenwel *twee* momenten in aanmerking, die de psychische oorzakelijke verklaring ingewikkelder maken:

Vooreerst, brengt ieder psychisch individu, in de gedaante van zoogenaamden aanleg, een aantal oorspronkelijke voorwaarden mede, die, vaak, eerst de bijzondere werkzaamheid der eigenlijke psychische oorzaken bepalen.

Ten tweede, kan de grens tusschen de nadere, en de meer verwijderde oorzaken van een bepaald gebeuren, hier, veel moeilijker getrokken worden, dan op physisch gebied, zoodat wij, in de meeste gevallen van meer ingewikkelde psychische causaliteit, slechts in zeer onbepaalde omtrekken,

de werkelijk maatgevende oorzaken weten aan te geven (blz. 104).

Wat nu de eerste dezer omstandigheden betreft, is het bestaan, en de gewichtige invloed van zoodanigen oorspronkelijken aanleg buiten twijfel. Even zeker is echter, dat, daaraan, altoos slechts de rol van verwijderde voorwaarden, niet die van rechtstreeksche oorzaken toekomt. Nemen wij b. v. het meest ingewikkelde gebied, dat der saamgestelde menschelijke wilshandelingen, dan zal eene misdadige handeling, misschien negen maal in tien gevallen, mede afhankelijk zijn van oorspronkelijken aanleg. Deze echter, op zich zelf, is zoomin bij machte rechtstreeks eene handeling voort te brengen, als de aarde, op zich zelf, zonder dat een lichaam, in den hiertoe geschikten toestand, gebracht wordt, den val van dat lichaam bewerken kan.

Tevens, bestaat er echter een wezenlijk verschil, tusschen zoodanigen oorspronkelijken aanleg, en de permanente voorwaarden der natuurgebeurtenissen.

Bedoelde aanleg namelijk werkt, ook bijaldien de bijkomende oorzaken dezelfde zijn, *niet* op onveranderlijke wijze, maar de ervaring leert, »*dat de aanleg zelf, door de bijko-* »*mende actueele oorzaken onderworpen is aan eene voortdurende* »*verandering*". Mitsdien, kan de aanleg niet als constante, maar slechts als *veranderlijke* voorwaarde beschouwd worden, die de actueele psychische oorzaken, op eene of andere wijze, modificeert, zijnerzijds echter, door het afzonderlijk gebeuren, onophoudelijk gemodificeerd wordt.

De veranderlijke aanleg kan mitsdien de psychische causaliteit niet van haar actueel karakter berooven. Natuurlijk, vermogen dit, nog minder, de saamgestelde voortbrengselen van vele afzonderlijke voorafgaande gebeurtenissen, welke, soms, als *verworven aanleg* worden gekenmerkt. Als collectief

begrip, kan deze, aan de practische psychologische interpretatie, diensten bewijzen. Nooit evenwel, mag men de meening koesteren, dat, door dien verworven aanleg, het handelende individu zelf veranderd wordt, in een constant subject, dat op alle invloeden, onveranderlijk, reageert.

Inderdaad, ziet zich ook reeds de practisch-psychologische motiveering, voortdurend, genoodzaakt rekening te houden juist met die veranderlijkheid, ook van de relatief regelmatig werkende psychische voorwaarden. »Het stellen van een »constant subject, als de blijvende oorzaak van alle individueel »psychisch gebeuren, is alzoo eene zuivere fictie, die, nooit »en nergens, waar men werkelijk de poging doet, om psychi»sche voorvallen causaal te begrijpen, volgehouden wordt."

Voor elke causale psychologische interpretatie, mits zij slechts een weinig diep gaat, is het handelende subject, niet eene constante voorwaarde, maar een som van oorzaken en voorwaarden, waarvan de eersten, in psychische gebeurtenissen, de laatsten echter, in, voor wijziging vatbaren, aanleg bestaan, welke aanleg het karakter van *veranderlijke toestanden*, niet van permanente eigenschappen bezit.

Er komt bij, dat deze aanleg, steeds, de vraag naar zijn ontwikkeling doet ontstaan, waarna dan, de beantwoording dezer vraag, voorzooverre mogelijk, wederom slechts, in eene afleiding uit afzonderlijke actueele psychische oorzaken, alzoo uit gebeurtenissen, en eventueel, uit verder achterwaarts liggenden aanleg, bestaan kan. Naardien nu deze laatste, altoos weer, tot het stellen van soortgelijke vraag aanleiding geeft, zou dit proces, eerst in eene volledige ontleding van den algeheelen psychischen samenhang, en louter actueele psychische voorvallen, zijn einde vinden. M. a. w.: iedere werkelijke psychologische causaliteitsverklaring, moge zij ook, onder in rekening gebrachte voorwaarden, van relatief vaste

hulpbegrippen zich bedienen, vooronderstelt toch, naar haar laatste oogmerk, altoos, eene volledige oplossing van al de voorwaarden, in eene reeks van gebeurtenissen, naar het beginsel der actueele psychische causaliteit (blz. 105).

Het ligt voor de hand, dat de opgesomde momenten de psychologische causaliteitsverklaring, aan eigenaardige zwarigheden onderhevig maken. Ten deele, vloeien die zwarigheden voort, uit de menigvuldigheid der, bij een bepaald gevolg, deelhebbende oorzaken, met name hieruit, dat, in tijdsorde, ver van elkander verwijderde oorzaken, toch gelijkelijk van beteekenis kunnen zijn; ten deele, vloeien die zwarigheden voort, uit het ingewikkeld in elkaar grijpen der eigenlijke of actueele oorzaken, en der meer verwijderde voorwaarden.

Slechts in de eenvoudigste gevallen, waarin het psychisch gebeuren schier eene analoge gelijkvormigheid aanbiedt met zekere eenvoudige natuurgebeurtenissen, b. v. bij de vorming van zintuiglijke waarnemingen, bij het ontstaan van enkele handelingen uit aandrift, heeft, zoodra maar eerst de psychische elementen der voorvallen gevonden zijn, de oorzakelijke verklaring, in het algemeen, gewichtige zwarigheden niet meer. »Daarentegen vormt die verklaring, in andere, en »juist in de gewichtigste gevallen, zooals bij de saamgestelde »wilshandelingen, de hoogere intellectueele voortbrengselen, »een nooit te voltooien taak, die, ook door de beste psy»chologische interpretatie, steeds, slechts naar enkele rich»tingen, en tot aan laatste voorwaarden, die men, door den »nood gedwongen, vooronderstelt, vervuld worden kan."

Hoe het echter met een dergelijk onderzoek gesteld moge zijn, als begripsgrens, tusschen oorzaak en voorwaarden, zullen wij, op psychisch gebied, hieraan vasthouden, dat wij, als *psychische oorzaken*, zoodanige gronden des gebeurens be-

schouwen, die *zelf gebeurtenissen* zijn, als *physische voorwaarden* daarentegen, die toestanden, die voortdurend, door nieuwe gebeurtenissen, voor wijziging vatbaar zijn, en die wij aangeboren of verworven aanleg noemen. Zoodra evenwel zoodanige aanleg niet willekeurig, als vast uitgangspunt, aangenomen, maar zelf tot voorwerp van een nader onderzoek gemaakt wordt, moeten, als psychische oorzaken der voorwaarden, opnieuw slechts psychische voorvallen aangewezen worden (blz 106).

In deze eigenschappen, liggen te gelijk de wezenlijke kenmerkende verschilpunten der psychische, van de physische causaliteit.

Ook de *physische causaliteit* gaat uit van het begrip des gebeurens; want, waar eene verandering niet plaats grijpt, kan de vraag naar de veroorzaking niet ontstaan. Maar, aan iedere oorzaak nemen te gelijk onmiddellijk deel constante, van de onveranderlijke objecten der natuur uitgaande, voorwaarden, die, deswege, in iedere causaliteitsvergelijking, mede werden opgenomen, en die eerst vaste betrekkingen tusschen oorzaken en gevolgen, alzoo, in het algemeen, het stellen van causaliteitsvergelijkingen mogelijk maken. Dit karakter van substantieele causaliteit, dat, hier, noodwendig, aan het causaliteitsbeginsel inhaerent is, maakt tevens een samenhang der oorzaken en gevolgen, in den tijd en in de ruimte, noodwendig, welke samenhang, rechtstreeks of zijdelings, bij alle causaliteitsvergelijkingen, wordt verondersteld.

Anders, bij de *psychische causaliteit.* Bij haar, zijn, vooreerst, de oorzaken zuivere, niet aan objecten gebonden, gebeurtenissen: want *psychische* objecten, als blijvende dragers van gebeurtenissen, bestaan er. niet. Zoodra wij, uit eene psychische causaliteitsreeks, naar een object teruggrijpen, waaraan wij die reeks gebonden achten, kan zoodanig object,

altoos, slechts een *physisch* object zijn, dat, als zoodanig, slechts bestanddeel eener physische causaliteitsreeks is, welke reeks wel is waar, naar het beginsel van het parallelisme, met psychische voorvallen in verbinding staan, niet echter, zelf, tot de causaliteit daarvan behooren kan.

Als relatief blijvende voorwaarden treden ons daarentegen, in een psychische causaliteitsreeks, slechts veranderlijke toestanden te gemoet, die zelf, ten slotte, de oorzakelijke splitsing, in een keten van gebeurtenissen eischen. Daarbij komt eindelijk, als laatste onderscheidend kenmerk, de samenhang, die, hetgeen nabij, en hetgeen verwijderd is, op gelijke wijze verbindt, zoodat, brengen de omstandigheden het mede, de, in tijdsorde, meer verwijderde oorzaak, de meer werkzame, de, in tijdsorde, meer nabij liggende, de minder werkzame zijn kan, en dat, nu eens, de onmiddellijke oorzaken, dan weer, de, uit verder achterwaarts liggende voorwaarden, voortvloeiende toestanden, van beslissende beteekenis zijn (blz. 107).

In de veranderlijkheid dezer toestandsvoorwaarden, die van de psychische causaliteit deel uitmaken, is, eindelijk, het meest in het oog vallende *uitwendige* onderscheid dier causaliteit, van de physische causaliteit, te weten: de onmogelijkheid om ooit eene causaliteitsverhouding van psychischen aard, in den vorm van *causaliteitsvergelijkingen* te brengen, gegrondvest. Het is juist het karakter der zuivere actualiteit des gebeurens, dat, hier, het stellen van zoodanige vergelijkingen uitsluit.

Des te meer is, in een ander punt, dat met fundamenteele verschillen van subjectieve ervaring samenhangt, de psychische causaliteit, de meerdere van de physische causaliteit.

Terwijl de physische causaliteit, eerst door eene reeks van sluitredenen, zoowel als met behulp van vooronderstellingen,

die zij, aan den onmiddellijken inhoud der waarneming, toevoegt, tot afdoende causaliteitsbetrekkingen geraken kan, is het vinden van psychische oorzaken, een werk van rechtstreeksche psychologische analyse der inhouden van het bewustzijn. Hypothesen kunnen, hier, altoos, slechts betrekking hebben, bijaldien zij noodig worden, tot de wijze van verbinding dezer elementen, streng genomen, echter niet, of toch slechts in een voorloopig, nog onvolkomen stadium der bedoelde analyse, tot de maatgevende elementen zelf. Immers, de laatste factoren van psychische causaliteit blijven onmiddellijke bewustzijnsfeiten, niet deze of gene hypothetische krachten of substanties, die, op grond der analyse, worden aangenomen.

Hiermede hangt samen het gewichtige verschil van den vorm, die, op beiderlei gebied, de oorzakelijke verbindingen aannemen.

Op psychisch gebied, is de causale betrekking zelve in de inwendige waarneming gegeven, en zij is, om die reden, te gelijk, gebonden aan dien samenhang des bewustzijns, die iederen afzonderlijken inhoud daarvan, direct of indirect, met alle andere in verbinding brengt.

Bij de physische causaliteit daarentegen, is de verbinding tusschen oorzaak en gevolg, altoos, eerst eene, die *begripsmatig* tot stand is gekomen. In de waarneming, vormen beide leden der causaliteitsbetrekking gescheiden ervaringen, disjecta membra, bij welke, in enkele gevallen, de verbinding voorzeker, door de waarneming, zich opdringt, in andere gevallen echter, de verbinding eene lange, begripsmatige, verwerking der waarneming onderstelt. In beide die gevallen echter, blijft de causaliteitsbetrekking eene handeling van bloot *logische* synthese, weswege dan ook hetgeen, in tijdsorde en ruimte, nabij is, als oorzakelijk gescheiden, en om-

gekeerd, het, in de aanschouwing, gescheidene, als oorzakelijk verbonden, opgevat kan worden.

Zoo is b. v. het begrip der aantrekkingskracht, dat zon en aarde, in eene oorzakelijke verbinding brengt, evengoed een voortbrengsel van logische synthese, als het begrip der stootkracht, dat dezelfde verbinding teweegbrengt, voor twee lichamen, die elkander raken. Immers, eene onmiddellijk aanschouwelijke noodwendigheid hiervoor, dat het stootende, het gestooten lichaam beweegt, is nergens te ontdekken. Deze noodwendigheid ontstaat eerst uit de begripsmatige verbinding en verwerking der ervaringen.

Daarentegen, is het ontstaan eener zintuiglijke waarneming, uit hare eenvoudige zintuiglijke elementen, van eene wilshandeling, uit zijne oorzakelijke motieven, eene oorzakelijke verbinding, waarvoor wij, begripsmatig, verbindingsschakels in het geheel niet behoeven te zoeken, omdat wij deze inhouden zelf, in den samenhang van onze inwendige voorvallen, als oorzakelijk verbonden, onmiddellijk aanschouwelijk, opvatten. Ontstaat er twijfel aan de juistheid eener gegeven, causale interpretatie, — die voorzeker ook hier voorkomen kan — dan heeft, deswege, die twijfel niet betrekking op de doelmatigheid der hulpmiddelen van verklaring, de doelmatigheid namelijk der toegepaste hulpbegrippen en hulphypothesen, maar hij heeft betrekking tot feitelijke vragen, die, door een zorgvuldiger, met betere hulpmiddelen toegerust onderzoek, beantwoord worden moeten, of, zijn zij voor beantwoording niet vatbaar, eenvoudig schipbreuk lijden op de onmetelijke ingewikkeldheid der voorvallen.

Dit alles kan kortelijk worden saamgevat in de stelling: »*alle psychische causaliteit is eene aanschouwelijke, alle physische causaliteit is eene begripsmatige*".

In die stelling, ligt van zelf opgesloten, dat de psychische

causaliteit, op zich zelve, de meer oorspronkelijke, de physische, de afgeleide is, gelijk dit dan ook de psychologische ontwikkeling van het causaliteitsbegrip, in het algemeen, bevestigt.

Uit onze inwendige waarneming, scheppen wij den eisch, dat, al hetgeen ons, in eenige waarneming gegeven is, naar oorzaken en gevolgen, verbonden moet kunnen worden. Alsdan, toont de poging om dien eisch vol te houden, dat dit, met betrekking tot de uitwendige ervaring, inzooverre wij haar, als van het subject onafhankelijk, beschouwen, slechts mogelijk is, op begripsmatigen weg. Op dezelfde wijze is het gesteld, met de ontwikkeling van het begrip eens uitwendigen voorwerps, die met de zooeven gemelde ontwikkeling evenwijdig loopt. De slotsom van het begrip eens uitwendigen voorwerps toch is, dat dit begrip betrekking hebben moet op eenen inhoud, die, als grondslag van het aanschouwelijk gegeven object, zelf, niet aanschouwelijk, maar enkel logisch, alzoo naar zekere zuiver begripsmatige eischen bepaald worden moet.

Deze begripsmatige ontwikkeling en gene aanschouwelijke ontwikkeling nu zijn, voor onze erkenningsbehoeften, gelijkelijk onvermijdelijk. Daarin, ligt de vermaning opgesloten, dat wij niet een enkelen dezer beide causaliteitsvormen, die immers met elkander niet in tweestrijd zijn, maar elkander aanvullen, als den uitsluitenden, behooren te beschouwen. Veeleer, hebben wij voor den geest te houden, dat, waar wij splitsen, gelijk geschieden moet, wanneer wij b. v. onderscheidenlijk de kenmerken dier causaliteitsvormen bepalen, wij ons enkel bedienen van eene abstractie, die de werkelijkheid slechts van *één* gezichtspunt uit, en juist daarom, onvolledig, weergeeft.

De abstractie der physische causaliteit behoeft, te harer

aanvulling, de psychische causaliteit, op het gebied des psychophysischen gebeurens, ten einde aan de ervaring, allerwege, recht te doen weervaren, overal elders, ten einde indachtig te blijven aan de eigenaardige grenzen en voorwaarden van het physische causaliteitsbegrip, — grenzen en voorwaarden, die, voor de metaphysische beschouwingswijs der dingen, te gelijker tijd motieven kunnen zijn, voor de hypothetische aanvulling van het begrip der objectieve werkelijkheid.

Niet minder, behoeft de abstractie der psychische causaliteit de physische causaliteit, te harer aanvulling, naardien het subject van alle psychologische ervaring het psychophysische individu is, waarin beide causaliteiten zich verbinden, of, beter uitgedrukt, waarin deze beide, bijeen behoorende, zijden der *ééne* causaliteit, wederkeerig, elkander doordringen (blz. 108—110).

Naardien de verbinding van oorzaken en gevolgen, op psychisch gebied, onmiddellijk en aanschouwelijk is, staat zij in het nauwste verband tot die gestadigheid van het psychisch gebeuren, welke ons dit laatste, als behoorende bij een eenigen samenhang, doet opvatten. Daarbij, kan evenwel deze samenhang evenzoowel als de voorwaarde, gelijk als het gevolg, der psychische causaliteit worden beschouwd. Immers, bestond de samenhang niet, dan zou het ons onmogelijk zijn, de aaneenschakeling der psychische oorzaken en gevolgen, onmiddellijk, gewaar te worden. Aan den anderen kant echter, zou ook, zonder deze aaneenschakeling, de samenhang des psychischen gebeurens onmogelijk zijn.

Dit verhindert niet, dat, ten gevolge der psychophysische betrekkingen, die, door de gewone beschouwingswijze, opgevat worden als een ingrijpen der physische causaliteit, nieuwe bewustzijnsinhouden ontstaan, die niet gemotiveerd

zijn in de gelijktijdige en voorafgegane inwendige voorvallen. Maar, terwijl deze, in den samenhang des psychischen gebeurens, zich inschakelen, en uitsluitend deswege, tot werkzame bestanddeelen van dien samenhang worden, verwijzen zij enkel naar het feit, dat de causaliteit des individueelen bewustzijns niet is eene in zich afgeslotene, zoodat die causaliteit dan ook, op zich zelve beschouwd, slechts eene relatieve volledigheid bezitten kan.

Voor het overige geldt, in zekeren zin, deze opmerking, ook voor de physische causaliteit. Ook bij haar, laten, uit den onbegrensden causaliteitssamenhang der natuur, altoos slechts willekeurig bepaalde, relatief zelfstandige, en in zich gesloten, systemen zich afzonderen. Intusschen, zijn, in de beide gevallen, de voorwaarden van zoodanige beperking wederom wezenlijk verschillend. In het bijzonder, ontvangt, hier, de samenhang der psychische causaliteitsreeksen zijn eigenaardigen stempel, door het feit, dat hij aan de grenzen van het individueele bewustzijn gebonden is, en dat, mitsdien, alle betrekkingen, waarin deze grenzen, als slechts relatief geldig, zich toonen, door de psychophysische wederkeerige betrekkingen tot de buitenwereld, tot stand komen (blz. 111).

In den samenhang der geestelijke voorvallen, die evenzeer voorwaarde, als gevolg der psychische causaliteit is, bestaat nu dat fundamenteele feit des individueelen bewustzijns, dat de psychologie: als *de eenheid des bewustzijns* pleegt te kenmerken.

Deze eenheid, op hare beurt, verhoudt zich tot het bewustzijn zelf, waaronder wij immers slechts het onmiddellijk gegeven zijn van onze inwendige lotgevallen verstaan, — evenzoo, als de samenhang des geestelijken gebeurens zich verhoudt tot de psychische causaliteit. Beide zijn weder-

keerig van elkander afhankelijk, zoodat, psychologisch beschouwd, noch een bewustzijn zonder eenheid zijner toestanden, noch deze laatste zonder bewustzijn mogelijk is.

Naar de feitelijke openbaring der inwendige ervaring, is echter de eenheid des bewustzijns eene dubbele. Vooreerst, eene *gelijktijdige* eenheid der, op een gegeven oogenblik, afloopende bewustzijnsvoorvallen. Ten tweede, eene aanhoudende verbinding der, *op elkander volgende*, bewustzijnsvoorvallen. Dienvolgens is ook de psychische causaliteit op deze dubbele wijze werkzaam: als causale verbinding van gelijktijdig gegeven inhouden, of, als psychische *wederkeerige werking*, en, als causale verbinding van voorafgaande, in verschillenden graad, naar tijdsorde, gescheiden gebeurtenissen, met daarop volgende gebeurtenissen, of, als psychische *gevolgwerking*. De wederkeerige werking grijpt, bij voorkeur, bij de meer eenvoudige, de gevolgwerking, bij de meer ingewikkelde processen plaats; zóó b. v. de eerste, bij de zintuiglijke waarnemingen, de gevoelens, welke deze begeleiden enz.; de tweede, bij de wilshandelingen, intellectueele processen, en dergelijke.

In de verbinding der, gelijktijdig en achtereenvolgens, gegeven toestanden en voorvallen, tot de eenheid des bewustzijns, is nu bereids werkzaam, het volgende, voor de psychische causaliteit, bij uitstek, kenmerkende en gewichtige beginsel, dat, niet minder dan de zuivere actualiteit des gebeurens, haar, van de physische causaliteit, scheidt (blz. 112).

II. *het beginsel der scheppende synthese.*

Daaronder, valt te verstaan het feit, dat de psychische elementen, door hunne causale wederkeerige werkingen en gevolgwerkingen, verbindingen voortbrengen, die wel is waar,

uit hare componenten, psychologisch verklaard kunnen worden, desniettemin evenwel, nieuwe qualitatieve eigenschappen bezitten, welke, in de elementen, niet vervat waren. Met name, worden, ook aan deze nieuwe eigenschappen, eigenaardige, in de elementen, niet vooraf gestelde, waardebepalingen verbonden. Inzooverre de psychische synthese, in al zoodanige gevallen, iets nieuws te voorschijn brengt, moet zij juist eene scheppende heeten.

Ook dit beginsel valt op te merken, in alle psychische causaliteitsverbindingen. Het begeleidt de geestelijke ontwikkeling, van haren eersten, tot aan haren meest volkomen trap. In zijne werkzaamheid, grijpt eene fundamenteele overeenstemming der psychische voorvallen onderling, plaats. Met betrekking tot die overeenstemming, zijn al de bekende onderscheidingen, in lagere en hoogere, zinnelijke en intellectueele functies, evenzoo als de daarvan afhankelijke, in geheugen-, fantasie-, verstandswerkzaamheid, en dergelijke, van ondergeschikte beteekenis. Immers, hebben die onderscheidingen niet betrekking, tot de algemeene natuur der causale processen, maar slechts, tot zekere verschillen in de uitkomsten dier processen (blz. 113).

In zijne eenvoudigste, maar daarom ook voor hem, die, in het algemeen, voor psychische samenhangen het zintuig heeft, klaarste, en meest overtuigende gedaante, treedt de werkzaamheid van dit beginsel, in de eenvoudige zintuiglijke waarneming, ons tegemoet. Iedere waarneming kan ontleed worden, in elementaire gewaarwordingen. Zij is echter nooit enkel de som dier gewaarwordingen, maar, uit de verbinding daarvan, ontstaat iets nieuws, met eigenaardige kenteekenen, die in de gewaarwordingen niet waren vervat. Zoo stellen wij, uit eene menigte van lichtindrukken, de voorstelling eener ruimtelijke gedaante samen.

Voor welke der verschillende theorieën over het ontstaan van het gezichtsveld men ook neiging hebben mocht, geen enkele, zelfs niet die der boudste nativisten, kan de scheppende synthese der gewaarwordingen ontzeilen. Immers, al neemt men aan, dat de voorstelling van een enkel punt in de ruimte, iets oorspronkelijks is, — te meenen, dat, daarmede, nu ook de verbinding van al deze elementen, tot eene uitgebreide ruimtelijke waarneming, van zelf gegeven is, berust op zelfbedrog, doordien men het product dier synthese reeds, stilzwijgend, mede er bij denkt.

En hoe zou de, naar de verschillende psychologische motieven, die op de waarneming invloed oefenen, zoo ontzaglijk afwisselende vorm van het gezichtsveld, de verplaatsing in verschillende afstanden, in de ruimte, en de daarmede weder samenhangende geaardheid der lichamelijke voorstelling, anders, dan als een psychisch voortbrengsel verklaard kunnen worden? Hoeveel men ook, ter ontlasting der psychologie, der physiologie moge toeschuiven, dit *ééne* blijft altijd over, dat de verbinding der menigvuldige indrukken tot één eenzelvig geheel, eene handeling van ons bewustzijn is. Men moge met nog zooveel recht de ruimte, als een, werkelijk buiten ons bestaanden, vorm der verbinding van de dingen beschouwen, voor ons, bestaat zij toch in allen gevalle, enkel door onze waarneming. Of deze als eene scheppende, dan wel als eene enkel nascheppende beschouwd wordt, scheppend blijft zij steeds, tegenover de som der gewaarwordingen, die het substraat van de waarnemingshandeling is. Iedere theorie moet dit erkennen, tenzij zij, onnadenkend, zich heenzetten wil, over het onomstootelijke feit, dat iedere samenhang in het bewustzijn een psychische handeling is. De genetische waarnemingstheorie, in het bijzonder, heeft echter deze voorkeur, dat zij, uit hetzelfde

beginsel, dat hare zusteren toch niet kunnen ontberen, van meet af, het waarnemingsvoorval zoekt te verstaan (blz. 114). Gelijk met de ruimtelijke synthese, staat het, met alle andere soorten van samenvatting der gewaarwordingen tot voorstellingen, als een geheel.

Al schijnen ons nog zoozeer de objectieve verhoudingen der toontrillingen, als begrijpelijke voorwaarden van consonantie en dissonantie, van harmonie en disharmonie der tonen, deze voortbrengselen zelf zijn toch, zoowel naar hare voorstellings- als naar hare gevoelszijde, voortbrengselen, waarin, bij de eigenschappen der daarin vervatte gewaarwordingsbestanddeelen, nieuwe bijkomen.

Hetzelfde geldt voor onze verbindingsvormen der gewaarwordingen, in de tijdsorde: de metrische en rhytmische orde.

Eerst wanneer wij ons voor oogen stellen, hoe, reeds bij de eenvoudigste waarneming, dit beginsel der scheppende synthese zich bewerkstelligt, worden ons, nu echter ook, de hoogere psychische beelden, de voortbrengselen der intellectueele functiën, onder hetzelfde gezichtspunt, verstaanbaar. Zij verschijnen niet meer, als volslagen ongelijksoortige voortbrengselen, die, onvergelijkelijk, staan tegenover de lagere psychische functiën, maar, als saamgestelde, verdere ontwikkelingen der eenvoudigste voorvallen des zielelevens.

Zoo moet het, indien men niet bij oppervlakkige en onbeduidende kenteekenen wil blijven staan, als de eigenaardigheid van alle fantasie-werkzaamheid worden beschouwd, dat zij uitgaat van eenzelvige totaalvoorstellingen, die, naar intellectueele motieven, welke over de meest verschillende streken des zielelevens zich uitstrekken, gevormd zijn. Zoodanige totaalvoorstellingen, gelijk zij immers op de duidelijkste wijze ten grondslag liggen, met name aan iedere artistieke, stelselmatige, werkzaamheid der fantasie, zijn schep-

pende synthesen, die, onder saamgestelde voorwaarden, zich vormen, en waaraan, met name, verder achterwaarts liggende verwervingen des bewustzijns deelnemen. Hetzelfde geldt voor de totaalvoorstellingen, die, onder het op den voorgrond treden van logische motieven, tot stand komen (blz. 115).

Ook het beginsel der scheppende synthese behelst een gewichtig onderscheidingskenteeken der psychische, van de physische causaliteit.

De qualiteit van physische gevolgen is, altoos, volledig gepraeformeerd in hunne oorzaken. Dit blijkt uit de causaliteitsvergelijkingen, waarin de betrekkingen der oorzaken en gevolgen, tot elkander, zich laten brengen. Bij alle soorten van vergelijkingen, is eene verandering der processen, rugwaarts, in dezelfde quantitatieve verhoudingen mogelijk, geven derhalve de verschillende natuurvoorvallen, als *gelijkwaardig*, zich te kennen.

In tegenstelling daarmede, staat het voortbrengsel van iedere psychische synthese, naardien het nieuwe eigenschappen, met nieuwe waardebepalingen behelst.

Daaruit verklaart zich, dat, vooreerst in het individueele zieleleven, alsdan echter ook in de geestelijke samenhangen, die verder dan dit reiken [bedoeld is: het sociale leven] binnen zekere grenzen, die, waarschijnlijk, door inwendige, gelijk uitwendige voorwaarden, zijn bepaald, *voortschrijdende psychische ontwikkelingen* ontstaan. Deze aaneenschakeling van scheppende synthesen, is, elders, (in tegenstelling met de wet der constantie van de physische energie), als *het beginsel van den wasdom der geestelijke energie* gekenmerkt. Tevens, is toen betoogd, dat dit beginsel wederom met een ander beginsel, dat aan alle geestelijke ontwikkelingen eigenaardig is, te weten, dat van de *heterogenie der doeleinden*, in nauwe verbinding staat 48).

Bij de uitdrukking: »wasdom der energie" moet evenwel niet uit het oog worden verloren, dat, bijaldien wij de grootte van eene of andere psychische waarde, met betrekking tot de, haar toekomende, geestelijke bekwaamheid om eene werking uit te oefenen, kenmerken, als hare *energie*, de geestelijke energieën, wel is waar eene algemeene vergelijking, naar hare grootte, maar niet, eene exacte quantitatieve meting toelaten. Immers, bepalingen van constanten zijn, op geestelijk gebied, door den aard der psychische causaliteit, uitgesloten (blz. 116).

Met de ontvouwde verschilpunten, tusschen physische en psychische causaliteit, hangt, eindelijk, nog een verder verschil samen. Op physisch gebied namelijk, schrijdt de gepaste hanteering der causaliteitsverklaringen, *progressief*, voort, van de oorzaken tot de gevolgen. Op psychisch gebied, is die hanteering oorspronkelijk altoos slechts *regressief*, doordien, voor gegeven gevolgen, de oorzaken en voorwaarden kunnen worden opgezocht, die, ons, bedoelde gevolgen verstaanbaar doen zijn.

»Op physisch gebied, kunnen deswege, ook in meer een-
»voudige gevallen, uit combinaties van oorzaken, die, op de
»gegeven wijze, nog nooit te samen waargenomen zijn ge-
»worden, de gevolgen worden voorspeld. Op psychisch gebied,
»is dit, zelfs in de eenvoudigste gevallen, nooit mogelijk,
»maar, hier, kan, altoos, slechts enkel van een gelijk tot een
»gelijk geval, eene zoodanige voorspelling gedaan worden,
»eene omstandigheid, waardoor die voorspelling, wat aangaat
»alle meer ingewikkelde psychische voorvallen, in het alge-
»meen, is uitgesloten."

Men vat lichtelijk hoe ontzaglijk gewichtig dit principieele verschil, voor heel den omvang der geestelijke wetenschappen is, en hoe het, overal, in de methodiek daarvan, zich doet kennen.

Te gelijk, staat deze eigenaardigheid, wederom, in enge verbinding, met de eminente beteekenis, welke, voor de geestelijke wetenschappen, de *doelbeoordeeling* heeft. Haar namelijk, is het eigen, dat zij de verhouding van de leden der causaliteit omkeert, doordien zij vraagt, hoe de oorzaken geaard moeten zijn, om een bepaald gevolg teweeg te brengen. Doch de regressieve psychologische causaliteitsverklaring is, op zich zelve beschouwd, nog volstrekt niet: doelverklaring. Immers, zij is eveneens uitvoerbaar, zonder dat, op eenige wijze, het begrip van het doel ter sprake komt.

Inderdaad, is, bij alle theoretische vraagstukken, deze *zuivere* regressieve causaliteitsbeschouwing, eigenlijk altoos, het eerste vereischte. De eigenlijke doelbeschouwing komt eerst in aanmerking, bij de vorming van geestesvoortbrengselen, die verwijzen naar een bewust doelmatig handelen, waarbij, alzoo, eene keuze, tusschen verschillende, mogelijke motieven, plaats grijpt (blz. 117).

III. *het beginsel der betrokken blijvende analyse.*

In niets, openbaart zich zoozeer de eenzelvige aard der beelden, welke de scheppende psychische synthese te voorschijn brengt, als in de wijze, waarop deze beelden, in afzonderlijke bestanddeelen, zich ordenen. Deze ordening namelijk geschiedt, overal, niet in dier voege, dat de, uit het geheel afgezonderde, deelen, alsnu, op zich zelf bestaande eenheden vormen, maar, altoos, in dier voege, dat zij, met het geheel, waaruit zij afstammen, in betrekking blijven, en wezenlijk, door deze voortdurende betrekking, hunne eigene beteekenis erlangen.

Evenals het beginsel der scheppende synthese, waartoe het den aanvullenden tegenhanger vormt, is ook het beginsel

der betrokken blijvende analyse aanwijsbaar, op alle trappen der psychische ontwikkeling.

Binnen de waarnemingsvoorvallen b.v., bestaat het beginsel, in het op den voorgrond stellen van een begrensd deel, uit een samenhangend geheel. Deze ordening der voorstelling, in hare bestanddeelen, grijpt plaats, juist zooals de synthese van het geheel, uit zijne elementen, meestal, ten gevolge van bepaalde uitwendige oorzaken; de deelen van een menschelijk beeld splitsen zich b. v. ten gevolge der beweging, der verschillende verdeeling van licht en kleuren enz.

Deze oorzaken echter vormen, altoos, slechts bepalende motieven, niet dwingende gronden. Daarbij komt nog, de subjectieve voorwaarde, dat ons bewustzijn, uit de totale eenheid, die het omvat, achtervolgens, begrensde eenheden, op den voorgrond plaatst, om, bij voorkeur, deze voor den geest zich te stellen. Deze eigenaardige bewustzijnsfunctie, zonder welke, de scheiding en onderscheiding van het bijzondere, uit eene totaliteit van gewaarwordingen, niet mogelijke ware, noemen wij *de apperceptie.*

De apperceptie is afhankelijk, deels, van den onmiddellijken bewustzijnstoestand b.v. van uitwendige indrukken, en de, daardoor opgewekte, naaste associaties, deels, van verder achterwaarts liggende voorwaarden, die, uit de gansche ontwikkeling van het bewustzijn tot dusver, voortvloeien. Gelijk het bewustzijn eene totaaleenheid is, is de inhoud der apperceptie eene afzonderlijke eenheid, die, uit gindsche totaaleenheid, op den voorgrond treedt, en aan welke wij, naar den graad van dit op den voorgrond treden, en de scherpheid der begrenzing, tegenover andere bestanddeelen, *klaarheid* en *duidelijkheid* toeschrijven.

Wijders bewerkstelligt zich de apperceptie, evenals in de voorkeur, door haar geschonken, aan bepaalde deelen van

een gelijktijdigen indruk, verder, in de tijdsorde van het beloop des psychischen gebeurens. Zij ordent de indrukken eener tijdreeks, doordien zij enkele, sterker op den voorgrond trekt, dan andere. In dier voege, brengt zij de rhythmische ordening des voorvals, in de tijdsorde, teweeg, en bewerkt de samenvatting van opeenvolgende elementen, tot een saamgesteld geheel.

Naar de intellectueele motieven eindelijk, die voortvloeien uit de totale ontwikkeling des bewustzijns, worden die totaalvoorstellingen, door de bestanddeelen daarvan, achtervolgens, op den voorgrond te doen treden, geordend, welke de uitgangspunten der zoogenaamde fantasie- en verstandswerkzaamheid vormen. In dit beloop, treedt niet slechts het afzonderlijke, in meer heldere verlichting, maar het kan tevens, door associatieven prikkel, zich vervolledigen, en verder, in secundaire bestanddeelen zich scheiden (blz. 118).

In al deze gevallen, is de apperceptieve ontleding niet, eene uitwendige scheiding, in geïsoleerde deelen, maar, eene *organische*, inzooverre juist het deel, altoos, zijne betrekking tot het geheel bewaart.

Evenzoo is, op al deze trappen der ontwikkeling, de apperceptie *eene eenheidsfunctie*, in dien zin, dat, tegenover de totale eenheid des bewustzijns, in eene gegevene bewustzijnshandeling, altoos, slechts *éène* bijzondere eenheid, door de apperceptie op den voorgrond geplaatst, zich stelt. Deze bijzondere eenheid kan, wederom, meer of minder saamgesteld zijn, en deswege, in den regel, eene verdere ordening toelaten.

Deze eenheid der apperceptie, zoowel als het, met haar nauw verbonden, beginsel der betrokken blijvende analyse, vindt hare klare uitdrukking, in de psychologische ontwikkeling van iedere kunstschepping, en in de psychologische wetten der gedachtenwerkzaamheid, in de taal belichaamd.

Wie de wetten der begrips- en oordeelsvorming, en der artistieke fantasie volstrekt beschouwen wil, als iets, dat de psychologie niet raakt, omdat de logica en de aesthetica zich er mee onledig houden, die moest, minstens, toch een poging doen, om rekenschap te geven van zekere waarnemingen, waarvan de logica en de aesthetica abstraheeren, omdat er, daarbij, sprake is, van de psychologische ontstaanswijze der gedachte. Daartoe behoort, b.v. de waarneming, dat den spreker, de gedachte, als geheel, den kunstenaar, het kunstwerk, als geheel, voor den geest zweeft, alvorens hij de afzonderlijke deelen, tot bewustheid zich brengt. Hoe zou het anders ook mogelijk zijn, ook slechts één, eenigszins ingewikkelde, zinsnede ten einde te brengen, terwijl men toch, bij den aanvang dier rede nog geenszins weet, hoe die zinsnede, in bijzonderheden, zich vormen zal (blz. 119).

Voorzeker, heeft de psychologie en de psychophysica nog tallooze taken, te vervullen, waarbij het, allereerst, slechts op eene zorgvuldige ontleding van feiten aankomt. Ook moet zij niet alle dingen, dadelijk, »sub specie aeternitatis" beschouwen. Hare hoofdtaak echter zal, altoos, blijven, den *samenhang* des geestelijken levens, in al zijne deelen, te leeren verstaan.

De functie der betrokken blijvende analyse is het nu, welke, ons, de vormen van dien samenhang onthult. Terwijl zij, uit de volheid der, gelijktijdig en achtervolgens gegeven, bewustzijnsinhouden, enkele op den voorgrond doet treden, ten einde ze, onderling, in betrekking te brengen, bereidt, in haar, zich voor, die planmatige *logische* analyse van onze inwendige lotgevallen, welke die lotgevallen, naar oorzaken en gevolgen, naar motieven en doeleinden, verbindt.

Eene zoodanige analyse zou onmogelijk zijn, wanneer niet, daarmede overeenkomstige, psychologische ontledingsvoorval-

len, bereids tot de natuurlijke voortbrengselen des psychischen gebeurens behoorden. Aldus, verkrijgt men, als het causaliteitsbeginsel der geestelijke voorvallen, het algemeene beginsel der *verbinding naar oorzaak en gevolg*, benevens de beginselen der identiteit en der tegenstrijdigheid, die, met eerstgemelde beginsel onafscheidelijk verbonden, voor alle vergelijking en betrekking van psychische inhouden, maatgevend zijn.

Men vergete evenwel niet, dat deze beginselen *abstracte*, van de werkelijkheid der inwendige lotgevallen, afgetrokken vormen zijn, die, in den onmiddellijken bewustzijnsinhoud, slechts concrete, afzonderlijke voorstellingen, tot hun substraat hebben, en wier werkzaamheid, bovendien, voortdurend, door uitwendige physische invloeden, door zintuiglijke indrukken, en de daarvan uitgaande associatieve prikkels, wordt onderbroken. Mitsdien, heeft de psychologie bedoelde ideëele vormen niet, als zoodanig, maar, in hunne verbinding met de totaliteit der psychophysische voorwaarden des bewustzijns, en daarmede, in hunne werkelijke beteekenis, voor de ontwikkeling des zielelevens, te onderzoeken.

Daaruit volgt van zelf, dat hare taken een voortdurend in elkander grijpen van psychische, en van physische causaliteitsbeschouwingen eischen.

Hoe ingewikkelder, om deze redenen, de oorzakelijke ontleding reeds van de meer eenvoudige geestelijke voorvallen, zich voordoet, des te noodzakelijker is het, dat, hier, door het bezigen der *experimenteele* methode, bij benadering, constante, of gemakkelijk, naar willekeur, te herhalen, voorwaarden, voor de, te veroorzaken, typische voorvallen des individueelen bewustzijns, in het leven geroepen worden. Wel verre dat, naar men vaak beweerd heeft, de ingewikkeldheid des psychischen gebeurens de experimenteele methode uitsluiten zou, maakt zij, veeleer, deze laatste, binnen de voor

hare toepassing, uit den aard der zaak gestelde grenzen, to een des te dringender eisch (blz. 120).

Zou nu echter deze nieuwe soort van psychologisch onderzoek, buiten den engen kring der psychologische taken, bij machte zijn om, tevens, de roeping der psychologie, den geestelijken wetenschappen een algemeenen grondslag te verleenen, te verwezenlijken? In den grond der zaak, is deze vraag identiek, met deze andere: is de geschetste richting bij machte, de psychologie zelve vooruit te brengen?

De psychologie immers, die het geestelijk leven, gelijk het, allereerst, in het individueele leven gegeven is, zoekt uit te vorschen, heeft, ongetwijfeld, tot taak, de geestelijke wetenschappen, de philologie, de geschiedenis, de kunsttheorie enz., bij hare bijzondere vertolkingen van geestelijke voorvallen, behulpzaam te zijn. Eene methode, die tot deze laatste taak der psychologie niet bijdraagt, kan alzoo onmogelijk, voor de psychologie zelve, iets noemenswaard opleveren.

Nu ben ik geneigd, nopens de hulp, die, tot nu toe, de afzonderlijke geestelijke wetenschappen, van de psychologie ontvangen, buitengemeen bescheiden te denken. De uitnemende geschiedschrijvers, staathuishoudkundigen, rechtsgeleerden, — ze hebben zich beholpen en, voorzoover te ontdekken valt, behelpen zich nog voortdurend, met datgene, wat iederen beschaafde, zonder bijzondere studie der wetenschappelijke psychologie, uit de algemeene levenservaring, en uit de kennisneming van de algemeene geschiedenis der geestelijke strevingen, ten dienste staat. Heeft al eens een jurist of taalvorscher, bij een der gangbare psychologische stelsels, b. v. dat van Herbart, nauwer zich aangesloten, dan valt niet te ontdekken, dat uit deze richting van zijn denken, hem, een bijzondere vooruitgang, voor zijn meer specialen tak van wetenschap, ten deel gevallen ware (blz. 121).

Bijaldien het alzoo der experimenteele psychologie niet gelukken mocht, eenen diep ingrijpenden invloed, op de geestelijke wetenschappen te oefenen, dan zou zij, in dit opzicht, werkelijk niet achterstaan bij de richtingen, tot dusver. In zooverre echter zij, tegenover die richtingen, de psychologie op vasteren grondslag zoekt te plaatsen, naardien zij, minstens voor de meer eenvoudige vraagstukken, door de experimenteele volmaking der waarneming, meer vertrouwbare antwoorden hoopt te krijgen, is de verwachting niet ongegrond, dat men op dien weg iets verder, dan tot nu toe, komen zal.

Of deze hoop uitzicht heeft te worden vervuld? Al naar de taak, die men der proefneming aanwijst, zal het antwoord op deze vraag verschillend zijn.

De materialistische psychologie, die bedoelde taak hierin ziet, dat de afhankelijkheid der psychische, van physische voorvallen, worde aangetoond, kan, natuurlijk, aan de psychologie, in het algemeen, nauwelijks eene beteekenis, voor de geestelijke wetenschappen, toekennen, of het moest deze zijn, dat ook deze laatsten, langzamerhand, in eene verruimde physiologische toekomstwetenschap zullen overgaan.

Naar mijne meening, is, op dit gebied, het doel der experimenteele methode, geen ander, dan hetgeen, overal, hare eigenschap is, ook hier te bereiken, d. w. z. de waarneming, door willekeurige herhaling, constanthouding en afwisseling der voorwaarden, te volmaken. De dienst, dien zij bij machte is te bewijzen, bestaat dan, werkelijk, hierin, dat zij de *inwendige* waarneming volmaakt, ja, in meer exacten zin, naar mijn gevoelen, eerst mogelijk maakt.

Heeft nu de experimenteele zelfwaarneming, aldus begrepen, bereids diensten bewezen? (blz. 122).

Op deze vraag, laat zich wel niet een algemeen geldig

antwoord geven, omdat, bij den onklaren toestand onzer wetenschap, zelfs binnen de grens der experimenteele psychologie, eene algemeen geldige psychologie niet bestaat. Menigeen ziet in het physiologisch onderzoek, anderen zien minstens in de psychophysische methoden en dergelijke, hare hoofdtaak. Bij zulk verschil van meening, gelijk, voor een tijdperk van onzeker tastende ontwikkeling, te begrijpen is, zal, altoos, ieder voor zich slechts kunnen zeggen, wat hijzelf, voor zooveel betreft nieuwe beschouwingen en inzichten, meent te danken te hebben, aan de nieuwe methode.

Word ik evenwel gevraagd, waarin voor mij, de psychologische waarde der experimenteele waarneming heeft bestaan, ik zou antwoorden, dat zij, in mij, eene volkomen nieuwe beschouwing van de natuur, en den samenhang der voorvallen des zielelevens, gewekt, en voortdurend meer bevestigd heeft.

»Toen ik, de eerste maal, met psychologische vraagstukken »mij bezig ging houden, deelde ik in het algemeene, den »physioloog eigen zijnde, vooroordeel, dat de vorming der »zintuiglijke waarnemingen, enkel een werk der physiologische »eigenschappen van onze zinsorganen is.

»Allereerst, leerde ik, aan hetgeen het gezichtszintuig ver»richt, die handeling van scheppende synthese begrijpen, »die, langzamerhand, mij tot gids werd, ten einde tevens in »de ontwikkeling der hoogere fantasie- en verstandsfunctiën »een psychologisch inzicht te verkrijgen, waartoe de oude »psychologie mij hare hulp niet geboden had.

»Toen ik, alsdan, met het onderzoek der verhoudingen, in »tijdsorde, van het beloop der voorstellingen begon, opende »zich, mij, een nieuw inzicht in de ontwikkeling der wilsfunctiën, »uitwendige, zoowel als inwendige, saamgestelde, zoowel als »eenvoudige, een inzicht tevens, in den nauwen samenhang

»van al de psychische functies, die, door kunstmatige ab- »stracties en namen, zooals: voorstellen, gevoelen, willen, zijn »gescheiden, in één woord, een inzicht in de ondeelbaarheid, »en op al zijne trappen, inwendige gelijkgeaardheid des »geestelijken levens.

»Het chronometrische onderzoek der associatievoorvallen, »dat de aandacht vestigde op de verhouding der waarne- »mings- tot de herinneringsbeelden, leerde mij, eindelijk, het »begrip der »gereproduceerde" voorstellingen kennen, als een »dier vele zelfbegoochelingen, die, in vaste begripsteekens, »worden uitgedrukt, om, alsdan, al maar door, in de plaats »der werkelijkheid, een niet bestaand dwaallicht te stellen.

»Ik leerde de »voorstelling" verstaan, als een voorval, dat »niet minder afwisselend en vergankelijk is, als een gevoels- »of wilshandeling, en ik begreep, dat, ten gevolge daarvan, »de oude associatieleer niet langer houdbaar is, dat zij, door »het aannemen van verbindingsprocessen tusschen de ge- »waarwordingselementen, vervangen moet worden, een ge- »zichtspunt, waaronder, nu ook, de voortdurende overgang, »en de nauwe betrekking der achtereenvolgende, tot de ge- »lijktijdige associaties, vanzelf, duidelijk werd.

»Als het, voor mij, gewichtigste uitvloeisel dezer nieuwe »beschouwingen mag ik echter aanmerken, het inzicht in de »algemeene beginselen van psychische causaliteit, welke te »formuleeren, hier, is getracht.

»Naast deze uitkomst, leverde, voorzeker, de experimen- »teele waarneming ook nog velerlei andere vruchten, b. v. »meer bepaalde, en, naar ik meen, meer zekere voorstellin- »gen, nopens den omvang des bewustzijns, den tijd van duur »van zekere voorvallen, nauwkeuriger waarden, voor bepaalde »psychophysische betrekkingen, enz.

»Ik acht evenwel deze speciale slotsom, meer in het alge-

»meen, van ondergeschikt belang, als bijkomstig, niet in het »allerminst, als de hoofdzaak. Moet ik, derhalve, samenvattend, »zeggen, wat ikzelf aan psychologische inzichten, der expe»rimenteele methode te danken heb, dan kan ik slechts »antwoorden: al hetgeen ik, op dit gebied, in het algemeen, »voor juist, en ten deele, voor onomstootelijk houd.

»Word ik verder gevraagd, of deze psychologische inzich»ten, mij,. eenige gezichtspunten, voor de beoordeeling der »objecten van de geestelijke wetenschappen, alzoo van taal, »zede, kunst, geschiedenis, enz. hebben verstrekt, dan moet »ik antwoorden: inzooverre ik een zelfstandig oordeel bezit, »dat niet steunt op de studie van een vakman, maar nu en »dan opgedaan, en door algemeen wetenschappelijk belangen »geleid werd, dank ik wederom alles, dat niet betreft de »feiten zelf, maar de algemeene gezichtspunten hunner be»oordeeling, voor een aanmerkelijk deel, aan de beschou»wingen, in de psychologie verkregen" (blz. 123/124).

BESLUIT.

Drieledig doel stond, bij dezen arbeid, mij voor oogen.

Vooreerst, de volstrekte waardeloosheid der crimineele anthropologie, gelijk zij ten onzent is opgetreden, aan te toonen.

Vervolgens, haren demoraliseerenden invloed in het licht te stellen.

Eindelijk, een blik te werpen, op hetgeen zij voor strafrecht uitgegeven wil zien.

Ik ga daartoe over.

I.

Ten einde, nopens de algeheele waardeloosheid van onze »anthropologie" ingelicht te worden, behoeft men slechts haar kernspreuk en lijfdeuntje zich te binnen te brengen.

Met bewondering voor dengene, die zooveel gewichtigs, in zoo beknopten vorm, saam te vatten wist, herlezen wij: »Dit echter is zeker, dat, welk orgaan van ons lichaam »(zelfs al zouden 't twee of drie organen tegelijk zijn), ook »de voortbrenger van ons denken zij, dit orgaan een zuiver »lichamelijk, materieel iets is. — Ons denken en voelen be»rust op, en is een uiting van materieele dingen: verza»melingen van cellen, weefsels, enz." (blz. 55).

Het imposante dringt zich op, en gedoogt niet ontleding. Wilde men, hier, haar beproeven, men zou, van wege den rijkdom, te vergeefs naar een aansluitingspunt zoeken. De verzekerdheid, waarmede opgetreden wordt, de woordenkeus, die van: »*voortbrenger* van ons denken" gewaagt, de plechtstatige aanwijzing van de bron van »ons denken en voelen", — dit alles te gader geeft blijk van eene — ignorantie, even onmetelijk als veelzijdig. Men ziet het onze »anthropologie" aan, dat zij nooit, of niet dan met medelijdenden glimlach, vernomen heeft, van eene wijsgeerige richting, die van oordeel is: materieele dingen berusten op ons denken en voelen. Dat onze »anthropologie" met grondstellingen, die precies het tegendeel van de hare leeren, maar liefst niet zich inlaat, kan haar niet ten kwade worden geduid. Zij zou er maar door in de war, en van de wijs gebracht worden.

Minder goed te spreken valt, dat zij het *air* aanneemt, als ware haar fundament onaantastbaar, terwijl men, van alle kanten, zich beijvert, de nietswaardigheid er van aan te toonen. Hier, kunnen slechts hoofdpunten worden aangestipt, genoeg evenwel, om de gansche keten van drogredenen, uitgaande van het materialistisch denkproces, en eindigende met de negatie van den vrijen wil, te overzien.

Beginnen wij, met het denkproces. Waarop steunt de verzekering, die daarin een „voortbrengsel" ziet? Op niets. Ziehier, hoe Du Bois-Reymond zich uitlaat: »De onoplosbare »tegenstrijdigheid, waarin de mechanische wereldbeschouwing, »met de wilsvrijheid, en, daardoor, middellijk, met de ethica »staat, is voorzeker van groote beteekenis. De scherpzinnig»heid der denkers van alle tijden heeft, daarin, zich uitgeput, »en zal voortgaan, daaraan zich te oefenen. Afgescheiden »hiervan, dat vrijheid zich laat loochenen, pijn en lust niet,

»gaat aan het begeeren, dat den stoot tot het handelen, en »mitsdien, eerst gelegenheid tot doen of laten geeft, nood- »wendig zintuiglijke gewaarwording vooraf. Het is alzoo het »vraagstuk der zintuiglijke gewaarwording, en niet, gelijk ik »eens zeide, dat der wilsvrijheid, tot waaraan toe de analy- »tische mechanica reikt.

»Daarmede, is de andere grens van ons natuurerkennen »gekenmerkt. Niet minder dan de eerste, is zij eene onvoor- »waardelijke. Niet meer dan in het verstaan van kracht en »materie, heeft, in het verstaan der geesteswerkzaamheid uit »materieele voorwaarden, de menschheid, sedert tweeduizend »jaren, trots alle ontdekkingen der natuurwetenschap, eene »werkelijke vordering gemaakt. Zij zal haar nooit maken" 49).

Hoe ongunstig steekt deze bekrompenheid van den Secretaris der Berlijnsche Academie van Wetenschappen af, bij onze »anthropologie", die, zonder veel vieren en vijven, den knoop doorhakt, en maar kort en goed, het denken: voortbrengsel noemt!

Dat zij, de dingen niet ten halve doende, naast het denken, ook het voelen, dus het bewustzijn, in zijn geheel materialiseert, vernamen wij zooeven.

Hooren wij op dit punt Edinger, een psychiater van grooten naam: „In welke betrekking staan de geestelijke »vermogens, tot de anatomische ordeningen in de hersens?

»Waar staan wij tegenwoordig in deze zaken, wat weten »wij werkelijk, wat is nog geheel onbekend, en bovenal, »waar mogen wij hopen, op bereids bekende wegen, verder »te komen?

»Misschien moest voorafgaan de vraag: wat heeft in het »algemeen de anatomie, met de psychologie te doen.

»Men heeft, vaak, zich voorgesteld, dat, van de eenvoudigste »verrichtingen des zenuwtoestels, tot die, welke den drager

»bewust worden, en tot aan de ineenschakeling van bewust-»zijnsvoorstellingen, tot aan de intelligentie toe, eene door-»loopende reeks te vinden zijn zou. Reeds, tegenwoordig, »verwijst de stand der wetenschap daarheen, dat, in zooverre »eene reeks bestaat, als het zenuwstelsel, de materieele »grondslag van het psychische gebeuren, uit kleine aanvan-»gen, langzamerhand, tot een groot ontwikkeld toestel zich »ontwikkelt.

»Naar men weet, heeft het niet gefaald aan pogingen, om »deze reeks door te denken. Altoos echter, is men op een »punt gestuit, dat allereerst: halt gebood. Wij hebben niet »begrip er van, hoe het komt, dat een deel des, door het »zenuwstelsel gedanen arbeids, aan den drager, »bewust" »worden kan. De pogingen om deze neerdrukkende leemte »aan te vullen, die, uit het rechtmatig streven, om een dua-»lisme tusschen lichaam en ziel te verwijderen, zijn voort-»gevloeid, moeten, voorloopig, als mislukt worden beschouwd, »ja, de vraag naar het wezen van het bewustzijn zelf, die »men, bij zoodanige pogingen, onmiddellijk ontmoet, is zoo »verwijderd van de oplossing, dat zij, gelijk bekend is, ge-»kenmerkt werd, als eene, die in het algemeen voor oplossing »onvatbaar is".

Voorbarigheid en onwetendheid schijnen alzoo, gelijk meer gezien wordt, bij onze »anthropologie" hand aan hand te gaan.

Aldus Edinger: »Het onderzoek der psychische verschijn-»selen in den hoogsten zin, en der inwendige waarnemingen, »blijft derhalve doelmatig, voorloopig, der psychologie overge-»laten. Het is hare eigene reuzentaak, maar er wordt, sedert »eene halve eeuw, zoo ijverig, hier, gearbeid, dat het wel »gelukken kan, ook hier, het waargenomene, tot eenvoudige »wetten te herleiden, het te beschrijven.

»De vraag naar het wezen van het bewustzijn, en van zijne

»betrekkingen tot het zenuwtoestel, mogen diegenen, heden »ten dage, zich stellen, die een bijzonder sterke behoefte aan »veelomvattende beschouwing, altoos weer, naar het stellen »van hypothesen drijft.

»De natuurvorscher kan wachten, tot hij een begaanbaren »weg ziet."

Niet slechts, dat onze »anthropologie" de vraag niet stelt, zij heeft en geeft het antwoord al. Jammer, dat zij zich dan ook de volgende terechtwijzing van Edinger moet laten aanleunen. »Het is volstrekt te vroeg, heden ten dage, het »gansche zieleleven des menschen zuiver mechanisch te willen »verklaren. Drijft ook onze gansche natuurbeschouwing naar »zoodanig gezichtspunt, toch moet, met de grootste duide»lijkheid, in het licht worden gesteld, dat wij, alsnog, niet »aansluitingspunten bezitten, die het recht geven, dat ge»zichtspunt aan te nemen" 50).

Het materialistische uitgangspunt van onze „anthropologie" wordt derhalve, door de strenge natuurvorsching, verloochend. Verworpen wordt het tevens, door dat allerstrengst onderdeel daarvan, *mechanica* geheeten.

Om dit punt te staven, wenden wij ons tot H. Hertz, den man, van wien Helmholtz verklaart: »Heinrich Hertz heeft »zich door zijne ontdekkingen een blijvenden roem in de »wetenschap verzekerd" 51).

De grondwet, die Hertz der mechanica gaf, luidt als volgt: »Wij beschouwen het, als de taak der mechanica, uit de, van »den tijd onafhankelijke, eigenschappen van materieele syste»men, de, *in* den tijd verloopende, verschijningen daarvan, en »hunne, van den tijd afhankelijke, eigenschappen af te leiden. »Tot vervulling dezer taak, stellen wij, der mechanica, de »volgende, en enkel de volgende, aan de ervaring ontleende, »grondwet ter beschikking:

»*Grondwet.* Ieder vrij systeem verblijft in zijn toestand »van rust, of van gelijkvormige beweging, in eene meest »rechte baan.

»Systema omne liberum perseverare in statu quo quiescendi »vel movendi uniformiter in directissimam" 52).

Verstaat Hertz nu het gebied der mechanica in dier voege, dat het *alle*, ook organische, verschijnselen omvat? In geenen deele. Hij maakt, daartegen, het allerstrengste voorbehoud. Hij zegt: »Het is voorzeker eene gerechtvaardigde behoed»zaamheid, wanneer wij, in den tekst, het gebied onzer me»chanica, uitdrukkelijk, beperken tot de onbezielde natuur, en »de vraag volkomen open laten, hoever hare wetten, buiten »hare grens, zich uitstrekken. In waarheid immers, staat de »zaak aldus, dat wij noch kunnen beweren, dat de inwendige »voorvallen der levende wezens aan dezelfde wetten gehoor»zamen, als de bewegingen der levenlooze lichamen, noch »ook kunnen beweren, dat zij aan andere wetten gehoorzamen. »De schijn echter en de gewone meening spreekt voor een »principeel verschil. En hetzelfde gevoel, dat ons noopt, uit »de mechanica der levenlooze wereld, iedere aanduiding van »een doel, eene gewaarwording, van lust en van pijn, als »vreemdsoortig, af te zonderen, datzelfde gevoel, doet ons »bezwaar maken, ons beeld der bezielde wereld, te berooven »van deze rijkere en bontere voorstellingen.

»Onze grondwet, wellicht voldoende om de beweging der »doode materie te kenschetsen, schijnt minstens, voor de »vluchtige waardeering, te eenvoudig en te beperkt, om de »menigvuldigheid zelfs van het laagste levensvoorval weer »te geven. Dat dit het geval is, schijnt mij niet een nadeel, »maar veeleer een voordeel van onze wet. Juist, omdat het »ons veroorlooft, het geheel der mechanica, omvattend, te »overzien, toont het ons ook de grenzen van dit geheel.

»Juist, omdat het ons slechts een feit geeft, zonder aan dat »feit den schijn der noodzakelijkheid toe te kennen, doet »het ons erkennen, dat alles ook anders zou kunnen zijn. »Misschien, zal men zoodanige beschouwingen, te dezer plaatse, »voor overbodig houden. Inderdaad, is men ook niet gewoon, »ze in de gewone behandeling der mechanica, bij de ele»menten, behandeld te zien. Dáár echter, verleent de alge»heele onbepaaldheid der te berde gebrachte krachten nog »eene wijde speelruimte. Men behoudt, stilzwijgend, zich voor, »later, wellicht, eene tegenstelling, tusschen de krachten der »bezielde, en der onbezielde natuur, vast te stellen. In ons »betoog, is het beschouwde beeld, van meet af, zoo scherp »belijnd, dat, later, nauwelijks meer diep ingrijpende indee»lingen zullen kunnen plaats grijpen. Willen wij alzoo de »gestelde vraag, in het algemeen, niet stilzwijgend voorbij»gaan, dan moeten wij, dadelijk, bij het begin, ons standpunt, »met betrekking tot haar, aanduiden" 53).

In nauwe aansluiting, aan het standpunt, door Hertz ingenomen, onderzoekt Manno of, op den bodem, en met de gegevens der mechanica, men, noodwendig, moet komen, tot de allerwege gesloten natuurcausaliteit, dan wel, deze, met de psychische vrijheid bestaanbaar is.

Het gewicht dier vraag, schetst hij als volgt: »Wanneer »de geheele lichamelijke wereld, met inbegrip der organis»men, en bovenal van den mensch, enkel in den gesloten »ring van een eeuwig terugkeerend mechanisch proces, wordt »voorgesteld, dan dringen zich de onmetelijke gevolgen van »eene zoodanige wereldbeschouwing, aan ieder, die nadenkt, »op. Het stellen van cultuur- en ethische doeleinden der »wereldordening zou, bezwaarlijk, eene bestaansreden kunnen »doen gelden, wanneer de nagestreefde hoogere levensvormen »slechts verdwijnende, en wederom opgeloste elementen eener

»periodieke keten zijn, waarin hoogere en lagere vormen »denzelfden rang innemen. Hoe men, verder, ook den, als »bewustzijnsverschijnsel, gegeven samenhang van physisch en »psychisch bestaan moge vertolken, als enkel parallelisme »van gescheiden voorvallen, of als causaal, door wederkee- »rigen invloed, tot stand gebracht, in beide gevallen, zal »men er niet buiten kunnen, aan het periodieke, *physische* »proces, een eveneens periodiek, *psychisch* proces, toe te voe- »gen. Daarbij komt, dat het, door consequente deterministen, »ontwikkelde, psychische mechanisme (Herbart-Benecke), ook »slechts, naar analogie van het physische mechanisme in de »ruimte, kan worden geconstrueerd, alzoo, dezelfde begrips- »momenten in zich draagt, en dezelfde sluitredenen toelaat. »Wanneer echter ook het psychische proces, als eene eeuwig »herhaalde keten van toestanden, zich toont, dan kunnen »ook ethische vorderingen, gelijk die der zelfbeperking, en »der arbeidzame toewijding aan de Idee, niet wel staande »gehouden worden. Aan de erkenningstheoretische bearbei- »ding dezer voorstellingswijze is, derhalve, voorzeker, een ge- »weldig wijsgeerig belang verbonden."

Waarom het de mechanica is, die den toetssteen leveren moet, verklaart Manno eveneens: »De mechanica schijnt, op »haar gebied, reeds tot de elementaire vormen doorgedrongen »te zijn, en de bijzondere natuurwetenschappen zien, in het »naderen van hare processen, tot de mechanische, een crite- »rium en doel van vooruitgang. Dit, op zich zelf recht- »matige, *leidend beginsel* der vorsching is, straks, in het vervolg »van tijd, naar men weet, verkeerd geworden, in een on- »critisch, *metaphysisch* beginsel, namelijk *het materialisme.*"

Naar zijn oordeel, over dit materialisme, laat hij niet lang wachten: »Het materialisme, dat, een tijd lang, als de alleen »geroepen vertegenwoordiger van het natuurphilosophisch

»denken zich voordoen mocht, schijnt uitgediend (abgewirt»schaftet), nooit, heeft het de algemeene erkenning der lei»dende vorschers gevonden, en, thans, beleven wij de feitelijke »verloochening, en besliste afwijzing daarvan, door bevoegde »vertegenwoordigers der wetenschap" (Ostwald).

De slotsom nu van het onderzoek is eene besliste partijkeuze, voor de autonomie van den wil. De »idee van een zielsmechanisme", waarvan de constitueerende elementen, oorzakelijk optredende, qualitatief en quantitatief bepaalde, gevolgen wekken, — deze idee »is een metaphysisch beginsel, »en mag op natuurwetenschap als phaenomenologie niet zich »beroepen." —

»Den mensch werd vrije energie verleend, hij bepaalt haar »doel en hare baan, naar eigen wetten. Niet dezelfde maat »viel allen ten deel. De arme, zwakke, zal welwillende toe»geeflijkheid en hulp vinden, maar hij mag, op zijne zwakheid, »niet zich verhoovaardigen. Naar de mate van zijne toerei»kende bekwaamheden, van de klaarheid en sterkte zijner »energie, zal ieder het zijne deelachtig worden. Maar het »kleine mag het groote niet hinderen, ruim baan moet ge»maakt worden, niet, voor den bovenmensch, wel echter, »voor den grooten mensch, voor den mensch, die wat groot »is, doen kan en wil" 54).

Niet gelukkiger is onze »anthropologie", met haar materialistisch uitgangspunt, bij psychologen van beroep.

Naar aanleiding van een onderzoek, omtrent het bewustzijn, behandelt Th. Lipps het substraat daarvan: »het »reëele Ik", dat met opzet niet nader bepaald wordt: »Sommigen »bepalen ook dit substraat nauwkeuriger; als hersenen of »groothersenschors. Inderdaad, weten wij, dat bewustzijns»verschijnselen aan de hersenen gebonden zijn. D. w. z. wij »weten, dat zij, op deze of gene, niet nader aan te geven

»wijze, gebonden zijn aan datgene, wat, voor de zintuigen »van een vreemd individu, onder geschikte omstandigheden, »als hersenen en samenhang van materieele hersenvoorvallen, »*zich vertoont*. Maar wij weten niet, of in deze werkingen »op de zinnen van een vreemd individu, en datgene, wat, »op grond daarvan, kan worden erkend, het *geheele* wezen »van het substraat der psychische verschijnselen zich ont»hult. En aan niemand mag het ontzegd worden, te meenen, »dat dit *niet* het geval is. Wij moeten daarom ons tevreden »stellen te zeggen: het reëele Ik, of de psyche, is datgene, »wat, aan de zintuigen van het vreemde individu, in het »beeld van hersenen en materieele hersenprocessen, zich »openbaart, *inzooverre* juist, het daarin zich openbaren *kan*. »Wij geven, daarmede, te verstaan, dat het raadsel des be»wustzijnslevens dieper zou kunnen liggen, dan eene mate»rialistische hersenphysiologie zich laat droomen" 55).

Volgaarne zou ik, hier, mij beroepen op den Groningschen hoogleeraar G. Heymans, die zonder den allergeringsten twijfel, hier, behoort 56). Ongelukkigerwijze evenwel, behaagt het den hoogleeraar, om mij onbekende redenen, tegen het plompe materialisme, een toon aan te slaan, zóó gemoedelijk, dat het eminente gevaar, waarmede die richting de kostelijkste goederen van ons individueel en volksleven bedreigt, in de schaduw gesteld, en men gebracht wordt in den waan, als gold het een zoetsappig en goelijk philosophisch theoreem.

Men oordeele, naar eene, door mij, vertaalde, in het Duitsch geschreven plaats: »Omtrent *het materialisme* zullen »weinige woorden volstaan; daaraan ligt een misverstand »ten grondslag, na wegruiming waarvan, het nauwelijks meer »vijandig staat, tegenover het idealistische monisme. Kort »gezegd, bestaat dit misverstand hierin, dat de materialisten, »bij het woord: »materie" eenen begrips*omvang* zich den-

»ken, terwijl het, voor de samenstelling eener wereldopvat-
»ting, op eenen begrips*inhoud* aankomt. Wanneer genen »beweren, dat de materie het eenige werkelijke is, dan wil»len zij, daarmede, in den grond der zaak, slechts zeggen: »indien wij alles, dat, aan ons, als materie, zich kan open»baren, samenvatten, hebben wij al het werkelijke saamgevat. »Zooveel kan, hun, echter het idealistische monisme zonder »bezwaar toegeven; de vraag blijft slechts, hoe wij ons dit »werkelijke, op zich zelf, te denken, welke kenmerken wij »aan hemzelf, afgescheiden van zijn werken, toekennen moe»ten. Antwoordt nu de materialist: het werkelijke heeft niet »andere kenmerken dan die, welke wij daaraan waarnemen, »het valt *enkel,* als ruimte-innemend, aantrekkend en afstoo»tend, te denken, dan ligt de tegenstrijdigheid open; want »de ervaring leert juist, dat minstens een deel van het »werkelijke, ook bewustzijn heeft. Zegt hij daarentegen, ge»lijk de meesten zullen doen: ik laat de verdere kenmerken »van het werkelijke onbepaald, laat mij verder over zijn »inwendig wezen niet uit, maar registreer enkel den aard en »de wijze van zijn werken, — dan doet hij juist afstand »van een wereldbeschouwing, stelt *geenerlei* hypothese, en »komt alzoo, met andere hypothesen, niet in conflict" 57).

Welke makke en tamme materialisten mag de hoogleeraar wel hebben ontmoet, dat hij hen, door deze dialectiek, bevredigd acht? Niet één harer leidende denkbeelden beantwoordt aan de materialistische werkelijkheid. Het *werkelijke,* naar materialistischen trant, is niet van quantitatieven, maar van qualitatieven aard, d. w. z., hetgeen men, met de oogen, zien, en, met de handen, tasten kan. Een werkelijk »op zich zelf, afgescheiden van zijn werken" kent het materialisme niet. Het stelt zich dus de vraag niet, die, naar het bewustzijn, leidt, of, zoo al, dan bazelt het wat van werking, uitstra-

ling, beweging van atomen. Allerminst, beantwoordt het materialisme aan de schildering: »gelijk de meesten zullen doen", dat het stilweg registreert, en over wezenskenmerken *niet* zich uitlaat. Integendeel, verkondigt het zijne »wetenschap" van die wezenskenmerken, luide, van de daken, en staat gereed, met zijn cachynnus, den schaterlach, alle idiotisme eigen, iedereen te vervolgen, die het waagt twijfel te voeden aan bedoelde »wetenschap". Eindelijk, is het materialisme niets meer of minder dan de onverzoenlijke doodvijand van alle idealistisch monisme, en staat dit laatste naar het leven. Het »misverstand" bestaat dus wel, maar het is er een van de soort, die wolf en lam belet, broederlijk en eendrachtig, saam te leven.

Om zich te overtuigen, hoe stil en aan wezenskenmerken ongevoelig, het materialisme bloot »registreert", behoeft men niet ter school te gaan bij de oudere materialisten: Moleschott, met zijn even onvertaalbare als logenachtige lijfspreuk: »der Mensch ist was er iszt", of L. Büchner 58). Men behoeft slechts gade te slaan den hartstocht, waarmede, door Haeckel, allen worden vervolgd, die, op idealistischen bodem, staan, en de infamie, — eene ware furia Haeckeliana — waarmede hij hun: »Principien-Wechsel", d. i. wetenschappelijke kwade trouw, ten laste legt, haar toeschrijvende aan ouderdomsverval 59). Hijzelf, daarentegen, ontsluit ons het raadsel des bewustzijns in de navolgende, ondenkbaar platte zinsnede: »Het eigenaardige natuurverschijnsel des bewust-»zijns is niet, zooals Du Bois-Reymond en de dualistische »philosophie beweert, een volledig en »volstrekt transcendent »probleem"; maar het is, gelijk ik, reeds sedert 33 jaren, »beweerd heb, een *physiologisch probleem*, en, als zoodanig, »tot de verschijnselen, op het gebied der natuurkunde en »chemie, te herleiden" 60).

Men merke hierbij op, dat Haeckel zich de moeite niet geeft eenen chemicus als Ostwald te weerleggen, maar van diens Energetiek zich afmaakt, met de eenvoudige qualificatie: »theoretisch spiritualisme" 61).

Ik vat, dat Prof. Heymans het op den draad versleten materialisme, als eene giftplant, vastnagelt in zijn herbarium. Het wil mij echter voorkomen, dat het niet overbodig geweest ware, daarbij, een waarschuwend bord te plaatsen. Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi, en een dier slippedragers, die de asch van het ontzielde materialisme, in eene urn bewaart, als gold het eene reliquie, hebben wij voor ons, in onze „anthropologie".

Wij hebben haar gadegeslagen, ronddolend, als eene verstootelinge, nergens gehuisvest, slechts, door Haeckel, en de zijnen, te gast en te waardschap ontvangen, terwijl zij, zoo ergens, bij physiologie of psychologie, afzonderlijk of gezamenlijk, onder dak behoorde te zijn. Laat ons thans zien, hoe het staat met haar einddoel.

Wij herinneren ons dat einddoel: »Juist de kwestie van »den vrijen wil is de basis waarop de nieuwe school staat »tegenover de classieke school van het strafrecht" vernemen wij, en straks: »Alleen het feit, dat er geen vrije wil bij den »mensch bestaat, is de basis waarop de nieuwe strafweten»schap berust". Hare eigene beschouwing, geeft zij dan als volgt: »Hadde 't individu zich zelf gemaakt; ware hij ont»staan zonder ouders en voorouders; hadde hij geleefd buiten »omstandigheden die op hem inwerken, in een omgeving die »zonder eenigen invloed op hem bleef, — dan zou men mis»schien kunnen toegeven dat zijn eigenschappen een gevolg »van zijn vrijen wil konden zijn. Zoolang echter een individu, »om zoo te zeggen, het gevolg is van vorige individuen en »niet zonder inwerkende omstandigheden kan opgroeien, is

»er geen enkel motief waarom men zijn eigenschappen, het- »zij in goede of in slechte richting, eigenschappen die hij »van zijn voorouders heeft geërfd, aan hem-zelf zou wijten".

Voor het, aldus ontstaan, individu, dat op zichzelf staat te kijken, en onder den druk van ouders, omgeving enz. handelt, bestaan, alzoo, de begrippen: zedenwet en plicht niet. Deze gevolgtrekking aanvaardt onze »anthropologie" niet slechts. Zij maakt zich vroolijk over hen, die het tegendeel beweren: »'t Is dan ook een dwaasheid der moralisten zoo »dikwijls voor den dag te komen met de algemeenheid: dat »iemand zich tegen zijn slechte neigingen kan verzetten. »Zooals wij zagen is het al of niet hebben van die kracht »om zich te kunnen verzetten een gevolg der erfelijkheid en »der omgeving, die tevens de oorzaak is van een nuance in »de wilskracht van het individu, die zich tusschen »zeer »sterk" en »totale absentie" kan bewegen" 62).

Zou men niet meenen, dat dit even verfoeilijk als plat materialisme, door Wundt, schepper der psychische causaliteit, natuurlijk verworpen, althans steun vindt bij die physiologische psychologie, wier erkend hoofd Münsterberg is? In geenen deele. Münsterberg van gansch andere (»objectiveerende") beginselen uitgaande, dan die, volgens hem, door Wundt gehuldigd, (»subjectiveerende") verwerpt ten eenenmale de psychische causaliteit, *maar op grond, dat haar gebied, buiten het terrein der psychologie gelegen is.*

Hij zegt: »Eene psychologische verklaring, door motivee- »ring en redengeving, kortom, de zoogenaamde psychische »causaliteit, is alzoo onmogelijk, maar dit heeft niets uit te »staan, met het materialistische geloof, dat motiveering en »redengeving, in het algemeen, slechts zelfbedrog en illusie »is. Motiveering en redengeving vormen, integendeel, den »waren samenhang van alle inwendige werkelijkheid, en hun

»plaats is, slechts deswege, niet in den kring van het psycho- »logische, omdat wij het psychologische, van de inwendige »werkelijkheid uit, eerst door eene begripmatige transformatie »bereiken konden, waardoor juist deze inwendige wilssamen- »hang uitgesloten worden moest.

»Voor den werkelijk willenden mensch, die zijne motieven »opvolgt, heeft het niet zin, naar de oorzaken zijner wilsbe- »slissing te vragen, daar de willende zijnen wil, zonder dat »iets twijfelachtig blijft (restlos) verstaat, zooals er voor hem, »ook niet eene onmiddellijke aanleiding bestaat, zijnen wil, »als oorzaak, te stellen, tegenover het, door den wil, bereikte »gevolg, en beide, na afloop, door een causalen band te ver- »binden. *Zijn willen behoort tot een systeem, waarin het oor- »zaakbegrip een aansluitingspunt niet heeft, en juist deswege »is zijn wil door vrijheid gedragen.* Om die reden echter »tevens, is het, voor hem, niet een winst, wanneer de gepsy- »chologiseerde wil bij machte is, met goeden uitslag, zich te »onttrekken aan de psychophysische pogingen tot verklaring: »vrij, in den zedelijken zin, wordt ons de wil niet hierdoor, »dat wij afstand er van doen hem te verklaren" 63).

Ik vestig, met nadruk, de aandacht op de, door mij, gecursiveerde zinsnede, naardien wij ons herinneren, hoe vrijmoedig onze »anthropologie" de meening, aan de hare tegengesteld, kortweg, »theologisch" en onwetenschappelijk noemt 64).

Wellicht verbaast het haar te vernemen, dat Münsterberg den wil, over wiens »onvrijheid" zij zoo belangwekkend en beslist weet te keuvelen, onvoorwaardelijk, onderworpen acht, aan de absoluut verbindbare zedenwet, en daarmede de »dwaasheid der moralisten" voor hoogen ernst houdt, — zeker mede een gevolg zijner »theologische" onwetenschappelijkheid.

Hij oordeelt: »Psychologie, als wetenschap, zou beschrijven »en verklaren iets, dat aanwijsbaar is; de Ikfunctie wordt »echter, naar wij zagen, niet gevonden, in den zin der waar- »neming, maar doorleefd, gewild, beweerd. Zij heeft, mitsdien, »ook niet bestanddeelen, welke, direct of indirect, beschreven »kunnen worden, maar moet, als eenheid, worden gevoeld; »zij kan niet verklaard, maar slechts erkend en gewaardeerd »worden, zij behoort niet, tot de zijnde, maar, tot de geldende »wereld, en, terwijl hare realiteit het allerzekerste is, van alle »werkelijkheid, is zij, te gelijk, het eenige, dat, voorloopig, zich »onttrekt aan alle objectiveering, en aan alle behandeling, »door physica of psychologie. De leer van den werkelijken »wil is het middelpunt der geesteswetenschappen. Twee con- »sequente opvattingen zijn alzoo mogelijk. De psychologie »moet, zelve, zoodanige geesteswetenschap zijn; dan is zij »niets dan de leer van het stelling nemen des werkelijken, »waarde toekennenden subjects, dan heeft zij, in het algemeen, »niets te beschrijven en te verklaren, en voor de beschrijving »en verklaring der objecten, die slechts voor de individueele »ervaring bereikbaar zijn, moet eene nieuwe wetenschapsnaam »gevonden worden. Wij wezen deze, in zich zelve consequente, »opvatting af. Wij wilden, getrouw aan den historischen ont- »wikkelingsgang, deze beschrijvende en verklarende wetens- »vertakking, psychologie noemen, gindsche leer van den »werkelijken actueelen wil echter, in de ethica, en de van »haar uitstralende geesteswetenschappen, verplaatsen. Alsdan, »mag de psychologie, in het geheel niet, naar definities van »het psychische zoeken, waarmede zij, zoo in het voorbijgaan, »ook nog den werkelijken wil opvangt" 65).

Dit is alzoo de *methodologische* grondslag, dien Münsterberg zijner wilsleer geeft. Hij heeft, daarvoor, echter ook een *internen*, dien hij, in aansluiting aan de *algemeengeldigheid* der zedenwet,

als volgt ontvouwt: »Al mogen wij, al grootere kringen van »schijnbaar onvoorwaardelijk geldige, waardeverklaringen, als »voorwaardelijk geldig, erkennen, minstens dáár, zullen wij »halt moeten maken, waar het scepticisme beweert, dat, in »het algemeen, waarheid niet bestaat, want, hier, ligt de tegen»strijdigheid in de bewering zelve, zonder acht te slaan op »andere beweringen; wie den sceptischen regel huldigt, wil, »daarmede, reeds een oordeel geven, dat, voor hem minstens, »als onvoorwaardelijk waar geldt, en dat, mitsdien, den waar»borg levert, dat hij, aan de realiteit van absolute waarheid, »gelooft. Men heeft deze innerlijke tegenstrijdigheid van het »logische scepticisme, vaak, in het licht gesteld, doch, alsdan, »der logica eene afzonderlijke plaats willen aanwijzen, als kon»den de andere normwetenschappen haar positivistisch scep»ticisme, zonder innerlijke tegenstrijdigheid, tot het uiterste »drijven. Feitelijk, herhaalt zich, overal, het proces der zelf»ontbinding van het scepticisme.

»De ethische scepticus b. v. moge betwisten, dat eene of »andere handeling, op zichzelve, meer waarde heeft dan »eene andere: eene zedelijke plicht bestaat niet. Dit is zijne »overtuiging, en zijne woorden geven van die overtuiging »de uitdrukking. Indien de zaak echter, werkelijk, aldus staat, »dan is het ook waardeloos, voor zijne overtuiging uit te »komen; dan ware de scepticus juist evenzeer bereid, zijne »overtuiging, door zijne handeling, logenachtig, te verloochenen. »Datgene, wat hij tot uitdrukking brengt, is, alzoo, òf in het »geheel niet zijne overtuiging, — in dit geval, erkent hij dus »inwendig, dat er handelingen van waarde bestaan, — òf »wel, hij openbaart zijn werkelijk gevoelen, en, alsdan, eischt »hij, daarmede, van zijne hoorders, hunnerzijds, overtuigd te »zijn, dat hij zijn werkelijk gevoelen openbaart, zichzelven »derhalve gebonden voelt aan den plicht om de waarheid

»te spreken. Minstens deze ééne plicht, om zijne overtuiging, »overeenkomstig de waarheid, te openbaren, wordt alzoo, »door de sceptische loochening zelve, bewezen. Wie echter »inziet, dat al het moeten, een bovenindividueel diepste »willen is, die kan niet betwijfelen, dat, in den laatsten »grond, alle zedelijkheid daarop berust, de inwendige over»tuiging uitwendig te openbaren, en dat, mitsdien, de plicht, »om overeenkomstig de waarheid te handelen, alle andere »plichten draagt" 66).

Op nieuw, vraag ik ten volle aandacht voor het feit, that speaks volumes, het feit, dat de wilsleer, ook door Münsterberg, *buiten de gesloten natuurcausaliteit*, geplaatst wordt.

Langs *twee* wegen, — dit houde men zeer terdege in het oog — komt men tot die slotsom. Den eenen, den »subjectiveerenden", bewandelt Wundt, en hij verdedigt de psychische causaliteit. Den anderen, den »objectiveerenden", kiest Münsterberg, en hij verwerpt de psychische causaliteit. *Beiden* echter, die twee richtingen, van en in de physiologische psychologie, vertegenwoordigen, beiden achten den wil *niet* onderworpen, aan de gesloten natuurcausaliteit. Onze »anthropologie" doet dit niet slechts wèl, zij vat haar uitgangspunt op, als een primum verum, een uitgemaakte zaak, welke slechts, door achterlijke bekrompenheid, betwistbaar kan worden geacht.

Men ziet het meer, dat de ignorantie, over hekken en sloten springend, door bergen en dalen vliegend, er maar op los redekavelt, waar de wetenschap bedachtzaam overleg speelt. Waar het echter eerstgemelde aan hapert, weet men niet altoos. Dat wij, hier, zoo gelukkig zijn het te kunnen aanwijzen, daarvoor heeft Münsterberg gezorgd. De allereerste zinsnede van zijn inhoudrijk werk luidt aldus: »De »weg naar de psychologie moet van de philosophie uit-

»gaan" 67). Uit de luchthartigheid van onze »anthropologie" blijkt, dat zij, dien weg noch wetend, noch kennend, op andere paden verdoold is geraakt. Dàt zal het zijn.

II.

Ten einde een duidelijk inzicht, in het thans te behandelen punt, te verkrijgen, is eene beknopte algemeene uiteenzetting noodig.

Er bestaat een *wetenschappelijk* determinisme, en een *wetenschappelijk* indeterminisme, welke, door Ölzelt-Newin, worden omschreven als volgt: »De eenvoudigheid van het »vraagstuk lijdt, in het bijzonder, door onklaarheden, in de »bepaling van het begrip der oorzaak. Wie echter onder »oorzaak: noodzakelijk antecedens verstaan wil, is van alle »zwarigheden ontheven.

»Oorzaak is een complex van feiten, dat niet een oogen»blik bestaan kan, zonder dat het gevolg plaats grijpt. Daar »nu geen enkele oorzaak-voor-een-deel (Theil-Ursache), als »onverschillig, te beschouwen is, zoo kan van: oorzaak nooit »gesproken worden, hoe vele factoren, gelijk aanleg, neiging, »intra- of extra subjectieve aanleiding, er ook bestaan mogen, »wanneer dezen niet het complex vol maken, waarin gee»nerlei moment der vrijheid plaats vindt: wie aan de cau»saliteitswet gelooft, kan niet een indeterminist zijn.

»Evenzoo, zal een enkel zoodanig moment voldoende zijn, »om het absolute indeterminisme te beweren, waartoe gee»nerlei overgangen kunnen bestaan. De grens is ten eenen»male duidelijk afgebakend. Wanneer b. v. gezegd wordt, »dat iemand handelt: »zonder uitwendigen grond", dan is »dit onnauwkeurig, en kan zoowel determinisme als indeter»minisme beteekenen. Wanneer men echter, met de bewe-

»ring, dat hij eenvoudig, »naar zijne eigene natuur" gehan»deld heeft, meent, dat hij aldus geboren werd, en niet anders »kon dan aan dit of iets anders de voorkeur geven, dan is »dat volkomen determinisme.

»Wanneer daarentegen beweerd wordt, dat hij, slechts in »een enkel geval, handelt, niet met noodwendigheid, zijn »wilshandeling was niet het gevolg zijner waardevoorstellingen, »maar oorzaakloos, deze mensch is aldus, niet omdat hij, »aldus, geboren werd, hij handelt, aldus, zonder eenigen »grond, en zou even goed, anders, hebben kunnen handelen, »het was juist een absoluut beginnen, buiten de causaliteits»wet, — deze wet immers geeft eerst aan de vraag: naar »den grond van deze wijze van handelen, eenen zin — dan »is er sprake van absoluut indeterminisme.

»Beide leerstellingen sluiten elkander zoo volkomen uit, als »noodwendigheid en niet-noodwendigheid" 68).

Het wetenschappelijk determinisme alzoo (de vermoeiende bijvoeging is noodig, om in het moeilijk vraagstuk klaarheid te brengen), valt samen met al- of niet-geloof aan de causaliteitsleer. D. w. z. bedoeld determinisme is eenvoudig de toepassing van de leer, dat, in de wereld der verschijnselen, alles zijnen grond (oorzaak) heeft, die, aanwezig, het gevolg openbaart.

Die leer zelve heeft, natuurlijk, ook haren grond, gelijk hare geschiedenis, en van de wisseling, die het causaliteitsbegrip, in de verschillende wijsgeerige stelsels, heeft ondergaan, is, schier gelijktijdig, ten onzent en elders, rekenschap gegeven.

De causaliteitsleer evenwel wordt bestreden, en ernstige denkers zijn van oordeel, dat de causaliteit, de veroorzaking als feit, niet bewezen is, en men, zonder dit begrip, ter verklaring van de verschijnselen-wereld, eveneens rondkomen

kan. Zij noemen de causaliteitsleer een dogma, object van geloof, niet van bewijs. Hunne hoofdbewering is, dat regelmatige opvolging niet gelijkstaat met wetmatige veroorzaking.

Van die meening, zijn de wetenschappelijke indeterministen. Zij, die (met den schrijver *dezer* regelen), Kant's tweede Analogie 70) aanvaarden, stellen de causaliteitsleer op den voorgrond, en zijn dus wetenschappelijke deterministen. Dat dit begrip, met het wijsgeerig indeterminisme samenvalt, zal onmiddellijk worden aangetoond.

De vraag nu, die hier zich voordoet, is: welke rol speelt de wil, bij den wetenschappelijken determinist?

Hare beantwoording wordt, het veiligst, ontleend aan den (thans) Groningschen hoogleeraar G. Heymans, die, meermalen 71), voor deze zijne richting eene lans gebroken heeft.

In zijn reeds genoemd artikel 72), vangt hij aan met de opmerking, dat de openingsrede van Stumpf (door mij, in het Eerste Hoofdstuk medegedeeld), »op hoogst verrassende wijze weerklank gevonden heeft", en uitgangspunt geworden is van eene literatuur, die hij meedeelt 73). In hoofdzaak, handelt zij, over de al dan niet houdbaarheid van het parallelisme, als zoodanig, in verband met de vraag, in hoeverre het samenvalt, met het erkenningstheoretische idealisme.

Wat het eerste punt betreft, verklaart zich Heymans adept der leer, en geeft van de grondgedachte van het nieuwere parallelisme (in tegenstelling van het oude, door Spinoza, verdedigd), de navolgende omschrijving: »dat de »werkelijke, niet waargenomen, maar ondersteld, naar hun »eigen wezen, volkomen onbepaald gelaten, voorvallen, die, »onder gunstige adaptatieverhoudingen, hersenproceswaarne»mingen voortbrengen, van de correspondeerende bewust»zijnsprocessen niet verschillend, maar daarmede eenzelvig »zijn" (blz. 72).

Nopens de tweede vraag, kiest hij, minder beslist, partij, en acht zelfs zijne opvatting van het parallelisme »slechts door een dunnen, terminologischen scheidsmuur" van het erkenningstheoretische idealisme verwijderd (blz. 104).

Inzonderheid, tracht hij onderscheidene tegenwerpingen, door hare tegenstanders, der leer gemaakt, te ontzenuwen. Eene dier tegenwerpingen betreft het punt, dat ons bezig houdt, namelijk de wilscausaliteit, d. w. z. het veroorzakend moment, aan den wil eigen.

Daaromtrent, zegt Heymans (vertaald): »Niet veel anders »staat het, met de bewering van Erhardt, ingevolge welke, »tot de noodzakelijke, evenwel volstrekt onaannemelijke, en »mitsdien de verwerpelijkheid der theorie medebrengende, »bestanddeelen der monistische leer, mede behooren zou: »de »onmacht van den wil om zich te doen gelden". In den- »zelfden zin, gelooft Wentscher: »dat de analyse der wils- »»handeling (ons dwingt) tot eene opvatting van den natuur- »»loop, die, ook voor een ingrijpen van buitenphysische »»voorvallen, nog ruimte verleent"; en zelfs Höfler is van »meening, dat de monistische eisch der gesloten natuurcau- »saliteit den wil »uit de reeks der noodzakelijke, gedeeltelijke »»voorwaarden voor het tot stand komen van het werk", »volstrektelijk, afzonderen moet.

»Dit alles is nu wederom juist of onjuist, al naar men »het neemt.

»Naar betoogd werd, moet het zeer zeker mogelijk zijn, »van eene gegeven willekeurige beweging uit, de keten der »physische verschijnselen, regressief, zoo ver men wil, te »vervolgen, zonder, ooit, op eene leemte te stuiten, die, naar »physische wetten, niet zou kunnen worden aangevuld.

»De gezamenlijke deelen dezer keten zijn echter slechts »relatief toevallige teekens voor de wederkeerige werking

»van geheel anders geaarde, werkelijke processen, en tot »deze werkelijke processen behoort mede het willen, met »heel den toestel van dat willen teweegbrengende gewaar»wordingen, voorstellingen en gevoelens.

»Naardien wijders bedoelde teekens, met hetgeen door »hen wordt verzinnebeeld, ook wederom in oorzakelijke ver»houding staan, is, naar deze opvatting, het willen, ten »slotte, toch de indirecte oorzaak der bewegingswaarne»ming; en wel heeft het, op dien naam, een grooter recht, »dan de physische antecedenten (mogelijke hersen- en zenuw»proceswaarnemingen), welke, met bedoelde bewegingswaar»neming, wel is waar wetmatig, doch niet, in den eigenlijken »zin causaal, verbonden zijn.

»Ik geloof niet, dat de aanspraken der wilscausaliteit, om »behoorlijk in aanmerking te worden genomen, door deze »opvatting, op wat wijze ook, worden verkort" (blz. 94).

Deze verklaring laat aan duidelijkheid niets te wenschen. Zij past, volkomen, in de psychische causaliteit, waarover de schrijver zich uitlaat (blz. 67), gelijk, in de leer zelve, door hem, verdedigd. Wij weten dus thans, dat, bij den wetenschappelijken determinist, de wil eene causaliteit hebben kan, en nemen, voorloopig, daarvan acte.

Om den wille der volledigheid, zij hieraan toegevoegd, dat het wetenschappelijk determinisme, in den jongsten tijd, van twee, onderling onafhankelijke, zijden, steun ontving. H. Rickert onderwerpt den wil aan de psychophysische causaliteit, waardoor, vanzelf, de mechanische wilsopvatting vervalt 74). F. Erhardt neemt, tusschen het physische en het psychische, eene wederkeerige werking aan, en bestrijdt het parallelisme, omdat het, òf met dit erkenningstheoretisch idealisme, eenzelvig, en dan overbodig, òf daarmede in strijd, en dan onjuist is 75).

Ik kan nu, verder, dit geschilpunt op zijn beloop laten, omdat:

a het voor *mijn* doel onverschillig is, of men, aan het wetenschappelijk determinisme, ten grondslag legt de psychische causaliteit, dan wel, een der beide laatstgemelde leerstellingen;

b door den wetenschappelijken determinist, de wil, in allen gevalle, wordt geplaatst, buiten de gesloten natuurcausaliteit (Wundt), of zelfs de wilsleer, buiten het bereik der psychologie (Münsterberg).

Het wetenschappelijk determinisme — om het nu nog eens saam te vatten — zegt: ieder gevolg heeft een oorzaak; alles is gevolg, dus alles heeft een oorzaak. Bij die stelling, wordt echter *de aard van de oorzaak* buiten beschouwing gelaten. Die oorzaak kan zijn intrasubjectief of extrasubjectief, mits een gevolg, niet zonder oorzaak bestaanbaar zij, is voldaan aan den eisch van het wetenschappelijk determinisme.

Naast het wetenschappelijk determinisme en indeterminisme, staat het *vulgaire* determinisme en indeterminisme.

Met het *vulgaire* indeterminisme, hebben wij, voor ons redebeleid, ons niet verder in te laten. Het is eigen aan sommige kerkelijke richtingen, heeft alzoo dogmatischen, of schriftuurlijken oorsprong en grondslag. Het geeft, van zijn ontstaan of bestaan, wetenschappelijk, niet rekenschap, of borgt daarvoor, bij theologie of wijsbegeerte, zoodanige algemeenheden, als noodig zijn, om zijn gemis aan eigen wetenschappelijk, d. w. z. voor de profane wetenschap bruikbaar, gehalte te bemantelen.

Het *vulgaire* determinisme staat mede op den bodem der causaliteitsleer. Het heeft echter deze eigenaardigheid, dat het, uit materialistischen wortel ontsproten, daarmede zich

vereenzelvigt, mitsdien, schier onmiddellijk, in *fatalisme* omen overslaat.

Die ontwikkeling is, geenszins, toevallig, maar het gevolg van de, vaak onbewuste, doch desniettemin onontwijkbare, logische drijfkracht der beginselen.

Voor het vulgaire determinisme toch, is materie het een en het al. Die richting stelt het geestelijk element niet naast, allerminst boven, maar onder de materie, naardien zij dat element opvat, als uitstraling, uiting, bewegingsmoment van de materie. Om ontstaanswijze en openbaringsvorm van het bewustzijn, bekreunt zij zich verder niet, noch laat er zich mede in. Men kan alzoo, kortweg, het vulgaire determinisme met het materialisme vereenzelvigen.

Toegepast nu op het menschelijk handelen, uit krachte van het menschelijk wilsbesluit, vat het vulgaire determinisme dit handelen en dat wilsbesluit op, juist op dezelfde wijze, als het ter aarde vallen van een steen, d. w. z. in volstrekt fatalistischen zin.

Naardien het vulgaire determinisme de causaliteitsleer huldigt, acht het zich verplicht, voor het menschelijk handelen en het menschelijk wilsbesluit, eene veroorzaking aan te wijzen, die, aan haren oorsprong getrouw, den geestelijken factor ten eenenmale elimineert, of, waar onontwijkbaar, materialiseert.

Die veroorzaking vindt het vulgaire determinisme, in de erfelijkheid, degeneratie, omgeving, wat dies meer zij, louter factoren, die het subject *ondergaat*, en niet wijzigen kan. Aldus, komt het vulgaire determinisme tot een subject, dat, in alle opzichten, is *gedetermineerd*, dus (in materieelen zin), voorbeschikt, tot deugd of misdaad, gelijk de dommekracht is voorbeschikt, tot opheffen en doen neerploffen.

Vandaar de regel: ieder misdadiger is een gedegenereerde,

en de uitbreiding van dien regel: niemand is toerekenbaar. De crimineele anthropologie, gelijk zij, ten onzent, is opgetreden, zal weinig moeite hebben, in deze kenschets, haar beeld te herkennen, want én den regel én de uitbreiding, spreekt zij, met zoo vele woorden, uit 76).

Tegenstander nu van dit vulgaire determinisme is het wetenschappelijke determinisme, maar zijn *weerstandsvermogen*, d. w. z. de *mate* van tegenstand, dien het bieden kan, hangt af van de vraag: of het al dan niet, naar behooren, eene plaats aan *de psychische causaliteit* inruimt en aanwijst.

Laat ons zien de gevaren, waaraan blootgesteld is het wetenschappelijk determinisme, dat, aan de psychische causaliteit, *niet* toekent de plaats, waarop zij aanspraak heeft.

Ölzelt-Newin schetst ze als volgt: »Wanneer het determi»nisme er ernst mede maakt, zijne theorie, in het leven vol »te houden, en niet, voor de practijk, bestendig, van het »indeterminisme leenen wil, onder gebruikmaking van ge»woonten, en, enkel psychologisch, tot stand gekomen feiten, »die, logisch, niet te rechtvaardigen zijn, dan is, vóór alles, *het »berouwverschijnsel*, het gewichtigste moment des zedelijken »levens, door bedoelde definities, inzooverre verstoord, dat, »daarmede, de zedelijkheid, ongetwijfeld, in gevaar is gebracht. »Wie zegt, ik moest aldus handelen, en kon niet anders, die, »mag niet meer berouwen, die kent het eigenlijk pijnigend »verschijnsel des berouws niet.

»Hij kan enkel bedroefd zijn, gelijk over eene dwaling, of »hierover, dat hij geschapen werd, gelijk hij is, en komt zeer »gemakkelijk er toe, eene lustbalans te beproeven, voor wel»ken prijs, hij opnieuw zou kunnen zondigen, indien hij slechts »de daarop volgende onlust, voor zijne rekening nemen wil. »Voorzeker, de indeterminist kan, op gelijke wijze, met zijn »geweten afrekenen, maar slechts op gelijke wijze: het ver-

»nietigend gevoel van datgene, wat, voor hem, schuld heet, »eene qualiteit, die enkel de inwendige ervaring, als laatste »feit, leert, blijft, als overschot der balans, staan, en, kwalijk, »blijft dit overschot, ook aan den determinist, verborgen, zij »het ook, dat zijne theorie hem daarover heen goochelt.

»Op dezelfde wijze, lijdt *de beoordeeling van het zedelijke*, »door de veranderde begripsbepaling van het determinisme. »De geestdrift voor de deugd, gelijk de verontwaardiging »over de ondeugd, — voorzeker, wederom laatste feit der »inwendige ervaring — is duurzaam verzwakt. In de plaats »van heilige verontwaardiging, die zinloos is voor het deter»minisme, wekt het een medelijden met de ondeugd, dat, bij »de groote overmacht van het kwade, het gansche leven »verwoest, en kweekt eene zwakheid, die, nooit bij zich, en »dus ook niet bij anderen zal laten opkomen, wie waarlijk »berouw kent.

»Niet minder is, in *de toerekening*, eene veranderde waarde»bepaling der begrippen kenbaar, inzooverre het determinisme »eene toerekening construeert, die den menschen eigenlijk »onverschillig is, en waarde uitsluitend voor den Staat heeft, »die slechts straf te bedreigen, gezond, van ziek, te onder»scheiden behoeft.

»De toerekening verkrijgt volkomen verschillende waarde »hierdoor, dat den menschen, naar bedoelde bepaling, plot»seling onttrokken wordt de vooronderstelling, die zij stil»zwijgend, en als vanzelf sprekend maken, van eene vrije »handeling eens niet veroorzaakten wils.

»Komt de veranderde waardebepaling aan het common »sense tot bewustheid, dan gevoelt het, — en ook dit is een »voorval der inwendige ervaring, waarover niet te twisten »valt — dat de eigenlijke zin der reeks, de daad aan den »wil, en dezen aan het karakter toe te rekenen, verloren

»is gegaan, wanneer wil, gelijk karakter, ook slechts uit eene »keten van noodwendigheden voortspruiten. Trots al het »inschuiven van wilsonderdeelen: de vergelijking met de »noodwendigheid van den vallenden steen blijft geldig.

»De strekking moet wassen met het stijgende »inzicht" in »het willen, en onder den druk van het medelijden, om goed »en slecht handelen niet te onderscheiden, normaal en ziek »handelen te vereenzelvigen. Immers het zijn uitsluitend »nuttigheidsoverwegingen, in den dienst des dagelijkschen »levens, en wel, veelal, willekeurig, en, in allen gevalle, nood- »wendig ontoereikend, die de grenzen van de beide soorten »van bloote noodzakelijkheid bepalen.

»Eindelijk, verliest ook *de straf*, in de deterministische »bepaling, hare eigenlijke zedelijke waardij, doordien achter »utilistische doeleinden, zooals afschrikking, verhindering enz. »haar waar wezen als verzoening verdwijnt. De versterking »van het berouw, aan het determinisme uitteraard onbekend, »het vrijwillig op zich nemen van eene boetedoening, na »erkende schuld, op grond der achting voor de rechterlijke »gerechtigheid, treden, tegenover de noodzakelijkheid, volko- »men op den achtergrond.

»De straf werkt onmiddellijk minder moreel, dan wel het »verstand en de berekeningen daarvan scherpend. Dat echter »berouw en verzoening, die het wezen der straf uitmaken, »ook bestanddeelen der verbetering zijn, en deze, zonder »gene, nadeel ondergaat, is eene ervaring, die zelfs voor de »dagelijksche waarneming der geloovigen, ja van het kind, »met hunne opvattingen van het geweten, toegankelijk is.

»Hetgeen voor hen: straf beteekent, is echter, gelijk hare »beste gevolgen, voor de theorie van het determinisme, ver- »loren gegaan. En aldus, is zijne straftheorie gebrekkig, gelijk »zijne verouderde waardebepalingen der toerekening, der

»zedelijkheid en des berouws, en voor de menschelijke ont-»wikkeling demoraliseerend, gelijk dezen" 77).

Hier, wordt aan het *wetenschappelijk* determinisme een spiegel voorgehouden, die mij volkomen juist te weerkaatsen schijnt, onverschillig — hetgeen niet blijkt — of het des schrijvers oogmerk zijn mocht, de causaliteitswet zelve, en, daarmede, het determinisme te treffen.

Even juist, is des schrijvers betoog, dat de geschetste nadeelen, bij het *vulgaire* determinisme, in *verhoogde* mate, zich zullen doen gevoelen: »Voor de wijsgeerig onontwikkelden, »is de bekende verwisseling van determinisme en fatalisme, »van schier onweerstaanbaar geweld. Immers, zij begrijpen »niet, dat de wil en zijne motieven, ook in de causaliteits-»keten ingelascht kunnen zijn.

»Vandaar, de uitvlucht van zwakke zenuwen, erfelijkheid, »en heel de leer van aldus zijn, gelijk men juist is, zonder »zich te moeten inspannen, anders te worden. Maar zij is »evenzoo zinloos, als de, op het physische gebied, trouwens, »niet gemaakte gevolgtrekking, dat, men de, van het dak »vallende, pan niet behoeft te ontwijken, omdat immers alles »naar (»vooraf bepaalde" is, hier, zelfs overbodig) wetten »gebeurt.

»Gelijk deze dwaalleer, evenzoo, vernietigt de overeenstem-»mende toerekeningsleer, in de handen van den leek, alle »moraal, de eigen zedelijkheid, gelijk de beoordeeling van »alle vreemde. Een groot deel der deterministische jurispru-»dentie vaagt, krachtens lichtvaardige begripsbepalingen, vol-»komen weg, het wezen der deterministische toerekening, de »grenzen van gezond en ziek, tucht- en gekkenhuis, rechter »en arts, en wordt daarmede, ongetwijfeld, nog veel gevaar-»lijker, dan de wetenschappelijke deterministische theorie. »Hoe nadeelig deze, voor de zedelijkheid, zijn moge, zij be-

»hoefde het, minstens, niet op zoo rechtstreeksche en voelbare »wijze te zijn" 78).

Het wordt alzoo hoog tijd het weerstandsvermogen van het wetenschappelijk determinisme, dat, op den bodem der causaliteitswet, *blijven* wil, te versterken en te stalen, zal het bij machte zijn het hoofd te bieden, én aan het wetenschappelijk determinisme, dat met de psychische causaliteit *niet*, naar behooren, rekening houdt, én aan den tweelingbroeder daarvan: het vulgaire determinisme.

Dit nu geschiedt, door de volle aandacht, te vragen, voor hetgeen eerstgemelde richting uit het oog verliest, en laatstgemelde niet kent: *de psychische causaliteit*. Dat het, ons, hierbij, te doen is, om het *vulgaire* determinisme — grondslag van onze »anthropologie" — te ontwrichten, is vrij duidelijk. Het *wetenschappelijk* determinisme immers, dat op de psychische causaliteit letten *moest*, maar het niet doet, behoort zichzelf te helpen, door, kwalijk voorgelicht, in beroep te komen a judice male informato ad judicem melius informandum.

Wij herinneren ons de kenmerken der psychische causaliteit, gelijk zij in het Derde Hoofdstuk zijn medegedeeld, en stellen, thans, die psychische causaliteit, rechtstreeks, tegenover het vulgaire deteminisme (onze »anthropologie").

De psychische causaliteitsleer heeft, met het vulgaire determinisme, het uitgangspunt gemeen. Beide staan op den bodem der causaliteitsleer d. w. z. beide huldigen den regel: in de wereld der verschijnselen onderstelt ieder gevolg eene oorzaak, die, aanwezig, het gevolg openbaart.

Van nu af echter, en *nadat* dit grondbeginsel gesteld is, gaan beide richtingen wegen, die, niet, door eene lijn van demarcatie, ook niet, door eene klove, maar, door een afgrond zijn gescheiden.

Terwijl het *vulgaire* determinisme (onze »anthropologie") verklaart, verkondigt, en in toepassing brengt zijne leer: *alle causaliteit is physische causaliteit,* verklaart, verkondigt, en huldigt het *wetenschappelijk* determinisme de zijne: neen, niet alle causaliteit is physische causaliteit; *er bestaat ook eene psychische causaliteit.*

Naar laatstgemelde grondstelling, behoort dus te worden onderzocht, waarin de psychische, van de physische causaliteit verschilt. Dit onderzoek levert de navolgende slotsom.

Het constante kenmerk der *physische* causaliteit is, dat men haar, rugwaarts en voorwaarts, nemen, dus, in den vorm eener vergelijking met identiek gelijke termen, brengen kan. Anders uitgedrukt: naar de physische causaliteit, kan men niet slechts, rugwaarts, *bepalen,* maar ook, voorwaarts, *voorspellen.*

Daarin juist, verschilt de *psychische,* van de physische causaliteit. Even als deze, veroorzaakt gene, maar het, langs psychischen weg, verkregen *gevolg,* is niet gelijkwaardig, of eenzelvig, met *de oorzaak,* doch toont, of kan toonen, een novum. Anders uitgedrukt: naar de psychische causaliteit, kan men *wèl,* rugwaarts, *bepalen,* maar *niet,* voorwaarts, *voorspellen.*

In dit licht, krijgt heel het leerstuk van het wetenschappelijk determinisme eene andere gedaante, naardien, daarin een *indeterministisch* element wordt gebracht, en let wèl, gebracht, niet, willekeurig, ook niet, bloot formeel of terminologisch, maar, zoo zakelijk en materieel mogelijk, uit krachte, van de wèl omschreven werking der psychische causaliteit, en de stelling, die zij inneemt, tegenover het vulgaire determinisme (onze »anthropologie"), en zijne gesloten natuurcausaliteit.

Men leze de navolgende plaats, bij Wundt: »Zoo nemen »wij allen, in onze beoordeeling van den wil, het *deterministisch* »standpunt in, wel is waar, niet in den zin dier valsche over-

»brenging van het naturalistische causaliteitsbegrip, op den »wil, dat wij ons sterk maken de wilshandeling, uit hare »voorwaarden, *vooraf te bepalen*, wèl echter, in den zin van »het overal geldige karakter der geestelijke causaliteit, waar»naar wij *plaats gegrepen hebbende* gebeurtenissen, uit hare »oorzaken, *verklaren*" 79).

Regulatief alzoo (voor het verleden), is het determinisme, *constitutief* (voor de toekomst), is het indeterminisme. De normwetenschappen echter steunen op de vergelijking, tusschen hetgeen geschied *is*, en hetgeen had *behooren* te geschieden, en doen hare oordeelvelling op die vergelijking berusten. Was hetgeen geschied *is*, natuurnoodwendig, — dan is er, voor eene norm, noch in ethischen noch in penalen zin, plaats. Dan is er slechts ruimte, voor de gesloten natuurcausaliteit, die, harerzijds, aan onze »anthropologie" het leven schonk.

Was hetgeen geschied *is*, niet natuurnoodwendig, dan kan, dank zij de psychische causaliteit, de ethische of penale norm de toekomst helpen determineeren, dus — naardien alle toekomst eens verleden geweest is, — over het verleden een oordeel vellen. Mitsdien, vallen wetenschappelijk determinisme, en wijsgeerig indeterminisme, samen, hetgeen de, zooeven, aangetoonde valsche leerstellingen van onze »anthropologie" des te noodlottiger maakt.

III.

Straf is de reactie van Staatswege tegen de misdadige handeling. Er ligt echter niet slechts veel, maar alles aan gelegen, dat men wel terdege, en van meet af, rekenschap zich geve, in naam van welk beginsel, die reactie plaats grijpt: in naam van de majesteit van het Recht, dat, als opper-

machtig gebieder, gehoorzaamd wil zijn, en aan zijne bevelen klem bijzet, dan wel, ter beveiliging van de maatschappij, tegen de uitspattingen van den onrechtmatigen wil. Daaraan ligt alles gelegen, omdat dit punt beslissend is, zoowel voor het strafstelsel, als voor de richting, die de hervorming daarvan heeft in te slaan.

Het eerstgemelde beginsel vat de straf, als *vergeldingsmaatregel.* Het tweede neemt haar, als *doel,* te weten, als *beveiligingsmiddel.* Het punctum saliens, zoowel als de lijn van divergentie is, op gelukkige wijze, in het licht gesteld, door eene formule van Seneca: zal er gestraft worden *quia peccatum,* dan wel *ne peccetur?*

De straf, *als vergeldingsmaatregel,* moet er aan hechten, dat haar leidend grondbeginsel, in het strafstelsel, blijke. Zij moet er dus prijs op stellen, dat

a de te gehoorzamen wil des Rechts, vooraf, kenbaar gemaakt zij (praevia lex);

b vergolden worde, zooveel doenlijk, strikt naar de mate der toerekenbare schuld (strafmaat; classificatie van misdrijven; intensiteit van den wil; poging enz.);

c hare strekking, uitdrukking van haar hoofddenkbeeld, met kracht gehandhaafd blijve, en niet te loor ga, in den stroom van hervorming, die het strafrecht tegemoet wordt gevoerd, en behoeft.

Tegen dit laatste punt, richten de aanhangers van de straf, *als beveiligingsmiddel,* hun aanval. Zij hebben gebroken met de toerekenbaarheid, zoodat er, volgens hen, niets te vergelden valt. Ten einde nu, verwijzende naar de behoefte aan strafrechtshervorming, zoowel zich te verheffen, als hunne tegenstanders te vernederen, bevlijtigen zij zich den waan te wekken en te voeden: als ware het vergeldingsbeginsel onvruchtbaar, daartoe, uit krachte van zijn bestaansreden, ge-

doemd. Als die bestaansreden kenschetsen zij: hetgeen geschied *is*, te verzoenen, — meer niet.

Dit wapen is hun, door Merkel 80), en van Calker 81) uit handen geslagen. Daar is niet ééne rechtmatige behoefte aan hervorming, of het vergeldingsbeginsel, wel verre van er mee in strijd te zijn, postuleert haar.

Niet, het voorschrift om te letten op des daders verleden en omgeving, — want het is juist rechtseisch, dat vergolden worde eene handeling van *dezen* schuldige, in concreto, geenszins van *een* schuldige, in abstracto.

Niet, de eisch van humaniteit in de strafrechtspleging, — want het materialisme is van te laag allooi, om tot lessen van menschlievendheid bevoegd te zijn, en het: quia homo, miserere, klinkt van *die* zijde als eene bespotting.

Niet, de plicht tot verbetering des daders, — want het vergeldingsbeginsel wil onrecht beteugeld, liefst dus voorkomen zien, zoodat dit beginsel het krachtdadig streven naar des daders verbetering niet uit-, maar insluit.

Niet, het adapteeren der straf aan des daders persoon, (jeugdige delinquenten, voorwaardelijke veroordeeling, onbepaalde straffen, voorwaardelijke invrijheidstelling, vrije minima), — want van vergelding is Rechtsheerschappij, en van deze laatste, gerechtigheid de kern. Gerechtigheid nu slaat niet in den blinde, maar beredeneert, wikkend en wegend, den blik gevestigd op al die momenten, welke, *in* de straf, de boete handhaven, doch, met deze laatste, de straf niet vereenzelvigen.

Niet, het inzicht, dat, in ieder misdadig handelen, de medeschuld der maatschappij erkent en belijdt, gelijk de dure plicht, om de misdaad, door maatschappelijke hervorming, te voorkomen. Merkel heeft het zoo schoon betoogd: »Alle leven en alle vooruitgang der volken berust immers

»in zijn laatsten grond, op het tegen elkander in werken »van individueele persoonlijkheid en maatschappij; berust »hierop, dat het individueele bewustzijn niet enkel, de om»gevende maatschappelijke wereld, gelijk de beek, het woud, »waardoor zij vliet, weerspiegelt, maar een eigen vormkracht, »een zelfstandig brandpunt van geestelijk leven in zich »sluit, waarin de gestalten, die ons, als Zede en Recht, te »gemoet treden, ten slotte, haren oorsprong hebben.

»Het zijn ons, naar haar wezen, niet vreemde gestalten. »De maatschappelijke imperatieven zouden, nooit, eene heer»schappij over de individueele persoonlijkheid verkregen, en »niet, in imperatieven van haar eigen geweten, zich verkeerd »hebben, zonder den aanleg van een tegemoetkomend willen. »In het: »ik moet", waar het, als verbindend, wordt gevoeld, »steekt een: »ik wil", dat, als een teere plant, onder het »beschermend omhulsel van gindsche imperatieven, tot zelf»standige kracht gedijt. Deswege, is het geest van onzen »geest, die, in de wetten, zich uitspreekt, in het rechterlijk »vonnis, nu eens, over een wederpartijder de overwinning »doet behalen, dan weer, de neerlaag lijden doet, en tegen »onrechtmatig handelen vergelding oefent. En het is gan»schelijk niet tegenstrijdig, naar men beweerd heeft (Lam»masch), wanneer men, voor misdrijven, de daders verant»woordelijk maakt, zonder de maatschappij, die, op de voor»waarden des misdrijfs, bestendig, een ver reikenden invloed »oefent, van verantwoording vrij te spreken" 82).

Niet eindelijk, de eisch, om de maatschappij te vrijwaren tegen gevaren, van gebleken *on*toerekenbaren te duchten, — want, al vervalt hier *straf*, waar staat geschreven, dat staatsgevaarlijke vrijheid geerbiedigd moet, en niet, uit anderen dan strafrechterlijken hoofde, ingekrompen *mag* worden?

Niet één uiting van den hervormingsdrang wordt, door het vergeldingsbeginsel, gehinderd, maar onverzoenlijk is de strijd, die dat beginsel aanbindt tegen iedere poging, om te belagen of weg te vagen den grondslag zelf van het strafstelsel: toerekenbare schuld.

Lijnrecht tegengesteld derhalve is dat beginsel, eenerzijds, aan het vulgaire determinisme, waarvan onze »anthropologie", de openbaring is, anderzijds, aan den hemelsbreed verschillenden, en toch homogenen tegenvoeter van gindsche leer: de praedestinatie.

Het strafrechtsbeginsel der praedestinatieleer heeft Scholten, een harer bekwaamste woordvoerders, als volgt geformuleerd: »Om de orde te handhaven en haar recht tot »zelfverdediging uit te oefenen, heeft de maatschappij de »noodige middelen beraamd. Gelijk zij alle honden uit den »weg ruimt, krankzinnigen doet opsluiten, bedelaars oppak»ken en dronkaards, die de publieke veiligheid in gevaar »brengen, van de straat verwijdert, omdat niemand het recht »heeft, ongestoord van zijne vrijheid gebruik te maken, »wanneer het gebruik dier vrijheid het persoonlijk recht der »overigen in gevaar brengt, zoo heeft zij ook het recht den »eerlooze, die in het openbaar de zedelijkheid aantast »(*outrage public*), en alle voor hare veiligheid gevaarlijke »boosdoeners, die het leven, het persoonlijk eigendomsrecht »enz. hunner medemenschen niet eerbiedigen, onschadelijk »te maken, en tegen hunne aanranding zichzelve te be»veiligen" 82).

Iets gelijksoortigs, stamelt onze »anthropologie": »De »maatschappij zal altijd 't recht behouden zich te verdedigen. »Voor de moreele verantwoordelijkheid van het individu »zal de sociale verantwoordelijkheid in plaats treden! De »grondidee dus van deze sociale verantwoordelijkheid ligt

»hierin, dat ieder mensch, bij iedere daad die hij volbrengt, »een zekeren invloed uitoefent op de samenleving, en daar»van de reactie ondervindt; dat hij de gevolgen van die »daad zal bemerken; dat die gevolgen op hem zelf neêr»komen, dat hij zelf die gevolgen zal dragen, *dat hij voor »die gevolgen aansprakelijk is.* Daaruit volgt op de vraag »»waarom iemand verantwoordelijk is voor zijn daden" het »antwoord »omdat hij in de maatschappij leeft" 83).

Gold het niet zulke zwaarwichtige belangen, het zou de moeite niet loonen, dit stumperachtige betoog te ontleden. Hoe komt onze »anthropologie" aan den, door mij, gecursiveerden salto mortale, — den eenigen spijker, waaraan hare »grondidee" hangt — dat AANSPRAKELIJK is, wie ONTOEREKENBAAR handelt. Ook de dakpan, die valt, kan iemand de hersenen inslaan. Zullen wij de dakpan gaan straffen?

Het schemert onze »anthropologie", ook hier. De straf, als beveiligingsmiddel, plaatst het strafbare moment *in het geheel* niet, in den dader. Natuurlijk niet, want deze handelt, krachtens *nooddwang,* die alle aansprakelijkheid *uitsluit.* Zij plaatst, daarentegen, het recht om te straffen, *geheel en al* aan de overzijde, in de, met zelfverdediging toegeruste, maatschappij.

Nu beweer ik, dat dit »strafrecht" zich tooit met geleende, neen, met gestolen veeren, en dat, daarvan, noch de naam, noch de zaak, noch »recht", noch »straf", noch zelfs »rechter" — alzoo niets hoegenaamd er van — overblijft.

Wij hebben vernomen, dat ieder misdadiger een krankzinnige is. Daarmede, is volkomen vereenigbaar de maatschappelijke bevoegdheid, om hem, gelijk den dollen hond, te beletten, kwaad te doen.

Daarmede echter valt èn vervalt:

a de vooraf vastgestelde norm (praevia lex). Wat doet het er toe, of gij, onderscheidenlijk en nauwkeurig, aanwijst, hetgeen als »straf"waardig moet worden beschouwd? Aan de maatschappelijke gebruiksaanwijzing is voldaan, door een beknopte lijst, die het »gek-doen" samenvattend in capita selecta, van overheidswege, ter algemeene kennis wordt gebracht.

b iedere onderscheiding, die met de *mate* van toerekenbaarheid, gelijk met de intensiteit van den wil, samenhangt. Er bestaat noch wil, noch toerekenbaarheid, en waar niet is heeft de keizer, en zoo ook het strafrecht, zijn recht verloren. Opgeruimd wordt alzoo: het verschil tusschen misdrijven onderling, en van dezen, met overtreding. Opgeruimd wordt, het verschil tusschen poging en daad, gelijk dat, tusschen dader en deelnemer 84). Opgeruimd wordt, de toemeting der straf. Dit alles houdt verband met, is uitvloeisel van het beginsel van schuld, getroost zich de moeite, om dat beginsel haarfijn na te gaan, en plichtmatig, door de straf, te doen opwegen. Het is echter volkomen vreemd aan de »grondidee" van het nieuwe »straf"recht. Tusschen den »gek", die moordt of inbreekt, en den »gek", die, in het gewoel van voorbijgangers, matten uitklopt, bestaat slechts een quantitatief, niet een qualitatief, verschil. Op volkomen gelijksoortige wijze, moet de maatschappij worden beschermd tegen het aanranden van leven of eigendom, als tegen het opstuiven van stoflagen. Of iemand kwaad *gedaan*, dan wel *gepoogd* heeft het te doen, is, al verder, onverschillig. Op een toekomstig gelukkig toeval, dat het voltrekken der daad verhinderen zal, kan de maatschappij niet rekenen. Integendeel, pleegt men dreigende sneeuwvallen eerst recht te voorkomen. Met de schuld (die Bejahung), in positieven zin, verdwijnt de strafmaat, haar complement, in negatieven zin (die Verneinung).

Wij zijn nu al heel aardig op weg naar:

c de wetensvertakking, die men »strafrecht" pleegt te heeten, en die mede verdwijnt. Ik zou althans niet weten, wat er van overblijft, nadat men ruim baan heeft gemaakt, met zoowat alle »leerstukken", die, tot dusver, tot haren inventaris schenen te behooren. Het strafrecht wordt: sociale therapie, en de penitentiaire wetenschap: sociale pharmacodynamie. Dat men »gekken" tracht te kureeren door opsluiting, desnoods, blijken zij onverbeterlijk, »elimineert", hetgeen zeggen wil — want vertalen is hier niet overbodig — ophangt, nu, dat is een wetenschap, die men licht meester wordt, en waarin onderricht ad hoc yolmaakt eene niet onkostbare weelde is. De strafrechtsleerstoelen aan onze hoogescholen kunnen alzoo, voor goed, worden afgeschaft. Welk een besparing voor ons budget in zicht!

Hen volgt:

d de strafrechter. Ik kan wederom niet inzien, wat deze titularis eigenlijk uitvoeren, noch, hoe hij het aanleggen moet, om met zijne eigene figuur niet verlegen te zijn. Of iemand gek is, en in welke mate hij het is, beoordeelt een psychiater, van wien wij, met gelatenheid, aannemen, dat hij het beoordeelen kan, al worden wij nu en dan, en volstrekt niet al te zeldzaam, in dit ons vertrouwen geschokt. Alzoo, is de rechter een »facheux troisième", die, zonder de minste qualiteit, zich plaatst, tusschen den toongevenden arts, en diens interressanten patient; de spreekbuis hoogstens, waardoor, des eersten uitspraak wordt verklaard te zijn: »het uitvloeisel van hetgeen tot dusver »rechtsbedeeling" placht te heeten. Zou men, voor eene functie, die in dergelijk nabauwen zich oplost, niet, na behoorlijke dressuur, een ander, minder kostbaar, »orgaan" kunnen vinden?

Verwonderen kan het niet, dat men, de lijn van het

gronddenkbeeld onzer »anthropologie" (de praedestinatieleer ligt buiten mijn bestek), — het beginsel: straf als beveiligingsmiddel — doortrekkende, tot gevolgen komt, die men te veel eer aandoet, door ze ongerijmd te noemen. Die gevolgen zijn slechts de uiting van het bederf, dat huist in het beginsel zelf, welk beginsel, zijnerzijds, stoelt op den wortel van de materialistische rechtshanteering.

Zoodra Recht niet meer is de Macht, die iedere maatschappelijke ordening aan zich onderwerpt, de onbegrensde Heerscher bij de gratie Gods, wordt het een werktuig, dat, naar believen, kan worden gefatsoeneerd, maar, alsdan, ook niet verder reikt dan dezen zijnen utilistischen oorsprong. Het idëeele en idealistische gehalte onzer grondbeginselen kan nooit grooter zijn, dan vervat is in de beschouwingswijze, welke hen in het leven riep. Aan deze eenvoudige, schier zeide ik, mathematische waarheid, ontsnappen noch Recht, noch Staat.

Wordt Recht opgevat, als een der gebiedende uitingen van den menschelijken geest, onvoorwaardelijk bindend, en onvoorwaardelijk verplichtend, dan daagt het iedere concrete Staatsordening voor zijne vierschaar, en eischt daarvan rekenschap. Wordt Recht, naar materialistischen trant, beschouwd, als de koddebeier, die hand- en spandiensten verricht, dan volgt, noodwendig, de maatschappelijke samenleving die voorstelling, en acht men haar te berusten op eene afspraak, die, heden zus, en morgen zoo, zijn kan. Recht, ontzield en ontwijd, heeft, bij die afspraak, zijne stem niet te doen hooren. Het heeft slechts te volgen en te dienen. Wie verwacht van een bewaker, aangesteld om erger, d. w. z. volslagen bandeloosheid en anarchie, te voorkomen, zelfstandig advies?

Van dit laatste maaksel is het utilistisch rechtsbegrip.

Zonder eigen inhoud, dien het materialisme niet leveren kan, zonder gezag om zich te doen hooren, zonder kracht dus om zich te doen gelden, wordt Recht — in ons geval strafrecht — behouden, omdat men het niet missen kan. Edoch, de miskenning van alle diepe levensbeginselen wreekt zich, met stalen consequentie, en onontwijkbare noodwendigheid. Fata viam invenient.

Uw vernis moge er in slagen, den waren aard van een practisch hulpmiddel, een tijdlang, aan den blik te onttrekken, de stuwkracht, aan een richtsnoer eigen, drijft, weldra, de kern naar boven, zichtbaar voor het bloote oog. Een poos nog, kunt gij rondkomen met de oude namen: »recht" en »straf", doch, weldra, zal en moet het blijken, dat het ganschelijk nieuwe begrippen zijn, die onder dien dekmantel zijn geschoven.

Het redmiddel, dat men alsdan genoopt wordt te bezigen is — boerenbedrog en mystificatie.

Das eben ist der Fluch der bösen That,
Dass sie fortzeugend immer Böses muss gebären.

Men komt tot eene aanbeveling voor de wetgeving om, onoprecht, te volharden bij begrippen, die men versleten acht, en een al meer zich verwijderen van die begrippen, naar uitwerking en toepassing. Eene gapende klove alzoo, tusschen volksovertuiging en gewaand beter inzicht, — eene esoterische en eene exoterische beschouwing, — kortom, een papieren dam, dien de minste windvlaag wegvaagt.

Dat deze mijne bedenkingen, op verrassend-concrete wijze, worden gestaafd, zal onmiddellijk blijken. Vooraf echter, mogen zij hare bevestiging vinden, in de woorden van Binding, die, over het grondbeginsel van het vulgaire determinisme, als volgt zich uitlaat: »Merkwaardig genoeg heeft het

»determinisme, dat de vrijheid loochent, nog nooit het ge-»waagd, zijne practische gevolgtrekkingen, koud en nuchter, »te maken, laat staan ze te verwerkelijken. Ware die leer »gegrond, dan moest de grootste ommekeer, niet slechts in »onze voorstellingen en gewaarwordingen, maar ook in de »ordening der menschelijke maatschappij plaats grijpen.

»Alsdan, ware de mensch enkel werktuig in de hand eener »hoogere macht: »een nietig raadje, ingevlochten in het »»groote drijfwerk van den natuurloop, dat enkel bewegingen »»ontvangt, om ze verder te geven" (Drobisch); »een golf »»in den oceaan van eeuwige stofbeweging" (Lange), in »waarheid enkel: l'homme-machine van Delamettrie! Dat er »eene geschiedenis bestaat, buiten de natuurgeschiedenis, »ware eene dwaling; dat de mensch handelt, schijn; zijne »verantwoordelijkheid, een leugen; het strafbegrip, een »onding!

»Iedere waardeering des enkelen menschen, als zoodanig, »naar de grootte van zijn inzicht en van zijne talenten, van »zijne geestkracht en van zijne edele gezindheid, verbood »zich dan van zelf: want hem ontbrak iedere verdienste, »nopens hetgeen hij voor hebben mocht! Het gevoel der »bewondering van anderen, en meer nog, het gevoel van »afschuw van hen, moesten als overblijfselen van een te »boven gekomen verleden verdwijnen, voor de erkenning, »dat de mensch zoomin verdienstelijk en zoomin afschuwe-»lijk zijn kan, als de steen te loven of te laken is, wanneer »hij, van den bergrug, zich losmaakt, en met grootere of »geringere energie, bevrijdend of verwoestend, naar de »diepte rolt.

»Alle tegenstellingen, die het menschelijk leven bewegen, »en wier kamp het eerst de moeite waard maakt: verheven »en nietig, zedelijk en onzedelijk, rechtmatig en misdadig,

»moesten zich oplossen in het bewustzijn der absolute gelijk»heid van alle menschelijke en buitenmenschelijke existenties, »als onderling te vervangen werktuigen in de hand der na»tuurwet. Aan de leden echter eener menschelijke maat»schappij, die, door zedelijke en onzedelijke motieven, niet »meer bewogen is, waarin recht en wet eene plaats niet »meer kunnen hebben, zou niets overblijven, dan een even »onvruchtbaar als onverklaarbaar medelijden met het eigen »en het vreemde noodlot, of veeleer, naardien ook zoodanig »medelijden weinig paste bij een heteronoom stuk der uit»wendige natuur, slechts oneindige walging aan een bestaan, »zonder zin en bestemming" 86).

Men kan, uit deze beschouwing, afleiden, welk opzien het wekken moest, toen v. Liszt, in eene voordracht, gehouden op hetzelfde Münchener Congres, waarvan de openingsrede, in het Eerste Hoofdstuk, is medegedeeld, homogeen zich verklaarde, met heel het materialistisch uitgangspunt van onze »anthropologie".

In die voordracht 87) verwerpt v. Liszt de toerekenbaarheid, én als uiting van wilsvrijheid, krachtens oorzaakloos besluiten, én als openbaring van inzicht, nopens strafwaardigheid der handeling, én als normale vatbaarheid, om door motieven zich te laten leiden. Hij komt tot de slotsom, dat de grenslijn, tusschen tuchthuis en krankzinnigengesticht, tusschen misdaad en waanzin, niet te trekken is, maar vervloeit. Hij meent: »de begrippen »schuld" en »verzoening" »mogen, in de scheppingen onzer dichters, verder leven, ge»lijk tot nu toe; voor de strenge critiek van gelouterd »wetenschappelijk erkennen, kunnen zij niet stand houden." En hij oordeelt: »De begripmatige scheidsmuur, tusschen »misdaad en waanzin, wijkt en valt, — en daarmede, de »strakke heerschappij van het juridisch begrip, dat het

»thema mijner rede vormde: de strafrechtelijke toereken- »baarheid."

Van de »anthropologische" richting, verschilt v. Liszt, in- zoover hij, meer dan gene, op het *sociologische* moment d. w. z. op het ondergaan van den invloed der omgeving, door den misdadiger, den klemtoon gelegd wil zien. Hij vereenigt zich echter met eerstgemelde richting volkomen, doordien hij het subject, willoos, aan de gesloten natuurcausaliteit dier omgeving onderworpen acht, alzoo, het materialistisch gronddenkbeeld overneemt. Dit laatste punt is beslissend. Wat, in de gesloten natuurcausaliteit, determineert tot de strafbare (gelijk tot iedere andere handeling): het »anthropologisch", dan wel het »socio- logisch" moment, is een querelle de famille, en kunnen de heeren onderling uitmaken. Voor den »anthropoloog", gelijk voor den »socioloog", is het subject: *speelbal.* Daarop komt het aan.

Ik kan dan ook niet instemmen, met den lof, als zou de »sociologische" richting den blik gevestigd hebben, op »de critiek van het bestaande", waarmede dan bedoeld moet zijn: drang naar *maatschappelijke* hervorming 88). Ik kan daarmede niet instemmen, om drie redenen.

Vooreerst, volgt de mede-verantwoordelijkheid der maat- schappij, rechtstreeks, uit het vergeldings-beginsel, dat aan *ieder* vergolden wil zien, zoodat ook op de schuld der maat- schappij moet worden gelet. Dit laatste vervalt, bij het be- veiligingsbeginsel. Hoe zou dit steriele uitgangspunt hervor- mingsvruchten kunnen leveren?

Wij hadden dus de »sociologische" richting niet van noode, om het oog te wenden naar de maatschappij, voorzoover deze de bron van misdaad is. Ja zelfs, is het historisch bewijsbaar, dat die drang het aanzijn verschuldigd is aan een levensbe- ginsel, *tegengesteld* aan het hare.

De vader der zoogenaamde moraalstatistiek, Quetelet 89), verklaart: »il est un budget qu'on paye avec une régularité »effrayante, c'est celui des prisons, des bagnes et des écha- »fauds; c'est celui-là surtout qu'il faudrait s'attacher à réduire".

Staat die regelmatigheid, bij hem, in dienst van het materialisme? Volstrekt niet: »Le libre arbitre de l'homme rend »impossible toute espèce de prévision semblable.

»Mais ce libre arbitre, qui fait que les individus, pris isolé- »ment dans leur sphère d'action, échappent à toutes nos »conjectures, étend-il son action assez loin pour rendre égale- »ment impossibles les prévisions qui concerneraient un »nombre d'hommes plus ou moins grand? C'est ce qu'il s'agit »d'examiner."

Uit deze plaats, blijkt afdoende, dat de grondlegger der moraalstatistiek, geenszins, het beginsel der gesloten natuurcausaliteit was toegedaan, en hij de regelmatigheid der criminaliteit wèl stelde op rekening van eene agglomeratie van personen, als geheel beschouwd, doch niet, als een onafwendbaar fatum aanmerkte. Zijn bondgenootschap is later, door het materialisme, gezocht voor *eigen* leer. Het moest zich echter dan ook de terechtwijzing laten welgevallen, dat cijfers, zoo al, slechts feiten, omtrent interne drijfveeren echter, hoegenaamd niets, aantoonen 90).

Ten tweede, is de maatschappelijke hervorming, welke de sociologische richting ons aanprijst, er eene, die met de uiterste behoedzaamheid zal moeten worden getoetst, zullen wij, daardoor, niet een tijdperk van reactie worden tegemoet gevoerd. In straf, als beveiligingsmiddel, kan schuilen, zoowel eene hernieuwing van de afmakingstheorie (doodstraf, deportatie), die door Garofalo en Tarde, onverholen, wordt gepredikt 91), als een ziekelijke weekelijkheid, waardoor de vindicta publica wordt ontzenuwd.

De eenvoudige verklaring van het samengaan dezer schijnbare uitersten, geeft het feit, dat men het accent leggen kan, hetzij op den schuldige, *tegen* wien, naar beveiliging gestreefd, als op de mede-schuldige (de maatschappij) *voor* wie, beveiliging gezocht wordt. Het eerste, leidt, bij zoogenaamd onverbeterlijken, tot den heroischen maatregel van opknoopen of uitbannen, ongetwijfeld, de meest afdoende beveiliging. Het tweede, tot eene lankmoedigheid, die, merkwaardig genoeg, op de jongste, reeds vermelde, Parijzer bijeenkomst, werd genoemd: verzwakking van het uitvoerend gezag 92).

Ten derde, behoeft men het determineerende moment, dat de sociologische richting, in de maatschappelijke omgeving vindt, slechts, met nauw merkbaren vingerdruk, ietwat te verzwaren, om rechtstreeks te belanden, bij den — socialistischen heilstaat. Opmerkelijk is dan ook, hetgeen, in dit opzicht, door Merkel wordt meegedeeld: »In eigenaardigen vorm en »met bijzondere scherpte komt de voormelde beschouwings»wijs van de misdaad, bij onze socialisten tot uitdrukking. »Volgens hen, zijn de misdaden, eenvoudig, eene consequentie »der bestaande maatschappelijke inrichting, eene openbaring »van hare gebreken, hare ongerechtigheid. Gelijk andere on»gelijkheden onder de menschen, zoo zijn die, tusschen mis»dadigers en eerlijke lieden, enkel, door bedoelde inrichting, »teweeg gebracht, en zullen, met haar, verdwijnen. »De lie»»derlijkste, in vuil zich wentelende schoft," zoo verklaarde »onlangs de Vorwärts, »de falsaris, spitsboef, inbreker, zij allen »»zijn offers der maatschappij, en voor hen allen wordt de »»groote bevrijdingsstrijd gestreden." Individueele schuld ver»dwijnt, bij deze beschouwing, evenzeer als individueele ver»dienste, en niet de maatschappij is geroepen, om eene aan»klacht te doen tegen den misdadiger, maar deze tegen de »maatschappij. Niet gene, moet aan het kruis genageld wor-

»den, maar deze, die hem tot misdadiger gemaakt heeft" 93).

Op deze gronden, wil het mij voorkomen, dat het verdienstelijke der sociologische, boven de anthropologische richting, niet dan onder beneficie van inventaris kan worden aanvaard. In één opzicht, staat zeer zeker gene bij deze achter, en daarop doelde ik, van redmiddelen gewagende 94): in oprechtheid.

v. Liszt namelijk, ontziet zich niet, het navolgende te schrijven: »Het waardeeringsoordeel *van het volk* wordt, in »eerste lijn, niet, door de anti-sociale beteekenis der daad, »maar, door de *traditioneele individueel-ethische beschouwingen*, »bepaald. En hoe meer de wetgever doordrongen is van de »overtuiging, dat kracht en diepte van een onverduisterd, »klaar volks-rechtsbewustzijn, voor het behoud der rechtsorde »van onschatbare beteekenis zijn, — des te voorzichtiger zal »hij zich hoeden, met ruwe hand, die vastgewortelde, zedelijke »beschouwingen te verstoren, alvorens hij nieuwe op hare »plaats stellen kan. De tegenwoordig heerschende rechtelijk- »zedelijke beschouwingen des volks verlangen echter, zonder »den allergeringsten twijfel, de scheiding van misdaad en »waanzin, van tuchthuis en krankzinnigengesticht 95).

Alzoo, hoezeer »wij" wel beter weten, moet »het volk" bij zijn waan gelaten worden. Indien dit niet is, den wetgever de onwaardige rol van volksmisleider doen spelen, op de wijze, als de ingewijde priesters der oudheid, op volksvooroordeelen speculeerden, cijfere men uit, wat het dan wèl is.

Volkomen eenstemmig echter zijn de sociologische en de anthropologische richting, in het verwerpen der toerekenbaarheid, alzoo in de hanteering der straf, als beveiligingsmiddel. Mitsdien vallen beide, onder de vlijmende persiflage van Binding.

Deze luidt: »Onmiddellijk blijkt, hoe deze theorie der straf,

»als politiemaatregel, met zich zelve in tegenspraak komt, »wanneer zij, met de straf, het begaan van het misdrijf eerst »afwacht. Zoo eenigermate mogelijk, moest de maatschappij, »voor de gevaarlijke menschen beveiligd worden, alvorens, zij »gelegenheid schade te doen, gevonden hadden; en overal, »moest de straf wegvallen, waar de dader, na zijne daad, »naar zich laat voorzien, schade niet meer doen kan.

»Volwassenen en kinderen, gezonden en waanzinnigen »moesten, alsdan, in de onderstelling hunner gevaarlijkheid, »in de verschillende afdeelingen van hetzelfde beveiligingshuis, »opgesloten worden. De maat der bewaring in de veiligheids»school, de veiligheidspension, of de veiligheids-ziekeninrich»ting zou, enkel, van de mate, en den duur der gevaarlijkheid »van de bewoners, alzoo, in het bijzonder, van hunne lichaams»kracht en hunne prikkelbaarheid, afhangen.

»Geen enkel der zoogenaamde burgerlijke eererechten, mocht »voor een dier ongelukkigen verloren gaan. De moordenaar, »en de met moord dreigende, de gemeene zakkenroller, en »de bedrieglijke bankroetier zouden, onder goede bedekking, »bij de stembus verschijnen. Niets zou verhinderen, dat de »meineedige beambte, en de, wegens verkrachting, opgesloten »ambtenaar van den burgerlijken stand, onder de vereischte »voorzorgsmaatregelen, hun ambt, in de gevangenis, verder »voerden. Slechts het meest onverdedigbare vooroordeel kon »iemand weerhouden, zoodanige gentlemen de hand te druk»ken. Of zal men het deze armen doen ontgelden, dat de »maatschappij, voor hen, beeft?

»Eene menschelijke maatschappij, die ook maar ééne dezer »gematigde consequenties der vrijheidsverloochening aanne»men zou, is mij, voor het minst, evenmin bevattelijk, als »eene absolute oorzaak. Hiervoor, dat, ooit, de menschheid »op dezen trap van onverschilligheid neerzinken zou, of

»klom, tot dit verheven toppunt van vergiffenis voor allen, »— wat zeg ik? vergiffenis? er valt immers dan niets meer »te vergeven! — alzoo dit toppunt van gelijke algemeene »achting of verachting beklimmen zou, ontbreken alle aan»wijzingen.

»Maar, zelfs bij deze consequenties mogen, zoowel het »materialisme, als de praedestinatieleer, niet blijven staan.

»Immers, ingevolge hunne praemissen, bestaat er niet een »misdrijf, alzoo niet eene wetsovertreding, meer. Al, hetgeen »geschiedt, is veeleer gelijkelijk noodwendig, alzoo, gelijke»lijk wettig, alzoo, van gelijke waarde. Alles, wordt door »den wil Gods, of, door de causaliteitswet, meedoogenloos »beheerscht; die wil en deze wet sluiten iedere mogelijkheid, »van in strijd er mede te handelen, uit.

»Ingeval een menschelijke daad strijdt met de staatswet, »is zij, desniettemin, overeenkomstig die wet. Immers, de »staatswet kan slechts krachtens den goddelijken wil, of, »krachtens de causaliteitswet, werkzaam willen zijn. Een »vermogen van den mensch, om aan deze beide heerschers »zich te onttrekken, en aan de norm te gehoorzamen, is »een zinlooze onderstelling.

»De mensch kan, alzoo, niet meer *naar* deze wet, en niet »meer *tegen* deze wet handelen. Hij wordt slechts, door eene »hoogere, geweldiger macht, wier impulsies hij volgen *moet*, »aan de machtelooze staatswet voorbijgedreven, nu eens, in »de richting, in welke zij verwijst, dan weer, in eene andere, »maar steeds de hoogere wet volgend!

Wie niet moordt, gehoorzaamt deze wet; wie moordt, »handelt naar deze wet. Wie den moordenaar ongestraft »laat, laat het, krachtens de hoogere autoriteit. Wie hem »vierendeelt, hem verbrandt, hem in de mijnen zendt, of »hem met weldaden overlaadt, of hem begenadigt, brengt

»slechts de uitspraak dier wet in toepassing, juist zóó, als »de moordenaar zelf gedaan heeft.

Leidt het indeterminisme slechts tot algeheele ononder»scheidbaarheid van goed en kwaad, van geoorloofd en on»geoorloofd, dan loopen materialisme en praedeterminisme »uit, op de lijnrecht tegengestelde stelling: er bestaat slechts »een albeheerschende wet, wier overtreding onmogelijk is, »waarmede derhalve overeenstemt, al hetgeen geschiedt.

»Mogen de staten of de individuen, dwaas genoeg, be»paalde daden verbieden, of de straf verwerpen, iedere »daad en iedere straf wordt geoorloofd, ja noodzakelijk, »hierdoor, dat zij geschiedt. Alle verzuim en alle handelin»gen vormen te gader slechts eene eeuwig voortschrijdende »plichtsvervulling, zonder leemte, en zonder stoornis. De we»reld is niets dan een onmetelijk weefsel van blinde gehoor»zaamheid aan een formeele wet!

»Eerst dit verheven standpunt doet ons de zoogenaamde »ondeugden, en het zoogenaamde onrecht, in den vollen »glans van hun goed recht erkennen. En schier maakte »schaamtegevoel, wegens de hardnekkigheid van onze overoude »dwalingen, van ons zich meester, wanneer niet de erkenning »ons troosten moest, dat immers ook de dwaling, plicht, »en de logen, van gelijke waarde is, met de waarheid 96)!"

In *dit* vaarwater is v. Liszt verzeild geraakt. Men kan zich voorstellen de sensatie, die zijne oorlogsverklaring aan de klassieke school maakte. Uiting daaraan werd gegeven, in het bijzonder, door twee harer gezaghebbende, overigens jegens hervorming, gansch niet onvriendelijk gezinde, woordvoerders, in nadrukkelijke protesten.

Het eerste, is van v. Calker, die een betoog, aan dit punt gewijd, besluit met de woorden: »De grondpijlers van den »bouw onzer wetenschap, staan nog veilig en vast; ook in

»de toekomst, zal de strafrechtswetenschap vasthouden aan »de, door de rechtelijk-zedelijke overtuigingen des volks »geeischte, scheiding van misdaad en waanzin, en het be»grip der toerekeningsvatbaarheid zal, ook in het vervolg, »gelijk tot nu toe, de grenslijn te leveren hebben, tusschen »tuchthuis en krankzinnigengesticht" 97).

Het tweede, is van Lammasch, die het navolgend vonnis velt over de strekking der rede van v. Liszt: »Naar mijne »overtuiging, en wel mede naar die der ambtgenooten, welke, »evenals ik, ten gevolge dezer rede, uit de internationale »criminalistische vereeniging zijn uitgetreden, zou de ver»werkelijking dezer beschouwingen [van Liszt], aan de »straf" »iedere psychische werkzaamheid voor derden, iedere ver»zoenende terugwerking op den gelaedeerde, ieder ethisch »bestaansrecht, iederen, in volksovertuiging gewortelden grond»slag, en iederen metaphysischen achtergrond onttrekken" 98).

Uit het vorenstaande is gebleken, dat het waarlijk niet kleinigheden zijn, die, door de »nieuwe richtingen" al te gader, worden belaagd, noch kleinigheden, welke de klassieke strafrechtsschool, in haar onderlaag en uitgangspunt: de toerekenbaarheid, te behouden heeft, en — want het wordt meer dan tijd! — met heiligen ernst, en onverpoosde krachtsinspanning, verdedigen moet 99).

Door niet minder dan *vier* stroomingen, wordt zij bedreigd, die ik kortelijk aanwijs als: *de materialistische*, *de pseudomedische*, *de socialistische* en *de sociologische*.

a. *de materialistische.*

Haeckel geeft het volgend tafereel van onze rechtspleging: »Beginnen wij onze beschouwing met de justitie, het »fun»damentum regnorum". Niemand zal kunnen beweren, dat

»haar tegenwoordige toestand, met onze voortgeschreden »erkenning van den mensch, en van de wereld, in overeen- »stemming is. Niet een week gaat voorbij, waarin wij niet »van rechterlijke vonnissen lezen, waarover »het gezonde »menschenverstand" bedenkelijk het hoofd schudt; vele be- »slissingen van onze hoogere en lagere gerechtshoven schij- »nen vlakweg onbegrijpelijk. Wij laten, bij de behandeling »van dit »wereldraadsel", geheel buiten rekening, dat, in »vele moderne staten, — trots de op het papier gedrukte »grondwet, — alsnog feitelijk, het absolutisme heerscht, en »dat vele »mannen des rechts" niet, volgens eerlijke over- »tuiging, oordeel vellen, maar, overeenkomstig den »hoogeren »mensch, in maatgevende stelling". Wij nemen veeleer aan, »dat de meeste rechters en pleitbezorgers, naar beste geweten, »oordeelen, en enkel, menschelijk, dwalen. Alsdan, worden »wel de meeste dwalingen verklaard, door gebrekkige vorming.

»Wel is waar, is men vaak van meening, dat juist de »juristen de hoogste ontwikkeling bezitten; immers juist »deswege worden zij, bij de bezetting der meest onderschei- »den ambten, voorgetrokken. Intusschen, deze hooggeroemde »»juridische ontwikkeling" is, grootendeels, eene zuiver *for- »meele*, niet reëele. Het eigenlijke hoofdobject hunner werk- »zaamheid, het menschelijk organisme, en zijne gewichtigste »functie, de ziel, leeren onze juristen, slechts oppervlakkig, »kennen; dit bewijzen b. v. de wonderlijke meeningen, nopens »»wilsvrijheid, verantwoording", enz., welke wij dagelijks »ontmoeten.

»Toen ik eens, eenen jurist van beteekenis, verzekerde, »dat de nietige, kogelvormige eicel, waaruit ieder mensch »zich ontwikkelt, levend is, evenzeer met leven begaafd, als »het embryo van twee, of zeven, of negen maanden, vond »ik slechts een ongeloovigen glimlach. Den meesten studenten

»in de rechtsgeleerdheid, valt het in het geheel niet in, »*anthropologie*, *psychologie*, en *ontwikkelingsgeschiedenis* te be- »oefenen, de eerste voorwaarden voor juiste beoordeeling »van het menschelijk wezen.

»Wel is waar hebben zij, daartoe, ook den tijd niet; deze »wordt, helaas, maar al te zeer, door de grondige studie van »bier en wijn, zoowel als, door het »veredelend" vechtwezen, »verbruikt; het restant van den kostbaren studie-tijd is echter »noodzakelijk, om de honderden van paragrafen der wet- »boeken te leeren, waarvan de kennis, den jurist, tot alle »mogelijke stellingen in den hedendaagschen cultuurstaat, »geschikt maakt" 100).

Aldus, de heraut van het materialisme, over het »wonderlijke" denkbeeld van verantwoordelijkheid. Vóór en na hem, dezelfde, tallooze malen weersproken, volstrekt ongestaafde, volmaakt hypothetische beweringen, rechtstreeks leidend naar het vulgaire determinisme, dat, zijnerzijds, aan de straf, als beveiligingsmiddel, het aanzijn schenkt.

Ik kies twee voorbeelden.

A. M. Cless ziet het wezen der straf in: »vrijheidsonttrek- »king, of nadeel beletten, of onschadelijk maken". Waarom? »De nieuwere natuurvorschers stemmen allen hierin overeen, »dat men de, in de grauwe schorslagen der hersenhalfronden »opgehoopte, tallooze gangliencellen, als de zenuwcentra voor »voorstellingswerkzaamheid aan te merken heeft".

Op de tegenspraak, wordt niet gelet: »Enkel een fana- »tieke, onwetenschappelijke haat kan tegen eene zoodanige »materializeering der gedachte optreden" 101).

Dit geschrift is, door Büchner, van eene voorrede voorzien. De schrijver van: Kracht en Stof, vond er, natuurlijk, zijne gading in.

E. G. Spaulding vindt het ganschelijk niet: »paradox, te

gelooven — dat materie denkt". Daaruit vloeit dan voort: »het psychische is, door de chemisch-physische voorvallen »van het hersenschorsgebied, bepaald" 102).

Dit werk is het uitvloeisel van het seminarium van B. Erdmann, die er evenwel een zeer nadrukkelijk: *cave* vóór schreef.

Genoeg, ten betooge, dat de klassieke strafrechtsschool, in het materialisme, een verwoeden tegenstander te bestrijden heeft.

b. *de pseudo-medische.*

Hoe een gezaghebbend psychiater, die zijner verantwoordelijkheid, zijner taak, en harer grens zich bewust is, oordeelt, verneme men van C. Winkler in de uitspraak: »Geen geneeskundige zal ooit weten of iemand zijn wil kan bepalen, het »vraagstuk, eeuwenoud, naar het liberum arbitrium zal hij »niet oplossen" 103).

Naar men weet, is onze »anthropologie", niet slechts op dit punt, — haar hoek- en sluitsteen — vlugger bij de hand, maar even vaardig om misdadiger en krankzinnige op ééne lijn te stellen.

Te dien aanzien, schijnen de heeren nog slechts te verschillen, in de — formuleering.

Het blijkt dat, ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Ned. Vereeniging voor Psychiatrie, vermoedelijk als feestgave, haar, door Dr. van Andel, de navolgende »definitie van krankzinnigheid" is aangeboden: »krankzinnig is hij, die »ten gevolge van gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke storing »zijner verstandelijke vermogens niet in staat is zich zelven »te leiden of de rechten van anderen te eerbiedigen".

Tegen deze bepaling, komt de heer Wijsman op. Niet ten onrechte, op zich zelf. In de bepaling, is overgenomen de

aanduiding van art. 37 Strfw.: »gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke storing der verstandelijke vermogens". Die woorden zijn *dáár* niet zinledig of onbegrijpelijk, gelijk de heer Wijsman de goedheid had op te merken. Integendeel. Zij drukken, met mathematische juistheid uit, kenmerk, omvang, en grens van het begrip, waarvan *de concrete inhoud, aan* deskundigen gevraagd, en *door* deskundigen geleverd moet worden. Meer, kan de strafwet niet doen, noch behoeft zij te doen.

Gaan nu echter die deskundigen, des gevraagd, de eigen woorden terugkaatsen, dan krijgen wij een allerliefst raketspel, maar voorlichting erlangen wij niet. Het schijnt Dr. van Andel niet ingevallen te zijn, dat hij, bepalend, in den wets-*vorm*, een *inhoud* te gieten had, met dien vorm overeenstemmend. Zegt de wet: inbreker is, wie een deur intrapt, dan moet de begripsinhoud: van deur, aliunde, worden aangevuld. Gaat men nu, over dien begripsinhoud sprekend, zeggen: deur is, wat tot inbraak zich leent, dan zijn wij: gros Jean comme devant.

Terecht alzoo, komt Dr. Wijsman op, tegen eene zoo vluchtige definitie. Hij zelf echter, geeft haar nog wonderlijker. De vraag namelijk: »wie is, uit een maatschappelijk oogpunt, »krankzinnig?" beantwoordt hij, als volgt: »Een ieder, die »handelend volgens overtuiging en beste weten, daden ver»richt schadelijk voor de lichamelijke of stoffelijke belangen »van het algemeen, hemzelf, dergenen die aan zijn zorgen »zijn toevertrouwd, of van derden" 104).

Men geve zich eens terdege rekenschap van hetgeen, hier, uit de milde dreven van het Lago Maggiore, ons is toegewaaid. Als dit psychiatrische wijsheid is, dan behoede ons de Hemel, in zijne genadige goedheid, voor psychiatrische dwaasheid!

Ik laat daar, dat »overtuiging en beste weten", hier, al in zeer vreemd gezelschap verdwaald zijn geraakt. Tot dusver

dachten wij, dat om iets dergelijks te koesteren of te hebben, men *compos mentis*, niet *demens* zijn moest.

Doch, *de algemeenheid!* Zou de schrijver wel willen gelooven, dat — met uitzondering van hemzelf natuurlijk — naar diên maatstaf, heel de bevolking van ons land zoowat, als gek, kan worden gerubriceerd. Ik stuur mijn jongen uit, om een luchtje te scheppen, en hij vat een kou. Moet ik nu in een gesticht?

Men zal dus te lezen hebben: *opzettelijk* daden verricht enz. Maar *opzet* onderstelt: *overleg*, en overleg onderstelt: *toerekenbaarheid*. Naardien echter, zooals wij weten, niemand toerekenbaar is, krijgen wij: ieder is krankzinnig, die schadelijke daden verricht. Daarmede, wordt én ons civielrecht, én ons strafrecht belangrijk vereenvoudigd.

Aan het dictum der civiele vonnissen, zal moeten worden toegevoegd: verklaart den (in het ongelijk gestelden) eischer, of gedaagde, gek, en gelast zijne overbrenging.

Krachtens de strafvonnissen echter, alsdan bestaande in straf, als beveiligingsmiddel, zullen wij, beurtelings, de wacht moeten houden. Aldus Wundt: »Is het de taak der straf»justitie, al die personen, die, door neiging tot misdadige »handelingen, onvoorzichtigheid uit gewoonte, hang tot drink»zucht, geestelijke stoornis en dergelijke, naar zich voorzien »laat, gevaarlijk kunnen worden, onschadelijk te maken, dan »kan, onmiddellijk, de bevolking van een land in twee helf»den zich splitsen: in eene, die achter slot en grendel zit, »en in eene andere, die haar bewaakt" 105).

Denkt men, hier, niet onwillekeurig aan Lessing?: »Wer bei gewissen Dingen sein Verstand nicht verliert hat keins"?

c. *de socialistische.*

Hierbij, dient iets uitvoeriger te worden stilgestaan, om de ideeën-verbindingen, en hare nietige schijngronden bloot te leggen.

Onlangs is, ten onzent, opgetreden Mevr. C. Huygens, met een geschrift 106), dat het tweeledige doel heeft, Bernstein's afval van het Marxisme te kastijden, en een principieelen bodem te leveren, waarop laatstgemeld evangelie verder tieren en gedijen kan.

Dienovereenkomstig zweert de schrijfster bij de grondwet van Marx 107), hetgeen haar niet verhindert om, komt het haar gelegen, woorden en zin daarvan te vervalschen (blz. 103, 112, 121).

Zij noemt: »dualistisch", al wat niet is materialistisch (blz. 18, 91, 93), en den wil, afhankelijk van de omgeving (blz. 104).

Zij materialiseert Spinoza, wiens pantheïsme zij opvat en vertolkt, als materialistisch monisme, ten einde daarop de gesloten natuurcausaliteit te doen steunen (blz. 9).

Zij neemt Kant, wat zijne critische methode betreft, *in zijn tijd* (de cursiveering is niet van mij), goedig, in bescherming (blz. 125), doch corrigeert hem met een: »hadde" (bl. 128). Wat er volgt op dit »hadde", is het overdrukken niet waard.

Zij noemt Kant's Kritik der praktischen Vernunft: »een »metaphysisch droombeeld" (blz. 131); dicht hem eene valsche teleologie of doelleer toe (blz. 125, 135), en verplettert zijne philosophie als »uitgeleefd" (blz. 134).

Zij neemt, vervolgens, de Neo-Kantianen onder handen (blz. 14, 16, 115, 116, 117, 118, 119), die zij, zonder vorm van proces, afmaakt, als begaafd met »algeheele onbewustheid", en later misschien zullende beseffen, hun »parasitisch doen" (blz. 14, 16, 115, 116).

Zij legt Darwin's teeltkeus ten grondslag aan de »krachts-vorming van den arbeidsreus" (blz. 85), en meent, in één adem, dat die theorie, ook in de toekomst, klassenstrijd enkel maar »*schijnt* te wettigen" (blz. 78).

Zij verklaart, dat Darwin zegt en aantoont: »dat wat hij »openbaarde aangaande het ontstaan der soorten, aangaande »de langzame, geleidelijke ontwikkeling, niet alleen van de »organen, maar ook aangaande de geestelijke vermogens, »evenzoo gelden moet voor de menschensoort" (blz. 25).

Zij verkondigt, dat Marx, voor de cultuurmenschheid, Darwin voortzet (blz. 77, 105, 125).

Zij meent, dat »én de natuurschepselen, én de cultuur-»menschheid, onderworpen zijn aan de alles beheerschende »natuurwetten" (blz. 125).

Zij fulmineert tegen elk en een iegelijk, die de arbeiders-beweging, ethisch, rechtvaardigt, en niet, natuurwetenschap-pelijk, d. i. als noodwendig en onontwijkbaar verschijnsel, opvat (blz. 96, 115, 118, 120, 124, 140).

Zij ziet laag neer op »utopistische concepties" en »plan-matige omvorming" (blz. 124), uitvloeisels van Kant's zeden-leer. Het moet of kan gaan, met geweld, verklaart deze amazone (blz. 85), waarna philantropie en toynbee-werk kunnen opdoeken (blz. 142).

Zij slingert de gebruikelijke banbliksems tegen de bourgeois-klassen-ideologen, »de, het burger gezag dienende en huldi-»gende, officieele wetenschap", waartoe zij Spencer, Huxley, Haeckel rekent, zoodra dezen zich verstouten gevolgtrekkin-gen te maken, die haar niet aanstaan (blz. 20, 21, 24, 54, 113, 138).

Zij acht eindelijk Marx: grondlegger van »de nieuwe richting der strafrechte[r]lijke wetenschap" (blz. 98), welke taak Kant op zich had *kunnen* nemen, indien zijn geestelijk

oog maar de scherpte van dat der schrijfster had gehad (blz. 129), noemt, op gezag van Haeckel, »de strafrechte[r]-»lijke wetenschap, zóó als zij nog in onze ideologisch ge-»stemde samenlevingen in eere is", eene »afzichtelijke parodie" (blz. 105), verwacht van »de komende productie-periode" herleving van het »strafrecht" — wanneer dat in zijn »nieuwe vormen nog »strafrecht" zal kunnen heeten" (blz. 109), en bedoelt: dat »door een latere samenleving, voor »den misdadiger, of anti-sociale individu, of den abnormaal »aangelegde, geen verfijnde *straf* meer zal worden uitge-»dacht, maar een behandeling of verpleging, die hem zelf »en de gemeenschap ten goede komt" (blz. 147).

Mijn oordeel over dit werk kan kort zijn.

Men is vervuld van brandende schaamte, dat zooveel stupende onwetendheid, zich parende aan grenzenlooze aanmatiging, in het daglicht zich waagt. Welk laag peil van weerstandsvermogen bij den lezer moet, daarbij, wel, ondersteld zijn!

De zaak is deze:

Kant heeft, de elementen van ons kenvermogen ontledend, aan *de* ervaring, d. i. aan *alle* ervaring, zij moge natuurwetenschappelijk of cultuurhistorisch zijn, haar gebied, en haar onverzettelijke grens gesteld, alsmede, in *tijd* en *ruimte* de denkvormen aangewezen, waarvan wij ons niet *kunnen* ontdoen. Das Subject kann nicht über sich selbst hinaus. Dit convenieert noch pantheïsten, noch naturalisten, die het ervaringsterrein, *als geheel,* door fantastische constructies, overschrijden.

Kant heeft, in zijne Redecritiek, voor eens en voor altoos, het primaat van den geest, boven de stof, gevestigd. Daarin, ligt de beteekenis van het »terug naar Kant", dat allerwege weerklinkt. Dit convenieert materialisten van Haeckel's slag

niet. Dus ontwijden zij Spinoza, door hun gezelschap, en materialiseeren diens wijsgeerig determinisme, ten einde er hun vulgair determinisme — de gesloten natuurcausaliteit — op te enten.

Kant is, met de zienersgave, den heros eigen, voorlooper en wegbereider van de *evolutieleer*. Dit is zóó waar, dat F. Schultze een boekdeel, van niet minder dan 269 bladzijden, samenstelt uit Kant's eigen bewoordingen, om te toonen: »hoe de gedachte der hedendaagsche ontwikkelingsleer, in »het hoofd van onzen grootsten wijsgeer, Immanuel Kant, »bereids 108) ontstaan is, en naar geboorte worstelt".

Dit convenieert de aanhangers van Marx niet. Van dezen laatste immers, moet zijn uitgegaan de ontdekking, welke, op de cultuurmenschheid, Darwin's hypothese — de teeltkeus — *overbrengt*. Zij rekenen er op, dat de ideeënvervalsching, welke hier plaats grijpt, onopgemerkt voorbijgaan, of door hun rumoer overschaduwd zal worden. Die ideeënvervalsching bestaat hierin, dat én Darwin, van bedoelde *overbrenging* niets weten wil, én, zijnerzijds, bij Kant zich aansluit 109).

Kant is padaanwijzer voor het *verstandige* socialisme, door zijn ethischen regel: Niemand zij u, enkel, middel, ieder, tevens, doel. Dit convenieert de geweldpredikers niet. Zij beijveren zich mitsdien, Darwin's bedoelingen vervalschend, over te nemen, dat de Ethica is ontstaan uit het sociale instinct. Alsof zij, en hare loutering, door den mensch, daardoor, iets minder, en geweld begeerlijker ware 110)!

Kant verzoent het mechanisch natuuronderzoek, wat het nasporen der *bijzonderheden* betreft, met het architectonisch-teleologisch begrip *voor het geheel* 111). Dit convenieert de materialistische monisten niet, wier-doel juist is, de scheidslijn tusschen *verschijnsel* en *wezen* omver te halen.

De schrijfster nu, *die nooit een oog in Kant gehad heeft*,

dus, in zijn gedachtenwereld, volkomen vreemdelinge is, behelpt zich met een paar noties, in, de hemel weet welk, kinderleerboek opgedoken. Het is, haar, ook niet te doen om Kant, dien zij niet kent, noch om Haeckel, dien zij, al afschrijvende: »bourgeois-darwinist" noemt (blz. 54), noch om objectieve wetenschap, maar om fanatische propaganda, ten behoeve van Marx, en het opzweepen van hartstochten, ter bate van het, zoo noodig, gewelddadig socialisme.

Dit nu is *hare* zaak. Zoodra zij echter, aan dit verfoeilijk bedrijf, een wetenschappelijken glimp tracht te geven, door geëerbiedigde namen te bezoedelen, en loutere ideeën te verdonkeremanen, is ontmaskering, hoe onverkwikkelijk, hoezeer tijdverlies, en den Moriaan gewasschen, plicht.

Twee punten echter, mogen de aandacht niet ontgaan. Te weten, dat de socialistische leer:

1°) schijnbaar leunend op Spinoza, *zijn* determinisme, in *haar* determinisme (de gesloten natuurcausaliteit), verkeert;

2°) de straf, zoo zij haar al erkent, gelijk reeds door Merkel werd medegedeeld 113), als beveiligingsmiddel, nastreeft.

Ik zeide zooeven, dat de schrijfster, nooit, een oog in Kant gehad heeft. Het mathematische bewijs, daarvan, is te leveren.

Vooreerst, het waas van goelijke verwaardiging en meesterschap aannemend, zegt zij, niet te wraken de piëteit jegens Kant: »ook al voerde hij enkelen zijner volgelingen, »o. a. Berkely, tot bedenkelijke uitersten" (blz. 126).

Hier, teekent alles, tot zelfs de spelfout in Berkeley's naam.

Deze (1685—1753), zou zijn *een volgeling* van Kant (1724—1804)!

Hij zou tot *bedenkelijke uitersten* zijn, gevoerd *door* Kant! — alsof zij ze kende, die uitersten!

Verward te worden met zijn voorganger Berkeley, dien hij, onophoudelijk, bestrijdt, noemt Kant: »eene onvergeef-»lijke, en bijna opzettelijke misvatting" 114). Hij noemt zijn eigen critisch idealisme: »juist het tegendeel" van Berkeley's phenomenalisme 115). Nu vat men, in één slag, én het meesterschap, én de competentie der schrijfster.

Ten tweede, levert zij eene correctie op Kant, die met: »hadde" aanvangt (blz. 128). Die correctie werkt op iederen, ook maar half of kwart deskundige, zoo overweldigend en onbedaarlijk lachwekkend, dat men voor kluchtschrijfster in de wieg moet zijn gelegd, om, met stalen voorhoofd, dien blanken waanzin, voor ernst, te kunnen uitgeven.

Ten derde. Haeckel schrijft: »De merkwaardige § 79 van »de Kritik der Urteilskraft, heeft den kenmerkenden titel" 116). Haeckel is mis. Niet § 79, maar § 80 draagt den, door hem bedoelden, titel. De schrijfster — voor wie het een en het ander böhmische Dörfer zijn, — vertaalt de plaats bij Haeckel, verzwijgt echter de bladzijde, neemt natuurlijk de fout over, en spreekt, kloekmoedig, van: »de merkwaardige *alinea* 79"! (blz. 130). Men denke zich eene plaats in Kant's critiek, nader aangeduid, als *alinea*! Zeide ik niet, dat ons boertig tooneel, in de schrijfster, noode, een steunpilaar mist?

Ten vierde. Als slotsom van een nauwlettend onderzoek naar Kant's teleologie, schrijft A. Stadler: »Kant's ethisch-»teleologische beschouwing maakt, met één slag, onmogelijk, »al de lagere, kinderlijk-anthropomorphistische voorstellingen, »welke het lust, iedere inrichting der natuur, tot het be-»hagen, en het voordeel des menschen te vertolken" 117). De schrijfster nu, die van toeten noch blazen weet, waant, dat Kant zoodanige doelleer predikt, als juist hij vernietigt. En, — zij berispt hem deswege, »nu er een nieuwe *bewust-»heid* (de cursiveering is niet van mij), »voor den cultuur-

»mensch aanbreekt" (blz. 133). Waarin bestaat die bewustheid? »Hierin", zegt de schrijfster, »het weten, dat het be»wustzijn of het denkleven tot dezelfde orde van verschijnselen »behoort, als het allerprimitiefst reageeren op een prikkel »van het laagst georganiseerde eencellige wezen, dit weten, »deel uitmakend van de evolutie-theorie, heeft voor altijd »het profetendom opgeheven" (blz. 133, 125).

Er staat: *het weten!* Arme Du Bois-Reymond, die, juist op dit punt, aan zijn »ignoramus", een »ignorabimus" toevoegde, hetgeen hem, den toorn van Haeckel op den hals haalde! Nu het niet-weten der schrijfster, met betrekking tot Kant, is aangetoond, over dit: »weten", een woord.

Naar wij zagen, wil de schrijfster de theorie van Darwin, klakkeloos, op »de cultuurmenschheid" overgebracht zien. Met die theorie, opereert en manoeuvreert zij, als ware de leer een muurvast, onweersproken, wetenschappelijk gemeengoed. Hoe staat het daarmede?

Laat ons, hierover, hooren den directeur van het anatomische-biologische instituut te Berlijn, O. Hertwig 118).

Als veroveringen (Errungenschaften) der biologie, in de 19e eeuw, noemt hij:

1⁰) de cellen- en protoplasmatheorie (blz. 5);

2⁰) de ontdekking van de wereld der micro-organismen (blz. 7);

3⁰) de leer; omne vivum e vivo, met haren tegenhanger: omnis cellula e cellula (blz. 9);

Hier echter, als ware het voor den drempel geplaatst, verklaart hij: »In het algemeen, kan men zeggen, is, trots »alle vorderingen der wetenschap, de klove, tusschen de met »leven begaafde, en de levenlooze natuur, in stede van »gaandeweg gedempt te worden, veeleer dieper en breeder »geworden" (blz. 9). Dit ziet er bedenkelijk genoeg uit voor:

»*het weten*" van de schrijfster. Dit »weten" echter maakt deel uit van de »evolutie-theorie", gelijk in de zooeven afgeschreven plaats (blz. 133), te lezen staat. Ook daarover, laat Hertwig zich niet onbetuigd.

Het evolutie-begrip bergt in zich, twee vragen, die wel terdege onderscheiden moeten worden. De vraag namelijk, — de kunsttermen van Haeckel bezigend, — naar:

a de ontogenie, d. w. z. de individueele ontwikkeling van het organisme, van het ei af, tot den dood toe;

b de phylogenie, d. w. z. de wijze, waarop het plantaardige en dierlijke organisme, *als reeks*, op natuurlijken weg is ontstaan (blz. 11).

»Alleen de *eerste* vraag, is toegankelijk voor een recht»streeksch wetenschappelijk onderzoek" (blz. 11). »Daaren»tegen bewegen wij ons in het rijk der hypothesen, met de »tweede vraag" (blz. 12).

Hier, op het gebied der tweede vraag, hebben, eerst Lamarck, daarna Darwin, die in Haeckel een apostel vond, hunne plaats. »In het geheim, hoe nieuwe soorten van or»ganismen ontstaan, meende men, thans, door de ontdekking »der »ware vormingsoorzaken", gelukkig te zijn binnenge»drongen, en voor de descendie-theorie, de verklaring, in de »selectie-theorie gevonden te hebben. Strijd om het bestaan, »keuze van het passende, natuurlijke teeltkeus, werden de »formules, waardoor het organismenrijk zich zou laten ver»klaren (blz. 13).

En de slotsom?

»Terwijl Weissman (ultradarwinist), de almacht der na»tuurteelt verkondigde, zag hij zich, tegelijkertijd, genood»zaakt, te bekennen: »wij kunnen het bewijs, dat eene be»»paalde aanpassing, door natuurteelt ontstaan is, gemeen»»lijk niet leveren". Dat wil niets anders zeggen, dan, wij

»weten, in waarheid, niets van het oorzakencomplex, dat het »bepaalde verschijnsel heeft te voorschijn gebracht" (blz. 15).

Verder: »Al zou de hypothese van Darwin [de teeltkeus] »ook weggevaagd worden, de ontwikkelingsleer [de onto»genie, ontwikkeling naar de morphologische zijde], zou nog »blijven staan, waar zij staat" (blz. 15).

Eindelijk, geeft hij, op het voetspoor van Du Bois-Reymond, den nekslag aan den waan, als zou het mechanische (materialistische) standpunt voldoende zijn, om de levensverschijnselen te begrijpen: »Even ongerechtvaardigd als het »vitalisme, is het mechanische dogma, dat het leven, met »al zijne ingewikkelde verschijnselen, niets anders zijn zou, »dan een chemisch-physisch probleem" (blz. 24).

Van dezelfde meening, is Nägeli, die verklaart: »dat de »natuur, in hare eenvoudiger, anorganische verschijnselen, »aan het natuuronderzoek dezelfde zwarigheden biedt, als »bij de vraag, naar het tot stand komen der gewaarwording, »en het bewustzijn, uit materieële oorzaken" (blz. 28).

Aldus, staat het met de fundamenteele begrippen der biologische natuurwetenschappen, die ignoranten, als pasklaar gemaakte formules, hanteeren, ten einde ze over te brengen op »de cultuurmenschheid", en, straks, de verst reikende gevolgen, er aan vast te knoopen.

Vanwaar, die wanverhouding tusschen socialistische hallucinaties, en de bedachtzame uitingen der mannen van wetenschap? Het antwoord der schrijfster ligt voor de hand. Du Bois-Reymond, Hertwig, Nägeli, Spencer, Huxley, e tutti quanti, al te gader: »burger-biologen, wier gezichtseinder, »door klassenopvoeding, is beperkt, en wier oprechtheid, »door klassen-belang, is verdacht" (blz. 54).

Deerniswaarde bekrompenheid en nog deerniswaarder fanatisme! Éène opmerking slechts. De schrijfster gewaagt

van »vermakelijke onkunde", »armzalige toerusting" (blz. 91), en »ondenkbare oppervlakkigheid" (blz. 98), — alles aan het adres van Bernstein. Zij zal het niet willen gelooven, maar indien deze haar hoorde, hij zou glimlachend haar kunnen toevoegen: medica, cura te ipsam.

d. *de sociologische.*

Met deze, bedoel ik niet onze »sociologie", van onze »anthropologie" de waardige gezellin.

Materialistisch is die sociologie, zoo goed als de beste. Wij vernemen: »Het inzicht is eindelijk ontstaan, dat de »ergste misdadiger geen spontane, soevereine duivel is, maar »een produkt van herediteit, variatie en omgeving (in rui»men zin), precies evenzoo goed, als Loyola en Drumont, »of de beste mensch, die(n) we kennen, en dat iedere daad »de onafwendbare resultante van het geheele aangeboren »karakter, met de geheele omgeving (de individueele ge»schiedenis, de inwerkende prikkels, de »preventive checks", »etc.), is, wederom, de mooiste daad evengoed als de laagste".

Verder, ontleent zij aan Haeckel diens uitvaren tegen de juristen, vergetend: quod licet Jovi, non licet bovi. Zij zegt: »Vertraagd wordt die uiterst langzame ontwikkeling »door het feit, dat zij toevertrouwd is aan de juristen, die »niet veel beter geestesvoedsel krijgen, dan de zoete melk »der traditie. Een medicus, een natuurvorscher, schudden »de dwaasheden der klassieke opleiding gauw van zich af, »maar de jurist wordt dadelijk weer in het romeinsche recht »gedompeld, en dat blijft hem dan verder aankleven.

»Zijn heele levenstaak zal zijn, de verhoudingen van men»schen te regelen, maar het eenig laboratorium, waar hem »de mensch gedemonstreerd wordt, is de Kroeg, van de

»menschelijke verhoudingen, leert hij alleen de ekonomische »eenigszins wetenschappelijk kennen, zijn eigenlijke opleiding »bestaat in het van buiten leeren van reglementen, en van »commentaren daarop. Geen wonder, dat hij de nieuwe »opvattingen niet begrijpt, en koel tegenover alle hervor»mingsplannen staat; zijn leus is, niet verbeteren en ge»nezen, maar regelen, liefst naar voorvaderlijke regle»menten" 119).

Dergelijk paroxysme acht ik de bespreking niet waard:

Non ragionam di lor, ma guarda e passa [120]).

In de eerste plaats, behoort, hier, de aandacht te worden gevestigd, op het uitnemende werk van P. Barth. Niet zoozeer, om de eigenlijk sociologische beteekenis daarvan, die zeer groot is, doch, met de wijsbegeerte der geschiedenis zich dekt, als wel, om het ondubbelzinnig uitgesproken, en volgehouden standpunt des schrijvers.

Het verwijt van Barth, aan Spencer, is, dat des laatsten materialistisch monisme, de tegenstelling: tusschen »natuur", en »geest" uit het oog verliest. »Intusschen," zegt Barth, »is deze tegenstelling — geheel onafhankelijk van alle meta»physica, — een onloochenbaar feit der ervaring. Een »harer wortelen, en harer eenvoudigste verschijningsvormen, »is de tegenstelling: tusschen *associatief* en *apperceptief* »denken.

»Het beloop van het eerste is, natuurlijk, bepaald, door »de toevalligheden van het binnentreden der voorstellingen, »in het bewustzijn; het beloop van het laatste richt zich »naar den inhoud der voorstellingen, en brengt verbindingen »daarvan teweeg, die, met de natuurlijke verbindingen, in »tegenspraak zijn.

»Beide zullen, in de toekomst, wellicht, onder eene alge-

»meene wet gerangschikt worden, leden alzoo worden van eene »disjunctieve reeks, altoos echter, zullen zij de verst uiteen »liggende eindleden, van deze reeks, vormen. Nietig, in de »kiem der beide weefsels, is hun tegenstelling, in de laatste »consequenties, zoo groot, als de tegenstelling: tusschen *droom* »en *wetenschap*".

Men gevoelt, wat het beteekent, wanneer men, der sociologie, de fundamenteele onderscheiding: tusschen *associatief* en *apperceptief* denken, tot grondslag geeft. Volgens Barth, »moet, tusschen het laatstgemelde en het associatieve, eene »scherpe grenslijn getrokken worden: de scheidslijn tusschen »twee werelden, want, aan de eene zijde, ligt de natuur, »en hetgeen, aan den mensch, natuurlijk is, aan den anderen »kant, al zijne scheppingen, een voortdurend wassend, nieuw »universum".

De onvruchtbaarheid van Spencer's arbeid hangt samen, met de verwaarloozing dezer onderscheiding. »Hoe anders, »zou het zijn, wanneer de Engelsche philosoof, slechts op »ééne plaats wellicht, door onderscheiding van het associa»tieve, en het logische denken, het dualisme der werkelijk»heid erkend, en slechts, door eene hoogere eenheid, niet »door een valsch, gelijkmakend monisme, had getracht te »overwinnen" 121).

Hetzelfde verwijt, kan aan de overwegende meerderheid der sociologen gedaan worden, om de eenvoudige reden, dat zij er prijs op stellen, bij de *biologie* ter school te gaan, eene methode, die het hun behaagt »organisch" te heeten 122).

De voorzitter van het derde internationale sociologische congres, in 1897, te Parijs, gehouden, P. v. Lilienfeld, laat op dit punt niet den minsten twijfel: »De aanhangers der »organische methode op sociologisch gebied, of de »organi»schen", gelijk zij thans, door eenige sociologen, genoemd

»worden, hebben het zich tot taak gesteld, den samenhang, »tusschen de natuurkunde en de sociale wetenschappen, »aan te toonen, zoowel, als de eenzelvigheid der wet- »matigheid in de natuur, en in de menschelijke maatschappij »te bewijzen.

»Naardien, in iedere wetenschap, het meer menigvuldige »en meer ingewikkelde, uit het meer eenvoudige, verklaard »wordt, moesten ook de »organischen" den vasten bodem, »tot opbouw van hun wetenschappelijk stelsel, in de meest »nabij liggende gebieden der biologie, en der positieve psy- »chologie zoeken.

»Gelijk de laatste, op den grondslag der physiologie, deze, »op den grondslag der chemie, deze, op de mechanica op- »getrokken zijn geworden, moesten ook de biologie en de »positieve psychologie den ondergrond, voor den opbouw der »sociologie, leveren. De inductieve methode zou, als leidraad, »ter vergelijking der maatschappelijke organismen, met de »natuurlijke, dienen. De beroemde physioloog Johannes Müller »verdedigde de stelling: Psychologus nemo nisi Physiologus. »De »organischen" zetten deze uitspraak om, in de stelling: »sociologus nemo, nisi biologus" 123).

Deze aansluiting aan de biologie beteekent, kort en goed, dat Darwin's heuristische hypothesen: strijd om het bestaan, teeltkeus, overleving van den meest geschikte — *tegen diens bedoeling, en ondanks diens protest,* — vierkant, worden overgebracht, op de menschelijke maatschappij. Van hieruit, worden dan verschillende wegen bewandeld, òf ter verklaring, òf ter begunstiging van den klassenstrijd. In breeden omtrek, valt te onderscheiden, tusschen hen, die, bij hunne aanwijzing der »natuurwetten", waaraan de menschelijke maatschappij onderworpen zijn zou, meer op de samenleving als geheel (het *sociale* standpunt), en hen, die meer

op bepaalde lagen der samenleving (het *individualistische* standpunt), het oog vestigen.

Aan allen gemeenzaam, is echter de materialistische grondslag, en de vaardigheid, waarmede zij, hypothesen op hypothesen stapelend, het gebouw hunner luchtverheveling, in een ommezien, u voor oogen tooveren. Ieder hunner is een slotenmaker, die u belooft recht verstand van, en juist inzicht in het geschiedkundig gebeuren, rugwaarts en voorwaarts, mits ge daartoe maar *zijn* sleutel bezigt. Dat, daarbij, wel eens niet onvermakelijke botsingen voorkomen, is natuurlijk.

Hooren wij Kidd: »Het levensbeginsel (des menschen), »ontdaan van al den technischen omhaal, waarmede de bio»logische wetenschap het omgeven heeft, kan, kortelijk, wor»den bepaald, als de wet van den achteruitgang. Behalve »wanneer men aan ééne voorwaarde voldoet, schijnt de in»haerente strekking van alle hoogere levensvormen te zijn, »in de richting van achteruitgang en ontaarding. Er is »slechts één weg, naar allen schijn, waarop deze strekking »ooit in toom gehouden worden kon, namelijk, doordien er »voorwaarden werden geschapen, waarin de teeltkeus zich »kan doen gelden, en iedere vorm in staat gesteld wordt, »zijn soort op te voeren tot een hooger schaal, uit individuen, »zich verheffende, boven het gemiddelde, met de daarmede »overeenstemmende uitsluiting van anderen, die vallen, be»neden het gemiddelde".

Hetgeen Kidd zeggen wil, is dit: als ge de teeltkeus uitsluit, door, naar socialistischen trant, de gedwongen gelijkheid in te voeren, ontstaat er achteruitgang en ontaarding. Nu zou men meenen, dat wij, voor die eenvoudige opmerking, den biologischen toestel niet behoeven. Juist daarom echter, is het te doen. De »wet" der, door Weissmann, gedoopte: *panmixia*, moet, op de maatschappij, worden over-

gebracht, en fluks formuleert Kidd, als »natuurwet": »Indien »al den individuen, van ieder geslacht, in een of andere »soort, veroorloofd werd, gelijkelijk; hun ras te verbreiden, »zou het gemiddelde van ieder geslacht, gestadig, de strek»king hebben, te dalen, beneden het gemiddelde van het »geslacht, dat er aan vooraf ging, en een proces van lang»zame, maar gestadige, ontaarding zou er volgen".

In die maatschappij nu, welke, op den grondslag der evolutie, berust, luidt de grondstelling, dat: »naardien wij allen »zijn de scheppingen van erfelijkheid en omgeving, terwijl »niemand onzer verantwoordelijk is voor zijne vermogens, »of voor het gemis daarvan, en terwijl hunne eigene wel»vaart, in het tegenwoordige bestaan, voor den onbegaafde, »even gewichtig is, als voor den begaafde, ten slotte ieder »voorschrift, dat de eerste, er slechter aan toe zij dan de »laatste, hoe wij het ons mogen verhelen, doodeenvoudig, »een regel van brutale machtsoefening zijn moet". Toch, handhaaft de maatschappij die machtsoefening, maar zij doet het, op grond, dat *hare* belangen, en die van het individu, essentieel, en van nature, onverzoenlijk zijn.

Daarmede heeft de biologische opvatting van de samenleving ons, van het straf*recht*, afgeholpen, en het verkeerd, in eene verheerlijking der *macht* om te straffen.

Plaatsen wij thans, tegenover den Engelschen socioloog Kidd, den Amerikaanschen socioloog Ward, dan zijn wij, uit aristocratischen dampkring, naar democratische atmospheer, verhuisd, maar, op biologischen bodem zijn wij gebleven.

Van Kidd's »wet", wil Ward niets weten. Hij ziet neer, op den »sociologischen waan, als zouden er vaste wetten »heerschen voor de samenleving". Op gelijke lijn daarmede, staat de waan van den vrijen wil: »Gelijk het heelal, gelijk

»het leven, gelijk de mensch zelf, gelijk de andere vermo»gens van den geest, is de wil, een genetisch voortbrengsel »van de wereldwet". Verantwoordelijkheid bestaat niet, schuld evenmin: »Alle beweerde schuld kan worden gerang»schikt, onder een of ander der drie volgende beginselen:

»1. De menschen achten anderen schuldig, omdat deze »laatsten doen, wat genen slecht dunkt.

»2. De menschen achten zichzelf schuldig aan handelin»gen, die zij *achterna* zien, dat slecht geweest zijn.

»3. De menschen misvatten vrees voor straf, haar houdend »voor gewetenswroeging".

Het eenige, dat de socioloog te doen heeft, is rasveredeling (stirpiculture) aan te bevelen: »De biologische middelen »bestaan, gelijk de naam aanduidt, in de eenvoudige uitbrei»ding, van de tegenwoordige toepassing der indirecte me»thode in de biologie, tot menschelijke wezens, beschouwd, »als levende organismen, geschikt, gelijk alle andere levende »organismen, voor physische verbetering, door kunstmatige »teeltkeus. Dat de mensch, aldus, geschikt is voor verbete»ring, daarvan bestaat niet de minste zweem aan twijfel, en, »indien eene methode kon worden saamgesteld, aannemelijk »voor de meerderheid, dan zou die aanneming, een grooter »wezenlijk belang hebben, voor de toekomst van het men»schelijk geslacht, dan al de belangen samen, waarvoor de »volken, thans, ten strijde gaan. Maar, met de onontwikkelde »kennis van het maatschappelijk organisme, gaat gepaard, »een, daarmede overeenstemmende, minachting, voor eene »verwijderde toekomst. Het zijn enkel een paar hoog be»gaafde geesten, die eene wezenlijke groote belangstelling »hebben, voor den toestand der wereld, op een tijdstip, dat »zij weten, er niet in te kunnen zijn. Voor regeeringen, is »het gevoel: »après nous le déluge", niet enkel spreekwoor-

»delijk, maar algemeen. Het is ijdel alzoo te verwachten, »dat de biologische middelen aanvaard zullen worden, vóór »de sociologische.

»De sociologische middelen staan op één lijn, met het »beginsel, dat ik heb aangeduid, met den naam van: »ver»ruimende wetgeving". Daarin, ligt het eenige redelijke ge»loof, in de nadering van een sociaal wetenschappelijk tijdvak. »Het tegenwoordige tijdvak is dat van materiëele weten»schappen, de uitkomst van de toepassing der indirecte »methoden, op wiskunde, sterrekunde, natuurkunde, chemie, »en biologie (den mensch uitgezonderd). Het tijdvak van »sociale wetenschap, indien het ooit komt, zal deze methode »toepassen, op de verschijnselen, door de maatschappelijke »krachten, vertoond, en de aanneming van de sociologische »middelen, door verruimende wetgeving, kan leiden, tot de »aanneming van de biologische middelen, door rassenver»edeling" 125).

Het behoeft nauwelijks te worden vermeld, dat Ward, uitsluitend, gestraft wil zien, als beveiligingsmiddel: »De »wijze van bescherming der maatschappij behoeft niet zeer »veel te verschillen van die, thans in toepassing. De geest »echter moet zeer verschillend zijn. Opsluiting, is waar»schijnlijk het meest heilzame middel, om misdrijven te »voorkomen, maar zij moet, uitsluitend, de bedoeling hebben, »om toekomstige misdrijven te voorkomen, en niet om straf »op te leggen, voor een misdrijf, dat gepleegd is" 126).

De straf, als vergelding, alzoo moet worden opgeruimd. Keeren wij ons van de sociale, naar de individualistische sociologen, dezelfde praemisse brengt dezelfde slotsom. Ook zij, gaan bij de biologie, geduid en gevat in materialistischen zin, ter school.

Voor psychologischen grondslag, geeft Ratzenhofer uit:

»Het geloof, dat in de hersens eene onafhankelijke, zelf»ontwikkelende werkzaamheid bestaat, heeft die idealistische »dwaalwegen te voorschijn gebracht, welke het philosofische »denken ooit heeft bewandeld".

Zijn grondwet luidt: »Alle dingen zijn onderworpen aan »eene wederkeerige afhankelijkheid. Deze wet is eene mo»dificatie der wet van de zwaartekracht, in den geest des »sociologischen denkens".

Volgens hem, is de wil: »eene slothandeling van inwen»dige voorvallen, waarop volgen kan een oogmerk van het »individu, veroorzaakt, door een zenuwprikkel, of uitwendige »prikkeling".

Geen heil is dan ook te vinden, buiten de sociologie: »Eerst de sociologische erkenning is bij machte, over het »wezen der politiek, en haar beschavend doel, helderheid »te brengen".

De toepassing van dit credo, voor het punt, dat ons bezig houdt, wordt elders, door denzelfden schrijver, gegeven: »De beschaving stelt, als gevolg van het verzoenend »vonnis, in de plaats der straf, *de verbetering van den ver»dwaalde*, en *de bescherming der maatschappij, tegen den »onverbeterlijken misdadiger*. — De civilisatoire beteekenis »van deze grondstelling is, dat de wrekende vergelding »voor de misdaad, wordt onttrokken aan de gedachtensfeer »des volks" 127).

In volkomen dezelfde richting beweegt zich Gumplowicz. Eerst, neemt hij de allures aan, als ware het hem enkel, om sociale *beschrijving* te doen: »De *wetenschap* der sociologie »heeft zoo min te doen met de oplossing der sociale vraag, »als b. v. de sterrekunde, met de afschaffing van de verwis»seling der dag- of jaargetijden, of de meteorologie, met het »aanbrengen van gelijkmatig mild weer op de gansche aarde,

»en de afschaffing der stormen". Voor die wetenschap, blijft evenwel het (onbegrepen en gematerialiseerde) Darwinisme richtsnoer: »Was men eens aan het werk, het leven der »maatschappijen biologisch te behandelen, dan kan, bij den »grooten invloed der theorie van Darwin, op de natuurwe»tenschap, en biologie, het niet missen, dat men ook de »poging deed, zijne theorie van den *kamp om het bestaan*, »op de sociale ontwikkeling toe te passen".

Straks echter, gaat de bestrijder over, in een prediker van klassenhaat.

Wij vernemen: »De »levende werkelijkheid des levens" »is veeleer, altoos en overal, eene veelheid van menschen»groepen, die tegenover elkander staan, in den strijd om »het bestaan, in welken strijd, het individu in het geheel »niet in aanmerking komt, maar slechts, zijne verwantschap, »met een der strijdende groepen".

Het socialisme brengt de aanpassingstheorie in toepassing. »Deze »arbeid" is niets anders, dan het streven, de maat»schappelijke ordening aan te passen, aan »de behoeften", »alzoo hetzelfde streven, dat, gelijk Darwin heeft aangetoond, »de gansche wereld der organismen bezielt".

Dienovereenkomstig, is zijne bepaling van Recht: »Al »naar de verschillen, de macht der strijdende groepen, »wordt deze, eens vastgestelde grensscheiding — het Recht — »altoos wederom, bestreden, en vormt, altoos wederom, het »voorwerp van verdere kampen".

Zijne wilsleer is hoogst eenvoudig: »Of het een, of het »ander. Of de causaliteitswet geldt, of niet. Geldt zij, — »en daaraan hangen wij, met al ons denken en voelen, — »dan is ook de booze wil niet uit het vrije besluit van het »individu voortgevloeid; dan staat dit individu in den ban »van hoogere machten; dan moet ook zijne booze daad

»eene oorzaak hebben, die onveranderlijk, onvermijdelijk, »haar gevolg, — de daad — te voorschijn brengt".

En nog eenvoudiger, is zijne straftheorie. Hij wil enkel de *crimineel-anthropologie* doopen: in *crimineel-sociologie*: »Het »uitgangspunt van alle onderzoekingen der positieve [lees: »materialistische] school, was immers, in den grond der zaak, »enkel het oogmerk, den misdadiger, als een noodwendig »resultaat van onveranderlijk gegeven praemissen, te doen »kennen. Dit denkbeeld was juist; slechts zoekt de posi»tieve school het bewijs dezer waarheid, niet op den juisten »weg; zij vermoedde, dat die praemissen aanwezig zijn, in »de physische, of ook psychische organisatie des misdadi»gers; daarin dwaalde zij. Dáár liggen zij niet. Zij liggen »geheel ergens anders: zij liggen in de maatschappij" 128).

Ik zie niet, hoe men verder dan dit comble zou kunnen. De mensch valt in de maatschappij willoos, werkeloos, geesteloos, en nu gaat het maar toe, al naar de wind waait. Is deze Noord, dan is de mensch, goed, Zuid, dan is hij kwaad. Aan dit bankroet, kunnen de crimineel-anthropologen en -sociologen een voorbeeld nemen 129).

In de vier aangeduide stroomingen, heeft de klassieke strafrechtsschool de linie-troepen te zien, bereid en gereed, om haren grondslag: het indeterminisme, en haar bolwerk: de vergeldingsstraf, te bestormen en te vervangen. Er zijn echter ook franc-tireurs, die minder, of niet geuniformeerd, met gelijke bedoeling, ten strijde trekken. Ik vestig de aandacht op drie dezer laatsten.

Vooreerst Seuffert. Vroeger, verdediger der vergeldingsleer, wenscht hij haar thans: »geen enkele concessie meer te »doen". Zóó volijverig echter, schijnt hij in het nieuwe geloof, dat het hem vlekkeloos schijnt. Hij zegt: »De bevei»ligingscriminalisten staan in verdenking *deterministen* te

»zijn· Uit geschriften en reden, klinkt het verwijt eener »levis macula tegen de hervormers, die,. met de loochening »der wilsvrijheid, aan het strafrecht, den zekeren bodem »onttrokken, der jeugd, een ideaal ontnomen, ja, de grond»slagen van onze maatschappelijke en staatsordening aange»tast hebben. Schier wil het mij voorkomen, alsof de ver»maning, die, onlangs, op het Internationale congres voor »psychologie werd uitgesproken, — de hoop, dat de psy»chologische congressen er toe zouden bijdragen, het groote »gevaar, dat, voor het publiek leven der cultuurvolken, uit »*zekere psychologische* theorieën zou kunnen ontstaan, te »niet te doen, — de overtuiging, dat deze congressen het »oude geloof aan de verantwoordelijkheid des menschen »voor zijne handelingen, niet doen wankelen,maar bevestigen »zouden; — schier dunkt het mij, als waren deze woorden »eene vermaning, tot de nieuwe richting in het strafrecht.

»De vermaning had, *indien* zij aan dat adres was gericht, »niet eene aanleiding. Een van de meest uitnemende crimi»nalisten van onzen tijd, de, helaas, te vroeg, ons ontnomen »Merkel, was aanhanger der vergeldingsleer, alhoewel hij »het determinisme voorstond. En de tegenstanders der ver»geldingsleer, de aanhangers der beveiligingsgedachte, beoogen »de wapens, in den kamp tegen de misdadigers, te *ver»scherpen*, en de grondslagen van onze staats- en maat»schappelijke ordening *meer* te bevestigen, dan het, met de »vergeldingsstraf, tot dusver, het geval was".

Dat in de openingsrede van het Congres, in het Eerste Hoofdstuk medegedeeld, op de nieuwe strafrechtsrichting, is gedoeld, is ook mijn indruk. Niet echter, dat Seuffert er in geslaagd is, de aanklacht te ontzenuwen. Merkel, zonder meer, een *determinist* te noemen, bewijst evenmin iets, als het uitspreken eener »verdenking" tegen deterministen. Niet

het *wetenschappelijk*, maar het *vulgaire* determinisme, dat, kort en goed, *materialisme* heeten moet, is bedoeld, in de aanklacht, waartegen Seuffert opkomt. In naam *daarvan*, wordt de vergeldingsstraf belaagd, de beveiligingsstraf aanbevolen. *Daarin* en *daarin alleen*, — in het grondbeginsel, waarvan men uitgaat, — ligt het euvel, waarvan de gevolgen niet zijn te overzien, en, waarbij de vraag, *hoe* men optreedt tegen den misdadiger, — scherper of niet — van ondergeschikt belang wordt.

Evenmin, is Seuffert gelukkig, in de aanwijzing der scheidslijn tusschen vergeldings- en beveiligingsstraf, ja, schijnt hij mij, hier, niet vreemd aan eene, ten eenenmale valsche, voorstelling.

Wij vernemen: »Het hoofddoel der straffen is immers *niet*: »opvoedende inwerking op den bestrafte, maar: bevrediging »van vergeldingsbehoeften bij den gekrenkte, en bij het »publiek, — *en* verhindering van misdaden in het algemeen: »aldus, zeggen de vergeldings- en afschrikkingslieden. En zij »beweren, dat *deze* werkingen, door de strafrechtspleging, »genoegzaam wordt teweeg gebracht".

Eene zaak, die aldus gesteund moet worden, moet wel zwak staan. De vergeldingsleer zegt: *niet*, om bevrediging van zucht of lust tot genoegdoening, *niet*, om het karakter van *wraak*, dat de straf vroeger had, mag het te doen zijn, maar, om uitdrukking te geven aan het denkbeeld, dat de majesteit van het Recht, in en door het misdrijf, is geschonden. *Dat* is de beteekenis van het: malum passionis ob malum actionis, en daaraan is *verbetering* inhaerent. Wij straffen niet, als waren *wij* engelen, die, van uit den hooge, de vierschaar spannen, maar erkennen, in en door de verbetering, mede-schuld der maatschappij. Wij voegen niet »een kwaad toe, aan het bedreven kwaad", gelijk Seuffert, onbegrijpelij-

kerwijze, stelt, maar, wij maken de straf slechts een kwaad, inzooverre zij vergelding is, voor het overige, inzooverre zij verbetering werkt, een goed.

Men zou waarlijk wenschen, dat een zijner Nederlandsche ambtgenooten den Duitschen hoogleeraar, eens de Rede ten geschenke gaf, waarmede Modderman het bewijs leverde, dat, en hoe, vergelding en verbetering niet slechts *kunnen*, maar *moeten* samengaan 130). Het wanbegrip, als zou het vergeldingsverlangen, overblijfsel van de oude wraakzucht, uitvloeisel zijn van, en concessie aan een vooroordeel van het publiek, zoodat Seuffert uitroept: »De *gekrenkte* wil »vergelding, het *publiek* verlangt haar", — dit wanbegrip moest toch in academische gehoorzalen niet opgenomen worden. Indien Seuffert, in stede van zich bezig te houden met de hallucinaties van Thomas van Aquino, die weet te verhalen, hoe de »zaligen", in de aanschouwing der straf — »per accidens" natuurlijk, — zich verkneukelen, zijne aandacht aan Kant's rechtsleer had geschonken, zou het vergeldingsbegrip hem klaarder zijn geworden 131).

Ten tweede, Wijnaendt Francken. Zijn standpunt is volstrekt materialistisch, d. w. z. hij staat geheel op den bodem van het vulgaire, d. i. materialistische determinisme, naardien hij de misdaad, het onontwijkbaar gevolg acht, van twee factoren, een biologischen (aangeboren karakteraanleg), en een socialen (invloed van omgeving, en uitwendige omstandigheden).

Zuiver materialistisch, meent hij verder, dat, aan alle psychische verschijnselen, een physisch correlaat, d. i. een stoffelijk substraat, ten grondslag ligt. Van de psychische causaliteit, neemt hij niet de minste notitie.

Hoewel hij is tegen gelijkstelling van misdadiger en krankzinnige, — hetgeen hem buiten de lijn plaatst — is straf,

volgens hem, zelfverdediging van individu of maatschappij, terwijl vergelding en schuld, niet houdbaar zijn voor zijn determinisme.

Eindelijk, schrijft hij aan mijn adres: »Beweërde niet nog »onlangs een onzer rechtsgeleerden, in een onzer meest ge»lezen bladen, met veel pathos: »Recht is Recht, *omdat* het »Recht is", maar komen wij met dergelijke machtspreuken »veel verder in de verklaring en beoordeeling van sociale »verschijnselen? Wat is het anders dan zuivere metaphysica, »om *het* recht te willen rechtvaardigen, op grond van zijn »»Selbstzweck", buiten alle psychologie en maatschappelijken »ontwikkelingsgang om?"

Hoever men komt, aan de zijde van des schrijvers geestverwanten, daarvan meen ik staaltjes te hebben meegedeeld. Wie »buiten alle psychologie" staat, hij of ik, kan hem mede gebleken zijn. Uit een en ander samen, volgt de slotsom, dat »*het Recht*" steunt, niet op *metaphysica*, maar op *physica*, zij het dan ook, niet op *materialistische* physica 132).

Eindelijk, van Hamel. In een opstel, dat thans vertaald is, verklaart zich de Amsterdamsche hoogleeraar homogeen, met uitgangspunt en strekking van onze »anthropologie", doch herdoopt haar in: crimineele aetiologie 133). Hare aanhangers zouden »zich zetten, om naar de oorzaken der »misdaad te zoeken" (blz. 508, 510). Als *dit* de bedoeling ware, zouden er weinigen zijn, die de opgestoken banier der nieuwe richting *niet* volgden. Ik vrees echter, dat de schrijver, in zijne, op zichzelf loffelijke, conciliatie-zucht, ietwat te ver is gegaan, en wel zóóver, dat alle grenslijnen vervloeien, en al hetgeen verdeelt, in een behaaglijk waas, wordt weggedoezeld, zoodat men overhoudt eene gelijkheid *in naam*, bij zeer fundamenteel, maar overpleisterd, dus bedekt, *zakelijk* verschil.

Ik wijs op vier punten:

a. Nopens het indeterministisch karakter onzer strafwet, verklaart de schrijver, dat Modderman was determinist, én verdediger onzer strafwet. »Hoe kan dan op eene onder »deze auspiciën vastgestelde wetgeving, zulk een merkteeken »worden gesteld" (blz. 514).

Modderman zelf belast zich met het antwoord: »De, door »ons, verdedigde, voorstelling der straf, kan zoowel met de »vrije-wiltheorie, als met het determinisme, worden overeen »gebracht" 134). Dit is een persoonlijke meening, maar hoe art. 37 onzer strafwet, met het vulgaire determinisme te »rijmen zijn zou, is een raadsel, waarvan de schrijver ons de oplossing niet geeft.

b. Het »oordeel des onderscheids" zou zijn eene »toere»kenbaarheidsformule van ouden datum, nog in bijna alle »wetten gesteld". Zij is opgeruimd. »Denzelfden weg zal, »dit is mijn verwachten, eenmaal ook de toerekenbaarheids»formule tegenover volwassenen gaan" (blz. 524).

Ik ontken de grondstelling, en verwerp de gevolgtrekking.

Het hervormingswerk der strafwet, voor jeugdige delinquenten, heb ik, pro mea exigua parte, helpen bevorderen. Ik ben mij echter niet bewust, ooit, aan de leer der toerekenbaarheid ontrouw te zijn geworden. Het »oordeel des onderscheids" ziet op *verstandelijk* inzicht, dat, in den onrijpen toestand van den jeugdigen misdader, noch geconstateerd, noch beoordeeld worden kan. Daardoor, verschilt *dat* oordeel, van het *zedelijk* onderscheidingsvermogen, den volwassene eigen. Eerstgemelde hervorming kan dus niet worden geboekt in het voordeel der, door den schrijver, begeerde, algemeene afschaffing. Dat er eene practijk, ik zeg niet, te verwachten, maar denkbaar zijn zou, die: »het be-

»grip der toerekenbaarheid verwijdert, uit elk systeem van »practische behandeling, ook bij de rechtsbedeeling" (blz. 523), is een tweede raadsel, voor de oplossing waarvan, wij ons aanbevolen houden.

c. Met onze »anthropologie", zoekt de schrijver het doel der straf, in »sociale verdediging" (blz. 519, 513). Opperbest. Hoe echter *vindt* hij het dáár? Als volgt: »Verantwoordelijk »blijft het individu, d. w. z. door de natuur zelve der din»gen aangewezen, om te ondergaan de reactie der samen»leving, wanneer hij zich tegen de sociale voorwaarden van »bestaan verzet" (blz. 521).

Ik vat die »aanwijzing" niet al te best. Indien gij aan een steen vraagt, waarom hij valt, »antwoordt" hij u niet. Hoe zou zich kunnen ver»antwoorden" het subject, dat gij met een steen gelijk stelt? Zoolang deze kleinigheid niet uit den weg geruimd, en men dus Binding 135) te woord gestaan heeft, ben ik zoo vrij, die »natuur zelve der dingen", te houden, voor een doorzichtigen sluier, waarmede men aan het oog tracht te onttrekken, het schromelijke feit, dat, opheffing van *toerekenbaarheid*, vernietiging van *verantwoordelijkheid* medebrengt, en in zich sluit.

d. Dat de tegenstelling: »niet toerekenbaar, maar verant»woordelijk", misverstaan, uit de volkszeden moreelen zin »en tucht rooven zal", vreest de schrijver niet: »De vraag, »in hoever er toerekenbaarheid is, is een wetenschappelijke »vraag. De vraag, of toerekenbaarheid gevoeld wordt, is een »andere. — Dat de toerekenbaarheid door den handelenden »mensch zelf gevoeld wordt, is nooit ontkend. Dat gevoel »heeft een eigen leven. En ik zou niet weten, waarom niet »ook de meest overtuigde determinist den handelenden »mensch zou toevoegen: gij kunt dat doen, gij kunt dat »laten, wel wetend, dat juist deze prikkel mede een moti-

»veerende kracht bezit, en een determineerende factor kan »zijn voor het willen" (blz. 522).

Hetgeen de schrijver zegt niet te weten, moet ik verklaren, wèl te weten. De vulgaire determinist zou, handelend, naar de schrijver wil, òf met den toegesprokene een loopje nemen, òf hem bedriegen. Laat ons vóór alles waar zijn, en dat zijn we niet, als wij moraliteitsbegrippen »suggereeren". Trouwens, dit spelletje duurt niet lang. Het stuit af, op 's volks gezond verstand, dat, gegeven het beginsel, de gevolgen bevroedt.

Aan tegenstanders alzoo, ontbreekt het der klassieke school niet. Hoe gordt zij zich aan ten strijde? Hare corypheeën, in Nederland, verwijzen naar het hopelooze, in utramque, van den strijd zelf over de wilsvrijheid?

Zóó Pols: »Aan den veroorzaker van een strafbaar kwaad, »wordt dat kwaad als schuld toegerekend, omdat — en »voor zoover hij het gewild heeft, voor zoover het een »gevolg is van zijne keuze tusschen doen en niet doen. »Daarnaast blijft eene andere vraag bestaan, die de po»sitivisten [lees: materialisten], ten onrechte er mede ver»warren, wanneer ze van metaphysica spreken, of beweren, »dat de wilsvrijheid in het strafrecht, onvereenigbaar is »met het determinisme. Uit het feit, dat er een keus »wordt gedaan tusschen doen en niet doen, volgt niet »noodzakelijk, dat die keus absoluut vrij, absoluut onge»determineerd is, geheel in de lucht hangt. Ook die keuze »wordt noodzakelijk bepaald, door oorzaken, die geen »ander gevolg mogelijk maakten. De eenige vraag is maar, »welke die oorzaak is, en die vraag kan de determinist »evenmin *met zekerheid* uitmaken, als de indeterminist; »want, daar elke oorzaak weder het gevolg is van verder »liggende oorzaken, geraken beiden ten slotte op een ter-

»rein, waar ze niet langer door waarneming zekerheid kunnen »bekomen, tot verklaring, toevlucht moeten nemen tot eene »hypothese" 136).

Zóó de Pinto: »Waar men in de rechtstaal spreekt van »eene *handeling*, wordt bedoeld — en dit geldt op het ge»bied van het privaatrecht vooral niet minder dan op dat »van het strafrecht — eene *gewilde* daad. De wil, waarvan »deze daad het gevolg is, wordt echter niet geacht absoluut »vrij, absoluut ongedetermineerd te zijn. Allerlei oorzaken »werken daarop in, met meer of minder dwingende kracht. »Alleen wanneer deze drang of dwang onweerstaanbaar, »wanneer dus ook de wil, naaste oorzaak van de keus tus»schen doen en laten, absoluut onvrij is, acht het recht, »volgens de algemeen nog in de wetgeving en in de — zij »het dan ook door de crimineele anthropologie veroordeelde »— wetenschap geldende opvatting, den dader niet verant»woordelijk voor zijne daad" 137).

Zóó van Meerbeke: »De voorstelling van eene straf als »iets rechtmatigs, zonder dat de mogelijkheid is uitgesloten, »dat het aangedane leed een onverdiend leed zij, krenkt te »veel mijn rechstgevoel en mijn zedelijk gevoel. Ik erken »gaarne, dat het aantal mannen van gezag, die het beginsel »van den vrijen wil, als met de wet der causaliteit in strijd, »verwerpend, *toeneemt*, en ik ben mij ook volkomen bewust, »dat de bedenkingen tegen dat beginsel, niet door den eer»sten den besten kunnen worden weerlegd, maar ik weet »evenzeer, dat op het gebied der wijsgeerige onderzoekin»gen, waar de vraag eigenlijk te huis behoort, telkens op»nieuw, goed geharnaste strijders in het krijt treden, om het »oude dogma in bescherming te nemen" 138).

Allerwege wordt, hier, ook met de bewering der »toeneming", gedoeld op den *oorzaakloozen* wil, de zoogenaamde

aseïtas. Ook van den *veroorzaakten* wil, blijft de bron onklaar, — aldus de bewering.

Mij schijnt dit standpunt niet bevredigend, niet breed genoeg, om er de formidabele vraag der toerekenbaarheid op te plaatsen.

Allereerst, leunt en steunt het op de zwakheid des tegenstanders, en verzaakt de kracht, in eigen stelling gelegen. Uit de civiele rechtszaal, weten wij, bij ervaring, dat meester is van het proces, wie meester is van het bewijs. Maar in de civiele rechtszaal, wordt slechts *formeele* waarheid gezocht en verkregen. De wetenschap, vooral niet zij, die den rechter de tuchtroede in handen geeft, mag, daarmede, niet tevreden zich stellen.

Edoch, *zekerheid* is niet verkrijgbaar, vernemen wij. Zekerheid! wie, die haar eischen, wie, die haar geven kan, op dit, gelijk op elk ander, gebied van menschelijk bedrijf of overpeinzing? De heros Isaak Newton vatte zijn wetenschappelijk leven als volgt saam: »Ik weet niet, hoe ik aan »de wereld voorkomen moge, maar mijzelven kom ik voor, »als een knaap, die aan het strand der zee speelt, en er »zich in verheugt, van tijd tot tijd een gladder kiezel, of »een fraaiere schelp dan gewoonlijk te vinden, terwijl de »groote oceaan der waarheid, onontdekt, voor mij ligt" 139).

De heerlijke gedachte echter, — en dit ten tweede — zou in haar tegendeel worden verkeerd, bijaldien zij gevat werd, niet als een spoorslag tot onderzoek, maar als een vrijbrief tot berusting. Voor het: quieta non movere, is in de wetenschap niet plaats.

Doch, voor een wanhoopskreet evenmin. Er moet voor de toerekenbaarheid, buiten welke, verantwoordelijkheid niet denkbaar is, dus voor zoodanige vrijheid, als beide onderstellen, eene plaats gevonden worden, zal ons strafrecht niet

verstikken in het materialistisch moeras, dat enkel op straf, als beveiligingsmiddel, het uitzicht opent en laat.

Zie ik wèl, dan staan, daartoe, slechts drie wegen open.

De eerste, is die, welke, er toe leidt om, met Hume, de causaliteitswet zelve onbewezen te verklaren. Dan, maar ook dan alleen, is er plaats voor het liberum arbitrium indifferentiae, naardien, in dit geval, de eenige vierschaar opgeheven is, welke den oorzaakloozen wil voor zich dagen kan.

Intusschen, ontveinze men zich de moeilijkheden niet, op dezen weg gelegen. Men kan ze afleiden uit de schets, door Riehl gegeven, van de beteekenis der wet van Robert Mayer: behoud van het arbeidsvermogen 140).

De regel: ex nihilo nihil fit, nihil fit at nihilum, was reeds grondslag der oude natuurbeschouwing. Democritus spreekt den regel uit: *μηδὲν τ' ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, γίνεσθαι καὶ εἰς τὸ μὴ ὄν φθείρεσθαι.* Hij voegt daarbij het constante der substantie: *οὐδὲν χρῆμα μάτην γίνεται, ἀλλά πάντα ἐκ λόγου καὶ ὑπ' ἀνάγκης* (blz. 170).

De geldigheid van den regel, voor de weegbare substanties, de ponderabilia, heeft de chemicus Lavoisier aangetoond. Hetzelfde, deed de physicus Mayer, voor de onweegbare substanties, de imponderabilia (blz. 166).

Mayer's erkenningstheoretische verdienste ligt hierin, dat hij: »oorzaak en werking, door het substantiebegrip, »tot een»heid heeft verbonden" (blz. 172). Die eenheid bestaat hierin, dat de regel: causa aequat effectum, niet beteekent: *gelijkheid in wezen* van oorzaak en gevolg, ook niet: *overeenstemming van grootte,* maar: *identiteit van grootte* (blz. 173).

Daarmede, is »Hume's probleem opgelost. Oorzakelijk ge»volg onderscheidt zich van enkel opvolging in tijdsorde, »ook bijaldien deze laatste regelmatig is, door het constante »der grootte, die het voorafgaande met het opvolgende, de

»oorzaak met de werking, tot een geheel verbindt, en deze »verbinding komt overeen, met den logischen vorm der »begripsverbindingen" (blz. 174).

Nu laat Mayer voor »*den wil*" eene ruimte open. Naast *materie* en *energie*, plaatst hij, ter voltooiing van het wereldbeeld: *den geest* (blz. 183). En Riehl verklaart: »De bewuste »activiteit verandert bestendig de samenordening der dingen, »en de »wil" regelt, analoog met [den in de chemie bekenden] »contactinvloed, den tijd des gebeurens; hij kan het optreden »eener handeling versnellen, vertragen, verhinderen, zonder »iets aan de quantiteit des gegevenen te veranderen" (blz. 183).

Inhoeverre *deze* wilsopvatting, met hun dogma, en Mayer's wet te rijmen is, hebben zij uit te maken, wier meening ik, hier, bespreek.

Den tweeden weg, bewandelen zij, die, de causaliteitswet, in de wereld der verschijnselen, allerwege, aannemen, maar der vrijheid eene plaats aanwijzen, in een der begripsvormen, die bedoelde wereld in het leven roept.

Aller voorganger is, hier, — trouwens, waar niet? — Kant, die, op phenomenaal gebied, determinist, de vrijheid, als »intelligibel", verdedigt.

Hem volgen:

H. Münsterberg, die, naar wij zagen, voor de normwetenschappen, een terrein buiten het psychologisch onderzoekingsgebied afbakent.

K. Binding, die het vrijheidsmoment in »het zijn" plaatst 141).

W. Ostwald, die, krachtens zijne *Energetiek*, het materialisme te boven komt.

J. Schlesinger, die met zijn *Energisme* optreedt, en verklaart: »Ik acht het een dringend vereischte, dat wij het materialisme »vaarwel zeggen" 142).

G. Heymans, die de vrijheidseigenschap, aan »iedere uit- of inwendige natuurkracht" toekent 143).

St. Druskowitz, die het automatisch handelen van het individu verwerpt, naardien deze is: »een met zelfbewustzijn »toegeruste vertegenwoordiger van zekere zijden der, als »zelfstandig gedachte, natuur" 144).

F. Erhardt, die erkenningstheoretisch idealisme voorstaat.

O. Netter, die het vrijheidsgevoel in 's menschen perfectibiliteit gelegen acht 145).

Het spreekt van zelf, dat het mij, hier, slechts om de aanwijzing eener richtingslijn te doen is, waarbij onderlinge verschilpunten, in systematiek of toepassing, niet uitgesloten, en zelfs zeer aanmerkelijk kunnen zijn.

Den derden weg, slaan zij in, die naast *de physische*, d. w. z. de gesloten natuurcausaliteit, welke bestaat in *aequivalentie*, of liever *identiteit* van gevolg en oorzaak, stellen *de psychische*, d. w. z. die causaliteit, welke, voor de *ongelijkwaardigheid* van gevolg en oorzaak, ruimte laat.

Het psychophysisch parallelisme is, voor deze psychische causaliteit, een hulpbegrip 146). Eenerzijds, wordt, door dit parallelisme, eene scheidslijn gevestigd, die de *zelfstandigheid* van beide reeksen, ook al zijn zij in wezen één, eerbiedigt 147). Aan den anderen kant, vindt dat parallelisme steun, in Robert Mayer's wet, naardien deze het ervaringsbewijs geleverd heeft, dat alle materieel gebeuren, een in zich gesloten systeem vormt. Mitsdien, wordt de psychische energie naar zich zelve verwezen, hetgeen parallelisme doet onderstellen. Volkomen juist, zegt dan ook Hickson: »De »gronden dezer leer moeten, vóór alles, in het causaliteits»beginsel, als beginsel van de standvastigheid in grootte, »der veranderingen, en in de, door het energiebeginsel ge-

»stelde, beschouwing van de gesloten physische causaliteit, »worden gezocht" 148).

Het ligt echter in den aard der zaak, dat er, zooals in het Derde Hoofdstuk, gebleken is, nauw verband bestaat, tusschen bedoeld parallelisme, en de psychische causaliteit. Uit dien hoofde, begroet ik het, als een even verrassend, als verblijdend verschijnsel, dat, ten langen leste, aan het parallelisme, ook in het medische kamp, ten onzent, door den heer Noordijk, eene aandacht en instemming is gewijd, volkomen overeenkomstig het hooge belang dier zwaarwichtige beschouwingswijs der levensfunctiën 149).

Hetgeen de schrijver verlangt, is, dat de natuurkundig mechanische voorstelling van het psychophysisch parallelisme, vèrvangen worde, door eene ware, en wezenlijke biologische (blz. 191, 194): »Het geldt hier, of men de aandacht uit»sluitend concentreert, op, wat de physiologen in hun proe»ven, prikkeling van zenuwelementen plegen te noemen, »dan wel den subjectieven vorm der waarneming, die alleen »als actieve, levende beweging voorstelbaar is, als het essen»tieële neemt. Daar alleen ligt het hart van de kwestie. In »de levende cel, die op een prikkel door een beweging ant»woordt, zien we maar één beeld voor opname en antwoord, »en dit beeld is de beweging; deze beweging is dus gelijke»lijk het beeld én der sensitiviteit, én der motiliteit, en ook »in het gedifferentieërde hoogere organisme is aan dit be»ginsel vast te houden" (blz. 195).

De parallelvoorstelling berust dus *niet* op een *passief* opnemen eerst, en *actief* verwerken straks, maar op eene onmiddellijk actieve opneming: »De sensumotorische parallel-voorstelling »maakt zoowel van de waarneming, als van de voorstelling »en de voorstellingsassociatie, een actieve daad, en kan dus »een begrip, als dat van apperceptie, ontberen" (blz. 196).

Het »begrip" niet, naar mijne meening. Hoogstens, *het woord,* want de schrijver zelf zegt: »De synthetische werk»zaamheid van den geest is op geen andere wijze, dan als »het produkt van motorische oefening te denken" (blz. 196). Welnu, *de apperceptie* is de uitdrukking van die synthese.

Het hoofdkenmerk der materialistische psychologie en physiologie (waartoe, blz. 213, terecht de Vorlesungen van Ziehen worden gerekend) wraakt de schrijver: »De scheiding »van het sensitieve en motorische, als een biologische twee»heid, waarvan het eerste natuurkundige prikkels opneemt, »het andere, als gevolg van de prikkeling, reageert, dit is »het, wat het hoofdkarakter uitmaakt van de voorstelling, »waarvan overal op biologisch gebied, zoowel in de psycho»logie, als in de physiologie, wordt uitgegaan" (blz. 197).

Dit zoogenaamd biologisch uitgangspunt is valsch: »Op »de eenheid van [sensumotorische] voorstelling komt het »aan". (blz. 198).

Waarom, komt het daarop aan?

Omdat, de objecten van spier- en zenuwphysiologie, »dezelfde elementen (zijn), die in hooger verband een »geestelijk, het bewustzijn samenstellend, leven hebben" (blz. 199).

Omdat: »Bij een samenstel, waarvan alle deelen in con»tinueelen samenhang zijn, geen enkel deel, door kunst»matige scheiding van het geheel, als een zuiver mechanisme »(zich laat) bestudeeren" (blz. 199).

Omdat: »De doelmatigheid der lichamelijke organisatie »en lichamelijke functies van zelf dwingen, tot het onder»stellen van een geestelijke architectuur, die zich met, en »parallel aan de lichamelijke, ontwikkeld heeft" (blz. 200).

Omdat: »de inwerking van geestelijke toestanden, op »lichamelijke functies, geen voor de physiologie te verwaar-

»loozen factor, maar van essentieële beteekenis is, om tot »een begrip van het leven te komen" (blz. 200).

Gaat men niet van sensumotorische eenheid uit, dan komt men [met de gangbare sensitieve opvatting], »in di»recte tegenspraak, met de eerste grondstelling van elke »levensvatbare ethiek" (blz. 202).

Daarentegen, is het wilsvermogen, gedacht als »reguleerend »vermogen, alleen vereenigbaar met de parallelvoorstelling »der actieve celbeweging, en is ons bovendien aan de zijde »onzer motorische organisatie, uit tal van proeven bekend" (blz. 202).

Met de (ware en werkelijke) biologische opvatting van het psychophysisch parallelisme, wordt, metterdaad, de psychologie, hetgeen zij behoort te zijn: »een brug" tusschen »geestelijke en bespiegelende wetenschappen" eenerzijds, en »exacte en experimenteele wetenschappen", aan den anderen »kant" (blz. 208).

Ook het causaliteitsbegrip eischt die (ware en werkelijke) biologische opvatting: »De sensatie, als opnemer van een »natuurkundigen prikkel, te scheiden van de bijbehoorende »spierbeweging, als gevolg van den voortgeplanten prikkel, »en daarbij aan een natuurkundige causaliteit, en niet aan »een eenheid van levensbeweging te denken, is foutief. »Voor het levend organisme is sensatie en beweging één, »en eerst uit deze onverbreekbare eenheid van sensitief ob»jectiveerend en motorisch subjectief bewustzijn, is de na»tuurkundige causaliteit, als een, met de organisatie samen»hangend, geestelijk maaksel, verstaanbaar, niet omgekeerd, »de levensbeweging uit de natuurkundige causaliteit" (blz. 210).

Niet minder, wordt die opvatting geeischt, door het verband van erfelijkheid en evolutie: »De bewarende erfelijkheid, »en de wijzigende evolutie, zijn niet in onderling verband

»te begrijpen, door aan te nemen, dat een, toevallig, bij de »geboorte verschijnende variatie, toevallig, voor de soort »voordeelig is, en daarom bewaard blijft; er is tot begrip »van de evolutie een factor noodig, die gedurende het ge- »heele individueele leven, blijvend in één richting werkt, en, »waar wijziging noodig wordt, deze ook aanbrengt. Deze »factor, die sensorieel causaal bepaald, en motorisch doelstel- »lend moet zijn, kunnen we alleen in zijn werkzaamheid »nagaan, door wat als bewustzijn een innerlijke waarneming «is, in zijn motorische uiting te bestudeeren" (blz. 212).

Heel het echt wijsgeerig doordachte opstel loopt uit op deze stelling: »Kant's Kritik der reinen Vernunft, hoe duister »het op vele plaatsen is, (is) het ware standaardwerk voor »de psychologie" (blz. 210).

Hetgeen de schrijver er bijvoegt, is, òf een noodelooze concessie aan materialistische weetnieten, òf een misverstand. Die bijvoeging luidt: »Jammer is het, dat Kant met zijn »»Ding an sich", en met zijn tegenstelling van phenomena »en nomina, een stap te ver is gegaan, en daardoor aan »hen, *die de zinnelijke realiteit van de objectieve wereld niet* »*kunnen rijmen met de idealiteit er van, waartoe het denken* »*noodzakelijk moet komen,* een goed punt van aanval heeft »verschaft, en een schijnbare grondige reden, om de waarde »van zijn geheele conceptie te ontkennen" (blz. 210).

Ik wraak de, door mij, gecursiveerde woorden.

»Er van" — Waarvan? Van de objectieve wereld? Wel verre van *die* idealiteit te prediken, verzet zich Kant *daartegen* uit alle macht. Het is het phenomenalisme van Berkeley, dat *die* idealiteit verkondigt, en dat Kant niet ophoudt te bestrijden.

Voor Kant, is het *noumenon* een *grensbegrip*, en zijn wij, met heel ons werken, zinnen, kennen en kunnen, tot het

phenomenon bepaald en beperkt. Dat er evenwel eene betrekking, tusschen noumenon en phenomenon, *oordeelkundig gedacht*, en niet slechts, mystisch gegist, of, theologisch-dogmatisch geopenbaard, worden kan, — *dit*, met de wapenen der Rede te hebben bevochten, *dit*, als gemeengoed der menschheid in veiligheid te hebben gebracht, — *dat* is de groote en grootsche verdienste van den heros, die Kant, en van den schat, die Kritik der reinen Vernunft heet.

Dit is de les, die behoort te worden gepredikt aan alle vulgaire levensbeschouwers, in dienst van welk beginsel zij mogen staan: het materialistische, het medische, het socialistische, of het sociologische, — aan hen allen, die Kant vinden op hun weg, en met hem niet raad wetend, hem aanvallen, is *dit* de les, zooeven nog door Goldschmidt hun voorgehouden 150): »alvorens gij uzelf misleidt, anderen brengt »op den verkeerden weg, en de jeugd met uwe onbekookte »waanwijsheid vergiftigt, leert van den meester, dien gij, òf »niet kent, òf niet begrijpt" 151 en 152).

AANTEEKENINGEN.

1) Th. Ziehen. Ueber die Beziehungen der Psychologie zur Psychiatrie. Rede, 10 Oktober 1900 (Jena 1900) blz. 5.

2) Naar de plaats der spreuk wordt vaak gezocht. Zij komt voor in een brief aan Bierling; zie F. Ueberweg. Grundriss. d. Gesch. d. Philosophie d. Neuzeit. (Berlijn 1875) blz. 125 noot.

3) In Jahrbücher f. Nationalökon. und Statistik Bd. XX, Heft 1. Juli 1900 (Jena 1900) blz. 98 vlg. besluit Prof. Rachfahl eene aankondiging van Schmoller's Umrisse und Untersuchungen zur Verfassungs- Verwaltungs- und Wirthschaftgeschichte (Leipzig 1898) blz. 116 als volgt:

„De aanwijzing van lange, zooveel doenlijk leemtelooze causaliteitsreeksen, de nasporing der psychologische giststoffen in hetgeen er geschiedt: dat is hèt einddoel der historische navorsching van Schmoller. „Alle exacte erkenning is erkenning der causaliteit" zegt hij eenmaal terecht.

„Ook op psychologisch gebied, bestaat er een causaalverband. Wel „is waar zijn de psychologische wetten der motiveering andere, dan „de natuurwetten der buitenwereld; maar de stelling der causaliteit „geldt, in hare onverbiddelijke noodwendigheid, voor beide gebieden „gelijkmatig".

Wèl is waar is het de vraag: zijn causaliteit en noodwendigheid, op het geestelijk gebied, identieke begrippen, is de noodwendigheid als een empirisch erkenbaar criterium der psychische causaliteit, aanwijsbaar? Zeker is het waar, gelijk Rumelin zegt, dat onze wijste handelingen onze meest gedetermineerde zijn, in zooverre zij namelijk het zorgvuldigst gemotiveerd zijn. Want daarin bestaat de ware vrijheid, dat de mensch niet willekeurig, door dit of dat motief, zich laat leiden, en blindelings zijne hartstochten volgt, maar dat hij, onder de hem naderende beweeggronden, enkel aan de zoodanige toegang en invloed toekent, die hem, als bijzonder doelmatig en tevens, van zedelijk

standpunt, als geoorloofd en geboden, zich voordoen. Zonder twijfel wordt, door de motieven, het handelen der menschen bepaald, d. w. z. gedetermineerd; maar wederom doet hier de vraag zich voor: draagt deze determineering het karakter der noodwendigheid? Gestadig op nieuw, zij het in veranderde gedaante, treedt hetzelfde vraagstuk, in Proteusgedaante, ons tegemoet. Als van metaphysischen aard, is het, voor ons, in het algemeen, niet op te lossen; het zijn de hoogste en diepste vragen der persoonlijke wereldbeschouwing, die, hier, tot ons indringen, en niet aan ons kan het staan, de Sisyphustaak harer beantwoording te ondernemen. De historicus heeft in allen gevalle zijnen plicht gedaan, wanneer hij, naar beste weten en geweten, al naar den stand van de onderhavige bronnenbouwstof, de motieven en doeleinden, waardoor de handelende personen van het groote geschiedkundige drama bepaald werden, navorscht en vaststelt, wanneer hij de algemeene psychische samenhangen, de massenpsychologische doelvoorstellingen, welke de enkele volken, tijdvakken en maatschappelijke groepen beheerschten, vat en ontvouwt.

Langs dezen weg, geraakt hij tot eene vruchtbare causaalverklaring; want het is het eigenaardige, bij de psychische causaliteit, dat, hier, causaalbeginsel en doelbeginsel samenvallen. Alle invloeden, die den mensch naderen, zijne physische behoeften, de inwerkingen der uiterlijke omgeving, niet minder de overgeleverde voorstellingen en ideeënsferen, onder wier werking hij staat, — zij werken toch ten slotte slechts daardoor, dat hij ze in zijn geest opneemt, om ze, als motieven voor zijn handelen, te stellen, om dit door hen te doen determineeren".

4) Dr. A. Aletrino. Twee opstellen over crimineele anthropologie. (Amsterdam 1898).

5) I. Reinke. Ueber die Entwicklung der Naturwissenschaften, insbesondere der Biologie im neunzehnten Jahrhundert. Rede, gehalten am 13 Januar 1900 bei der Säcularfeier der Universität Kiel, in Deutsche Rundschau, Februari 1900 (blz. 249).

6) Die Ueberwindung des wissenschaftlichen Materialismus. Vortrag, gehalten in der dritten allgemeinen Sitzung der Versammlung der Gesellschaft Deutscher Naturforscher und Aertzte zu Lübeck am 20 September 1895 von W. Ostwald, Professor der chemie an der Universität Leipzig. (Leipzig 1895) blzz. 36.

7) G. Heymans. Schets eener kritische geschiedenis van het causaliteitsbegrip in de nieuwere wijsbegeerte (Leiden 1890).

8) K. Lange. Ueber Apperzeption. Eine psychologisch-pädagogische Monographie (Leipzig 1899).

9) Eene „heuristische" waarde kan men het parallelbeginsel natuurlijk toekennen, gelijk dan zelfs klaarblijkelijke fictiën heuristisch een tijdlang van nut kunnen zijn. Maar het pleegt met grootere aanspraken op te treden, en is aan den anderen kant, in zijne heuristisch dienstbetoon, niet aan den, op dit oogenblik in zwang zijnden, vorm gebonden, die causaliteitsbetrekkingen uitdrukkelijk uitsluit.

In het stelling nemen tegen de paralleliteits- en voor de causaliteitstheorie trof ik samen met Sigwart, zij het ook, dat in bijzonderheden de wegen uiteenloopen.

Ook W. James is, gelijk bekend is, tegen de „Automaton-Theory" opgetreden. Zijne, op de ontwikkelingsleer gegronde, argumenten voor de causaliteit van het psychische verdienen de aandacht. Het schijnt mij in het algemeen eene vruchtbare gedachte, dat de psychische functiën oorspronkelijk slechts reguleeringsvoorschriften voor het organisme waren, wanneer ook hare tegenwoordige beteekenis, voor de hoogere organismen, niet meer daarin opgaat. Ik zou ook in de onderstelling eene ernstige zwarigheid niet vinden, dat psychisch leven (ziel), door organische processen (organische materie), in bepaalde stadien harer ontwikkeling, werd voortgebracht, en thans nog bij de ontwikkeling van ieder individu voortgebracht wordt. (*Noot van Stumpf*)

10) E. Koenig, Die Entwickelung des Causalproblems von Cartesius bis Kant. Studien zur Orientirung über die Aufgaben der Metaphysik und Erkenntnisslehre (Leipzig 1888) II dln. Der Causalbegriff in der heutigen Psychologie dl II blz. 450 vlg.

11) Koenig doelt, hier, op de fundamenteele onderscheiding der wereldbeschouwing, naarmate men daaraan ten grondslag legt de *causa finalis* (doeloorzaak, bewuste leiding) of wèl de *causa efficieus* (blinde natuurkracht, werkende oorzaak). Leibnitz heeft zijne grootsche opvatting van het natuurplan ontvouwd in de Monadologie.

12) Den stoot daartoe gaven allereerst Hartley en Hume, de twee grondvesters der associatiepsychologie. Haar uitgangspunt, gelijk de weerlegging harer eenzijdige opvatting, vindt men bij Wundt, Grundriss der Psychologie (Leipzig 1897) § 16 blz. 262 vlg.; vg. ibid. § 2, blz. 7 vlg. de aanwijzing der psychologische hoofdrichtingen. Ik moet, in het algemeen, er op wijzen, dat Koenig soortgelijke bijzonderheden als bekend onderstelt, gelijk dan ook trouwens zijn werk geenszins een leerboek — wèl een, waaruit men ontzaglijk veel leeren kan — is.

13) Hier, doelt Koenig op de kentering, die van Wundt dagteekent. Vg. aant. 12.

14) Koenig teekent hier aan: Wundt, Logik Bd II pag. 561 — eene drukfout; lees: Wundt Logik (Stuttgart 1880) II blz. 504.

15) Koenig beroept zich op H. Lotze, Mikrokosmus. (3 Aufl.). Bd I Buch 2 c. 3 en blz. 200. Te dier plaatse, handelt de groote psycholoog „von dem Verlaufe der Vorstellungen", en betoogt, dat wij, omtrent de beweging der materie, in het bezit zijn van een aantal wetenschappelijk nauwkeurige wetten, terwijl wij, nopens de zielsuitingen, slechts hebben empirische beschouwingen, doch de éene hoogere leer, waaronder, als twee toepassingen, die van den stoffelijken natuurloop, en die des geestelijken levens, te ordenen vielen, ontbreekt ons. Voor de herinnering, die zonder uitwendigen druk ontstaat, heeft men eene verklaring gezocht, in den wederkeerigen druk der voorstellingen. Maar de wet der traagheid, die de onvergankelijkheid der voorstellingen, naar analogie der natuurwetenschap, zou moeten bewijzen, schiet hier te kort, en stuit af, op de feiten des bewustzijns. Deze feiten ontledend, komt Lotze tot de slotsom, dat de ontwikkeling van ons voorstellingsbeloop het wisselvallige en veranderlijke schouwspel toont, dat wij allen, in ons, kennen, en dat deze schijnbaar aan regel onttrokken afwisseling, vaak, onze bewondering wekt, omdat wij, nooit, bij machte zijn de leidende gronden te overzien. Immers, de volledige grond voor de gestalte van ieder nieuw oogenblik ligt slechts in den volledigen totaaltoestand onzer ziel, tijdens het tegenwoordig oogenblik. Ook het kleinste voorstellingsbeloop hangt af, van de som dezer voorwaarden saamgenomen; want dit beloop grijpt niet plaats in eene overigens ledige ziel, maar in de geheele, volledige, levende ziel, die, altoos, tegelijkertijd in alle richtingen bezig is, en wederom dit niet kan, zonder, krachtens de eenheid van haar wezen, ook bij haar voorstellen, aan deze bezigheid indachtig te zijn. De bewoordingen, in den tekst, vfndt men bij Lotze, (2e Aufl. Leipzig 1869) blz. 199, 200.

16) Koenig beroept zich hier op Lotze, t. a. p. I blz. 204, wiens woorden, ten deele, hij inlascht. Hier volgen zij textueel: „De ziel, „enkel het schouwtooneel voor datgene, wat tusschen de gewaarwor- „dingen en voorstellingen gebeurt, wel is waar een zoodanig tooneel „dat al hetgeen daarop geschiedt, met bewustzijn, begeleidt, maar „zonder veel anderen invloed daarop te oefenen, dan dien van het „omvatten en samenhouden, een invloed, dien iedere lijst op het om- „sloten schilderij oefent; — *dit* is het punt, waarvan onze opvattings- „wijze het tegendeel zou willen stellen. Niet slechts eens, niet enkel „in de ontwikkeling der eenvoudige gewaarwordingen, is de ziel, op „deze scheppende wijze, werkzaam. Mogen deze eerste voortbrengselen,

„laat het zijn, bij een wettelijk mechanisme thuis behooren, en de „loop der voorstellingen zijne verbindingen en scheidingen, zijn ver- „geten en opnieuw herinneren, vanzelf en zonder een hernieuwd in- „grijpen der ziel tot stand brengen, dan is toch daarmede het geestelijk „leven niet afgesloten, en de hoogere werkzaamheden, waarop de „waarde van dat leven berust, spruiten uit dit mechanisch bedrijf niet „vanzelf voort. Het gansche noodzakelijke afloopen dezer inwendige „voorvallen brengt slechts aanleidingen voort, welke, door het feit „alleen, dat zij op het, steeds tegenwoordige geheele, wezen der ziel „terugwerken, uit dit wezen, nieuwe vormen van werking te voorschijn „lokken, welke bedoelde aanleidingen, voor zich alleen, niet voortge- „bracht zouden hebben. Tegenover iederen afzonderlijken, harer in- „wendige toestanden, bevindt zich de ziel in dezelfde stelling, waarin „zij, tegenover de uitwendige gewaarwordingsprikkels, zich bevond. „Tegenover elk daarvan, kan zij antwoorden met eenen vorm van „werkzaamheid, dien wij uit gindsche toestanden niet kunnen afleiden, „daar zij inderdaad, daarin alleen, niet ligt, die wij veeleer aan deze „toestanden slechts kunnen vastknoopen, nadat de ervaring ons geleerd „heeft, dat juist deze nieuwe vorm van werken het is, die door gemelde „toestanden, als prikkels eener hoogere orde, in het wezen der ziel, „wordt opgewekt".

Nader, verduidelijkt Lotze (t. a. p. blz. 205) zijne meening als volgt: „De ziel vormt zich niet, gelijk de plant zich vormt. — Voor de elemen- „ten des zielelevens, bestaat er niet een onverschillig tooneel, op welks „ondeelnemenden grond en bodem, zij, ongestoord, hunnen wederkeeri- „gen werkingen zouden kunnen zich overgeven, uitsluitend onderworpen „aan de geboden van een algemeen mechanisme. Voor hunne latere „gedragingen is ook de bodem prikkelbaar, waarop zij zich bewegen".

17) Koenig beroept zich, hier, op H. Wundt, Lehrbuch der physiologischen Psychologie (2e uitg.) II blz. 212.

Men vindt dezelfde gedachte bij H. Wundt, Grundriss der Psychologie (Leipzig 1897) blz. 245: „Den door eigenaardige gevoelens „gekarakteriseerden toestand, die de meer heldere opvatting van eenen „psychischen inhoud begeleidt, noemen wij *de opmerkzaamheid*, het „enkele voorval, waardoor een of anderen psychischen inhoud tot „heldere opvatting gebracht wordt, *de apperceptie*. Tegenover deze, „stellen wij *de perceptie*, als de overige, zonder den begeleidenden „toestand der opmerkzaamheid bestaande, opvatting van inhouden".

Evenzoo: H. Wundt, Grundzüge der physiologischen Psychologie, waar de intrede eener voorstelling in het innerlijk *gezichtsveld* (passief

overzicht; passieve opmerkzaamheid): *perceptie;* hare intrede in het *gezichtspunt* (bewust voorstellen; actieve opmerkzaamheid): *apperceptie* genoemd wordt.

In de terminologie van Wundt, sedert burgerrecht hebbend, is het bewust *worden* eener voorstelling: perceptie; het *aangrijpen* daarvan door de opmerkzaamheid: apperceptie; zie t. l. a. p. blz. 718 noot 1.

18) Koenig beroept zich, hier, op H. Wundt. Logik II (lees I) p. 561 en II p. 510 (Stuttgart 1880). In haar geheel, luidt de plaats aldus: „*Het psychologische krachtsbegrip.* Daar wij genoodzaakt zijn, de in- „wendige ervaring, evenals de uitwendige, naar eenen grondslag te „herleiden, en als zoodanig *het denkende subject* beschouwen, zoo bestaat „er, ook hier, aanleiding uit het causaliteitsbegrip het krachtbegrip te „ontwikkelen, doordien men bedoeld denkend subject tot drager der „inwendige causaliteit maakt. Gelijk het Ik van invloed is geweest „op de ontwikkeling van het begrip der objectieve substanties, zoo „heeft bedoeld bewustzijn van het eigen werkingsvermogen het uit- „gangspunt geleverd voor de voorstelling van uitwendige natuurkrach- „ten, die slechts langzamerhand de hiervan afhankelijke anthropomorphe „elementen overwon, om tot de, door de uitwendige ervaring zelf „geëischte, vooronderstellingen zich te beperken.

„Van nu af, wordt evenwel het begrip der kracht, op het tweeërlei „gebied, in afwijkende richting gevormd.

„Voor de uitwendige ervaring, beteekent het krachtsbegrip het „werkingsvermogen, met betrekking tot de verandering van stand in „de ruimte. Voor de inwendige ervaring, beteekent bedoeld begrip „het werkingsvermogen, met betrekking tot de actieve apperceptie „der voorstellingen.

„Terwijl evenwel beide vormen der kracht in voortdurende weder- „keerige betrekkingen treden, ontstaan er zwarigheden van het causa- „liteitsprobleem, die des te grooter worden, naarmate bedoelde krachts- „begrippen, tengevolge hunner ontwikkeling, verder divergeeren. Onze „denkkracht ondergaat, in hare handelingen, den invloed van de uit- „wendige zintuiglijke indrukken, en van hare, door de associatie, ter „beschikking van het bewustzijn staande, herinneringsbeelden. Geheel „dit gebied der onmiddellijke, en naar de wetten der associatie ge- „reproduceerde, voorstellingen behoort echter, ingevolge zijne wijze „van ontwikkeling, tot de uitwendige causaliteit. Omgekeerd spruiten „onze willekeurige handelingen uit de inwendige causaliteit van ons „denken voort, om straks over te treden in den uitwendigen causaal- „samenhang der natuur".

Men vergelijke met deze plaats die, naar welke Koenig mede verwijst (t. a. p. II blz. 510), waar Wundt betoogt, dat het physiologische mechanisme de psychologische wetten niet verklaart: „Vooreerst, kan „de physische bewerktuiging juist in hare, voor de grondslagen des „zielelevens maatgevende, bestanddeelen, in het geheel niet begrijpelijk „gemaakt worden, wanneer men haar niet zelve als een voortbrengsel „der ontwikkeling, gaandeweg, des geestelijken levens opvat. Het „physische organisme geeft alzoo aan het zieleleven slechts terug, wat „het telkenreis van hem ontvangen heeft. Ten tweede, is het resultaat „eener associatie volstrekt niet volledig vervat, in de, met elkander „verbonden, gewaarwordingen, waarmede bepaalde physische processen „parallel loopen, maar het gewichtigste, de feitelijke vereeniging dezer „elementen, door de apperceptie, komt uit het inwendige van den „geest er bij. Ook laat deze verbindingshandeling volstrekt niet enkel „als eene *formeele* handeling zich opvatten, die den inhoud van het „product onveranderd laten zou. Veeleer, heeft deze handeling, juist „met betrekking tot den inhoud, eene *scheppende* beteekenis, zoodat, „trots den mechanischen dwang, waarmede de processen zich vol- „voeren, reeds hier, tot geldigheid komt het karakter der psychische „energiewet, dat tegengesteld is aan het (physische) beginsel van het „behoud des arbeidvermogens".

Uit deze slotwoorden blijkt, dat Wundt de toepassing of overbrenging der wet van Robert Mayer, op psychisch gebied rondweg afwijst.

19) Transcendent wordt, hier, door Koenig, gebezigd in den zin van: door de ervaring niet bereikbaar.

20) Koenig beroept zich, hier, op Wundt, Logik II blz. 508 en 511. Des laatsten eigen woorden zijn: „De vrije werkzaamheid des geestes „is niet eene causaliteitslooze. Zelfs de hoogste verrichtingen van het „scheppend talent en van de geniale intuitie zijn, ten slotte, afhankelijk „van de voorwaarden, welke uitwendige natuuromgeving en eigene „intellectueele arbeid, voor de individueele geestelijke ontwikkeling, „geschapen hebben. Iedere actieve apperceptiehandeling treedt ons, „deswege, als een gebeuren te gemoet, waarbij het Ik, door het gansche „verleden des bewustzijns, is gedetermineerd. Maar wij hebben, hier „overal, enkel aan den psychologischen vorm der causaliteitswet te denken, die met de wet van den geestelijken wasdom verbonden is. Zooals, „daarom, reeds in de eenvoudige zintuiglijke waarneming, het gevolg „grooter is dan zijne oorzaken, zóó herhaalt zich hetzelfde beginsel „van wassende energie, in verhoogde mate, bij de actieve geestes- „werkzaamheden".

De nadere omschrijving der psychische causaliteit, geeft Wundt (t. a. p. blz. 508) als volgt: „Gelijk de physische wetten, hebben ook de „psychologische, betrekking tot een gebeuren, dat onder het algemeene „causaliteitsbeginsel gerangschikt worden moet. Maar, terwijl wij bij „de physische wetten, alle verschijnselen herleiden moeten tot de „onveranderlijke eigenschappen eener substantie, welke onderstellender-„wijs als blijvend wordt aangenomen, zal eene samenhangende natuur-„verklaring gelukken, is de gelijke vooronderstelling, voor het geestelijk „gebeuren, niet slechts onbruikbaar, maar zij leidt tot gevolgen, waar-„mede alle ervaring in strijd is. Deze tegenstelling tusschen de gebieden „der natuur, en van den geest, vindt hare uitdrukking, in eene algemeene „wet van geestelijken wasdom, welke wij kunnen stellen, tegenover de „physische wet van *behoud* der energie. Terwijl de laatste gegrondvest „is op de stelling: „causa aequat effectum", levert ons iedere indivi-„dueele geestesontwikkeling een onbetwistbaar voorbeeld van geweldige „toeneming van geestelijke energie, en wij hebben allen grond het „er voor te houden, dat een gelijksoortige wasdom, bij de algemeene „ontwikkeling der menschheid, niet ontbroken zal hebben".

Nog elders, (t. a. p. blz. 512) zegt Wundt: „bij de apperceptieve „processen, treedt, meer en meer, eene *vrije* scheppende werkzaamheid „op den voorgrond, die, ten slotte, tot hare reinste uitingen zich verheft, „in de oorspronkelijke gestaltenissen der kunst, der wetenschap en „des zedelijken handelens".

Naar ik meen, mogen wij, *for all practical intentions and purposes*, op dit betoog van Wundt, waarbij Koenig zich aansluit, ons beroepen, ter handhaving van een *indeterminisme*, dat niet belachelijk motiefloos is, maar dat motieven aanneemt, erkent en — casu quo straft, waarvan de oorsprong niet empirisch aanwijsbaar, maar desniettemin ontwijfelbaar zeker in het zieleleven, — meer bijzonder in het apperceptief vermogen, — gelegen en gegeven is.

Lichtelijk, valt dan ook de toorn van Haeckel (Die Werlträthsel blz. 117) te begrijpen, die Wundt, Kant en de natuurvorschers Virchow, Du Bois-Reymond en K. E. Baer met smaad overlaadt, omdat — uit hunne werken voor het materialistisch dogma munt niet te slaan valt.

21) Koenig schijnt, hier, in eene noot, eene bedenking te maken tegen Lotze, Mikrokosmus I blz. 164, die, hoewel de onbegrijpelijkheid van alle werkingen toegevend, desniettemin, voor het geval dat ons bezig houdt, — den beweerden oorzakelijken samenhang tusschen beweging en gewaarwording — spreekt van „eene klove tusschen „den schijnbaar afdoenden grond en zijne beweerde gevolgen".

Mij schijnt die bedenking ongegrond. Lotze legt namelijk den klemtoon niet op het *onverklaarbare*, maar op *het onvergelijkbare* van de beweerde oorzaak (beweging), en het beweerde gevolg (gewaarwording). Hij zegt: „Hoe ver wij ook den indringenden zintuiglijken prikkel, „door de zenuwen, nagaan, hoe veelvuldig wij ook dien prikkel zijnen „vorm veranderen, en in aldoor fijner en teerder bewegingen zich „verwisselen laten, nooit zullen wij kunnen aantoonen, dat het vanzelf, „in de natuur van eene of andere, aldus voortgebrachte beweging ligt, „als beweging op te houden, en als stralende glans, als toon, als „zoetigheid voor den smaak, herboren te worden. Altoos, blijft de „sprong tusschen den laatsten toestand der materieele elementen, dien „wij kunnen bereiken, en tusschen het eerste ontstaan der gewaar„wording even groot, en nauwelijks zal iemand de ijdele hoop voeden, „dat eene verder voortgeschreden wetenschap eenen geheimzinnigen „overgang ontdekken zal, daar, waar, met de eenvoudigste klaarheid, „de onmogelijkheid van iederen bestaanbaren overgang aan ons zich „opdringt" (t. a. p. blz. 165).

Naar men ziet, plaatst Lotze de klove niet in de *onverklaarbaarheid*, maar in de *onvergelijkbaarheid* van het tweeledig gebied: beweging — gewaarwording. Hij waarschuwt, dat het oorzakelijk samenhechten van beweging en gewaarwording, in werkelijkheid, zijn zou eene metabasis eis allo genos, een overstappen naar vreemd gebied. Dit nu bestrijdt Koenig niet. Integendeel, hij heeft het, in den tekst, zooeven tegen de materialisten betoogd. Vandaar, dat de noot, met betrekking tot Lotze, misverstand in de hand zou kunnen werken.

22) Ik kan niet inzien, dat er tusschen de, door Koenig aangevoerde, en de, door Lotze, ontwikkelde bedenking een principieel verschil bestaat. Gene noemt uitdrukkelijk de beweerde inwerking van beweging, met psychisch gevolg: „geheel nieuw en zonder analogie". Het valt niet in te zien, wat Lotze, het onvergelijkbare van beweerde oorzaak en beweerd gevolg stellende, anders zou hebben kunnen bedoelen. Of gij, met Koenig, u niet verbaast, in hypothesi, doch begint te verbazen, in thesi, dan wel, met Lotze, reeds dadelijk, door die gemoedsaandoening bevangen zijt, en daarom, de hypothese afwijst, waar is het verschil?

23) De bedenkingen, die Koenig hier doet gelden, zijn afdoende en onoplosbaar, tegenover Haeckel en consorten, d. w. z. tegenover het *materialistisch* monisme. De aanhangers dier leer worden met hunne eigene wapens bestreden, naardien hun de uitvlucht: *alle* materie is bezield (hylozoisme), dus in *alle* materie is physis en psyche saam-

verbonden, — eene uitvlucht, die hun dient om die vereeniging in mensch en dier, als niets bijzonders, te kenmerken, — uit handen wordt geslagen. Zij hebben inderdaad òf *het* hersenpunt aan te wijzen, dat de focus der bedoelde verbinding is, òf waar te maken het uitgangspunt, dat de ziel in de hersenen verspreid, desniettemin de kenmerken van eenheid opleveren kan. Niets redelijker, dan dat de materialistische voorstelling, ook materialistisch zich verantwoorde.

Misleidend evenwel, althans voor hen, die, op dit gebied, niet vast in den zadel zitten, is het, *in dit redebeleid*, den naam van Fechner te noemen. Fechner is *niet* een materialistisch monist, maar een *pampsychist*, die lijnrecht staat tegenover de Haeckelomanen. Wèl zegt ook Fechner: alle materie is bezield, maar het primaire is, bij hem, het geestelijke, waarvan het materieele slechts de verschijningsvorm is.

Aan de uitwerking van dit punt, heeft Fechner een hoogst belangrijk, door Koenig, niet vermeld geschrift gewijd: Ueber die physikalische und philosophische Atomenlehre (Leipzig 1864), waarin hij zijne verhouding, tot de monadologen, aanwijst. Dit zijn stelsel noemt Fechner: het *synechologische*, inzooverre niet aan de enkele monade (atoom) psychische beteekenis wordt toegekend, maar zij, niet als zelfstandige zielen, doch, saamverbonden, als laatste elementen van een systeem optreden: naar buiten, het lichaam; naar binnen, den geest (blz. 248).

Overeenstemming dus, tusschen Fechner en de monadologen, inzooverre hij, met hen: „in dezelfde tegenstelling tot de dualistische, „materialistische, en de meeste wendingen der idealistische beschou- „wing staat" (blz, 248). Verschil daarentegen en gewichtig verschil, in zooverre de eersten zich gedrongen zien, zoo vele zielen in de wereld te ontwaren, als er belichaamde (physisch of metaphysisch discrete) atomen bestaan, terwijl Fechner's *synechologische* beschouwing: „de „psychische eenheid, in hoogste en laatste instantie, aan den wette- „lijken samenhang van het totaalsysteem der wereldatomen verbindt „(God), ondergeschikte psychische eenheden (zielen van menschen „of dieren) daarentegen, aan ondergeschikte gedeeltelijke systemen „van bedoeld geheel systeem, waardoor eene ganschelijke andere op- „vatting der betrekking van lichaam en ziel, en andere wereldbeschou- „wing in het algemeen ontstaat" (blz. 249).

Ik moest er op wijzen, dat Fechner en Haeckel niet geestverwanten, maar antipoden zijn, om twee redenen.

Vooreerst, omdat onkundigen, op het dwaalspoor gebracht, door

eene onbestemde herinnering aan de atomistiek der Ouden, allicht geneigd zijn, die zienswijze, als *van nature en uitteraard* materialistisch, te beschouwen. Met kracht verheft Fechner zijne stem daartegen: „In het algemeen, kan men wel zeggen, het geloof aan de hoogste „ideeën [bedoeld is: God, vrijheid, onsterfelijkheid] neemt, in het „algemeen, veel meer de wetenschap als staf in de hand, dan dat het „daarop, als op eenen voet, steunde. Dat nu de atomistiek, als staf van „het geloof, voor het geval men een zoodanigen zoekt, minstens even „bruikbaar is, als de dynamische beschouwing, meen ik te hebben „aangetoond. Alleen de wil om hem daartoe te gebruiken is noodig, „maar dan ook voldoende. Een ander kan denzelfden staf dan ook „wel gebruiken, om op het geloof los te ranselen; ook daartoe is alleen „de wil noodig; de atomistiek, op zich zelf, maakt niet een God, en „loochent niet een God. Doch mijne meening handhaaf ik: eene „atomistische wereld is een bouw, der meest verheven idee van God „waardiger, en onuitsprekelijk schooner, dan de dynamische" (blz. 93).

De tweede reden hangt meer samen met het psychische causaliteitsbegrip. Wij weten, dat Haeckel het materialistisch determinisme verkondigt. Fechner's leer daarentegen doet op dit punt *niet* uitspraak. Dit zegt hijzelf als volgt: „De synechologische beschouwing beweert „alleen, dat geestelijke en lichamelijke voorvallen en verhandelingen, „of wel inwendige en uitwendige verschijnselen en verhoudingen bij„eenbehooren, zonder over vrijheid of onvrijheid van de eene of de „andere reeks zich uit te laten. Alleen moet, hetgeen aangenomen „wordt van de eene, op de andere worden overgebracht. Mitsdien kan „de determinist, gelijk de indeterminist, de synechologische beschou„wing, in den zin zijner eigene meening, wenden, zonder dat de gel„digheid van eerstgemelde, afhankelijk is van de geldigheid des „determinisme of des indeterminisme.

„Is de indeterministische opvatting de juiste, dan zal de exceptie „van den wettelijken oorzakelijken samenhang, die, ingevolge bedoelde „opvatting, aan de vrije wilsuitingen, op geestelijk gebied, toekomt, „overgebracht worden op de feiten, die, naar men zich uitdrukt, van „de zijde des lichaams, te gronde liggen aan bedoelde wilsuitingen. „Is de deterministische opvatting de juiste, dan zal van beide kanten „eene exceptie niet plaats grijpen.

„Natuurlijk, zullen de indeterministische wilsuitingen, indien er in „het algemeen de zoodanige bestaan, niet uit de eenheid van den „geest *verklaard* kunnen worden, wanneer die eenheid, met den wette„lijken samenhang van het te gronde liggend lichamelijk systeem zelf,

„wezenlijk samenhangt. Zij zijn echter, in het algemeen, naar haren „aard onverklaarbaar, te beschouwen als zaak van een beginsel, dat, „incommensurabel met het beginsel der eenheid, nieuwe aanvangen, „in den daardoor verbonden samenhang, grondvest, welke evenwel, „eenmaal ingetreden, dan ook, met wettelijke gevolgen, aan gemelden „samenhang deel nemen" (blz. 257).

Dit laatste verwijst naar de immanent-psychische causaliteit, welke met het indeterminisme op ééne lijn staat.

24) De eigenaardige opvatting van Lotze, nopens de zielssubstantie, is in het kort de volgende. Met nadruk, stelt hij, als fundamenteel beginsel, op den voorgrond: een ding is daar, waar het werkt (Mikrokosmus I blz. 329), en wel het is *overal* daar, waar het werkt (t. a. p. blz. 330), zonder dat de eenheid en ondeelbaarheid zijns wezens daaronder lijdt. Plaatst men den „zetel van de ziel" in de hersens (t. a. p. blz. 333), één punt daarvoor is echter niet aanwijsbaar. „De anatomie „heeft het totdusver niet kunnen vinden, en er bestaat niet hoop, dat „zij het later zal kunnen vinden" (t. a. p. blz. 334). Mitsdien, hebben wij ons de zielssubstantie te denken, als daar aanwezig, waar van hare werking blijkt, en het is slechts eene behoefte van aanschouwelijkheid, die ons naar een geometrisch middelpunt, of wel naar discrete punten harer verdeeling doet vragen. Al had men deze laatste plekken gevonden, het zou niet op te helderen wezen, in welken innigeren samenhang de ziel met dien „zetel" staat, dan met al de overige elementen, waarmede zij in wederkeerige werking zich bevindt (t. a. p. blz. 336).

Als metaphysische hypothese nu, huldigt Lotze het pampsychisme, dat, zonder nu met het hylozoisme samen te vallen, toch vrij wel daarmede overeenkomt. In bezielde, dichterlijke bewoordingen laat hij daarover zich uit: „Ieder enkel wezen, met graadsgewijze weder- „keerige werkingen in het geheel der wereld gevlochten, is een spiegel „van het heelal, wordt, van zijne plaats uit, den samenhang van den „cosmos gewaar, en beeldt af de bijzondere bestemming, welke die „samenhang aan bedoelde plaats en bedoeld standpunt toekent. Geen „enkel deel van het zijnde is meer zonder leven en onbezield; slechts „een deel van hetgeen er gebeurt, de bewegingen, die tot bemidde- „laarsters strekken van de toestanden des eenen met die des anderen, „slingeren zich, als een uitwendig mechanisme, door de volheid des „bezielden, en voeren aan alles de gelegenheden en prikkels, tot af- „wisselende ontvouwing van het inwendige leven, toe" (t. a. p. blz. 406).

De hypothese zelve echter — en daarop zal Koenig in zijne slotwoorden doelen — wordt, door Kant, ten toets gebracht en verworpen.

Kant onderscheidt tusschen de stelsels, die doelmatigheid in de natuur verwerpen, en die haar aannemen. De laatsten (daadwerkelijke doelmatigheid) verdeelt hij wederom in physische of hyperphysische. De physische: „grondvest de doeleinden in de natuur op het analogon „van een naar oogmerken handelend vermogen, *het leven der materie* „(in haar, of ook door een levenbrengend innerlijk beginsel, eene „wereldziel); en heet *het hylozoisme*".

Al deze stelsels nu onderzoekt Kant, met het oog op de vraag, of zij bij machte zijn te houden, wat zij beloven: de doelmatigheid langs metaphysischen weg. Over het laatstgenoemde, oordeelt hij als volgt: „Zij, die het realisme der natuurdoeleinden niet enkel beweren, maar „ook meenen te verklaren, gelooven, dat zij eene bijzondere soort van „causaliteit, namelijk van met opzet werkende oorzaken, voor het „minst wat de mogelijkheid aangaat, kunnen inzien; anders, konden „zij het niet ondernemen, die soort te willen verklaren. Immers, zal „men bevoegd zijn zelfs tot de meest gewaagde hypothese, dan moet „minstens de *mogelijkheid* van datgene, wat men als grond aanneemt, „*zeker* zijn, en men moet aan het begrip daarvan eene objectieve „realiteit kunnen verzekeren.

„Edoch de mogelijkheid eener levende materie (waarvan het begrip „eene tegenstrijdigheid behelst, omdat levenloosheid, inertia, het „wezenlijk karakter der materie uitmaakt), laat zelfs zich niet denken; „de mogelijkheid eener levende materie en der geheele natuur, als van „een dier, kan slechts inzooverre (ten behoeve eener hypothese der „doelmatigheid in groote trekken, van de natuur) te nauwernood „gebruikt worden, als zij ons aan de inrichting der natuur, in het „kleine, in de ervaring geopenbaard wordt, maar a priori kan volstrekt „niet worden ingezien, hoe die mogelijkheid bestaanbaar zijn zou. „Er moet derhalve, bij het verklaren, eene cirkelredeneering worden „gebezigd, wanneer men de doelmatigheid der natuur bij georgani„seerde wezens uit het leven der materie afleiden wil, en dit leven „wederom niet anders, dan in georganiseerde wezens kent, alzoo, zonder „dergelijke ervaring, een begrip van de mogelijkheid daarvan zich niet „maken kan. Het hylozoisme levert derhalve niet, wat het belooft" [1]).

25) Het betoog, dat Koenig thans aanvangt, is een onderzoek naar de bevoegdheid, wij zouden, in juridische taal zeggen, de ontvankelijkheid van den *causaliteitstoetssteen* zelf, dien men bezigt, om in den samenhang van physis en psyche door te dringen. Is het niet hoogst

---

1) Kant, Kritik d. Urtheilskraft, II § 73. Werke (Ed. Hartenstein) V. blz. 404, 406.

merkwaardig, — ik heb de opmerking nergens gemaakt gezien — dat reeds de groote natuurkundige G. C. Lichtenberg, een aphorisme geeft, waarin de kiem ligt tot gelijksoortigen twijfel? Ziehier de plaats: „Wij „weten met verreweg grootere duidelijkheid, dat onze wil vrij is, dan „dat alles, hetgeen geschiedt, een oorzaak hebben moet. Kan men „alzoo het argument niet eens omkeeren en zeggen: onze begrippen „van oorzaak en gevolg moeten zeer onjuist zijn, omdat onze wil niet „vrij zijn kan, indien zij juist waren?" (Vermischte Schriften. Göttingen 1853, I blz. 70).

26) Dit beginsel, door Koenig op den voorgrond gesteld, is een der fundamenteele stellingen van Kant. Waar laatstgemelde de postulaten van het empirische denken in het algemeen behandelt, verklaart hij: „een begrip, dat eene synthese behelst, is als ledig te beschouwen, en „heeft tot geen enkel voorwerp betrekking, wanneer deze synthese „niet tot de ervaring behoort" (Kritik der reinen Vernunft, Werke, ed. Hartenstein, III blz. 193) vg. de uitspraak: „met betrekking tot „de natuur geeft ons ervaring den regel aan de hand en is de bron „der waarheid" (t. a. p. III blz. 260), of wel het beginsel: „Alle „denken moet, hetzij rechtstreeks (directe) of langs omwegen, (in- „directe), door tusschenkomst van zekere kenteekenen, ten slotte tot „aanschouwingen, mitsdien, bij ons, tot zinnelijkheid betrekking heb- „ben, omdat ons, op andere wijze, een voorwerp niet gegeven wor- „den kan" (t. a. p. III blz. 55).

27) Wèl te verstaan: de betrekkingen tusschen twee waarnemingen: de eene, die van het waargenomen voorwerp; de andere, die van het waarnemende Ik — Zie de volgende aant.

28) Te weten als waarnemingsbeelden.

29) Hetgeen Koenig, hier zegt, laat zich kortelijk verduidelijken. Verstaanbaar is de causaliteitssamenhang indien gij hem commensurabel d. w. z. uit gelijksoortige, homogene bestanddeelen saamgesteld, u voorstelt. Homogeen, dus voor oorzakelijke subsumtie vatbaar, is *die* opvatting, welke — zonder over *de realiteit* van het waargenomen voorwerp uitspraak te doen, — uit het waarnemingsbeeld concludeert, tot eene, door de zintuigen, in onderlinge overeenstemming, ons overgeleverde werkelijkheid, *welke ook*. *Die* opvatting is homogeen, commensurabel, omdat gij alsdan steeds met *waarnemingsbeelden* — subjectief, dat des waarnemens; objectief, dat des waargenomenen — te doen hebt, en niet buiten die sfeer u waagt. Hier alzoo, daarbinnen, kan van oorzakelijke verbinding tusschen het waarnemingsbeeld van het object, en het waarnemingsbeeld van het subject: het zien, hooren enz. sprake zijn,

Incommensurabel daarentegen, als heterogeen, dus ongelijksoortig, wordt het aannemen van een oorzakelijken samenhang, zoodra wij wèl uitspraak doen omtrent *de realiteit* van het waargenomen voorwerp, d. w. z. ons voorstellen, dat materie bestaat afgescheiden en onafhankelijk van het waarnemend bewustzijn. In dit geval is, als door ervaring onbewezen en onbewijsbaar, bedoelde samenhang een ijdele klank.

Koenig beroept zich, hier, in eene noot op: „Riehl, Der philosophische „Kriticismus II blz. 31 vlg. en III blz. 178, en Laas, Idealismus und „Positivismus II (lees III) blz. 76 vlg." Men vergete evenwel niet — hetgeen natuurlijk niet voor Koenig, maar wel voor den argeloozen lezer herinnering behoeft — dat beiden, Riehl en Laas, erkenningstheoretische sensualisten, korter, materialisten zijn, met dit, op zich zelf niet onbelangrijk verschil, dat Laas ook de logische beginselen onder „het positief feitelijke" opneemt. Bij hen, wordt derhalve de homogeniteit, die de sleutel is van den oorzakelijken samenhang, verkregen, door het uitgangspunt. Te weten, door de grondstelling, dat subject en object slechts in en door elkander bestaan — hetgeen „in- en uitwendig" amalgameert, — en dat het bewustzijn op niets dan waarneming berust, — hetgeen de materie primair maakt. Uitdrukkelijk zegt Laas (t. a. p. III, blz. 88): „De positivist doet den „geest eerst *met* de gewaarwordingen, en *in oorspronkelijke tegenstel-* „*ling* tot haar *zich ontwikkelen*:" Over de ontologische zwarigheden dezer opvatting spreken wij hier nu niet. Het causaliteitsprobleem echter wordt er door opgeheven, en wel op dezelfde wijze, als men iemand van hoofdpijn genezen kan, doordien men hem onthooft.

30) Koenig beroept zich, hier, op Wundt's Essays pag. 115. Log. Bd II pag. 485 ff. Voor den ingewijde is dit voldoende, niet voor den, met deze soort van onderzoekingen, min-gemeenzame.

In zijne Essays (Leipzig 1885), behandelt W. Wundt de vraag, die ons bezig houdt, de industria, in een opstel, getiteld: Hersens en ziel (blz. 88 vlg.). Aan ons punt wijdt hij de volgende bladzijde: „Zijn „onze voorstellingen niet zoozeer geestelijke objecten, als veeleer geestelijke werkzaamheden, dan verkrijgen wij noodzakelijk ook van de „hersenprocessen, die ze begeleiden, eene veranderde opvatting. Vóór „alles behoort hier *die* wijsgeerige opvatting te worden afgewezen, „welke gemeenlijk ten grondslag ligt aan de physiologische beschouwingen over het onderwerp, de opvatting namelijk, dat er hier sprake „is van een gewoon oorzakelijk verband, waarin het hersenproces als „de oorzaak, de voorstelling echter als haar gevolg beschouwd moet

„worden. Deze opvatting is reeds van natuurwetenschappelijk stand-„punt niet vol te houden.

„Ingevolge het, in het natuurkundige onderzoek, overal aangenomen „causaliteitsbeginsel kunnen wij van eene oorzakelijke verbinding van „twee verschijnselen altoos dan slechts spreken, wanneer het gevolg „uit de oorzaak, naar bepaalde wetten, afgeleid worden kan. Eene „zoodanige afleiding is nu, in den eigenlijken zin, slechts mogelijk bij „*gelijksoortige* voorvallen. Zij is alzoo, op het gansche gebied der uit-„wendige natuurverschijnselen, òf werkelijk uitvoerbaar, òf minstens „denkbaar, omdat de ontleding dezer verschijnselen steeds naar be-„wegingsvoorvallen terugvoert, waarbij het gevolg in dier voege aequi-„valent is aan de oorzaak, dat, onder geschikte voorwaarden, de „oorzakelijke verhouding omgekeerd d. w. z. het gevolg tot oorzaak, „en de oorzaak tot gevolg gemaakt worden kan. Zoo roept het vallen „van een gewicht, uit bepaalde hoogte, een bewegend gevolg in het „leven, waardoor een gewicht, van gelijke grootte, op dezelfde hoogte „geheven worden kan.

„Het is duidelijk, dat van eene zoodanige aequivalentie tusschen „onze voorstellingen, en de haar begeleidende physiologische voorvallen, „sprake niet zijn kan. Als de gevolgen der laatste, kunnen altoos slechts „voorvallen optreden, die eveneens van physische natuur zijn. Hierdoor „slechts, is die volledig in zich zelf gesloten oorzakelijke samenhang „der natuur mogelijk, die, in de wet van het behoud der energie, zijne „meest volledige uitdrukking vindt. Deze wet zou immers overal dàar „doorbroken moeten worden, waar eene lichamelijke oorzaak eene „geestelijk gevolg te voorschijn brengen zou.

„Ook de natuurvorscher, die, voor zijn gebied van onderzoek, te recht „vasthoudt aan de meening, dat de, door ons voorgestelde, wereld eene „van onze voorstellingen onafhankelijke realiteit bezit, kan, mitsdien, „altoos slechts een *parallelisme* der geestelijke voorvallen, en der ze „begeleidende physiologische functies vaststellen. Een zoodanig paral-„lelisme sluit in zich de vooronderstelling, dat de verschijnselen des „geestelijken levens, onderling, in eene evenzoo doorgaande oorzakelijke „verbinding staan, als die der lichamelijke natuur; — maar juist, omdat „er hier van *twee* in zich zelf gesloten oorzakelijke verbindingen sprake „is, kan uit geen enkele daarvan, in de andere, een overgang plaats „grijpen.

„De taken der psychologie zijn, allereerst, gericht op de wetmatigheid „van het innerlijk gebeuren. Terwijl evenwel de samenhang der voor-„stellingen in ons bewustzijn overal verwijst naar voorwaarden, die

„buiten het bewustzijn liggen, ook niet in den vorm van geestelijke „voorvallen ons gegeven kunnen zijn, wordt de psychologie niet zelden „genoodzaakt, zich bezig te houden met het physiologische onderzoek, „ten einde, waar de oorzakelijke samenhang der inwendige ervaringen „afgebroken schijnt, minstens de, met dien samenhang parallel loopende, „verbinding van physische voorvallen, vast te stellen. Met dit oog- „merk roept de psychologie der zintuiglijke waarneming de hulp in, „van de physiologie der zinsorganen, en, in gelijksoortigen zin, zal de „leer van de beweging der voorstellingen in het bewustzijn zich niet „kunnen onthouden, aan de hersenphysiologie hare aandacht te wijden" (blz. 115).

Overeenkomstig deze zijne grondbeschouwing, bestrijdt Wundt de dwaling, — die, bij het zoeken naar eene aanwijsbare ziel, hare rol speelt — als zou, voor de inwendige ervaring in haar geheel, het substantie-begrip dienst kunnen doen: „De slotsom dezer beschou- „wingen bestaat hierin, dat de poging om voor den laatsten grond „onzer inwendige ervaring, voor de feiten van het zelfbewustzijn en „van den wil, een substraat aan te nemen, waaraan, hier, eene ge- „lijksoortige beteekenis zou toekomen, als aan het substantie-begrip „in de uitwendige ervaring, op eene begoocheling berust, waarbij men, „noch over de beteekenis van bedoeld begrip, noch over de deelneming „van ons denken aan dit begrip, voldoende rekenschap geeft. Het „substantie-begrip heeft, voor de inwendige ervaring, eene gewettigde „toepassing slechts op het gebied der *psychophysische* voorvallen d. w. z. „derhalve, voor den ganschen materieelen inhoud van onze inwendige „ervaring, die steeds tegelijk door physische voorvallen begeleid is" (W. Wundt, Logik, Stuttgart 1880, I blz. 489).

Men geve zich klaar rekenschap van de gewichtige en scherpe onderscheiding, hier, gemaakt, tusschen:

a dat deel der inwendige ervaring, dat op psychophysische voorvallen, (gewaarwordingen, begeleid door zintuiglijke waarneming) berust, en

b dat deel der inwendige ervaring, dat tot de feiten van zelfbewustzijn en wil betrekking heeft.

Immers alleen op *a* niet op *b* acht Wundt de causaliteitswet toepasselijk: „De causaliteitswet, in den vorm, waarin zij de objectieve „ervaring beheerscht, is, wat de inwendige ervaring betreft, alleen „op het gebied van het psychophysisch gebeuren toepasselijk. Wij „kunnen onze voorstellingen, eenerzijds, met betrekking tot de objec- „tieve beteekenis, die wij er aan toekennen, onderzoeken: dan brengen

„wij haar in den samenhang der natuurcausaliteit; wij kunnen echter „ook de subjectieve voorwaarden harer gelijktijdige en opeenvolgende „verbindingen uitvorschen: dan betreden wij den bodem der psycho„logische causaliteit, met welke laatste, altoos tegelijk, eene natuur„causaliteit parallel loopt, doordien de voorstellingen aan bepaalde „physiologische hersenvoorvallen gebonden zijn. Ter verklaring van „deze psychophysische voorvallen, is deswege ook het objectieve sub„stantie-begrip onvermijdelijk, in den ruimeren zin, welken de toe„passing op de inwendige ervaring eischt.

„Begeven wij ons daarentegen op het gebied des willekeurigen „denkens, der apperceptie en der apperceptieve gedachtenverbindin„gen, dan zien wij, hier, alle voorvallen, door eene kracht beheerscht, „die, nergens, in wederkeerige werking komt met krachten, gelijkwaar„dig aan haar, wel echter hare grenzen vindt in de, door de ervaring „gegeven, voorwaarden. Voor de werkingen dezer denkkracht geldt, „noch het beginsel der natuurcausaliteit, noch dat der zuiver psycho„logische causaliteit, welke slechts eene geestelijke transformatie der „natuurcausaliteit is, maar hier grijpt de *logische causaliteit* in haar „oorspronkelijke gedaante plaats, de stelling van den grond zelf, uit „krachte van welke stelling, ons denken uit gegeven voorstellingsver„bindingen andere ontwikkelt. Het onderscheidende kenteeken dezer „logische causaliteit ligt echter hierin, dat, bij haar, uit gegeven voor„waarden, een gevolg niet noodwendig getrokken worden *moet*, maar „dat het aan ons denken vrij staat, of het werkzaam *wil* zijn of niet" (t. l. a. p. I blz. 563).

Aldus, de plaatsen, door Koenig beoogd. Deze schreef 1880/90. Wundt heeft evenwel later dan, in zijne Essays (1885), en in zijne Logik (1880/83), het onderwerp in zijn geheel behandeld, en wel in een opstel: Ueber psychische Causalität und das Princip des psychophysischen Parallelismus, in Philosophische Studien (Leipzig 1894), Bd X. Heft 1. Ik kom daarop, in het Derde Hoofdstuk, terug.

31) Het wil mij voorkomen, dat niet met gelijk recht al de hier opgesomden, met Wundt, op ééne lijn worden geplaatst, naardien hunne opvatting van het causaliteitsvraagstuk niet geheel buiten verband kan worden beschouwd met hun algemeen wijsgeerig uitgangspunt, — hetgeen Koenig leidt tot het aanstippen van verschilpunten in den tekst. Volkomen geestverwanten schijnen echter Wundt en Bain. Ook deze laatste, de poging van Descartes om der ziel een bepaald centrum in de hersens aan te wijzen, verwerpend, handhaaft de feitelijke onderscheiding tusschen materie en geest (A. Bain. Geist

und Körper, Leipzig 1874, blz. 225). Ook hij, maakt een fundamenteel verschil tusschen het stoffelijke en het geestelijke substantie-begrip: „Er bestaat eene verbinding met de materie, met de objectieve of „uitgebreide wereld; maar het verbonden ding, de eigenlijke geest, „heeft zelf niet uitbreiding en kan eene plaatselijke vereeniging niet „aangaan. Eene zwarigheid is nu deze, eene of andere taalkundige „uitdrukking, eene of andere bekende analogie te vinden, die over- „eenkomt met deze zoo eenige verbinding; vergeleken met alle andere „vereenigingen, is zij een paradoxe of een tegenstrijdigheid in zich „zelve. — De eenige adaequate uitdrukking is een toestandsverande- „ring: een overgang uit den toestand der uitgebreide erkenning tot „een toestand der erkenning, van uitgebreidheid ontbloot" (t. a. p. blz. 166). Ook hij, maakt halt voor het feit der verbinding van materie en geest, dat hij verder onverklaarbaar acht: „Nemen wij de verbin- „ding van geest en materie aan, dan behoeven wij niet hopeloos te „zijn, wanneer wij eene verklaring zoeken voor de wederkeerige in- „vloedoefening. De verbinding zelve is wel is waar onverklaarbaar, „naardien zij juist laatst bereikbaar feit is; daarvoor, kan eene ver- „klaring niet worden toegelaten, noch heeft deze eenige beteekenis, „wèl, de zoover mogelijk gaande generaliseering" (t. a. p. bl. 237). Ook hij, bestrijdt het zoeken naar een vereenigingspunt: „De fout „schuilt hierin, dat men in het algemeen naar een grens zoekt. Wij „zoeken naar een grens tusschen twee kerspelen, tusschen staten, „tusschen naburige weefsels des dierlijken lichaams; maar tusschen „het uitgebreide lichaam, en den geest zonder uitgebreidheid, is het „zoeken naar een grens ongeoorloofd en zinneloos" (t. a. p. blz. 237). Eindelijk is, ook voor hem, het psychophysische parallelisme de eenige, maar dan ook voldoende oplossing: „De argumenten voor twee sub- „stanties hebben, naar onze overtuiging, volkomen iederen steun ver- „loren, zij zijn niet meer met de bestaande wetenschap en een klaar „denken vereenigbaar. De ééne substantie daarentegen met twee klas- „sen van eigenschappen, twee zijden, eene physische en eene geeste- „lijke — *eene eenheid met twee aangezichten* — schijnt voor alle behoeften „des gevals voldoende. (t. a. p. blz. 241).

In de noot, te dezer plaatse, noemt Koenig de opvatting van Taine, de l'intelligence (Paris 1870) II. II c. 1: „eene zonderlinge". Zij houdt op dit te zijn, wanneer men, van het standpunt van Taine, zich rekenschap geeft, dat aan het phenomenalisme van Berkeley of aan de droomwereld van Schopenhauer het meest nabij komt. Taine namelijk noemt de zintuiglijke waarneming: zinsbegoocheling: „la perception

„extérieure est une hallucination vraie" (t. a. p. I blz. 408). Hij verstaat verder onder een lichaam: eene vereeniging van potentieele vermogens: „Cette table peut provoquer telle forte sensation de résis„tance; cela signifie que, si elle est pressée, par la main, une forte „sensation de résistance s'éveillera. Un pouvoir n'est donc rien d'in„trinsèque et de personnel à l'objet auquel on l'attribue. Nous entendons „simplement par ce mot que tels effets sont possibles, futurs, prochains, „nécessaires à telles conditions. Nous entendons simplement, dans le „cas présent, que telles sensations sont possibles, futures, prochaines, „nécessaires à telles conditions. Par conséquent, un faisceau de pou„voirs n'est rien; par conséquent, un corps, c'est-à-dire un faisceau „de pouvoirs, n'est rien davantage" (t. a. p. II blz. 30).

Met eene opvatting als deze, behoeft men niet lang zich bezig te houden, omdat zij èn met de feiten, èn met de beginselen van ons kenvermogen in tweestrijd is. Schopenhauer verklaarde immers buiten staat te zijn het laatste woord daarvan: het solipsisme, te weerleggen, en Wundt waarschuwt zeer nadrukkelijk tegen de beide klippen, waarop het wijsgeerig denken stranden kan: — eenerzijds, het absolute idealisme, dat de wereld in louter schijn verandert, aan den anderen kant, het absolute realisme, dat uitloopt op materialisme of monadologie (Logik, t. a. p. I blz. 562).

32) Men zal spoedig inzien, dat het metaphysisch bestanddeel van Spencer's stelsel, van gansch ander gehalte, dan dat in de leer van Wundt is. Spencer's: unknowable, en het daaruit voortvloeiend agnosticisme wordt, van meet af, op den voorgrond gesteld, en beheerscht natuurlijk al de onderdeelen zijner levens- en wereldbeschouwing, zonder dat die trouwe stelselmatigheid iets aan de betrouwbaarheid van den grondslag toevoegt. Wundt daarentegen is van zoodanig apriorisme volkomen vrij. Hij neemt, zoolang hij kan, den natuurwetenschappelijken maatstaf tot leidraad, en geeft dien slechts op, waar hij, zijns ondanks, door de macht der feiten, wordt genoodzaakt halt te maken, waardoor hij tot een metaphysisch monisme wordt gedwongen, of, wil men, daarin gedrongen.

33) Koenig beroept zich, hier, op de plaats bij Wundt, aant. 30 boven, in samenhang medegedeeld. Wat Lotze betreft, zegt hij, van het zieleleven sprekend, nadrukkelijk: „De strekking daarvan verwerkelijkt „zich voorzeker enkel in een onafgebroken mechanischen samenhang, „maar bedoelde strekking is, van dien samenhang, toch niet een „passief voortbrengsel. Want, ofschoon de ziel niet terugwerken en „antwoorden kan, alvorens zij geprikkeld en gevraagd is, zoo is toch

„de inhoud harer antwoorden haar eigendom, en drukt op ieder „oogenblik datgene uit, wat zij, naar de innerlijke consequentie harer „natuur, op deze bepaalde prikkels te antwoorden, op dezen bepaal- „den trap harer ontwikkeling, te voorschijn te doen treden heeft". (Mikrokosmus t. a. p. II, blz. 271).

34) Men vat de bedoeling van Koenig met deze inleidende beschouwing tot het slotgedeelte van zijn onderzoek.

De *physisch-psychische causaliteit* d. w. z. die oorzakelijkheid, welke in *het physische* haar steunpunt heeft, is afgehandeld en verworpen. Nu geeft het psychophysisch parallelisme, in zijne verschillende schakeeringen, aanleiding tot de vraag, of dan ook het omgekeerde, te weten eene oorzakelijkheid, die in *het psychische* haar steunpunt heeft, moet worden aangenomen.

Voor den *materialist*, dengene, die, plompweg en lukraak, niets kent dan materie, onbekommerd om de feiten, die op het verschil tusschen materie en geest wijzen, bestaat die vraag natuurlijk niet. Hij zegt: wij, materie, worden veroorzaakt, door materie, en daarmede uit. Dit is nu wel, bij uitstek, dom, omdat men doof en blind moet zijn om aldus te kunnen spreken, maar, voor gegadigden en liefhebbers, is een dom antwoord ook een antwoord.

Voor die schakeering van monisten, die op het *gansche* geestelijk gebied, d. w. z. niet enkel voor het gebied der *perceptie* (gewaarwording, opgewekt door zintuiglijke waarneming), maar ook voor het gebied der *apperceptie* (bewuste voorstelling, los van zintuiglijke waarneming), correspondentie tusschen physis en psyche aannemen, vervalt de vraag mede. Zij toch zeggen: *al* wat geestelijk is, vindt zijn corrolarium in het doorgaand stoffelijke. Met die bewering nu komen zij snel in strijd met de feiten van het denken, als logische werkzaamheid, maar die strijd hindert hen, hier en nu, niet. Het psychophysisch parallelisme opvattende, als onafgebroken en gestadig op heel de geestelijke lijn, zijn zij ontheven van een onderzoek naar mogelijken invloed van het een op het ander. Volgens hen, gaan beide metgezellen, als Siameesche tweelingen, steeds gepaard.

Voor de school van Wundt en de zijnen, geldt daarentegen de vraag onverkort. Voor haar, beslaat het psychophysisch parallelisme wel een deel van het geestelijk gebied, ongerept en ongemoeid echter blijft, daardoor, die geesteswerkzaamheid: *de zelfstandige apperceptie*, het bewuste voorstellen, die niet *gevolg* van, maar *heerscheresse* over de ideeënassociatie is. Met die opvatting, ontstaat er, in en door bedoelde *apperceptie*, eene geestesverrichting, welke haar corrolarium op

physisch gebied niet heeft. Immers het parallelisme bereikt gewaarwording en ideeënassociatie wel, apperceptie daarentegen niet. Voor ons handelen echter, moet een oorzaak bestaan. Vandaar de vraag: is het dan de geest, die ons handelen determineert, m. a. w. kan geest op stof werken?

35) Met dit „erzeugen" — teweegbrengen, volgt Koenig inderdaad het gewone spraakgebruik. Men verlieze nooit uit het oog, dat het psychophisisch parallelisme, hier in onderzoek, zich wel wacht voor de bewering: de physiologische prikkel *brengt* de psychologische actie *te weeg*. Het zegt alleen: gene begeleidt deze, en beide zijn onafscheidelijk.

36) Koenig beroept zich, hier, op Lotze, Mikrokosmus t. a. p. I, blz. 288.

De bedoelde plaats bij den grooten psycholoog luidt: „Voorstel„lingen duiken in ons, naar algemeene wetten, op, en daaraan knoopen „zich, deels onmiddellijk, deels door het verbindingslid van gevoelens „van allerlei soort, allerlei beelden van lichamelijke bewegingen, die „nu eens als middel tot bereiking van een uitwendig voorwerp, dan „weer als leniging van een bestaand leed, aan ons bewustzijn voor„zweven".

Loopt dit voorstellingsgevoel steeds op *een willen* uit? Neen: „In „de zeldzaamste gevallen wordt, door dezen aandrang van inwendige „prikkels, een werkelijk willen opgewekt; meestal, gaat de voorstel„lingsreeks van zelf in uitwendige beweging over, en een groot „getal zelfs van saamgestelde handelingen loopt op deze onwillekeurige „wijze af, zonder dat ook slechts de reeks der verbindingsleden, waar„door zij van de oorspronkelijke aanleiding afhankelijk waren, vol„ledig voor het bewustzijn zich had ontvouwd".

In die gevallen *handelen* wij, in den meest volstrekten zin *willoos*, hetgeen men ganschelijk niet verwarre met: *bewusteloos*, maar gelijk stelle met: *werktuiglijk*: „Een grond bestaat niet, om deze voorvallen, „door eenen bijzonderen naam, van die werkingen af te scheiden, „welke wij, in ieder saamgesteld organisme, in gelijke vormmenig„vuldigheid, en met gelijke werktuiglijke noodwendigheid van op„eenvolging, tot stand zien komen: en inderdaad plegen wij geneigd „te zijn, aan de dieren, wier uitingen wij ons uitsluitend op deze „wijze gegrondvest denken, iederen eigenlijken wil te ontzeggen".

Willen, in den waren zin des woords, begint eerst dáár, waar wij te doen hebben met *beslissen*: „Alleen dáár zijn wij overtuigd, te „doen te hebben met een openbaring van *het willen*, waarin het

„duidelijk bewustzijn, die drijfveeren, welke tot eene handeling nopen, „worden waargenomen, de beslissing daaromtrent echter, of bedoelde „drijfveeren gehoorzaamd zullen worden of niet, eerst gezocht, en „niet overgelaten wordt aan de eigen macht dezer nopende motieven, „maar aan de beslissende vrije keuze des, van bedoelde motieven „niet afhankelijken, geestes. Zoo nauw toont zich het begrip der „vrijheid met dat van den wil verbonden; want, in deze beslissing „omtrent een gegeven feitencomplex, bestaat alleen de ware werk„zaamheid van den wil".

De bouwstof voor den wilsinhoud, wordt hem alzoo van buiten af toegevoegd: „Alle mogelijke inhoud van het willen daarentegen „wordt, overal, door het onwillekeurig beloop der voorstellingen en „gevoelens aangebracht, en zonder op zich zelf een naar buiten ge„richt, gestaltegevend en scheppend streven te zijn, moet de wil „zich vergenoegen met de vrijheid van onbeperkte keuze tusschen „datgene, wat hem, van dáár af, aangeboden wordt".

37) Hérbart doet de beweging in gevoelens wortelen, en bedient zich, daarna, van de tusschenkomst dier oorspronkelijke mimiek om, hetgeen te bewijzen stond, maar onverklaarbaar blijft, de begeerte, (den wil) gelijke rol te doen spelen als het gevoel.

Wat Bain en Lotze betreft, waarop Koenig zich beroept, luiden de plaatsen als volgt: „Ik reken, over het geheel, drie elementen tot „den wil: twee primitieve, instinctieve of oorspronkelijke, en als derde, „een beloop van opvoeding of verwerving. Het eerste óorspronkelijke „element is de spontane energie of overschietende werkzaamheid van „het organisme, of de neiging der bewegingsorganen, reeds vóór den „prikkel der zinnen, of der gevoelens en onafhankelijk daarvan, in „werking te komen, waarbij dan de werkzaamheid verhoogd wordt, „wanneer een zoodanige prikkel, met de oorsoronkelijke spontane „neiging samentreft (A. Bain, Geist und Körper, t. a. p. blz. 92).

Evenzoo Lotze: „Zoodra het beeld eener bepaalde beweging, in ons „bewustzijn verbonden met den wensch, dat zij gebeuren moge, op„doemt, is dit de inwendige toestand, waaraan deze doordringende „wettelijkheid der natuur, als noodwendig gevolg, het ontstaan dezer „bepaalde beweging geketend heeft, en zij geschiedt nu, nadat deze „aanvangsvoorwaarde van haar gebeuren gegeven is, zonder ons mede„werken, zonder ons toedoen, zelfs zonder alle inzicht onzerzijds in „den gang van het mechanisme, dat de samenhang der natuur te „onzer beschikking heeft gesteld".

En verder: „Aan iedere willekeurige, door ons, uitgevoerde beweging

„gaat, als het aanvangspunt, dat haar waarlijk te voorschijn brengt, „eene voorstelling vooraf van die eigenaardige wijziging van den al-„gemeenen gevoelstoestand, welke met de gebeurende beweging, gelijk „vroegere ervaringen ons geleerd hebben, verbonden was. Wij buigen „den arm niet, terwijl wij aan zijne enkele zenuwen bepaalde stooten „toebrengen, maar terwijl wij in ons opnieuw te voorschijn roepen „het beeld van het gevoel, dat wij bij deze stelling van den arm, bij „dit vouwen van de huid, bij dezen spanningsgraad van de spieren, „hadden; wij vinden ons daarentegen onbekwaam, eene beweging na „te bootsen, die wij wel is waar duidelijk zien, zonder evenwel te-„gelijkertijd ons te kunnen gevoelen in de eigenaardige gewaarwording, „welke hare werkelijke uitvoering ons zou verstrekken". (Lotze, Mi-„krokosmus t. a. p. I blz. 319, 342).

38) Koenig beroept zich hier o. a. op Sigwart, „Vermischte" (lees Kleine) schriften, Tübingen 1881, II blz. 176, 200. De bedoelde plaatsen luiden: „Wanneer ik de psychische handeling des willens „ontleed, die ik, als de oorzaak van bepaalde bewegingen, heb erkend, „dan vind ik, dat ik mijne ledematen beveel eene vooraf voorgestelde „beweging uit te voeren, doordien ik eene niet verder te beschrijven „handeling verricht, waarop ik gewoon ben de beweging onmiddellijk „te zien volgen. De wil, om mijnen rechterarm uit te strekken, onder-„scheidt zich van den wil, om mijnen linkerarm uit te strekken, voor „mijn bewustzijn, hierdoor slechts duidelijk, dat de eerste maal de „beweging van den rechter-, de tweede maal de beweging van den „linkerarm was voorgesteld. Eerst de overeenstemming van het werke-„lijke gebeuren met de voorafgaande voorstelling, geeft mij de zekerheid „van den oorzakelijken samenhang tusschen mijn bewust willen, en „de beweging, die ik doe. Wierd eene beweging feitelijk volbracht, „zonder dat ik, onder hare voorwaarden, een of ander spoor der voor-„stelling dezer beweging (respectievelijk van haar naaste gevolg) vond, „dan had ik ook niet het recht, als hare oorzaak, eene wilshandeling „aan te nemen, naardien ik een willen zonder voorstelling van dat-„gene, wat ik wil, in mijn bewustzijn niet vind".

En verder: „Wat derhalve, voor de verwerkelijking van een doel-„einde, verlangd wordt, is, dat het zuiver inwendige willen van het „doel oorzakelijk zij, voor het teweegbrengen der, aan bedoeld willen „ondergeschikte, bewegingsimpulsies, — eene zuiver *psychologische* cau-„saliteit — en deze bewegingsimpulsies, oorzakelijk, voor het teweeg-„brengen der bewegingen, — de *psychophysische causaliteit.* Weigert deze laatste den dienst, gelijk bij verlamming, uitputting, onhandig-

„heid, dan komt de gewilde beweging niet, of anders tot stand, dan „zij gewild was. Weigert de eerste den dienst, dan blijft het bij „het enkele voornemen zonder uitvoering, of bij een aanloop, die „halverwege staan blijft, bij enkele voorbereidingshandelingen enz. „De wijze nu, waarop het willen van het doel de willekeurige handeling, in hare enkele deelen, teweegbrengt, is niet deze, dat er eene „*wet* zou bestaan, ingevolge welke, noodwendig en zonder uitzondering, „op het besluit, ook de gansche reeks der bewegingsimpulsies zou „moeten volgen. Eene wet der traagheid op psychisch gebied, ingevolge welke, de stoot, waardoor het willende subject zich de richting „naar een doel geeft, nu eene beweging voortbracht, die vanzelf met „gelijke levende kracht voortduurde, bestaat niet. Veeleer, worden „de, op elkander volgende, handelingen, door voortgezet *willen* verwerkelijkt, en de onafgebroken spanning der wilsenergie is noodig, „om, door een tijdsduur, het doel vast te houden, en de, daaraan ondergeschikte, wilsimpulsies voort te brengen. Wanneer wij het *willen* als „*zelfbestemming* aanduiden, verstaan wij, daaronder, juist dit, dat het, „op dit doel gerichte, besluit nu eene reeks van andere werkzaamheden „bepaalt. Niet evenwel, met werktuiglijke zekerheid, maar enkel, door „gestadig willen, gelukt het, het doel te maken tot beheerschend beginsel der afzonderlijke handelingen, die het bewerkelijken. Indien „ik mij voorneem mijne bibliotheek anders te plaatsen, gelukt het „mij slechts, doordien mijn willen van het doel, iedere enkele beweging „leidt, waardoor ik een boek, na het andere, aangrijp, en op de bepaalde plaats zet".

Beide plaatsen zijn ontleend aan een opstel van Sigwart: Der Begriff des Wollens und sein Verhältniss zum Begriff der Ursache.

39) Men zal zich herinneren, zie boven blz. 46 dat ook Stumpf, in zijne openingsrede, niet ongeneigd schijnt, eene psychophysische causaliteit aan te nemen, zoodat de navolgende critiek van Koenig, als ook tegen hem gericht, moet worden beschouwd.

40) De plaats, bij Lotze, Mikrokosmus, t. a. p. I blz. 293, door Koenig, slechts ten deele vermeld, luidt als volgt: „Niet hierin, bestaat „de onvoorwaardelijke geldigheid der causaliteitswet, dat ieder deel „der eindige werkelijkheid altoos slechts op het gebied dezer eindigheid zelf, door bepaalde oorzaken, naar algemeene wetten, voortgebracht moest worden, maar hierin, dat ieder, in deze werkelijkheid „eens ingevoerd, bestanddeel, naar deze wetten, verder werkt. Spreken „wij gemeenlijk slechts hiervan, dat ieder gevolg zijne oorzaak heeft, „wij behoorden integendeel grooter gewicht te hechten aan de andere

„uitdrukking der stelling, te weten, dat iedere oorzaak, onfeilbaar, haar „gevolg heeft. Daarin bestaat, wel is waar niet uitsluitend, maar, mijns „bedunkens, in hoofdzaak, de zin der causaliteit, dat zij, aan ieder, „uit een of andere bron, eens ontstaan element der werkelijkheid, „zijn werkdadig ingrijpen in het overig samenstel der wereld, waartoe „het nu behoort, verzekert, en tegelijk hem verbiedt, binnen haar, „anders werkzaam te zijn, dan in overeenstemming met die algemeene „wetten, die, in haar, al het gebeuren beheerschen. Zoo gelijkt de „wereld op een wervelstroom, waarin, van alle zijden, niet door hem- „zelf aangetrokken, niet door hem voortgebracht, nieuwe golven uit- „loopen; eens echter, daarin opgenomen, zijn zij nu gedwongen, aan „zijne beweging deel te nemen".

41) Door dit betoog is tevens weerlegd de poging van Stumpf, zie boven blz. 41, om van de heterogene natuur der processen, welke het aannemen der psychophysische causaliteit mede brengt, zich af te maken. Naar wij zagen, stelt hij: oorzaak en werking behoeven niet homogeen te zijn. Alleen de ervaring kan leeren, wat als oorzaak en werking bijeen behoort. Het antwoord is eenvoudig. Juist *omdat* de ervaring dit geleerd, en daarbij gebleken is, dat steeds de homogene oorzaak een homogeen gevolg had, juist *daarom* loochenen wij eene causaliteit, waarbij die homogeniteit uitgesloten en vervangen is, door haar tegendeel. Zegt men, bij de wilsuiting *blijkt* van die heterogeniteit, zoodat men voor *deze* ervaring te zwichten heeft, dan behoeft het nauwelijks betoog, dat wij, hier, te doen hebben met eene kolossale petitio principii, naardien een beroep gedaan wordt op eene beweerde ervaring, waarvan het bestaan, en dus de bewijskracht, juist moet worden bewezen, en niet klakkeloos als bestaande ervaring mag worden aangenomen.

42) De weerlegging van Noiré is tevens de weerlegging van Stumpf, zie boven blz. 42, die de bedenking, aan de wet van het behoud van arbeidsvermogen ontleend, meent te kunnen ontgaan, door de stelling: dat enkel onveranderlijkheid van energievormen, door de wet, beoogd, geenszins door haar verklaard wordt, waarin die energievormen: bewegings- dan wel andere krachtvormen, bestaan. De wet zou derhalve slechts het constante der transformatie van onverschillig welke energie uitdrukken. Zooveel ik zien kan, ontvalt, door deze opvatting der wet van Robert Mayer of Helmholtz, aan bedoelde wet haar streng natuurwetenschappelijke grondslag, en wordt zij zelve daardoor van hypothetischen aard. Nu staat het Stumpf natuurlijk vrij, zijnerzijds eene energie-wet te stellen, wier inhoud verder reikt, dan die van de zoo-

even genoemde natuurkundigen, mits hij haar slechts bewijze. Niet vrij echter staat het hem, zonder bewijs, aan de oude wet eene uitbreiding te geven, waardoor zij verder reikt dan haar oorspronkelijk object, en alzoo *schijnbaar* pleit voor zijn stelsel, dat luidt: mits de vorm constant blijve, is het om het even of aan kinetische dan wel andere energie gedacht worde, m. a. w. hierop slechts valt te letten, dat het tot stand komen van mechanische beweging (gevolg), zijn nauwkeurig aequivalent vindt in het verbruik van psychische energie (oorzaak).

Ten einde deze mijne bedenking te staven, behoeft slechts te worden verwezen naar een opstel, dat Helmholtz zelf aan bedoelde wet gewijd heeft (Ueber die Erhaltung der Kraft, in Populäre wissenschaftliche Vorträge von H. Helmholtz, Braunschweig 1865, I blz. 139 vlg.)

De schrijver begint met op den voorgrond te stellen het kenmerkend verschil in de wijze van wetenschappelijke bearbeiding der natuur- en der geesteswetenschappen. Dit verschil ligt juist in de wettelijkheid der natuurverschijnselen en -voortbrengselen. Niet, dat hij de wettelijkheid van de verschijnselen van het psychische leven bij individuen en volken zou willen loochenen; „Maar in het geestelijk leven, is het „weefsel der in elkander grijpende invloeden zoo ingewikkeld, dat eene „klare wettelijkheid daarvan slechts zelden bepaald aanwijsbaar is. „Omgekeerd, in de natuur" (blz. 140).

De wet nu, waarvan, op dit laatste gebied, sprake is, luidt: „de quantiteit der in het natuurgeheel aanwezige, kracht, tot werken bekwaam, is onveranderlijk" (blz. 142) of wel: „het is een algemeen „karakter van alle bekende natuurkrachten, dat hare bekwaamheid „om te werken wordt uitgeput, naarmate zij arbeid werkelijk volbren-„gen" (blz. 176).

Uit dit alles blijkt, dat Helmholtz de wet slechts verstaan wil hebben, van de physische natuur, gelijk hij haar dan ook aanduidt als eene „natuurwet, die, zoover onze ervaring tot dusver reikt, alle natuur-„processen, in het algemeen, beheerscht en omvat, die ook in het geheel „niet meer beperkt is tot de practische doeleinden van het menschelijk „nut, maar eene geheel algemeene en bijzonder kenmerkende eigen-„schap aller natuurkrachten uitspreekt, en die, naar hare algemeenheid, „slechts op ééne lijn te stellen is met de wetten van de onverander-„lijkheid der materie, en de onveranderlijkheid der chemische elemen-„ten" (blz. 177).

De kortste formuleering voor de bedoelde wet is dan ook die, welke, door de Fransche natuurkundigen, daaraan wordt gegeven: Rien ne

se perd; rien ne se crée. Ik mag alzoo de uitbreiding, welke Stumpf aan de wet geeft, beschouwen als eene verandering van inhoud, die natuurlijk zelfstandig bewijs behoeft.

43) Koenig heeft gelijk, wanneer hij de, in den tekst gemaakte, opmerkingen à la lettre verstaan wil zien. In de hoogst belangrijke artikelenreeks van Laas, opmerkelijk vooral, omdat zij uit de pen van een positivist zijn gevloeid, wien de evidentie dus blijkbaar te machtig was, straalt evenwel genoegzaam door, dat hij physisch determinist, het psychische indeterminisme quocunque modo huldigt. Men oordeele, naar de volgende uitingen in het bedoelde geschrift, voorkomende in Avenarius' Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Philosophie (Leipzig 1880) IV.

„Alle causatieve wenschen hebben, gelijk de menschen in het al„gemeen, betrekking tot *de toekomst;* zij bepalen de toekomst onder „de leiding van voorstellingen, die haar in beeld brengen. — Waar „ook, in het bereik der natuur, buiten de Ik-causaliteit, bewegingen „voorkomen, altoos zijn het bloot resultanten van het verleden; nergens „houden wij ons voor wetenschappelijk gerechtigd, het acht slaan op „de toekomst, als bepalend, te onderstellen. Al het gebeuren binnen „het bereik van het niet-Ik is aetiologisch, is „mechanisch", is blind; „nergens mag men, alvorens het Ik in het spel komt, zich genoopt „vinden, aan eene teleologische, praemeditatieve werkzaamheid te „denken" (blz, 47).

[Indien er *gewild* wordt] „grijpt er dan, binnen en buiten, niets plaats, „dat, ware het Ik en zijn wil geheel buiten spel en buiten acht ge„laten, uit eene, aan zich zelf overgelaten physische, dynamica, alleen, „niet evenzeer verklaarbaar ware? Of grijpt het Ik veranderend, be„palend in den natuurloop?

„Wie met mij, voor het *tweede deel* der alternatieve vraag partij „kiest, zij de geheele wetenschappelijke beteekenis dezer beslissing „zich bewust" (blz. 211).

„Op den bodem der *eerste* meening, is al het denken en handelen: „functie" der materie. Iedere vermeende zelfgedachte en iedere zelf„gewilde daad is slechts het passief nagesleepte, onvruchtbare en „machtelooze *bewust worden* van voorvallen, die „de hersens", naar „ „natuurlijke, natuurnoodwendige, mechanische, chemische, physiolo„gische, automatische" wettelijkheid blind gereed gemaakt hebben. „Wanneer voorstellingen en gevoelens, in het bewustzijn, de plaats „elkander betwisten, geschiedt het niet naar subjectieve, als ware het „ideëele intensiteitsverhoudingen, maar naar physische of psycho-

„mechanische kracht- zwaarte- of massa-graden, zóó, dat het individu „zelf, als het willooze doorgangspunt en toeschouwer van vreemde „handelingen, verschijnt" (blz. 211 n. 1).

„Neen, hier, is eene transactie niet mogelijk: *òf* physische, somatische „processen worden, door gedachten én doeleinden, in den zin van den „lust, van den toekomstigen lust geleid, werkelijk geleid: en dan is „het moeilijk, aan het ongestoord heerschen der mechanische energieën „te gelooven; — *òf* het krachtfonds der „natuur" handhaaft zich, ook „na het toetreden van de Ik-handeling, en alles, wat er gebeurt, heeft „niet enkel zijne mechanische *aequivalenten*, maar *is* in den diepsten „grond ook mechanisch bepaald: en dan is het onmogelijk aan het „fatalisme *pessimae notae* te ontgaan" (blz. 212).

Kant huldigde, op *physisch* gebied, het meest volstrekte determinisme, dat hij, binnen het bereik der bovenzinnelijke verstandswereld, door middel van *den tijd*, voor het bewustzijn idëeel, vorm van zinnelijke aanschouwing, met de, aldaar, heerschende vrijheid wist te verzoenen. Laas sluit daarbij in zooverre zich aan, dat hij, niet in het *idëeele* van den tijd, maar in de *onverschilligheid* van den tijd voor het zelfbewustzijn, dat verleden, heden en toekomst aaneensnoert, de oplossing van het vraagstuk vindt (blz. 341/344; 344 n. 4).

„Wij zijn niet geneigd, èn het is ook onnoodig, ons over te leveren „aan die fatalistische en materialistische leeren, die, uit de feiten, de „gevolgtrekking maken, dat onze daden, enkel als effecten van *vreemde* „roerselen, of zelfs wel, van „materieele" krachten, te beschouwen „zouden zijn, voor welke, wij niets zijn dan werktuigen, speelballen, „doorgangspunten van het fatum; die ons doen en onze vrijheid, kort„weg, in lijden en afhankelijkheid verkeeren, en onszelf tot ledige „nullen en werkelooze toeschouwers vernederen willen. Wij houden „deze leeren, die, in veelstemmig koor, en van alle kanten ons om„dwarrelen, voor gedachtenlooze, ongerechtvaardigde en niet onge„vaarlijke overdrijvingen. Wij moeten en willen daartegen ons te weer „stellen" (blz. 347).

Dat wij van velerlei, op tal van wijzen zich openbarende, invloeden, in den volsten zin des woords, afhankelijk zijn, geeft Laas toe. Hij schildert ze zelfs, in welsprekende bewoordingen (blz. 348). Maar dit wettigt de gevolgtrekking niet. „Men vindt, ook in het menschelijk „handelen, wetten: men besluit: alzoo „physische wetten"; men ziet, „noodwendigheid; men besluit: alzoo „natuurnoodwendigheid"; maar „de wetmatigheid van het menschelijk doen is van bijzondere soort. „Men vindt, dat ook de menschelijke handelingen „gedetermineerd"

zijn, door „motieven" gedetermineerd: men besluit: „alzoo fatalistisch „noodwendig". Zal echter Fatum iets hoegenaamd beteekenen, dat „verontrustend en ergerlijk werken kan, dan raakt het de eigenaardig„heid der motiveering in het geheel niet. Het Fatum moet toch, als „eene, over ons beschikkende, *vreemde*, macht gedacht worden; maar „wij bepalen ons *uit ons*" (blz. 350).

„Voorzeker, liggen de wortels onzer persoonlijkheid, in het verworven „karakter onzer ouders; maar de ontwikkeling dezer wortels is niet „meer uitsluitend, door de natuur en den levensloop onzer ouders, „gedetermineerd. *Eens losgemaakt van den moederlijken bodem, worden „wij, hoe langer zoo meer, eene zelfstandige numerieke eenheid, eene „ „substantie", gelijk zij*" (blz. 354).

„Nooit, is het, van zijne gevoelens uit, en met zijne vooruitzichten, „reageerende Ik een nul, een niets. Overal, is datgene, wat het van „zich uit toevoegt, om *zijnen* lust te vermeerderen, en *zijnen* onlust „te verminderen, om den *zoo groot mogelijken lust* en *zoo klein moge„lijken onlust*, uit den toestand te voorschijn te brengen, tot geene „andere causaliteit te herleiden" (blz. 356).

De leer der toerekenbaarheid van Laas sluit zich aan, bij de ongedeelde continuiteit van het zelfbewustzijn, waarvoor het tijdsbegrip, in zooverre dit zich splitst in verleden, heden en toekomst, wegvalt: „Voor ongedeelde momenten en volkomen concreet gedachte toe„standen, is niets anders mogelijk, dan hetgeen werkelijk wordt. Het „momenteele Ik, dien men, om het verantwoordelijk te doen zijn, „gindsche mogelijkheid zou willen toekennen, is overigens ook sedert „lang vervluchtigd, wanneer de toerekeningsaanspraken optreden. „Dezen hebben niet betrekking tot het oogenblikkelijke, maar tot het „zich voortzettende, het blijvende, het continueerende Ik. Verant„woordelijkheid en toerekenbaarheid bestonden niet, wanneer het Ik „niet juist die bewustzijnseigenschap had, in het thans, het verleden „niet slechts mede te weten, maar ook daarvan niet los zich te kun„nen maken, voor dat verleden, in in- en uitwendige noodzakelijkheid, „mede te moeten instaan" (blz. 361).

In de gansche bewustzijnsreeks, kan het telkenreis opdoemend bewustzijnsmoment, als „nieuwen aanvang", worden gekenmerkt. Het „telkenreis bewustzijnsmoment, zijne stemming, zijne overweging is „het nieuwe en telkens wederom nieuwe, dat, in het méchanisme der „fatalistische consequenties, geworpen wordt" (blz. 361).

„Maar, zegt men, ook de pogingen hebben hare oorzakelijk bepaalde „prikkels, en het nieuwe zal naar bepaalde ontwikkelingswetten in het

„leven treden: en aldus volstrekt zich toch, onophoudelijk, in de sub„jecten, gelijk in de natuur, het groote wereldnoodlot. Voorzeker! „Slechts niet, zonder dat wij zelf daar bij zijn, en, om de treffende „uitdrukking van een wijsgeer der Oudheid (bij Cicero de fato 13.30) „over te nemen, als *confatalia* mede werken (blz. 365).

Wanneer Kant „het Ik van tijdsvoorwaarden losgemaakt denkt", heeft hij gelijk (blz. 366).

Ik zou waarlijk niet weten, hoe men, daargelaten den wijsgeerigen achtergrond, grooter voorstander van het *indeterminisme* zou kunnen blijken, dan Laas hier zich toont.

Diens betoog geeft alsnog tot een tweetal opmerkingen mij aanleiding.

De eerste is deze, dat hij, niet gelijk Prof. Heymans, (zie *Gids*, Januari 1901 blz. 68), slechts *in woorden* een verschil maakt tusschen fatalisme en determinisme, *metterdaad* daarentegen ze vereenzelvigend, maar in de psychische reeks een *novum* aanneemt, dat, door het subject, feitelijk en werkelijk, wordt veroorzaakt, en van niemand anders afkomstig is dan van dat subject. Indien men dit *determinisme* blijft heeten, doet men zaak en naam geweld aan, en schept een bron van verwarring, tot niets nut.

Mijn tweede opmerking betreft de critiek, welke de heer G. Heymans (ni fallor, toen nog niet hoogleeraar) op de bovengemelde leer van Laas geoefend heeft. Onder den titel namelijk van: Zurechnung und Vergeltung, deed eerstgemelde schrijver eene artikelenreeks in het reeds genoemde Avenarius' Vierteljahrschr. f. wissensch. Philosophie dl VII blz. 439 vlg. (Leipzig 1883) opnemen. Daarbij, wordt uitgegaan van de volmaakt juiste stelling: „zal niet een fundamenteele tegenstrijdig„heid de gansche ethica doen wankelen, dan moet „Ik" vrij [lees: „zedelijk vrij] zijn" (blz. 443). Evenzoo juist, wordt, als kern van het standpunt, door Laas, ingenomen, diens regel vermeld: „zoover *mijne* „lust en *mijn* vooruitzicht het, in laatste instantie, bepalende is, zoover „ben *ik* heer". Tegen dit standpunt zelf echter, voert de schrijver het navolgende aan: „Al deze en de navolgende beschouwingen nopens „de macht van het Ik, op ieder gebied, mogen nu zeer geschikt er „toe zijn, de benauwende voorstelling van eenen dwang van buiten, „van eene blinde fataliteit, die zoo gemakkelijk bij den pas bekeerden „determinist insluipt, te verjagen, voor de verantwoordelijkheidsvraag „leveren zij toch niet, hetgeen noodig ware. Want, ten slotte, laat ook „wederom deze meening den mensch in de handen der natuur, uit „welke hij, zooeven, meende te kunnen zich bevrijden; wat zijn be-

„langstelling wekt, zijn willen bepaalt, hangt toch, wederom af, van „hetgeen hij ervaren d. w. z. hetgeen de natuur hem voor oogen ge- „voerd heeft; in ieder geval, is het niet het toekomstige, maar *de* „*voorstelling* van het toekomstige, die zijn handelen bepaalt; deze „voorstelling echter is toch altoos wederom een antecedens, en wel „een natuurnoodwendig afhankelijk antecedens. Alzoo, is dan de op- „vatting van Laas, op de keper beschouwd, eene slotsom van bewuste, „kunstmatige abstractie: men zwelgt in den verheffenden aanblik der, „aan alle zijden en door oneindige tijden voortwerkende, macht van „het Ik, voert echter de oorzakelijke keten niet verder terug, dan tot „het bestaan van dit strevende en willende wezen. Deze beschouwings- „wijze is echter meer eene, die den kunstenaar, dan die den man van „wetenschap toekomt; gelijk dan ook de uitgesproken bedoeling van „het opstel van Laas beslist van practischen aard is: eene verzoening „tot stand te brengen tusschen de mechanische neigingen der moderne „natuurwetenschap, en eene zekere „huivering", welke die neigingen „plegen teweeg te brengen" (blz. 453).

Het antwoord op deze, ietwat zonderlinge, opmerkingen, waarvan het uiterst twijfelachtig is, of de hoogleeraar Heymans ze alsnog voor zijne rekening neemt, kan kort zijn.

Allereerst, steunt de leer, dat iedere, het handelen bepalende, voorstelling „een natuurnoodwendig afhankelijk antecedens" d. w. z. een, van buiten, in de voorstellingreeks gedrongen, element is, op eene feitelijke dwaling. Daarbij, is namelijk buiten rekening gelaten *de apperceptie*, waarop, onmiddellijk in den tekst, door Koenig, wordt gewezen. Het feit der *apperceptie*, der bewuste voorstelling maakt onwaar de bewering der critiek, als zou „den wil bepalen hetgeen de natuur voor „oogen heeft gevoerd". Ook hetgeen *de geest* voor oogen stelt, door middel der apperceptie, bepaalt den wil. Men gevoelt, dat daarmede de grondslag der critiek is ondermijnd.

Meer in het bijzonder bij het causaliteitsprobleem, heeft men te kiezen, tusschen twee wereldbeschouwingen, welke Laas niet verzuimd heeft aan te duiden.

De eerste, is die, welke leert: „Er gebeurt niets, dat niet, door de oor- „spronkelijke stofverdeeling, en de wet der zwaartekracht, van eeuwig- „heid her, *mechanisch gepraedetermineerd* ware (Laas t. a. p. blz. 8). De tweede, is die, welke, in de woorden van Lucretius, het beginsel zoekt, dat de vastgesmeede, ijzeren noodlotsketen doorbreekt: „prin- „cipium quoddam, quod fati faedera rumpat, ex infinito ne causam „causa sequatur" (Laas t. a. p. blz. 11).

De vraag nu is, bij welke dier wereldbeschouwingen, sluit de schrijver der critiek zich aan.

Zoo bij de eerste, dan kunnen, nopens het causaliteitsvraagstuk, met hem de akten gesloten worden. Hij is, of liever was, alsdan, hij moge het aangenaam vinden of niet, verzeild in het kamp der pur-sang materialisten, en wij hebben het „natuurnoodwendige antecedens" op te vatten, in den bloot mechanischen, plat materialistischen zin. Deze beschouwing zou kwalijk te rijmen zijn met de latere: „volgens welke „de psychische zijde van ons wezen primair en de physische secundair „zou zijn" (Gids, Januari 1901, blz. 71), maar de zaak ligt er toe. En de zaak is, of kan — gelukkig — zijn, dat er tusschen critiek en Gids-artikel, in des hoogleeraars zienswijze, eene ommekeer heeft plaats gegrepen, zoo groot, dat de critiek te verloochenen valt.

Huldigt echter de schrijver der critiek de tweede wereldbeschouwing, dan missen zijne bedenkingen zoozeer allen grond, dat zij zelfs onverklaarbaar schijnen. Of heeft het een gezonden zin van: „kunstmatige „abstractie" te spreken, waar men van den samenhang der verschijnselen, stelselmatig, rekenschap zich tracht te geven? Bestaat daartoe een andere, dan de wijsgeerige, dat is synthetische, dat is abstracte weg? Welke denkbare beteekenis kan worden toegeschreven aan den eindigen mensch, die de macht van het Ik, — door Laas natuurlijk gedacht, als schakel in de keten der menschheid — te niet doen zou? Bestrijdt men het goed recht van dergelijke abstractie, dan blijft er niet veel anders over, dan zich neer te leggen, bij hetgeen met de handen te tasten valt. En toch, vinden „de mechanische neigingen „der moderne natuurwetenschap", die, binnen hare grenzen ten volle eerbiediging verdienen, haar eenig correctief in de erkenning, dat ook de geest, natuur, en tevens, door hare eigene wetten, beheerscht is.

44) Koenig beroept zich hier op Wundt, Logik II blz. 502 vlg.

Te dier plaatse, zijn, door Wundt, de psychologische grondbegrippen behandeld. Het *begrip der ziel* moet op zoodanige wijze worden bepaald, dat een deugdelijke grondslag verkregen worde, ter verklaring der verschijnselen, analoog aan de natuurkunde, die, in het *begrip der materie*, haar uitgangspunt vindt.

Het *begrip der ziel* nu wordt, in twee grondvormen, uitgedrukt: het *substantieele* en *het actueele*. Alle theorieën, welke de psychische feiten, als de uitingen van een of ander hypothetisch substraat, opvatten, onverschillig of deze substantie materieel of immaterieel gedacht wordt, behooren onder den *substantieelen* grondvorm. Die beschouwingen, ingevolge welke, het geestelijke: *zuivere actualiteit*, of, onmiddellijk in de uitingen

van het geestelijk leven zelf gegeven is, behooren onder den *actueelen* grondvorm.

Deze laatste theorie onderstelt, dat de naieve voorstelling van het alledaagsche bewustzijn, als zou de buitenwereld eene realiteit bezitten, gelijkwaardig aan die des denkenden subjects, overwonnen is. Volgens het zuivere idealisme, — Wundt's leer — is de lichamelijke wereld eene bewustzijnsverschijning. Hoofdzaak der psychologie is aan te toonen, hoe de voorstelling der buitenwereld, uit zekere elementaire geestelijke voorvallen, de gewaarwordingen, in ons, zich ontwikkelt. De materieele substantie der natuurwetenschap is nooit iets onafhankelijks van onze geestelijke werkzaamheid. De oorspronkelijke voorstelling was een onmiddellijk schepsel van den loop van ons bewustzijn. Het begrip der buitenwereld, aldus ontstaan, is een ingewikkeld voortbrengsel van onze denkprocessen. Deswege, is het volmaakt onbegrijpelijk, waaraan wij het recht zouden ontleenen, het substantiebegrip, dat onze geest, met betrekking tot de objecten zijner voorstelling, uit bepaalde, in de ontwikkeling van zijn denken te voorschijn tredende, aanleidingen schept, nu wederom op onzen geest toe te passen. Ons geestelijk beloop is ons *onmiddellijk* gegeven, niet als een onveranderlijk object, maar als een onophoudelijk gebeuren, dat, uit zijne voorstellingen, de dingen schept, nooit echter, zelf, tot een ding wordt.

Bij psychologische verklaringen, behoeven wij den substantieelen grondslag altoos slechts in zoover, als het bestaan eener buitenwereld, en de invloed, dien wij daarvan ondergaan, ter sprake komt. Het substantiebegrip vindt hier altoos slechts zijne toepassing, op de uitwendige voorwerpen, niet op het subject, dat die voorwerpen zich voorstelt. Hier, is alles *zuivere* werkzaamheid, van de eenvoudige gewaarwording af, tot de zelfbewuste logische denkbehandeling toe.

De substantieele meening heeft twee steunpunten. Men zegt: eene handeling is onmogelijk, zonder een handelend wezen. En verder: ons zelfbewustzijn, dat blijvend is, eischt een blijvenden grondslag.

Wat de eerste bedenking betreft: natuurkundig gesproken, gaat iedere handeling van een handelend object uit. Psychologisch gesproken, keert zich de verhouding om, naardien, hier, de voorstelling van een object, altoos, eerst voortvloeit uit de handeling van het voorstellen. Nu zou deze handeling zelve weer verwijzen naar een handelend subject. Waar en hoe is dit laatste ons gegeven? Uitsluitend, in de handeling van het voorstellen zelf. Een ontologische fout dus.

Een tweede, begaat de tweede bedenking. Buiten de zelfbewuste handelingen, bestaat het zelfbewustzijn niet, en bedoelde handelingen

zijn ons wederom slechts, als zoodanig, niet, als handelende objecten, gegeven. Ook de constantie van het zelfbewustzijn, dat gestadig vlottend en niet bestendig is, bestaat niet. Hetgeen wij *eenheid noemen van het Ik*, berust, niet op het blijvend karakter van ons inwendig zijn, maar op de *gestadigheid zijner veranderingen*. Deze gestadigheid wordt, psychologisch, in het bijzonder door één bestanddeel teweeg gebracht, dat, bij alle wisselingen der inwendige voorvallen, als gelijkvormig, terugkeert, door *de werkzaamheid namelijk van de apperceptie*.

45) Het standpunt van Wundt immers, aan dat van Kant gelijk, brengt mede, dat het geestelijke *actualiteit*, niet *substantialiteit* heeft, terwijl de buitenwereld, in ons bewustzijn, zich afspiegelt, en daardoor wordt veraanschouwelijkt. Het onmiddellijk gevolg is, dat het ontologisch karakter van beide, dat, voor ieder afzonderlijk, substantialiteit aanneemt, vervalt. Gevolg is verder, dat de wederkeerige werking der beide gebieden vervalt, en vervangen wordt door die, in den tekst vermeld.

46) Om dit te vatten, blijve men zich bewust, dat wij, onze geest, bouwheeren zijn van de buitenwereld. Niet evenwel, onbeperkte bouwheeren. Wij arbeiden, met twee evenwijdig loopende reeksen. Deze psychophysische werkzaamheid verschaft ons, wanneer het physisch moment optreedt, den psychischen weerklank, of de psychische keerzijde. Met behulp der apperceptie nu, verwerken (objectiveeren) wij de aldus verkregen fragmenten, tot een beeld der buitenwereld, welk beeld evenwel nooit los is, of zijn kan, van zijn oorsprong: het psychophysisch parallelisme. Vandaar, beperking der eigen werkzaamheid van het bewustzijn, dat, aan dien oorsprong, gekluisterd blijft.

47) Koenig beroept zich, hier, op eene enkele zinsnede, bij Wundt, Logik t. a. p. (niet II blz. 561). Tot juist verstand, volgt hier de plaats in haar geheel. „Daar wij genoodzaakt zijn de inwendige ervaring, „evenals de uitwendige, tot eenen grondslag te herleiden, en als zoo„danig het *denkende subject* beschouwen, zoo bestaat er ook hier aan„leiding, uit het causaliteitsbegrip, het krachtbegrip te ontwikkelen, „doordien men bedoeld denkend subject, tot drager der inwendige „causaliteit maakt.

„Gelijk het Ik van invloed is geweest, op de ontwikkeling van het „begrip der objectieve substanties, [men herinnere zich, dat de buitenwereld door den geest wordt opgebouwd, zoodat het substantiebegrip, aan den geest zijn oorsprong dankt], „zoo heeft het bewustzijn der „bekwaamheid tot eigen werkzaamheid het uitgangspunt gevormd, voor „de voorstelling van uitwendige natuurkrachten [welke voorstelling

niets anders is dan de projectie van het inwendig causaliteitsbewustzijn], „welke slechts langzamerhand de hiervan afhankelijke anthropomorphe „elementen overwon, om tot de vooronderstellingen, die, door de uit- „wendige ervaring zelve, worden geëischt, zich te beperken.

„Van dit punt af, wordt echter het begrip der kracht op de beide „gebieden, in afwijkende richting, gevormd.

„Voor de uitwendige ervaring, beteekent het krachtsbegrip: de be- „kwaamheid om te werken met betrekking tot de verandering van „ligging in de ruimte. Voor de inwendige ervaring, beteekent het „krachtbegrip: de bekwaamheid om te werken met betrekking tot de „actieve apperceptie der voorstellingen. [Hetgeen de verandering van ligging in de ruimte veroorzaakt, is de voorstelling van het uitwendig krachtbegrip. Hetgeen de actieve apperceptie in het bewustzijn veroorzaakt, is de voorstelling van het inwendig krachtbegrip].

„Naardien evenwel beide vormen van kracht, in gestadige weder- „keerige werkingen, treden, ontstaan er zwarigheden des causaliteits- „probleems, die te grooter worden, naarmate bedoelde krachtbegrippen, „ten gevolge van hunne ontwikkeling, verder divergeeren.

„Onze denkkracht ondergaat, in hare handelingen, den invloed van „de uitwendige zintuiglijke indrukken, en hunne, door de associatie, „ten dienste van het bewustzijn staande, herinneringsbeelden. Heel „dit gebied der onmiddellijke, en naar de wetten der associatie ge- „reproduceerde, voorstellingen behoort evenwel, met betrekking tot „de wijze van zijn ontstaan, tot de uitwendige causaliteit [want deze is het, die er den stoot toe gegeven heeft]. Omgekeerd spruiten onze „willekeurige handelingen uit de inwendige causaliteit van ons denken „voort, om daarna over te treden in den uitwendigen, oorzakelijken „samenhang der natuur." [Want, hier, hebben wij met de apperceptieve werkzaamheid te doen].

48) Wundt zelf citeert, hier, enkel Ethik, 2 Aufl. p. 266. Intusschen, handelt hij, over de psychische wet van den *wasdom* der geestelijke energie, het lijnrechte tegendeel der physische wet van Robert Mayer: het *behoud* van het arbeidsvermogen, elders, en wel Ethik (Stuttgart 1892) blz. 464, in het hoofdstuk, dat „de wilsvrijheid" tot hare juiste afmetingen herleidt.

De plaats luidt: „Het materieele substantiebegrip, dat als hulpmiddel „dient, voor onze erkenning der natuurvoorvallen, verliest alle betee- „kenis voor de opvatting der erkennings- en wilswerkzaamheid zelve. „Wil men evenwel de begrippen van energie en kracht overbrengen „op geestelijk gebied, dan kan, hier, ten gevolge der ervaringen, die

„reeds iedere individueele geestelijke ontwikkeling ons aantoont, slechts „geldig zijn eene grondstelling, die in volledige tegenstelling staat tot het „aequivalentie-beginsel. In zijne toepassing op den wil, kan een zoo-„danig *beginsel van wassende geestelijke energie* eene andere beteekenis „niet hebben, dan deze, dat de uitvloeisels der wilshandelingen, wel „is waar, altoos, door bepaalde psychische oorzaken gedetermineerd, „dat zij echter in deze oorzaken zelve, niet reeds vervat zijn. Inder-„daad is dit ook, overal, het standpunt der beoordeeling, dat wij, „tegenover onverschillig welke wilsgevolgen, innemen, en dat, nergens, „duidelijker tot geldigheid komt, dan bij de meer volkomene geeste-„lijke scheppingen. Niemand zal er bezwaar in zien, een poëtisch „werk te verklaren, uit de voorwaarden, onder welke, de dichter leeft, „denkt, en zich ontwikkeld heeft. Niemand echter zal de ongerijmde „meening verdedigen, dat, hier, het laatste uitvloeisel van geestelijke „werkzaamheid, tot bedoelde voorwaarden, in dezelfde verhouding van „quantitatieve aequivalentie staat, als b.v. de, door een vallenden „kogel, teweeggebrachte werking, aequivalent is aan den arbeid, be-„steed, aan de opheffing daarvan".

Hetgeen Wundt: *de wet van de heterogenie der doeleinden* noemt, omschrijft hij, als volgt (t. a. p. blz. 266): „Met dezen naam, willen „wij de algemeene ervaring kenschetsen, dat, in den algeheelen om-„vang van vrije, menschelijke wilshandelingen, de verwerkelijkingen „van den wil, altoos, in dier voege plaats grijpen, dat de gevolgen der „handelingen, meer of minder ver, over de oorspronkelijke wilsmotie-„ven heenreiken, en dat, hierdoor, voor toekomstige handelingen, „*nieuwe* motieven ontstaan, die, wederom, nieuwe gevolgen teweeg „brengen".

49) E. du Bois-Reymond. Ueber die Grenzen des Naturerkennens (Leipzig 1882) blz, 37.

50) L. Edinger. Hirnanatomie und Psychologie (Berlin 1900) blz. 6, 9, 10.

51) Heinrich Hertz. Gesammelte Werke mit einem Vorworte von H. von Helmholtz (Leipzig 1894) blz. XVIII.

52) H. Hertz. t. a. p. n° 308, 309 blz. 162.

53) H. Hertz. Einleitung t. a. p. blz. 45.

54) R. Manno. Heinrich Hertz — für die Willensfreiheit? Eine kritische Studie über Mechanismus und Willensfreiheit (Leipzig 1900) blz. 24, 48, IV, 64, 65.

55) Th. Lipps. Das Selbstbewustsein; Empfindung und Gefühl (Wiesbaden 1901) blz. 39.

56) Men leze zijne resumtie van een opstel: Uitwassen der crimimineele anthropologie, in de Gids, Januari 1901, blz. 90.

57) G. Heymans. Zur Parallelismusfrage in Zeitschr. f. Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane (Leipzig 1898) dl XVII bl. 87.

58) L. Büchner. Kraft und Stoff (Leipzig 1876): „Datgene, wat „wij, leeken: gewaarwording, organisatie en denken noemen, zijn slechts „de, in den loop van vele millioenen jaren, langzamerhand, door be„kende natuurvoorvallen, verworvene, bijzondere en hoogere bepalingen „en werkzaamheids-uitingen der materie, welke, in zekere organen of „saamstellingen, het bewustzijn omtrent zich zelve erlangt" (bl. CXVIII).

59) E. Haeckel. Die Welträthsel (Bonn 1899) blz. 118: „Zeer in„teressant is de algeheele wijsgeerige *verwisseling van beginselen*, die „ons, hier wederom, bij Wundt, gelijk vroeger bij Kant, Virchow, Du „Bois-Reymond, maar ook bij Karel Ernst Baer en bij anderen te „gemoet treedt".

Valsche voorstelling schijnt overigens het meest gebruikelijke wapen der materialisten te zijn. Zij moesten er hunne „phylogenie" eens op naslaan. Bij Büchner, (t. a. p. blz. 202 noot en blz. 207) kan men, tweemalen, de verzekering lezen: dat Kant den zetel der ziel „be„kanntlich" zocht, in het water, vervat in de hersenholten. Eene eenvoudige onwaarheid. De juiste toedracht van zaken is, door mij, gegeven, in Rechter en Wet (den Haag 1898) I bl. 171 vlg.

Wat Haeckel betreft, is hem, niet slechts algeheele ontstentenis van wijsgeerig inzicht, maar ook bepaalde feitenvervalsching aangetoond. In eene critiek van E. Adickes, op „die Welträthsel", voorkomende in Deutsche Litteraturzeitung n° 49, van 1 December 1900, kan men lezen: „De philosophische winst der „Welträthsel" is gelijk nul. Het „hapert Haeckel aan iedere erkenningstheoretische vorming". F. Loofs schrijft (Anti-Haeckel, Halle 1900, blz. 48) „Thans, geloof ik, niet „slechts beweerd, maar bewezen te hebben, dat Professor Haeckel, in „het, door mij, ten toets gebrachte kapittel van zijn boek, door *ge„bruikmaking van de ellendigste schotschriftlitteratuur*, door verlagend „oordeelen, *bij de ergste ignorantie*, en door een toon, die voor we„tenschappelijke beschouwingen, ja in het algemeen, *onvoegzaam* is, „getoond heeft, dat hij een „normaal wetenschappelijk geweten" niet „heeft".

Het oordeel van F. Paulsen (Ernst Haeckel als Philosoph, in Preuss. Jahrbücher, Juli 1900 blz. 72) luidt: „Ik heb, met brandende schaamte, „dit boek gelezen, met schaamte over den stand der algemeene „beschaving en der wijsgeerige ontwikkeling van ons volk. Dat zulk

„een boek mogelijk was, dat het geschreven, gedrukt, gekocht, ge- „lezen, bewonderd, geloofd worden kan, bij het volk, dat eenen „Kant, eenen Goethe, eenen Schopenhauer bezit, dat is smartelijk".

Dit alles schijnt aan te duiden, dat het lyrisme van Prof. Heymans wel een weinig misplaatst is; vgl. overigens E. Adickes. Kant contra Haeckel (Berlin 1901); R. Hönigswald. Ernst Haeckel der monistische Philosoph (Leipzig 1900). Eine kritische Antwort auf seine „Welträthsel"; E. Dennert. Die Religion der Naturforscher. Auch eine Antwort auf Haeckels „Welträtsel" (Berlin 1901).

60) Die Welträthsel t. a. p. blz. 211.

61) Ibidem blz. 23.

62) A. Aletrino. Twee opstellen enz., t. a. p. blz. 52, 59, 56, 58.

63) H. Münsterberg. Grundzüge der Psychologie. Bd I. Allgemeiner Theil. Die Prinzipien der Psychologie (Leipzig. 1900) blz. 438, 97.

64) Zie de plaats, boven blz. 17.

65) H. Münsterberg t. a. p. blz. 93.

66) Idem t. a. p. blz. 141.

67) Idem t. a. p. Einleitung blz. 1.

68) A. Ölzelt-Newin. Weshalb das Problem der Willensfreiheit nicht zu lösen ist (Leipzig 1900) blz. 2.

69) Ten onzent, door den (thans) Groningschen hoogleeraar G. Heymans, in zijne Schets (zie aant. 7 boven; in Duitschland, door E. Koenig in zijn werk, vermeld, aant. 10 boven.

70) Kant. Kritik der reinen Vernunft (ed. Hartenstein, Leipzig 1867, Werke III blz. 173): „Alle veranderingen geschieden naar de „wet der verbinding van oorzaak en gevolg"; vgl. in dit verband, J. D. Bierens de Haan. De psychische afkomst van het oorzaakbegrip. (Amsterdam 1895).

71) Ik doel, hier, op een opstel van zijne hand: Zurechnung und Vergeltung. Eine psychologisch-ethische Untersuchung, in Avenarius' Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Philosophie (Leipzig 1883) jg. VII blz. 439; jg. VIII blz. 95, 193, 341, 438.

72) Zie aanteek. 57.

73) Heymans noemt: Wentscher. Ueber physische und psychische Causalität und das Princip des psychophysischen Parallelismus, Leipzig 1896; Erhardt. Die Wechselwirkung zwischen Leib und Seele, Leipzig 1897; Höfler. Die metaphysischen Theorien von den Beziehungen zwischen Leib und Seele, Wien und Prag 1897.

74) H. Rickert. Psychophysische Causalität und Psychophysischer Parallelismus, in Philosophische Abhandlungen Christoph Sigwart zu

seinem siebzigsten Geburtstage 28 März 1900 gewidmet (Tübingen 1900) blz. 84: „Causa aequat effectum geldt enkel voor eene wereld, „die onder ons begripsvermogen valt, en wel niet eens voor het be- „gripsstelsel, waarin het psychische kan worden opgenomen, maar „volstrekt uitsluitend, voor de zuiver quantitatieve begripswereld der „mechanica. Waar zielsleven op zielsleven werken moet, en waar wij, „in het algemeen, eenige empirische, alzoo qualitatieve, werkelijkheden „met elkander causaal verbinden, daar bestaan slechts causaal-niet- „vergelijkingen" [Causalungleichungen, — bedoeld is: de onmogelijkheid om oorzaak en gevolg in eene vergelijking te brengen, een punt, dat, naar men zich herinneren zal, ook door Wundt betoogd wordt]. „Wij kunnen dit begrip alzoo niet ter zijde stellen, zoolang „wij qualiteiten als werkelijkheden beschouwen, die hare oorzaak „hebben en werken kunnen. De alleenheerschappij van het mecha- „nische causaliteitsbegrip ware enkel vereenigbaar met de metaphy- „sica van het materialisme". Over de psycho-physische causaliteit, thans, op nieuw, door Rickert, voorgestaan, zie boven, blz. 72.

De veroorzaking van de zijde des psychischen is het gevolg van Rickert's vroeger ontwikkeld stelsel, dat hem de onmisbaarheid van het materie-begrip verdedigen, en tegenover Ostwald, die het loochent, eene polemische houding aannemen deed. Hij bezigt zelfs, ter bestrijding van des laatstgemelden uitspraak, in de plaats, die wij kennen, zie boven blz. 26, de navolgende machtspreuk: „Van natuur- „wetenschappelijk gezichtspunt, heeft men volstrekt behoefte aan een „lichamelijken „drager" der lichamelijke eigenschappen, en het is „volmaakt onverschillig, welke erkenningstheoretische vertolking men „aan dit begrip des dragers geven wil". (H. Rickert. Die Grenzen der Naturwissenschaftlichen Begriffsbildung. 1. Hälfte, Freiburg 1896, blz. 115). — Alsof Ostwald aan het „gegeven"-zijn der materie twijfelde, en men de erkenningstheoretische deur, die naar haren waren aard leidt, voor den natuurkundige sluiten mocht!

75) F. Erhardt. Psychophysischer Parallelismus und Erkenntnistheoretischer Idealismus (Leipzig 1900) blz. 39: „Er is hier sprake „van een onvermijdelijk Entweder-Oder. Of het parallelisme heeft „gelijk, dan moeten alle veranderingen, in de lichamelijke wereld, „verklaard worden uit krachten, die niet-physisch zijn, òf aan het be- „staan van psychische functies, komt een of andere werkelijke invloed „toe op het gebeuren, in de lichamelijke wereld, dan hebben wij juist „niet meer een parallelisme, maar het standpunt der causaaltheorie".

In zijnen ijver, gaat alvast Erhardt aan het inlijven: „Heymans

„(is) in werkelijkheid een aanhanger der causaaltheorie, en houdt zich „slechts valschelijk voor een parallelist" (blz. 44). Men zou anders zoo zeggen, dat Heymans mans genoeg is, om zelf te bepalen, wat hij zijn wil.

Met het Entweder-Oder loopt het overigens zulk een vaart niet. Wie er meer van weten wil, kan het vinden bij W. Wundt. Ethik (Stuttgart 1892) blz. 467 vlg.

76) A. Aletrino t. a. p. blz. 21: „Misdadiger en gedegenereerde „zijn één"; blz. 33: „er is maar één stap te doen om de totale ontoe-„rekenbaarheid toe te passen op ieder individu, op iedere daad".

77) A. Ölzelt-Newin t. a. p. blz. 44.

78) Idem, ibid. blz. 48. De schrijver teekent hierbij aan: „Een „treurig voorbeeld van de gevaren, die, door verwarringen, in het „leven geroepen worden, die, in de juridische practijk, door leeken-„begripsbepalingen der deterministische leer, kunnen ontstaan, biedt „de leer van een gezaghebbend modern strafrechtsleeraar (Liszt), die „eene niet onaanzienlijke school, en veel aanhangers onder rechters „heeft. Hij loochent eenvoudig, gelijk hem werd aangetoond, toere-„kening. Zie A. Höfler. Sieben Thesen zu Professor Dr. Franz von „Liszt's Vortrag „Die strafrechtliche Zurechnungsfähigkeit (Wien 1897), „en een opstel van Höfler, in het Archif f. Criminalanthropologie „und Criminalistik. I. 3".

79) W. Wundt. Ethik (Stuttgart 1892) blz. 475.

80) A. Merkel. Vergeltungsidee und Zweckgedanke im Strafrecht, in Gesammelte Abhandlungen aus dem Gebiet der allgemeinen Rechtslehre und des Strafrechts (Strassburg 1899) II, blz. 687 vlg.

81) F. van Calker. Vergeltungsidee und Zweckgedanke im System der Freiheitsstrafen (Heidelberg 1899).

82) A. Merkel t. a. p. blz. 713.

82) J. H. Scholten. De vrije wil (Leiden 1859) blz. 300.

83) A. Aletrino. Twee opstellen enz. t. a. p. blz. 62.

84) Dit is niet hypothese, maar werkelijkheid. Ik lees in een verslag van de vergadering der Internationale criminalistische Vereeniging, dd. 17 April 1901, te Parijs, gehouden, dat de Amsterdamsche hoogleeraar van Hamel te berde bracht: „den spoorslag tot vereen-„voudiging der strafrechtspleging, door middel van afschaffing van, „juridisch, zeer belangrijke, doch, sociaal, slechts storende classificaties „(in het bijzonder classificeering der misdrijven, onderscheiding der „verschillende soorten van deelneming als dader, helper enz.)". (Beilage z. Allg. Zeitung. München 24 April 1901, n°. 95, blz. 7). Ik erken, dat de leer der *deelneming* daarmede belangrijk is „vereenvoudigd".

Nu is die der *poging* aan de beurt, en hadden Klee (Wille und Erfolg in der Versuchslehre, Breslau 1898), en von Sterneck (Zur Lehre vom Versuche der Verbrechen, Wien 1901) hunne bijdragen wel kunnen sparen.

86) K. Binding. Die Normen und ihre Uebertretung (Leipzig 1872) II blz. 21. Binding geeft zich de moeite (noot 35) te zeggen, dat zijne beschouwing tegen de theorie, niet tegen personen is gericht. Dit spreekt van zelf, en ieder weet, hoe vaak de natuur gaat boven de leer. De schroom echter, dat het persoonlijke, en het zakelijke verward mochten worden, mag noch weerhouden, noch belemmeren, dat, zonder omwegen en zonder vrees, het mes diep in den giftigen bodem worde gestoken, teneinde de materialistische woekerplant, zoo mogelijk, met wortel en tak uit te roeien.

87) Zij is woordelijk opgenomen in Zeitschr. f. d. g. Strafrechtswissenschaft (Berlin 1897) dl. XVII blz. 70 vlg.

Dat v. Liszt er niet voor terugdeinst, de gevaarlijke gevolgtrekkingen, uit zijne grondstelling, in de practijk te verwerkelijken, moge blijken uit het volgende.

Den 30sten Maart jl. behandelde hij, in den Berliner Anwaltverein, het thema: de stelling des verdedigers in het strafproces.

Hij zeide woordelijk o. a.: „De strafrechtspleging, *ofschoon zij een „proces in den eigenlijken zin niet is*, werd, door de duitsche strafvor„dering, als ware het kunstmatig, tot een proces gemaakt".

Dit: kunstmatige bestaat hierin, dat het O. M., krachtens § 147 der duitsche Recht. Org. „schuldig" moet pleiten, indien hem, deswege, een bevel van zijnen superieur gegeven is, ook, indien hij van de onschuld des beklaagden overtuigd is.

[In parenthesi: Niet ten onzent. Art. 5 R. O. ziet op *formeele* uitvoering van het bevel, en belet geenszins, dat het requisitoir eindigt: „onschuldig, *mijns* erachtens". Maar onze ambtenaren van 't O. M. zijn leden der rechterlijke macht, tusschen welke, onze Grondwet onderscheidt, die al, en die niet met rechtspraak zijn belast, Art. 166 lid 2 Gw., terwijl *allen* leden der rechterlijke macht, de conscientievrijheid niet slechts gelaten, maar geboden is, Art. 29 R. O.].

Liszt vervolgt: „Omgekeerd, moet de verdediger wel in 't oog hou„den: dat aanspraak heeft op vrijspraak, niet enkel de onschuldige, „maar ieder, tegen wien het bewijs der schuld bij de behandeling „der zaak niet is geleverd. *De lege ferenda mogen overwegingen van „anderen aard plaats grijpen; het geldende recht staat op dit standpunt*".

Eindelijk, acht Liszt, nopens de plaats des verdedigers, in de in-

structie, „eene hervorming dringend noodzakelijk, *indien deze zonder „principieele verandering* (Umgestaltung) *der gansche procesorde in „het algemeen denkbaar is*".

Zie Deutsche Litteraturzeitung van 11 Mei 1901, N°. 19, blz. 1200, 1202.

88) Zie F. v. Calker. Strafrecht und Ethik (Leipzig 1897) blz. 7.

89) Ad. Quetelet. Physique sociale ou essai sur le développement des facultés de l'homme (Paris 1869) II blz. 317, 319.

90) G. Rümelin. Reden und Aufsätze (Tübingen 1875) Ueber den Begriff eines socialen Gesetzes; vgl. Binding t. a. p. blz. 12 vlg.

91) B. Garofalo. La Criminologie (Paris 1895); G. Tarde, La Philosophie pénale (Lyon 1894).

92) Zie aanteekening 85.

93) A. Merkel t. a. p. blz 712. Dat de sociologische richting, weldra, het socialisme ontmoet, en dit laatste, de eerste in het gevlij komt, is niet verwonderlijk. Zij hebben menig materialistisch punt van verwantschap. De formule van Marx: niet het bewustzijn der menschen bepaalt hun zijn, maar, omgekeerd, hun maatschappelijk zijn, het bewustzijn (d. w. z. de economische onderbouw der maatschappij wijst de richting aan der wettelijke ordening, welke op dat fundament rust, niet omgekeerd) is de grondzuil van de materialistische geschiedbeschouwing. De zuiver mechanisch gedachte, heuristische hypothese van Darwin, straks met den algemeenen naam van: evolutie, aangeduid, wordt verder, *ondanks het sterk protest van Darwin zelf*, op de menschenmaatschappij overgebracht. Van hieruit, kan men drie stroomingen onderscheiden.

De eerste, is die, welke de straf als privaatwraak gehanteerd wil zien. Zóó Max Stirner. Der Einzige und sein Eigenthum (Leipzig 1845) blz. 318: „Juist de straf moet plaats maken voor de genoeg„doening, die wederom niet ten doel hebben kan, aan recht of ge„rechtigheid te voldoen, maar *ons* een genoegen te verschaffen. Doet „iemand ons iets, dat wij ons niet *willen laten welgevallen*, dan bre„ken wij zijne macht, en brengen de onze tot geldigheid: wij bevre„digen *ons* aan hem, en vervallen niet in de dwaasheid, het Recht „(dat spook) te willen bevredigen".

De tweede, is die van den gek Nietszche, welke alle moraal ontkent, en in het blinde beest: den „Uebermensch", haar ideaal ontwaart.

De derde, is die, welke de maatschappij op de bank der beschuldigden plaatst.

De, voorzoover mij bekend, meest beknopte, en meest afdoende

weerlegging van heel de keten van overijlde algemeenheden, valsche voorstellingen en nietswaardige gevolgtrekkingen uit biologische praemissen, vindt men, in een opstel van K. Pearson. Socialism and natural Selection, in the Fortnightly Review van 1 Juli 1894, dat tot motto heeft de navolgende, veelbeteekenende, plaats bij Darwin: „What a foolish idea seems to prevail... on the connection between „Socialism and Evolution through Natural Selection".

Dat de ontwikkelingsidee, ook zuiver wijsgeerig, aan het materialisme steun niet biedt, is voldingend, door C. Stumpf. Der Entwicklungsgedanke in der gegenwärtigen Philosophie, Leipzig 1900, aangetoond. Zijne leidende denkbeelden zijn: De geschiedenis van de ontwikkeling der ethische grondbeginselen bij den mensch, heeft van de groepsgewijze samenleving der dieren niet veel, dat tot verheldering strekken kan, te leeren, wel omgekeerd (blz. 11). Het begin van het psychische leven blijft, trots het panpsychisme, een raadsel (blz. 16). Eene diepere ontleding des geestelijken levens, leert, bij iederen stap, nieuwe functies of zaken kennen, die niet, geheel, in zintuiglijke gewaarwordingen, of zintuiglijke gevoelens zich laten oplossen, gelijk het tijdbewustzijn, het geheugen, de onderscheiding en samenvatting, de abstractie, het oordeelen, de gemoedsbewegingen van allerlei soort, het begeeren, streven, willen (blz. 20). Stel, wij erkennen, dat doelmatige weefsels altoos slechts uit bepaald gedisponeerde aanvangstoestanden voortkomen, volgt daaruit een wil, eene intelligentie? Neen, eene abstracte formule, maar eene, die het materialisme te niet doet" (blz. 26).

94) Zie boven, blz. 199.

95) Liszt t. a. p. blz. 82.

96) Binding t. a. p. II blz. 31 vlg. Merkel t. a. p. blz. 704, toont, meer in het bijzonder, de onhoudbaarheid der straf, als beveiligingsmiddel, uit het oogpunt van 1) de uitbreiding van het strafrechtelijk gebied; 2) de onderscheiding der delictsbegrippen, en de gradatie der strafmaat; 3) de perken, aan de strafrechtelijke bevoegdheid der overheid, tegenover de individuen, gesteld. Vg. B. H. C. K. van der Wyck. Noodlot en vrijheid, in „Onze Eeuw", I, 1, blz. 28: „Indien het „schepsel, ook na tot zichzelf te zijn gekomen, nog geen echt *zelf* is, „geen aanvanger, geen schepper, geen wezen van God's geslacht, „maar enkel een onzelfstandige splinter in 't gebouw van 't groot „geheel; indien uitsluitend het Al in mij werkt, en ik op ieder „oogenblik alleen een schakel in een nergens afgebroken keten ben, „dan is het, op de keper beschouwd, even ongerijmd de handelingen,

„die door mij worden verricht, aan mij zelf, als ze aan den Domtoren „toe te schrijven. De ongeschapen zee van het Een en het Al is dan „oorzaak, eenige oorzaak".

97) Van Calker. Die strafrechtliche Zurechnungsfähigkeit, in Deutsche Juristen-Zeitung dd. 15 Januari 1897 blz. 29.

98) Lammasch. Offener Brief an Prof. v. Liszt, in Deutsche Juristen-Zeitung dd. 15 Februari 1898 blz. 93.

99) Ter voorkoming van misverstand, zij uitdrukkelijk herhaald, dat, hier, uitsluitend sprake is van den grondslag van het klassieke strafrecht, en geenszins de meening wordt voorgestaan, als, zoude, met die onderlaag, onbestaanbaar zijn eene hervorming van ons strafrecht, welke, integendeel, uit de vergeldingsleer kan worden afgeleid (zie boven blz. 192).

Er is dan ook schier niet één woord in het opstel van mr. D. Simons (Gids 1 Mei 1901) getiteld: „Nieuwe strafrechtspolitiek", dat, uit *dit* oogpunt, door een overtuigd aanhanger der vergeldingsstraf, niet zou kunnen worden onderschreven.

Dit geldt zelfs de qualificatie: „sombere conclusie", welke Simons geeft (blz. 263), aan de woorden van v. Liszt: „Eine Strafe, die das „Verbrechen fördert, das ist die letzte und reifste Frucht der vergel„tenden Gerechtigkeit", — een oordeel, trouwens, door Simons, niet overgenomen.

Het geldt, eveneens, de „onbepaalde vonnissen", door mr. G. A. van Hamel voorgestaan. Het fatum dezer strafmethode schijnt mij, dat zij, van materialistische zijde, door E. Kraepelin (Die Abschaffung des Strafmasses, Stuttgart 1880) is voorgesteld. Zijn grondbeginsel is: eene zedelijkheid zonder absolute waardij (blz. 3), mitsdien een strafstelsel, dat enkel beveiligt (blz. 4). Onder deze auspiciën, aanvaarden wij zijne leuze: „Weg met de strafmaat" (blz. 78) niet. Zijn wij echter aan deze introductie gebonden?

De vergeldingsleer kent en erkent, nu reeds, de voorwaardelijke invrijheidsstelling (art. 15 Strfw.), *in beginsel*, volmaakt in harmonie met haar gronddenkbeeld. Waarom zou, op dien stam, het „onbepaalde vonnis" niet kunnen worden geënt? Niet slechts Simons geeft het toe (blz. 288), ook v. Calker. Vergeltungsidee (blz. 23) erkent het.

Eindelijk, is er, in gansch het leidende grondbeginsel, door Simons (blz. 255) als volgt geformuleerd: „allereerste eisch van iedere straf„rechtshervorming (is): behandeling van den misdadiger naar zijne „individualiteit", niets, dat wij niet aanvaarden kunnen. Men leze

slechts bij R. Saleilles. L'individualisation de la peine, Paris 1898, het VIe Hoofdstuk blz. 124 vlg., en men zal ontwaren, hoe hij de beide denkbeelden: „Responsabilité et individualisation", in onderling verband brengt, om te komen tot de slotsom (blz. 196): „Ce qu'il y „aurait à faire, ce serait une construction neuve, élevée encore sur „les fermes assises du Code pénal de 1810 et prenant pour orienta-„tion les lois de 1875, de 1885 et de 1891, dont il suffirait de „développer certaines conséquences très simples pour avoir une „législation excellente, appliquant l'individualisation sur le fondement „de la responsabilité".

Dat men, om hervormingsgezind te zijn, niet tot de nieuwe richting behoeft te behooren, toont C. Ludw. v. Bar. Festrede im Namen der Georg-Augusts-Universität, am 3. Juni 1896. (Probleme des Strafrechts). Göttingen: „Als omverwerpende, en, aan den anderen kant, „opbouwende theorie, heeft de nieuwe criminalistische richting niet „bestaansrecht" (blz. 16). Dit belet echter den schrijver niet, de volgende uitspraak te doen: „Het gebruik der, reeds in een aanmer-„kelijk getal staten ingevoerde, zg. voorwaardelijke veroordeeling, „kan goede vruchten dragen, wel is waar alleen in een land, waarin „de justitie zorgvuldig, en niet, naar routine en pasklaar gemaakten „vorm (Schablone), arbeidt, en tevens verheven is boven de verden-„king, dat hare beslissingen, zij het ook slechts onbewust, den in-„vloed ondergaan van partijinzichten en standsvooroordeelen" (blz. 17).

Opmerkelijk is, dat in Frankrijk — het land, waar de voorwaardelijke veroordeeling, als wet-Berenger, het eerst post vatte, — een ander denkbeeld wortel begint te schieten, dat men, in verband met dien vorm van bestraffing, als uitbreiding daarvan, vooral met het oog op de in waarheid ontoerekenbaren, of liever onbewusten (kindermoord, schier werktuiglijk door de moeder gepleegd), aankondigt. Zie daaromtrent G. Morache. La responsabilité criminelle au XXe siècle et la loi du pardon, in Revue scientifique van 25 Mei 1901: „Le moment ne serait-il pas opportun pour tenter autre chose, à „titre d'essai, d'exception, dans des cas très particuliers? On n'a pas „songé qu'il serait peut-être possible de pardonner, tout simplement, „et d'obtenir ainsi des résultats supérieurs, à ceux que procure la „répression".

Aan den anderen kant, wordt de nieuwe richting geenszins getroffen, door de verdachtmaking, waaraan zij, van geloovige zijde, heeft blootgestaan.

In zijne Rede (Schuld en straf, Leiden 1900), houdt mr. D. P. D.

Fabius schouw over de nieuwere richting in het strafrecht. In zooverre zijne bijdrage echter moet doen blijken: „hoe onvrij het „ongeloof maakt, en hoe oppervlakkig de vaststelling, dat het feiten „verzamelen buiten alle dogma omgaat" (blz. 46), schijnt zij mij niet bijster gelukkig te zijn geslaagd.

Wat de strafrechtswetenschap er eigenlijk bij winnen kan, wanneer men haar, met bijbelteksten, doorspekt, gelijk er, hier, te kust en te keur worden geboden (blz. 9, 15, 16, 20, 33, 34, 37, 45, 54, 69, 77, 79), is mij niet recht duidelijk. Evenzeer, ontgaat mij het nut van den, uit den treure herhaalden, uitroep: „Men wil van *schuld* niet weten" (blz. 30, 32, 43, 46, 49, 60, 79, 80), afgewisseld door de verzuchting: „De *straf* wil men niet" (blz. 67). Hoe *meer* deze en dergelijke opmerkingen waarheid behelzen, des te klemmender wordt de noodzakelijkheid, een betoog te leveren, waaruit blijkt, dat men van schuld *wèl* kan weten, en dus straf *wèl* kan willen. In stede daarvan, leert ons de schrijver, dat aan de Overheid „het zwaard in handen is gegeven" (blz. 69), hetgeen wij meer hebben vernomen. Vervolgens, meent hij: „de pogingen, aangewend, om, trots het de- „terminisme, de fundamenteele begrippen van schuld of vergelding „te handhaven, hebben veeleer juist de onmogelijkheid daarvan in „het licht gesteld" (blz. 30). En desniettemin is hij......... *determinist*!

Geenszins, vermaant mr. Fabius: „Het is verwarring het determi- „nisme, de dusgenoemde wet der causaliteit, te vereenzelvigen, met „wat Gods Woord over de onvrijheid van den zondaar zegt" (blz. 22).

Ik heb het wel verstaan. Edoch, ik heb twee bedenkingen, die ik bij den schrijver niet opgelost vind.

Vooreerst, een simpele vraag. Hoe weet hij: *wat* Gods Woord over de onvrijheid van den zondaar zegt? De Hervormer Melanchton wist het niet. Is mr. Fabius gelukkiger, waarom *zijne* wetenschap ons onthouden?

De zaak namelijk is deze. In zijne *Loci communes*, onderscheidt Melanchton tusschen *uit-* en *in*wendige vrijheid. De eerste neemt hij aan, de tweede loochent hij. Wij lezen: „Quod si voluntatis hu- „manae vim pro naturae captu aestimes, negari non potest juxta „rationem humanam, quin sit in ea libertas quaedam externorum „operum, ut ipse expereris in potestate tua esse, salutare hominem „aut non salutare, indui hac veste vel non indui, vesci carnibus aut „non vesci".

Daarentegen, voor de inwendige vrijheid, luidt het: „Fateor, in

„externo rerum delecto esse quandam libertatem, interno vero affec-
„tus prorsus nego in potestate nostra esse".

Dit lijkt nog al beslist. Toch is het minder beslist, dan het lijkt. Althans Kolde, de jongste uitgever der *Loci communes*, teekent aan: „Nopens de leer van den vrijen wil, heeft Melanchton, in de ver-„schillende tijdvakken zijner theologische ontwikkeling, zeer verschil-„lend geoordeeld, en, hoe hij zwenkte, toont reeds eene vergelijking „der uitingen in de *Lucubratiuncula* (tegelijk met zijne bekentenis, „na verklaring van 1 Tim. 2. 4: „Certe quod ad me attinet malo „„fateri ignorantiam meam, quam coactis ac male detortis glossis „„expedire"). Hier echter, is het voldoende er op te wijzen, dat hij „de juiste beantwoording der vraag, van meet af, daardoor in den „weg stond, dat hij de vraag van de praedestinatie valschelijk er „mede verbond, ja deze — tot grondslag zijner bewijsvoering „maakte". (D. Th. Kolde. Die Loci communis Phil. Melanchtons, in ihrer Urgestalt, Leipzig 1900, De libero arbitrio blz. 72, 74, 76). Het zou alzoo niet weelde geweest zijn, indien mr. Fabius, die nopens den inhoud van „Gods Woord", op dit punt, volledig ingelicht schijnt, ons deze zijne kennis deelachtig had doen worden.

Ten tweede. Nemen wij, ook zonder interne bewijsvoering, het bestaan dier kennis bij den Amsterdamschen hoogleeraar aan. Alsdan heeft deze gelijk, in de opmerking, dat het „verwarring" zijn zou, *dit* determinisme, uitvloeisel der praedestinatie-leer, op ééne lijn te stellen, met dit *andere* determinisme, dat de gesloten natuurcausaliteit huldigt.

Tusschen dat tweeledig determinisme gaapt een afgrond. Het eerste, steunt op *theologischen*, het tweede, op *materialistischen* grondslag. Het zijn dus niet tweelingbroeders, maar doodvijanden, *in oorsprong.*

In uitkomst evenwel, lijken zij zoo wonderwel op elkaar, dat Binding zijne critiek, tegen beide gelijkelijk en gemeenschappelijk, richten kon. Men luistere: „Dit determinisme treedt, in twee gedaanten, „op: in die, van *het materialisme*, dat alles aan de causaliteitswet „onderwerpt, en in de andere, van de *praedestinatieleer*, in dien zin, „welke de menschelijke vrijheid aan de goddelijke almacht opoffert. „Zoo verschillend deze leeren, in haar uitgangspunt, zijn, in hare „stelling tot het vrijheidsprobleem, vallen zij volkomen samen, zoo-„dat, wat tegen de eene wordt gezegd, steeds mede tegen de andere „geldt.

„Beide samen, vormen de wetenschappelijke aanvulling van haar

„tegenbeeld, het indeterminisme. Hetgeen dit laatste van de reeks „der, door de causaliteitswet beheerschte, verschijnselen onbevoegdelijk „afneemt, voegen het materialisme en het goddelijk praedeterminisme, „aan die reeks onbevoegdelijk toe. Zal het begrip der verantwoorde- „lijkheid niet geheel wegvallen, dan verliest zich het onpersoonlijk „subject daarvan, in het duister van den vóórtijd, of wel, alleen ver- „antwoordelijk is God". (K. Binding. Die Normen und ihre Uebertretung, Leipzig 1872, II blz. 11).

Determinist, is alzoo mr. Fabius wel degelijk. Ten einde echter de gevolgen zijner, alleszins juiste, grondstelling: dat met het determinisme, schuld en vergelding onvereenigbaar zijn, te ontgaan, maakt hij ...... God verantwoordelijk, alwaar hij natuurlijk niet kan worden achterhaald. En, ten einde aan deze vlucht, zekeren glimp te geven, bouwt hij een theoreem nopens „de onvrijheid, welke de H. „Schrift leert" (blz. 21), voor welk theoreem, alleen de auteur verantwoordelijk is. En ten einde, zelf in gebreke, desniettemin, als aanvaller, te kunnen optreden, roept hij uit: „Heeft eene verslapte, in „dubbelen zin bloedelooze, Godgeleerdheid het recht Gods verdon- „kerd, de juridische verzoening, door het bloed van Christus, ver- „worpen, en de schuld van den mensch verflauwd, — het determi- „nistische strafrecht zal het vernielingswerk voltooien" (blz. 80).

Voor mij, ligt in dit alles het hernieuwd bewijs, dat de vermenging van schriftgeleerdheid, met wetenschap, gene ontwijdt, en deze ontreddert. Indien, gelijk mr. Fabius, iemand „strafrecht op schuld gebouwd" (blz. 81) wil zien, ontheffen alle teksten ter wereld hem niet van den plicht, om, duidelijk en verstaanbaar, *de mogelijkheid van schuld* aan te toonen. Predikt hij daarentegen eene leer, die *de mogelijkheid van schuld uitsluit*, dan vrijwaart geenerlei mystiek hem tegen de grief, dat hij „het deterministische strafrecht" met alle macht steunt, — nur mit ein bischen andern Worten.

Voor ons, volgelingen der profane wetenschap, die op dit aangelegen gebied de alleruiterste klaarheid betracht willen zien, is *schuld*: de gewilde, door het Recht, gewraakte actie, en *vergelding* (of straf) de, door het Recht verordende, reactie. Dit zijn de beide doodeenvoudige grondbeginselen, waaruit al de gevolgtrekkingen worden afgeleid, of waarmede zij in harmonie moeten zijn.

Duo quum idem dicunt, non idem dicunt.

Voor mr. Fabius, is: *vergelding* een hyperbolisch begrip, dat metaphysische onderlaag heeft. Mitsdien, ziet hij in de menschelijke strafjustitie een Abklatsch der goddelijke gerechtigheid. Hij zegt: „straf-

„recht op schuld gebouwd (is) eene prediking, die heenwijst op het „heilig recht des Heeren" (blz. 81). Hoe men dergelijke heilig-*schennis* durft te bestaan, is mij een raadsel. Onverklaarbaar tevens, hoe heel de opvatting niet verdwijnt, bij het slotvers der Bergrede: Oordeelt niet.

Mijn vriend mr. J. Domela Nieuwenhuis wacht zich wel, die beschouwing te onderschrijven. Hij verklaart, „dat wij te doen „hebben met de *maatschappelijke* vergelding", doch wordt zich-zelf ontrouw, wanneer hij *dit* vergeldingsbeginsel schriftuurlijken achtergrond geeft. (Tijdschr. v. Strafr., Leiden 1896, IX, blz. 405, 407).

Voor mij, is vergelding: een rechtsbegrip, niets meer, niets minder. Op mijlen afstands van den *vergeldingswaan*, dien inzonderheid Seuffert zoo prachtig het masker heeft afgerukt (Zie W. v. 't Recht n°. 5918), handhaaf ik, *juist daarom*, het vergeldingsmoment in het strafrecht. Dat wij, menschen, ons niet mogen onderstaan te vergel-den, en deden wij het wèl, met ons zelven moesten beginnen, daar-van ben ik overtuigd. Hiervan echter tevens, dat de Majesteit van het Recht, geschonden, op dien enkelen en uitsluitenden grond, herstel eischt. Hiervan mede, dat onze menschelijke kortzichtigheid, nopens aard en omvang dier *schennis* (m. a. w. nopens de schuld-vraag), haar correctief vinden moet, in een uitgebreid stel van voor-zorg- en voorbehoedmaatregelen, opdat het *herstel* adaequaat zij en blijve, aan den misstap of het vergrijp, en *niet* ontaarde in het ruwe, hardvochtige, met geleenden tooi, als uit den hemel afkomstig, zich aanprijzend vergeldingsbegrip.

Wellicht begrijpt mr. Fabius thans, hetgeen hij mijne „geestige parodie" noemt: hoe „allerlei gevolgtrekking, gewoonlijk aan de „*Zweckstrafe* verbonden, (door mij) regelrecht uit het begrip van straf „als *zelfdoel* (wordt) afgeleid" (blz. 26). Ons, menschen, beheerscht het Recht, als hoogste macht op aarde. Wij, menschen, spreken eene straf uit, die de rechtskrenking wraakt. Doch tevens zijn wij, men-schen, er wèl op bedacht, de goddelijke gerechtigheid noch te wil-len, noch te kunnen op zijde streven, en dus ons wel bewust, dat onze straf hare aardsche herkomst nooit verloochent.

In deze onze vergelding, zien wij: én eene hulde aan de opper-macht van het Recht, én een protest tegen hen, die het Rechtsbe-grip zelf, naar utiliteitsbeginselen, zouden willen fatsoeneeren, én eene verloochening dergenen, bij wier materialisme, alle Recht wegvalt of ontzield wordt.

van die vergelding, is de grondwet: zonder wilsvrijheid geen schuld, gelijk, zonder schuld, geen strafbare daad.

Dat schuld, wilsvrijheid onderstelt, wist Aristoteles reeds, waar hij zegt: „[Dat onze handelingen vrijwillig zijn], daarvoor legt ieder „individu voor zich, en leggen de wetgevers zelf getuigenis af; dezen „straffen en tuchtigen immers degenen, die iets kwaads doen, zij het „gedwongen, of uit schuldelooze onwetendheid, daarentegen degenen, „die het zedelijk schoone doen, onderscheiden zij, om dezen aan te „moedigen, en genen af te schrikken. Niemand echter wekt tot „dingen op, die noch in onze macht staan, noch vrijwillig zijn, naar- „dien het tot niets nut is, zich te laten overreden, dat men warmte, „smart, honger of iets soortgelijks niet gewaar worden zou: want „dergelijke dingen zullen wij desniettemin toch gewaarworden. Ja „zelfs, wegens de onwetendheid zelve straft de wetgever, indien zij „den handelende zelven ten laste komt" (Eth. Nicom. III. 7. init.).

Doch ook strafbaar is de daad slechts, *inzooverre* zij van de schuld de uitdrukking is, niet verder. Hier, en hier alleen, ligt het aansluitingspunt *dezer* vergeldingsleer, met al hetgeen als vrucht en uitvloeisel der nieuwe strafrechtsrichting zich aankondigt: het letten op den dader, diens omgeving, diens verbetering, diens voorwaardelijke veroordeeling, wat dies meer zij. In het kort, gansch het noodzakelijke hervormingswerk, dat, niet zonder ophef, voor gewas van allerjongste teelt wordt uitgegeven en opgevijzeld, is wonderwel kenbaar als vrucht, op den klassieken stam geent, mits — het materialistischen en mystieken dwepers behagen kon, zich op een afstand te houden.

100) Die Welträthsel, blz. 8.

101) A. M. Cless. Die Aufgabe des Staates gegenüber dem Verbrecherthume nach den Grundsätzen des Materialismus (Zürich 1875) blz. 41, 17, 18 noot.

102) E. G. Spaulding. Beiträge zur Kritik des psychophysischen Parallelismus vom Standpunkt der Energetik (Halle a/S. 1900) blz. 104.

103) In Psychiatrische en neurologische Bladen (Amsterdam 1899) III blz. 525.

104) J. W. H. Wijsman, ibidem blz. 179.

105) W. Wundt. Ethik (Stuttgart 1892) blz. 532. Eene aanbeveling, om „in de rechtspraak de metaphysische begrippen van vrijen „wil en toerekenbaarheid geheel overboord te werpen", en „bij de „samenstelling der rechtbank den psychiater officieel een stem in het „kapittel te geven", levert Dr. Meyer, in Psychiatrische en neurologi- „sche Bladen (Amsterdam 1900) IV blz. 353, 352.

106) Cornelie Huygens. Darwin—Marx, Bernstein als bestrijder van eene natuur-philosophische leer (Amsterdam 1901).

107) Zij is vermeld in aant. 93, boven.

108) F. Schultze. Kant und Darwin. Ein Beitrag zur Geschichte der Entwicklungslehre (Jena 1875) blz. 1.

109) Ch. Darwin. Descent of man blz. 618: „Hoe belangrijk de „strijd om het bestaan moge geweest zijn en alsnog is, desniettemin, „voorzoover het hoogste deel van 's menschen natuur aangaat, zijn „er andere belangrijker factoren (agencies). Want de zedelijke hoe„danigheden worden bevorderd, hetzij rechtstreeks of zijdelings, veel „meer, door de gevolgen der gewoonte, de redeneerende vermogens, „onderwijs, godsdienst enz., dan door teeltkeus (natural selection); „hoezeer aan dezen laatsten factor veiliglijk mogen worden toege„schreven de maatschappelijke instincten, welke opleverden den „grondslag voor de ontwikkeling van den zedelijkheidszin (moral „sense)"; vg. voor Darwin's aansluiting bij Kant, den aanhef van het 3e Hoofdstuk.

110) C. Huygens t. a. p. blz. 141.

111) Krit. d. Urtheilskraft § 80 (Werke, ed. Hartenstein V, blz. 432): „Het beginsel van het mechanisme der natuur, zonder welk, in „het algemeen, eene natuurwetenschap niet bestaan kan".

Ibid. § 76 (Werke, ibid. blz. 412): „Het is namelijk volkomen „zeker, dat wij de georganiseerde wezens en hunne inwendige moge„lijkheid, naar enkel mechanische beginselen der natuur, niet eens „toereikend leeren kennen, veel minder ons kunnen verklaren; en „wel, zoo zeker, dat men boud zeggen kan, het is voor menschen „ongerijmd, ook maar een zoodanig voornemen op te vatten, of te „hopen, dat nog eenmaal een Newton zou kunnen opstaan, die ook „maar de voortbrenging van een grasspriet naar natuurwetten, die „een doel niet geordend heeft, begrijpelijk maken zou; doch men „moet dit inzicht den menschen vierkant ontzeggen".

112) Men zie E. Haeckel. Natürliche Schöpfungsgeschichte (Berlin 1875) blz. 95, en Haeckel. Welträthsel blz. 301.

113) Zie boven blz. 204.

114) Prolegomena zu jeder künftigen Metaphysik § 13 Anm. III (Werke. Ed. Hartenstein) IV, blz. 39.

115) Ibid. Anhang (Werke ibid.) blz. 122.

116) E. Haeckel. Die Welträthsel blz. 301.

117) A. Stadler. Kant's Teleologie und ihre erkenntnisstheoretische Bedeutung (Berlin 1874) blz. 147.

118) O. Hertwig. Die Entwicklung der Biologie im 19. Jahrhundert (Jena 1900).

119) Mr. S. R. Steinmetz, in Psychiatrische en neurologische Bladen (Amsterdam 1899) III, blz. 106, 107.

120) Dante. Inferno III, 51.

121) P. Barth. Die Philosophie der Geschichte als Sociologie (Leipzig 1897) I, blz. 10, 109 en noot 2, 126.

122) Waarschuwingen als die van F. Tönnies. Zur Einleitung in die Soziologie, in Zeitschr. f. Philosophie und philos. Kritik, Bd 115, Heft 2 (Leipzig 1900) blz. 248: „Zij merken niet, dat zij met hunne „biologische analogie, èn, voorzoover deze grond hebben, binnen de, „zij het ook verruimde, biologie verblijven, en de specifieke kentee- „kenen der sociologische feiten uit het oog verliezen", — blijven geïsoleerd of onverhoord.

Een der jongste waarschuwingen, kan men vinden in Conrads Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik Bd 21, Heft 6 (28 Juni 1901): Der Begriff der Gesellschaft in Herbert Spencer's Soziologie, von A. Hesse. De slotsom van Spencer's betoog, nopens de opvatting der maatschappij als organisme, is: „De maatschappij is „een discreet (uit onsamenhangende eenheden saamgesteld) orga- „nisme, opgebouwd uit eenheden, die met bewustzijn begaafd zijn" (blz. 752).

Na eene zeer zorgvuldige critiek van dit uitgangspunt, komt de schrijver tot de slotsom, dat het, gelijk de biologische sociologie in het algemeen, onhoudbaar is.

123) P. v. Lilienfeld. Zur Vertheidigung der organischen Methode in der Sociologie (Berlin 1898) blz. 8.

124) B. Kidd. Social Evolution (London 1898) blz. 337, 37, 77 en noot 2, 80.

125) L. F. Ward. Dynamic Sociology or applied social science (New-York, 1898) I, blz. 50, 52. II, blz. 361, 392. Onder verruimende wetgeving: „attractive legislation", verstaat hij eene zoodanige, die het spel vrij laat aan de maatschappelijke krachten, die (niet *voor* de maatschappij, gelijk Kidd wil, maar) *in* de maatschappij even „zeker en natuurlijk zijn, als de mechanische krachten der „materie" I, blz. 42 vlg., 62.

126) Ward t. a. p. II blz 365.

127) G. Ratzenhofer. Die Sociologische Erkenntniss (Leipzig 1898) blz. 73, 85, 305, 364. G. Ratzenhofer. Wesen und Zweck der Politik (Leipzig 1898) III blz. 254.

128) L. Gumplowicz. Sociologie und Politik (Leipzig 1892) blz. 14, 96. L. Gumplowicz. Sociologische Essays (Innsbrück 1899) blz. 27, 33, 53, 102, 117.

129) Zie boven, blz. 195.

130) A. E. J. Modderman. Straf — geen kwaad (Amsterdam 1864) blz. 36.

131) H. Seuffert. Was will, was wirkt, was soll die staatliche Strafe? (Bonn 1897) blz. 4, 5, 18, 23, 19.

132) C. J. Wijnaendts Francken. Misdaad en straf, in Vragen des Tijds (Mei 1901) blz. 108, 109, 116, 117, 126.

133) G. A. v. Hamel. Crimineele aetiologie, in Gids 1899, blz. 508 vlg., vertaald, in Zeitsch. f. d. ges. Strafrechtswissensch. (Berlin 1901) Bd XXI blz. 345 vgl.

134) Modderman t. a. p. blz. 48.

135) Zie boven blz. 200.

136) M. S. Pols. Redevoering over de nieuwe richtingen in het strafrecht, uitgesproken op 2 April 1894, blz. 9.

137) A. A. de Pinto in Weekbl. v. 't Recht N°. 7296.

138) J. J. van Meerbeke in Weekbl. v. 't Recht N°. 7376.

139) Aldus, bij H. Weber. Ueber die Entwicklung unserer mechanischen Naturanschauung im neunzehnten Jahrhundert (Strassburg 1900) blz. 22.

140) A. Riehl. Robert Mayers Entdeckung und Beweis des Energieprincips, in Philosophische Abhandlungen C. Sigwart gewidmet (Tübingen 1900) blz. 159 vlg.

De wet van R. Mayer stelt: „de totale arbeidshoeveelheid (energie) „is onveranderlijk, of de som van bewegings- en krachtarbeid is on„veranderlijk". J. H. van 't Hoff. Ueber die Entwickelung der exakten Naturwissenschaften im 19. Jahrhundert, blz. 6.

141) Binding t. a. p. II. blz. 10.

142) J. Schlesinger. Energismus. Die Lehre von der absolut ruhenden substantiellen Wesenheit des allgemeinen Weltenraumes und der aus ihr wirkenden schöpferischen Urkraft (Berlin 1901) blz. 537.

143) G. Heymans. Zurechnung und Vergeltung, in Avenarius' Zeitschr. f. wissenschaftl. Philosophie. Jg. VIII. (Leipzig 1884) blz. 207.

144) H. Druskowitz. Wie ist Verantwortung und Zurechnung ohne Annahme der Willensfreiheit möglich? (Heidelberg 1887) blz. 36.

145) O. Netter. Das Prinzip der Vervollkommung als Grundlage der Strafrechtsreform (Berlin 1900), in het bijzonder: blz. 332 vlg.

146) Opmerkelijk, en voor de geschiedenis der ideeënaaneenschakeling belangwekkend, is, dat reeds Maine de Biran, die voor de verbreiding van Kant's leer en gedachtensfeer, in Frankrijk, groote verdiensten heeft, zijne aandacht wijdde aan de lichamelijke begeleidingsverschijnselen van het psychische, en aan de apperceptie, in het zieleleven, eene aanmerkelijke plaats toekent. Zie A. Kütmann. Maine de Biran. Ein Beitrag zur Geschichte der Metaphysik und der Psychologie des Willens (Bremen 1901).

147) Zie E. König. Die Lehre vom psychophysischen Parallelismus und ihre Gegner, in Zeitschr. f. Philosophie und philos. Kritik (Leipzig 1900) Bd 115, Heft 2, blz. 161.

148) J. W. A. Hickson. Robert Mayer's Auffassung des Causalprincips und Begründung des Prinzips von der Erhaltung der Energie (Halle a/S. 1900) blz. 35 noot 1.

149) J. Th. Noordijk. Over het zoogenaamde psychophysische parallelismus, in Psychiatrische en neurologische Bladen (Amsterdam 1900) IV, blz. 190 vlg.

150) L. Goldschmidt. Kantkritik oder Kantstudium? (Gotha 1901).

151) Hoezeer men den levenwekkenden, vrijheidademenden geest der Kantiaansche wijsbegeerte vreest, moge het navolgende, korte, doch historische overzicht der aaneenschakeling van ideeën bewijzen.

Reeds bij het leven van Kant, was diens wijsbegeerte Frankrijk binnengedrongen. Hare middelaars waren twee, onderling bevriende, mannen: Karl Friedrich Reinhard (1761—1837), een duitsch geleerde, die fransch baron en pair wordt, en Charles François Dominique de Villers (1765—1815), een fransch artillerie-officier, uit zijn vaderland verbannen, omdat hij de Revolutie laakte, die sedert 1811, in Göttingen, als hoogleeraar arbeidde, waar hij zijn beroemd „Coup d'oeil sur les Universités" schreef [zie over hem en zijn werk, mijn opstel in de „Vragen des Tijds", 1896].

Reinhard had, 1791, voor zijn beschermer, Sieyès, een opstel over Kant's Redecritiek moeten schrijven. In 1795, vertaalde hij, voor hem, Kant's: „Vom ewigen Frieden". In 1801, verscheen, te Metz, Viller's omvangrijke „Philosophie de Kant". Op dit werk, werd Napoleon opmerkzaam, en Villers moest hem een uittreksel leveren, dat, thans, in de „Kantstudien" (Dl III 1899), door Vorländer, is openbaar gemaakt.

De bemoeiing van Villers, om de Kantiaansche wijsbegeerte, in zijn vaderland, in te leiden en te verspreiden, verkreeg instemming en hulde, bij tal van Duitsche geleerden, wier brieven aan Villers,

men vermeld kan vinden, in Archif f. Geschichte der Philosophie, Bd XIV, Heft III (Berlin 1901).

Aardig, voor ons, juristen, is de navolgende passage, uit een brief van den beroemden Göttinger hoogleeraar Gust. Hugo (1764—1844), die Kant's grondgedachten vruchtbaar gemaakt heeft voor de Staats- en Rechtsphilosophie.

Hugo schrijft: „Je vous regarde comme mon frère aîné en Kant, „et je sympathise beaucoup plus avec Vous qu'avec les frères du „premier et du dernier lit. Je m'explique. A mes yeux c'est un „grand mérite de joindre à la philosophie encore d'autres connais- „sances et je trouve que ceux qui n'étudient que la philosophie ne „l'en savent mieux. Bien des gens ne sont pas de cet avis, on me „reproche d'étudier le droit Romain, et Vous sentez que je doi „être bien aise de citer un Kantien, *officier d'artillerie* et versé dans „presque tous les genres de littérature que ces exclusifs ignorent „tout autant que le droit Romain".

Alsnu, kan men lichtelijk nagaan, langs welken weg, de Kantiaansche wijsbegeerte, van de Université de France, wier grondlegger Napoleon was, zich bemachtigde.

Dat die wijsbegeerte echter, eens ontdekt, allerminst des machthebbers woord behoefde, om post te vatten, daarvoor hebben wij een getuigenis uit den allerjongsten tijd. De Revue politique et parlementaire namelijk (10 Juni 1900. T. XXIV N°. 72), behelst een *klaagschrift* van Torau-Bayle, waarin gezegd wordt (blz. 667): „L'Université tout entière est Kantienne. — L'Université s'est réfu- „giée dans le Kantisme comme dans une citadelle. Elle a hérité de „l'obscur philosophe allemand, son dédain pour la foule, ce qui l'a „conduite à négliger de parti-pris toute, ingérence dans l'éducation „civique, négligence qu'elle regrette aujourd'hui non sans quelque „amertume. Elle croit que Kant est une cime: Le Kantisme puis- „sant, obscur, inpénétrable presque, lui paraît la seule grande chose „de la pensée contemporaine. Devant le génie si compliqué et les „mystérieuses formules de Kant, Auguste Comte, au génie si clair „apparait presque comme négligéable; toute la pensée anglaise con- „temporaine est peut-être intéressante, mais le véritable esprit philo- „sophique, elle ne l'a pas connu. Kant en détient le monopole: le „reste peut-être dédaigné. Le but de la philosophie actuelle est de „bien comprendra Kant et de le continuer. Aussi les programmes „d'histoire de la philosophie s'arrêtent-ils à Kant!"

En waarom beklaagt zich de schrijver over dit alles? Wij verne-

men: „Le Kantisme a conduit l'Université française à un état d'esprit „contraire à l'esprit républicain" (blz. 668). De schrijver — dit in het voorbijgaan — is wonderwel op de hoogte. Het eerste definitiv-artikel in Kant's Zum ewigen Frieden luidt woordelijk: „Die bürger-„liche Verfassung in jedem Staate soll republicanisch sein", waarmede, blijkens de toelichting, eene volksregeering is bedoeld.

Intusschen, des schrijvers getuigenis, nopens de hooge schatting der Kantiaansche wijsbegeerte, aan de Université de France, heeft zijne beteekenis. Men voege daarbij eene uitspraak van Milhaud, voorkomende in een leçon d'ouverture, aan de hoogeschool te Montpellier, die Kant's werk noemt: „l'effort le plus puissant que semble „offrir l'histoire des idées" (Revue scientifique, 21 Maart 1896, blz. 364).

Nu weet men, dat in de Encycliek *Aeterni Patris*, van 4 Augustus 1879, de Thomistische wijsbegeerte, als de eenige, met de kerkleer overeenkomstig en vereenigbaar, is aanbevolen. Die wijsbegeerte, met gebonden marschroute, van boven af, den clerus opgelegd, met de kerkleer vereenzelvigd, vond alzoo, in het katholieke land bij uitnemendheid, welks monarchen le fils ainé de l'Église waren, de geduchte macht der vrijheidsidee tegenover zich, — der vrijheidsidee, die hare wijdvertakte wereld- en levensbeschouwing met geene andere, dan de eigen middelen der systematische Rede aandrong, en op geen anderen bodem, dan dien deze Rede zelve aangewezen en ontgonnen had, grondvestte.

Wèl levert dit antagonisme een schouwspel, geschikt om met diepen eerbied en bewondering ons te vervullen, voor het onweerstaanbaar geweld der Idee, zoodra zij eenmaal, zegevierend, in de geschiedenis der menschheid zich baan breekt!

Ziedaar eene Curie, met „onfeilbaar" gezag bekleed, die duizenden naar de oogen zien, wier woord, met bazuingeschal, urbi et orbi, door hoogere en lagere geestelijkheid, over gansch de wereld wordt verspreid, wier gesloten hierarchie tegenspraak noch wacht, noch duldt, maar breekt: Roma locuta, causa finita.

En ziehier een man, die de klokketoren zijner vaderstad, Königsberg, nooit, zelfs niet één dag, uit het oog heeft verloren, die niets bezit, dan de opvlammende kracht van zijn genie, en de stille werking van zijn beraden woord: niet: een congregatie de propaganda fide, niet: een onafzienbaren stoet van met purper bekleede prelaten, niet: eene schare ordebroeders, vol devotie voor den ontvangen wenk, diep in het stof zich neerbuigend, — niets dan het eenvou-

dige, den ernstig zoekenden slechts, verstaanbare, gesproken of geschreven woord.

Welnu, die machtige Curie, die in haar wereldhistorisch verleden, vorsten onttroonde en rijken waggelen deed, geplaatst tegenover dien éénen man, toont, dat de angst haar om het harte slaat. Den 8 September 1899, vaardigde Paus Leo XIII eene Encycliek uit, waarvan de oorspronkelijke tekst Fransch is, en waarvan de voornaamste plaats luidt, als volgt:

„*Lettre Encyclique de S.S. le Papa Léon XIII* aux Archévêques, Evêques et au clergé de France.

„Nous le disions dans Notre Encyclique *Aeterni Patris*, dont nous „recommandons de nouveau la lecture attentive à vos Séminaristes „et à leurs maîtres, et nous le disions, en nous appuyant sur l'autorité „de saint Paul: c'est par les vaines subtilités de la mauvaise philo„sophie *per philosophiam* et *inanem fallaciam*, que l'esprit des fidèles „se laisse le plus souvent tromper; et que la pureté de la foi se corrompt „parmi les hommes. Nous ajoutions, et les évènements accomplis „depuis vingt ans ont bien tristement confirmé les réflexions et les „appréhensions que nous exprimions alors: „Si l'on fait attention „„aux conditions critiques du temps où nous vivons, si l'on embrasse „„par la pensée l'état des affaires tant publiques que privées, on dé„„couvrira sans peine que la cause des maux qui nous oppriment, „„comme de ceux qui nous menacent, consiste en ceci que des „„opinions erronées sur toutes choses, divines et humaines, des écoles „„des philosophes, se sont peu à peu glissées dans tous les rangs de „„la société et sont arrivées à se faire accepter d'un grand nombre „„d'esprits".

„Nous réprouvons de nouveau ces doctrines qui n'ont de la vraie „philosophie que le nom, et qui, ébranlant la base même du savoir „humain, conduisent logiquement au scepticisme universel et à l'ir„réligion. Ce nous est une profonde douleur d'apprendre que, depuis „quelques années, des catholiques ont cru pouvoir se mettre à la re„morque d'une philosophie, qui, sous le spécieux prétexte d'affranchir „la raison humaine de toute idée préconcue et de toute illusion, lui „dénie le droit de rien affirmer au delà de ses propres opérations, „sacrifiant ainsi à un subjectivisme radical toutes les certitudes que „la métaphysique traditionnelle, consacrée par l'autorité des plus „vigoureux esprits, donnait comme nécessaires et inébranlables fon„dements à la démonstration de l'existence de Dieu, de la spiritualité „et de l'immortalité de l'âme, et de la réalité objective du monde

„extérieur. Il est profondément regrettable que ce scepticisme doc-„trinal, d'importation étrangère et d'origine protestante, ait pu être „accueilli avec tant de faveur dans un pays justement célèbre par „son amour pour la clarté des idées et pour celle du langage. Nous „savons, Vénérables Frères, à quel point vous partagez là-dessus nos „justes préoccupations, et nous comptons que vous redoublerez de „sollicitude et de vigilance pour écarter de l'enseignement de vos „Séminaires cette fallacieuse et dangereuse philosophie, mettant plus „que jamais en honneur les méthodes que nous recommandions „dans notre Encyclique précitée du 4 août 1879".

Hoe 's Pausen vermaning, in universitaire kringen, in Frankrijk, ontvangen werd, men kan het afleiden uit het bescheid, dat A. Fouillée gaf (in de Revue Politique et Parlémentaire, van 10 Juli 1900, t. XXV, n° 73): „Si Kant a conquis une aussi grande part „dans l'enseignement, c'est tout simplement qu'il le mérite" (blz. 8). „Dans l'ordre moral et civique, le Kantisme s'est tenu à la plus „grande hauteur" (ibid.). „Une voix plus solennelle, venant de Rome, „accusait à son tour le Kantisme au point de vue catholique, et le „pape regrettait, en termes qui n'indiquent pas non plus une étude „approfondie de Kant, l'influence exercée par la philosophie critique. „Si le siècle a marché, la faute est à Kant aujourd'hui, comme elle „était jadis à Rousseau et à Voltaire!" (blz. 9).

Wat dit laatste betreft, geloof ik inderdaad, dat de Paus scherper ziet dan Fouillée. In de Kantstudien, heeft R. Eucken een opstel het licht doen zien, thans afzonderlijk verschenen, dat den beteekenisvollen titel draagt: Thomas von Aquino und Kant, ein Kampf zweier Welten (Berlin 1901). Zóó is het, en het leidt tot niets, ons te verhelen den onmetelijken afgrond, die er gaapt tusschen „de wereld", die den naam draagt van Kant, en die, welke in meerdere of mindere mate, door iedere leerstellige kerk, maar bovenal door Rome, wordt geschoord. Ieder Thomist vindt Kant op zijn weg, en tracht met den heros, zoo goed en zoo kwaad het maar lukken wil, af te rekenen. Mijn opstel: Thomistisch knutselwerk, in de Vragen des Tijds van 1896, strekt ten bewijze, dat, ook ten onzent, dit richtsnoer — wachtwoord of logische dwang — is gevolgd. Voor ons derhalve, is er genoegzame grond, om, met bewustheid, Kant te stellen tegenover geestdoodende dogmatiek, gelijk tegenover plat en plomp materialisme: beide vijanden, van wie men niet zeggen kan, welke de verwerpelijkste is.

152) Het is een heuglijk verschijnsel, dat, op het voetspoor van

den noöloog, Kant, hoe langer zoo meer aangedrongen wordt op het primaat, zoowel als op de eenheid van den geest, welke beide grondstellingen de beoefening, dus de methode der psychologie, te bepalen hebben.

Den stoot daartoe, gaf W. Dilthey. Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie (in Sitzungsberichte der Königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften, 1894, blz. 1309 vlg.).

Zijne leidende denkbeelden zijn:

De *verklarende* psychologie gaat uit van een oorzakelijken samenhang, die alle verschijnselen van het zieleleven begrijpelijk te maken beoogt. Bijzonder heldere woordvoerders dezer psychologie zijn de associatiepsychologen, Herbart, Spencer, Taine, de verschillende vormen van materialisme.

Het kenmerkend verschil van de *verklarende*, met de *beschrijvende* psychologie is, dat gene, haar verschijningsgebied (het zieleleven) subordonneeren wil onder een oorzakelijken samenhang, door middel van een beperkt getal, voor éène enkele uitlegging vatbare (eindeutig) bepaalde elementen, d. w. z. bestanddeelen van den samenhang.

De gedachte — gewekt door de ontwikkeling der atomistische physica — is er eene van buitengewone koenheid, die in zich sluiten zou de mogelijkheid van eene onmetelijke ontwikkeling der geestelijke wetenschappen, tot een streng systeem van causaliteitserkenning, gelijk met de natuurwetenschappen overeenstemt.

Dit doel nu is slechts te bereiken, door eene aaneenschakeling van hypothesen. Hypothesen zijn geoorloofd, en allerwege onontbeerlijk. Is echter de natuurwetenschappelijke hypothesenvorming, welke de verklarende psychologie zich toeeigent, en op het zieleleven overbrengt, rechtmatig en te billijken? Neen. Hare hypothesenvorming sluit de andere mogelijkheden zoo weinig uit, dat, op dit gebied, nog erger dan op dat der metaphysica, een kamp woedt van allen, tegen allen. Aan den versten gezichtseinder, is niets zichtbaar, dat bij machte ware dien kamp te beslechten.

Niet: *overbrenging* der natuurwetenschappelijke methode op het geestesgebied, maar, zelfstandig hare methode, bij haar object, te doen aansluiten, is voor de geestelijke wetenschappen geboden. Natura parendo vincitur. Natuurwetenschap en geestelijke wetenschap onderscheiden zich hierdoor, dat, in gene, de feiten, van buiten af, door de zinnen, als verschijnselen en afzonderlijk, zijn gegeven, terwijl zij, in deze, van binnen, als realiteit, en als een levende samenhang originaliter optreden. De natuur verklaren wij, het zieleleven

verstaan wij. Hier, in het zieleleven, is de samenhang het eerste, het onderscheiden der enkele deelen, het straks komende. Een ontzaglijk verschil van methode dus, waardoor wij zieleleven, geschiedenis, samenleving te bestudeeren hebben, waaruit volgt, dat, binnen den omvang der psychologie, de hypothese geenszins de rol spelen kan, die zij, binnen het natuurerkennen, op zich neemt. In dit laatste, wordt iedere samenhang, door hypothesenvorming, voldongen. Omgekeerd daarentegen, is, in de psychologie, de samenhang oorspronkelijk. Leven bestaat overal slechts, door samenhang. De methode der psychologie verschilt alzoo fundamenteel, van die der physica of chemie. De hypothese is niet haar onvermijdelijke onderlaag. Op psychologisch gebied, bezitten hypothesen ook niet de vruchtbaarheid (Leistungsfähigkeit), die zij in de natuurwetenschap hebben. Het zieleleven dult niet de nauwkeurige bepaaldheid der feiten, noodig om den toetssteen eener theorie te leven. Op niet één beslissend punt, is het gelukt andere hypothesen uit te sluiten, dus de overblijvende te bewaarheiden.

De fundamenteele vraag is alzoo: kan een andere methode in de psychologie — voorloopig te kenmerken als *de beschrijvende* en *ontledende* — verhoeden, dat onze bevatting van geheel het zieleleven, gegrondvest worde op een samenstel van hypothesen?

Immers, de heerschappij der *verklarende* of *constructieve* psychologie, die met hypothesen opereert, naar analogie des natuurerkennens, heeft, voor de ontwikkeling der geestelijke wetenschappen, buitengewoon nadeelige gevolgen. De tegenwoordige wetenschap is geraakt in een dilemma, dat, ontzaglijk veel, heeft bijgedragen tot steviging van den sceptischen geest, en der uitwendige, onvruchtbare theorie, mitsdien tot scheiding van leven en weten. De geestelijke wetenschappen namelijk, bedienen zich van de, in de psychologie verstrekte grondslagen, en erlangen, daardoor alzoo, hypothetisch karakter, of wel, zij vervullen hare taak, enkel gesteund, door de dubbelzinnige en subjectieve psychologie des levens.

Noodwendig onvruchtbaar is eene ervaring, die afstand doet van de motiveering der geestelijke verschijnselen, uit den goed begrepen samenhang des geestelijken levens. Iedere geestelijke wetenschap toont die behoefte, omdat iedere, psychologische erkenning van noode heeft. „De rechtswetenschap heeft in begrippen als norm, wet, toe„rekenbaarheid, psychische verbindingen voor zich, die eene psycho„logische ontleding eischen. Zij kan den samenhang, waarin rechts„gevoel ontstaat, of dien, waarin doeleinden in het Recht werkzaam

„worden, en de wil aan de wet wordt onderworpen, onmogelijk ont-
„vouwen, zonder een helder inzicht in den regelmatigen samenhang
„van ieder zieleleven" (blz. 1317).

Tot zoover, de aanhef van Dilthey, die, *den samenhang des geestelijken levens inscherpend*, der materialistische (constructieve) psychologie, een proces op leven en dood aandoet.

Op hetzelfde aambeeld — en men geve zich wel terdege rekenschap van het gewicht van dit feit — hamert Th. Lipps, zijnerzijds in de Beiersche Academie van Wetenschappen (Psychologie, Wissenschaft und Leben. Festrede gehalten in der öffentl. Sitzung der k. b. Akademie der Wissenschaften zur Feier ihres 142 Stiftungstages am 13 März 1901, München 1901). Ook van dit geschrift volgen hier de hoofdgedachten:

Geestelijke wetenschap en *psychologie* zijn gelijkwaardig, twee uitdrukkingen voor dezelfde zaak.

De geestelijke wetenschappen stellen zelf regelen omtrent psychische feiten. Allereerst, zijn die regelen empirisch: verklaringen dus, nopens hetgeen, krachtens de ervaring, *pleegt te geschieden*. Daarbij echter mag het niet blijven. Wetenschap vangt aan, waar men de empirische bouwstof verwerkt tot een wetmatig geheel, d. w. z. een noodwendigen, innerlijken samenhang erkent, die, straks, tot verwante wetmatigheden in verbinding treedt, om, eindelijk en ten slotte, in de meest algemeene wetmatigheid te worden ingelascht.

Als richtsnoer voor de geestelijke wetenschappen, kan derhalve worden gesteld: de, door deze wetenschappen verkregen regelen, moeten geplaatst worden, in den wetmatigen samenhang des ziele- of des geestelijken levens in het algemeen. Dan eerst zijn zij datgene, wat zij wetenschappelijk zijn moeten.

Voorbeeld van dien samenhang, levert de taal- en de kunstwetenschap, waarin *het* psychische moment, als onverdeeld geheel (de invloed op de ziel van hoorder of beschouwer), moet worden opgezocht.

Iets analoogs geldt, voor de rechts- of godsdienstwetenschap, of die der wereldgeschiedenis.

„Ook Recht en religie zijn op den bodem des menschelijken
„geestes gewassen. En de wereldgeschiedenis is de geschiedenis
„van voorstellende, voelende, willende wezens. In de plaats eener
„voormalige, zoogenaamde „rechtsphilosophie", die, uit begrippen,
„het Recht, of, al naar welgevallen, dit of gindsch Recht afleidde,
„meenen, thans, sommigen de vergelijkende rechtsgeschiedenis te
„moeten plaatsen. Aangenomen, dat deze, hare taak wetenschap-

„pelijk opvat, d. w. z. dat zij vergelijkt niet slechts uitwendig, „maar opzoekt de gemeenschappelijke *wortelen* van het veelvertakte, „en vol tegenstrijdigheden zijnde, Recht, en ze zoekt dáár, waar „ze te vinden zijn, nl. *in den mensch*, dan is deze nieuwe „rechts-„philosophie" vergelijkende rechtspsychologie. En zoodanige ver-„gelijkende rechtspsychologie moet de rechtsphilosophie inderdaad „zijn. Niet minder, moet de godsdienstwijsbegeerte vergelijkende „godsdienstpsychologie zijn.

„Wat de rechtswetenschap aangaat, mag nog aan eene bijzondere „omstandigheid herinnerd worden, namelijk hieraan, dat deze weten-„schap, vóór alles als criminalistiek, met eene reeks van begrippen „opereert, die, noodwendig, voorwerp eener speciale, psychologische „onderzoeking zijn, die juist op deze begrippen is gericht. Ik denk „daarbij niet aan bijkomstige, maar aan grondbegrippen. Het zijn „begrippen van zoodanig gewicht, dat eene rechtswetenschap, die „met eene dilettanteerende beschouwing daarvan zich vergenoegen „wilde, een geringer verwijt, dan dat van wetenschappelijke lichtzin-„nigheid, niet op zich laden zou.

„Daarbij, laat ik nog ten eenenmale daar, een gansch ander ge-„zichtspunt, dat niet voor de rechtswetenschap alleen bestaat, maar „toch, ten slotte, ook voor haar, zeer aanmerkelijk in de schaal valt. „Ik bedoel de omstandigheid, — die nu en dan schijnt te worden „vergeten — dat de practische jurist, evenals de practische theoloog, „en ieder onderwijzer en opvoeder, met *den levenden mensch* te doen heeft.

„Men eischt, voor het kweeken van het woud, en van het wild in „het woud, eene wetenschap der houtvesterij. En men eischt van „deze houtvesterij, dat zij natuurwetenschap zijn moet, gegrondvest „op *de* natuurwetenschap, op physica, chemie, physiologie. Maar de „mensch is toch — niet enkel meer, maar oneindig veel meer, dan „een boom, of een stuk wild in het woud. Hij, en hij alleen, heeft „absolute waardij. Diegene, aan wien zijne opkweeking is toever-„trouwd, de opkweeking van zijn Recht, van zijne religieuse be-„hoefte, van zijne geestelijke en zedelijke vorming, heeft eene *onein-„dige verantwoordelijkheid.* Alsdan blijkt, met hoeveel meer recht en „aandrang de eisch wordt gesteld, dat de opkweeking *van den mensch*, „— niet slechts in het algemeen, door de wetenschap, geleid worde, „maar, dat zij zich grondveste op de wetenschap van den mensch, „op de volle geesteswetenschap, op de wetenschap van het geheele „bezielde, geestelijk en zedelijk wezen des menschen; en dat met „deze wetenschap absolute ernst worde gemaakt" (blz. 14).

Bij de beoefening, hier bedoeld, is het echter geenszins te doen, om de kennis van psychologische leerstelsels.

„Psychologische vorming bestaat *niet* in de kennis, en nog minder „in het blinde aannemen van psychologische leermeeningen. En wij „kunnen er aan toevoegen: zij bestaat ook niet, in de kennis van „zooveel mogelijk psychische feiten. Maar psychologische vorming „bestaat, allereerst, in de bekwaamheid des psychologischen *denkens*, „in het vermogen, psychische feiten naar hunne eigenaardigheid op „te vatten, bepaald te omlijnen, klaar te fixeeren, in de zekerheid der „psychologische ontleding, in de specifieke kunst der psychologische „vraagstelling; in één woord, in den zin voor het bijzondere der „psychische feiten, en der psychologische vraagstukken.

„In allen gevalle, *denk ik* het eerst aan de psychologische vorming, „*in dezen zin*, wanneer ik voor de geestelijke wetenschappen psycho„logische vorming eisch. Of zou iemand meenen, dat het psycholo„gische denken eene bijzonder gemakkelijk op te nemen zaak is, of „dat het iets is, dat geheel van zelf, zonder ernstige bemoeiing en „school komt, alsdan zou ik aanraden: men doe eens de poging, en „men zal misschien zeer spoedig, en tegelijkertijd, hoe ernstiger men „het neemt, des te grondiger, van het tegendeel zich overtuigen. „Onderstel, de psychologische vorming heeft anderen uitslag niet, „dan dezen, dat men inziet, hoe het psychologische oordeelen niet „zoo eenvoudig is, dat men, minder gemakkelijk, in psychologische „dingen, in plaats van de ontbrekende begrippen, een woord stelt, „minder luchthartig, met eene niets zeggende wending, over diep lig„gende vraagstukken heenglijdt, dan ware, daarmede alleen, reeds het „afdoende bewijs geleverd, voor de hooge waarde, en de noodzakelijk„heid van psychologische vorming" (blz. 17).

Wèl daarentegen is het te doen, om de grenzen van het menschelijk kenvermogen aan te wijzen, — eene vermaning, die verduidelijkt wordt door eene toespeling op Hegel en Haeckel.

„Wat eene zoogenaamde „philosophie", die het onderneemt, uit „*begrippen* den laatsten wereldsamenhang af te leiden, en een bescheid „op de laatste en hoogste vragen te erlangen, vermag te bieden, dit „heeft, nog eens duidelijk, het *begin* der verstreken eeuw getoond. „Wat te voorschijn komt, wanneer men „wereldraadsels" poogt op „te lossen, zonder van de ééne zijde der wereld, namelijk van de „wereld der geestelijke feiten, een wetenschappelijk begrip te hebben, „dit te beleven, is ons, aan *het einde* dezer eeuw, beschoren ge„weest" (blz. 20).

Alles saamgevat, hebben wij de psychologie te beschouwen: „niet „als eene koningin der wetenschappen, in den zin, waarin eens de „philosophie, op dezen naam, aanspraak maakte, d. w. z. niet als eene „heerscheres. En toch, als eene koningin. En eene koningin, bij de „gratie Gods, d. w. z. eene, tot vervulling van hooge plichten, geroe„pen, en, in het bewustzijn dezer *plichten*, trotsche, en — bescheiden „*dienares*" (blz. 28).

MISSTELLINGEN.

Op blz. 178 (5de regel v. o.) ontbreekt bij het woord: „gegeven" de verwijzing naar aanteekening 69.

Het volgnummer 82 komt in den tekst op blz. 193 en op blz. 194 voor. De aanteekeningen sluiten daarbij zich aan.

Het volgnummer 85 ontbreekt in tekst en aanteekeningen.

Op blz. 218 (2de regel v. o.) ontbreekt bij het woord: „halen" de verwijzing naar aanteekening 112 en op blz. 229 (10de regel v. o.) bij het woord: „straffen" de verwijzing naar aanteekening 124.

2/9/29 NAB.

